

**СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ЗАСЕКІН СЕРГІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 811.111'25:811.161.2'25:[808:81'23]

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПСИХОЛІНГВАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ВІДТВОРЕННЯ
ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ В ПЕРЕКЛАДІ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)**

Спеціальність 10.02.16 – перекладознавство

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук

Дисертація має результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ С. В. Засекін

Науковий консультант: Коломієць Лада Володимирівна, доктор філологічних
наук, професор

Луцьк – 2020

АНОТАЦІЯ

Засєкін С. В. Психолінгвальні закономірності відтворення художнього тексту в перекладі (на матеріалі англійської та української мов). Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.02.16 «Перекладознавство». – Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки МОН України. – Луцьк, 2020; Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна МОН України, Харків, 2020.

Дисертацію присвячено вивченню психолінгвальних закономірностей перекладу художніх творів з англійської мови на українську. В основу цієї роботи покладено тезу про те, що всім перекладам властиві певні універсальні риси, за якими можна зробити висновок про те, що перед читачем – саме текст перекладу, а не створений носієм мови оригінальний текст. Ці лінгвальні риси не залежать від напряму перекладу, виду перекладу – усного синхронного, послідовного чи письмового, жанру чи функціонального стилю перекладеного тексту. Для позначення цих універсальних тенденцій у сучасному перекладознавстві традиційно послуговуються назвами «перекладацькі універсалії», «універсальні риси» «зсуви» «деформувальні тенденції», «закони».

Актуальність дисертації, виконаної в межах емпіричної парадигми дескриптивного перекладознавства, зумовлено нагальністю реалізації одного з пріоритетних у сучасному перекладознавстві корпусного підходу щодо визначення перекладних закономірностей, поживленням інтересу науковців до процедурних аспектів перекладу на підґрунті поєднання аналітичних інструментів когнітивної лінгвістики, емпіричних методів психолінгвістики та можливостей корпусного підходу. Такий ракурс вважається одним із

найперспективніших у сучасному перекладознавстві.

Метою дослідження є встановити психолінгвальні закономірності англо-українського перекладу художніх творів у зіставленні з текстом-джерелом – *Д*-закономірності, та психолінгвальні закономірності перекладу на основі зіставлення оригінальних українських творів з перекладними творами цією ж цільовою мовою – *Ц*-закономірності.

Об'єкт дослідження – переклад художніх творів, предмет – психолінгвальні закономірності перекладу художніх текстів.

Матеріалом дослідження слугували оригінальні англійські, українськомовні та перекладні тексти художніх поетичних творів «Заповіт» Т. Г. Шевченка, “Ozymandias” П. Б. Шеллі; оригінальні художні прозові твори Д. Брауна, М. Твена, Дж. Д. Селінджера, Р. Бредбері, Е. Сігала, Дж. Орвела, Ю. Покальчука та їхні переклади у виконанні студентів та професійних перекладачів. Окремо було підібрано групу творів, організованих у дослідницькі корпуси – паралельний англо-український корпус обсягом 1 млн. 200 тис. слововживань та зіставний український корпус обсягом 4 млн. слововживань. Англо-український паралельний корпус містив підкорпус із 30 художніх прозових творів сучасних та класичних англійських авторів обсягом 20 тис. слововживань кожен і підкорпус із 30 українських текстів перекладів цих англійських творів також обсягом 20 тис. слововживань кожен. Зіставний корпус містив підкорпус із 100 оригінальних художніх прозових творів сучасних та класичних українських авторів обсягом 20 тис. слововживань кожен і підкорпус із 100 перекладених на українську англійських творів також обсягом 20 тис. слововживань кожен.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній запроваджено новий напрям досліджень в українському мовознавстві – психолінгвістичне корпусне перекладознавство; *уперше* в українському перекладознавстві визначено, сформульовано й перевірено на основі емпіричних даних аналізу дослідницьких корпусів із застосуванням методів та інструментів

математичної статистики гіпотезу, згідно з якою текст перекладу є «когнітивно-асиметричним» текстом, «деформованим» і щодо тексту оригіналу (психолінгвальні *D*-закономірності перекладу), і щодо оригінального тексту мовою перекладу (психолінгвальні *C*-закономірності перекладу); досліджено перекладні *D*-закономірності у кореляції з типологічними характеристиками перекладача, зокрема, когнітивним стилем, домінантним каналом сприйняття/ обробки інформації; уточнено з позицій теорії релевантності та нейролінгвістичної теорії двомовності когнітивний унесок мовних одиниць – носіїв процедурного значення у способи обробки перекладачем інформації першоджерела.

Теоретична значущість дослідження полягає у запровадженні теоретично та методологічно обґрунтованого психолінгвістичного підходу до перекладознавчого аналізу перекладних закономірностей на основі дослідницьких паралельного англо-українського корпусу оригінальних художніх прозових текстів та їхніх перекладів, зіставного українського корпусу оригінальних та перекладних творів. Основні положення роботи роблять унесок у загальну теорію перекладу, теорію художнього перекладу та в часткову теорію англо-українського перекладу.

Практична цінність дослідження полягає в розробленні української версії словника комп'ютерної програми психолінгвістичної діагностики тексту *LIWC2015*, придатної для використання українськими мовознавцями, психолінгвістами та дослідниками зі суміжних галузей науки. Одержані результати можуть бути використані в лекційних курсах з теорії та методики перекладу з англійської мови (розділи «Методи перекладацького аналізу», «Перекладні закономірності», «Перекладацькі трансформації»), художнього перекладу (розділ «Способи відтворення функціональних одиниць прозових творів у перекладі»); у спецкурсах із проблем перекладу та редагування художніх текстів, психолінгвістичних проблем перекладу; серед інших практичних результатів є застосування даних щодо універсальних

закономірностей перекладу в прикладному перекладознавстві, зокрема для моделювання перекладу природних мов людиною та побудови новітніх систем машинного перекладу (machine translation – MT) та автоматизованого перекладу (computer-assisted translation – CAT), використання даних щодо «деформувальних тенденцій у перекладі» у навчальному процесі підготовки майбутніх перекладачів, під час реалізації новітнього підходу до перекладацької проєктної діяльності на заняттях із практики перекладу за принципами навчання на основі даних (Data-Driven Learning – DDL) й активного колаборативного навчання (Active Collaborative Learning – ACL), а також у подальших наукових дослідженнях студентів, аспірантів і докторантів.

У першому розділі висвітлено психолінгвістичні засади перекладу, особливості художнього перекладу в контексті психолінгвістики. Переклад художнього твору – складний психолінгвальний процес семіотичного перетворення перекладачем джерельного тексту в текст цільовою мовою. Наслідком цього процесу є породження когнітивно асиметричного нового тексту зі збереженою концептуальною інформацією, проте з різним ступенем деформованості синтактико-стилістичних і прагматичних рис першоджерела.

У другому розділі зосереджено увагу на теоретичних аспектах мовних універсалій, психолінгвальних універсалій. Ідеться про взаємозв'язок цих універсалій та перекладних закономірностей, здійснено їхню класифікацію, описано загальні (дедуктивні) закономірності процесу перекладу, що включають когнітивно-інтерпретаційні та комунікативно-продукційні.

У третьому розділі описано теоретико-методологічні засади й методи дослідження. Зокрема йдеться про принцип розмежування процедурного та концептуального значення мовних одиниць у контексті теорії релевантності. Визначено психолінгвальні закономірності перекладу як наявні в цільовій

мові інгерентні процесу перекладу й відсутні в мові першоджерела риси, кодовані мовними одиницями з процедурним значенням; окреслено два способи перероблення вхідної інформації під час перекладу – керований процедурною пам'яттю імпліцитний (автоматичний) спосіб із залученням механізму імовірнісного прогнозування й паралельно-розподіленої обробки, та керований декларативною пам'яттю експліцитний (довільний) спосіб із залученням металінгвістичних і прагматичних знань на основі локально-послідовної обробки.

У четвертому розділі описано прояви *D*-закономірностей як деформацій, що призводять до когнітивної асиметрії в перекладах, на морфологічному, синтаксичному й стилістичному рівнях. Перекладні закономірності встановлено на основі кейс-стаді, перекладів студентів, а також побудованого дослідницького паралельного англо-українського корпусу художніх творів із застосуванням комп'ютерних інструментів психолінгвістичного та статистичного аналізу *LIWC2015*, *Textanz* та *SPSS*.

У п'ятому розділі здійснено аналіз побудованого дослідницького зіставного українського корпусу художніх творів на предмет наявності *Ц*-закономірностей. На матеріалі корпусу шляхом психолінгвістичного, статистичного й регресійного аналізу встановлено провідні *Ц*-закономірності перекладу художніх текстів.

Перспективи подальших досліджень полягають у подальшому вивченні *D*- і *Ц*-закономірностей на основі ширших паралельних та зіставних корпусів художніх творів, на матеріалі інших залучених пар мов та текстових жанрів.

Ключові слова: перекладна закономірність, паралельний корпус, зіставний корпус, процедурне значення, психолінгвістика, *LIWC*.

ABSTRACT

Zasiakin S. V. Psycholinguistic Regularities of Reproducing Literary Texts in Translation (Based on the English and Ukrainian Languages). Qualification research paper, Manuscript.

Dissertation for a Doctoral Degree in Philology, Speciality 10.02.16 – Translation Studies. – Lesya Ukrainka Eastern European National University. Ministry of Education and Science of Ukraine. – Lutsk, 2020; V. N. Karazin National University of Kharkiv, Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kharkiv, 2020.

This dissertation seeks to explore psycholinguistic avenues of target texts' linguistic features that destroy the translated language by erasing its natural pattern and by adding there a bundle of alien features causing its lexical, syntactical, and stylistic deficiencies. These linguistic features do not depend upon translation direction, kinds or types of translating, genre or functional style of the source texts. Traditionally, these tendencies are treated in translation studies as “translation universals”, “universal features”, “shifts”, “deforming tendencies”, “laws”.

The research is up-to-date, since it has been carried out within the framework of both empirical paradigm of descriptive translation studies and corpus-based approach to translation regularities. Their study combines analytic tools of cognitive linguistics, empirical methods of psycholinguistics, and methods of corpus linguistics. Their integrated application is considered as one of the most promising in today's translation studies.

The research aims to establish psycholinguistic regularities of English-Ukrainian literary translation as compared to the source texts, i.e. *S*-regularities, and psycholinguistic regularities of literary translation on the basis of comparing Ukrainian translations with non-translations in this target language, i.e. *T*-regularities.

The object of the research is literary translation, the subject matter – psycholinguistic regularities in the translation of literary texts.

The research is based both on the original English and Ukrainian texts of poetry that included “The Testament” by Taras Shevchenko, “Ozymandias” by P. B. Shelley, prosaic texts by D. Brown, M. Twain, J. D. Salinger, R. Bradbury, E. Segal, G. Orwell, Yu. Pokalchuk and their translations made by students and professional translators. To find out and analyze a set of *S*-regularities, a parallel English-Ukrainian corpus of literary texts containing 1 mln 200 thousand tokens, was designed. For the purpose of exploring *T*-regularities, a comparable Ukrainian corpus of literary texts containing 4 mln tokens, was designed.

Academic novelty of the research is determined by the fact that the author has founded a new direction in Ukrainian linguistics – psycholinguistic corpus-based translation studies. Furthermore, the author is the first among the Ukrainian translation studies scholars to empirically single out and classify *S*- and *T*-regularities of literary translating based on the specially designed parallel English-Ukrainian corpus and the comparable Ukrainian corpus of literary texts; to explore translation *S*-regularities as related to the student translators’ cognitive styles and their predominant perception channel; from the perspectives of theory of relevance and neurolinguistic theory of bilingualism, to clarify the role played by the linguistic units with procedural meaning in the translator’s preferable methods of processing the source text information.

The principal theoretical implication of this study is the elaboration of a theoretically and methodologically reasonable psycholinguistic approach towards the translation regularities discovered in the English-Ukrainian parallel corpus of literary texts and the Ukrainian comparable corpus of literary texts. The major results of the research contribute to the general theory of translation, literary

translation theory, psycholinguistics of translation, machine and computer-aided translation, editing and modeling of translation of natural languages.

The practical value of the research lies in the Ukrainian translation of the *LIWC2015* computerized program dictionary and its possible use by Ukrainian linguists. The main research findings can be applied in the lecture courses in theory and methods of translation from English (sections “Methods of Translation Analysis”, “Translation Regularities”, “Translation Transformations”), literary translation (section “Methods of Reproducing Functional Words in the Translation of Prosaic Texts”), specialized courses in translating and editing of literary translation, psycholinguistic problems of translating, applied translation studies, designing new machine translation (MT) and computer-aided translation (CAT) systems. The obtained data on translation regularities in the designed corpora can be utilized as an integral part of translator training based on Data-Driven Learning – DDL and Active Collaborative Learning – ACL. The results can also be used by college students, Ph.D. students in their research.

The first chapter addresses issues concerning the notion of psycholinguistics of translation, literary texts from the perspective of psychosemiotics. Taken together, these topics suggest that literary translation is a multifaceted psycholinguistic process of the translator’s psychosemiotic reproduction of the source text in the target language. The effect of this process is the creation of a cognitively asymmetrical new text retaining conceptual information, although containing deformations of syntactical, stylistic, and pragmatic features of the original.

The second chapter highlights theoretical aspects of linguistic, and psycholinguistic universals. The author draws certain correlations between these universals and translation regularities, classifies them, and describes general (deductive) regularities of translating. Among them are cognitive-interpretive, communicative-productive translation regularities.

The third chapter is focused on theoretical bases and methods of the study. Relevance Theory (Wilson, Sperber, 1993) explains a conceptual-procedural distinction as a major distinction made between two types of linguistically encoded information. Conceptual information expressed by content words is viewed as encoding concepts whereas words with procedural meaning contribute to the derivation of implicatures, certain ways of processing propositions. Psycholinguistic regularities of translation, therefore, are viewed as a result of the subliminal translation-inherent processes that can be traced in the use of function words encoding procedural meaning. Consequently, two ways of the input information processing – implicit/ automatic based on probabilistic principle of parallel-distributed activation, and explicit (arbitrary) principle based on local serial processing with the help of metalinguistic and pragmatic knowledge – are singled out.

The fourth chapter discusses phonosemantic meta-universals of poetic translations along with an array of case studies of novice translators' target versions. Taken together, these findings have significant implications for the understanding of how procedural information processing by novice translators is manifested in translation. Next, a parallel English-Ukrainian corpus of the fiction texts is compiled and further analyzed by the psycholinguistic computerized tools *Linguistic Inquiry and Word Count – LIWC2015*, *Textanz* and processed by *Statistical Package for the Social Sciences (SPSS)*. As a result, a set of *S*-regularities is established based on the computer data analysis.

The fifth chapter empirically explores *T*-regularities. To this end, a comparable Ukrainian corpus of fiction is compiled. Both subcorpora containing 2 million tokens each were analyzed by *LIWC2015*, *Textanz*, and their data were processed by *SPSS*. Finally, a set of *T*-regularities was found out based on the computer data analysis.

The prospects of further research are seen in compiling richer parallel and comparable corpora to study *S*- and *T*-regularities on the basis of other text genres, and language pairs.

Key words: translation regularity, parallel corpus, comparable corpus, procedural meaning, psycholinguistics, LIWC.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту : монографія. Луцьк : СЛУ ім. Лесі Українки, 2012. 275 с.

2. **Zasyekin S.** Psycholinguistic modeling of literary translation process. *Applied Psycholinguistics. Positive Effects and Ethical Perspectives*. G. Mininni, A. Manuti (Eds.). Vol. 2. Milano : FrancoAngeli, 2012. P. 334-342. (*Особистий внесок здобувача: розроблення моделі художнього перекладу та інтерпретація одержаних результатів і висновків дослідження*).

3. **Засєкин С. В.** Язык в зеркале перевода: психолингвистическое исследование переводческих универсалий. *Язык, речь, личность в зеркале психолингвистики* : Колл. монография / под ред. Л. В. Засекиной, С. В. Засекина. Луцк: Вэжа-Друк, 2014. С. 25-52. (*Особистий внесок здобувача: розроблення методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження, інтерпретація результатів вивчення перекладних закономірностей*).

Розділи у хрестоматії, енциклопедії, в яких опубліковано

результати дисертації:

4. **Zasyekin S.** Translation as a psycho-semiotic phenomenon. *Steps to Translation: Translation Studies Reader* : хрестоматія / за ред. Т. П. Андрієнко. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. С. 288-297.

5. Вайк Бен ван. Етика перекладу. *Енциклопедія перекладознавства* : у 4 т. Т. 1 : пер. з англ. **С. Засєкіна** / за ред.: Івз Гамбієра та Люка ван Дорслара; за заг. ред.: О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. Вінниця : Нова Книга, 2020. (Серія UTTU Series). С. 103-109.

**Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:**

Наукові праці у виданнях,

включених до наукометричних баз Scopus і Web of Science:

6. **Zasyekin S.** Translation as a psycholinguistic phenomenon. *Journal of Psycholinguistic Research*. 2010. Vol. 39, No. 3. P. 225-234. (Scopus, Web of Science)

7. **Засєкін С. В.** Психолінгвістика–перекладознавство: політика партнерства. *Psycholinguistics*. 2012. Вип. 9. С. 178-184. (Web of Science)

8. **Засєкін С. В.,** Колесникова І. М. У пошуках перекладацьких універсалій: корпусний підхід до експліцитації. *Psycholinguistics*. 2016. Вип. 19, № 1-2. С. 36-46. (Web of Science) (*Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження*).

9. **Zasiekin S.** Understanding translation universals. *Babel: International Journal of Translation*. 2016. Vol. 62, No 1. P. 122-134. (Scopus)

10. **Засєкін С. В.,** Розенгарт Ю. В. Психолінгвістичні комп'ютерні інструменти лінгвістичного та перекладознавчого аналізу дискурсу. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 23, № 2. С. 94-106. (Web of Science) (*Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження*).

11. **Засєкін С. В.** Підходи до перекладу в контексті теорії мовленнєвої діяльності. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 24, № 2. С. 63-77. (Web of Science)

12. **Засєкін С. В.** Дослідження когнітивних і психолінгвальних рис перекладних закономірностей. *Psycholinguistics*. 2019. Вип. 26, № 2. С. 114-134. (Web of Science)

Наукові праці у фахових виданнях України:

13. **Засєкін С. В.** Психоенергетика інтерпретації і перекладу. *Філологічні студії*. 2002. № 2. С. 64-70.

14. **Засєкін С. В.**, Засєкіна Л. В. Когнітивний стиль перекладача. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна*. 2002. Вип. 2. С. 112-119. (Особистий внесок здобувача: інтерпретація результатів дослідження).

15. **Засєкін С. В.** Психосемантичний підхід до перекладу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2003. Вип. 609. С. 25-30.

16. **Засєкін С. В.** Переклад у контексті психолінгвістики. *Філологічні студії*. 2004. № 1. С. 34-41.

17. **Засєкін С. В.**, Засєкіна Л. В. Сучасні напрями та перспективи розвитку психолінгвістики. *Філологічні студії*. 2004. № 4. С. 440-444. (Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).

18. **Засєкін С. В.** Творець чи імітатор? Психосеміотичні проблеми перекладу. *Філологічні студії*. 2005. № 3-4. С. 285-294.

19. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні підходи до дослідження перекладу. *Філологічні студії*. 2007. № 1-2. С. 133-140.

20. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні закономірності сприйняття тексту перекладачем. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологія*. 2008. Вип. 4. С. 300-304.

21. **Засєкін С. В.** Нейролінгвістичні закономірності мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки*. 2009. Вип. 6. С. 390-394.

22. **Засєкін С. В.** Психолінгвістика перекладацьких універсалій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Methodика викладання іноземних мов*. 2009. № 848. С. 205-210.

23. **Засєкін С. В.** Художній текст, читач і перекладач: психолінгвістичний вимір взаємодії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство.* 2009. Вип. 16. С. 44-48.

24. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні аспекти моделювання художнього перекладу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки.* 2010. Вип. 22, Т. 1. С. 163-166.

25. **Засєкін С. В.** Психолінгвістична модель перекладу художнього тексту. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство).* 2011. Вип. 95, № 1. С. 396-401.

26. **Засєкін С. В.** Універсальні стратегії перекладу художнього тексту: досвід емпіричного психолінгвістичного дослідження. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серія «Филология. Социальные коммуникации».* 2011. № 4, Ч. 2. С. 254-261.

27. **Засєкін С. В.** Когнітивно-дискурсивні S-універсалії перекладу художнього тексту: досвід емпіричного психолінгвістичного дослідження. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство.* 2012. Вип. 22. С. 119-123.

28. **Засєкін С. В.** Перекладацькі S- і T-універсалії: психолінгвістична перспектива. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство.* 2013. Вип. 17. С. 139-143.

29. **Засєкін С. В.** Вплив когнітивного стилю та провідного каналу сприйняття інформації на перекладацькі рішення. *Мовні і концептуальні картини світу.* 2013. Вип. 43, Ч. 2. С. 70-77.

30. **Засєкін С. В.,** Іскра І. В. Способи відтворення мови ельфів у перекладах трилогії Дж. Р. Р. Толкіна «Володар пернів». *Актуальні питання іноземної філології.* 2017. № 7. С. 63-66. (Особистий внесок здобувача:

розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).

31. **Засєкін С. В.**, Колесникова І. М. Перекладати просто: симпліфікація як перекладацька універсалія. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. 2017. Вип. 34. С. 98-103. (Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).

Наукові праці у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

32. **Засєкин С. В.** Социопсихолингвистические универсалии художественного перевода: корпусный поход. *Science and Education a New Dimension : Philology*. 2013. Vol. I (3), Issue 13. P. 57-61.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

33. **Zasyekin S.** Psychosemantic aspects of translation of literary texts // Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century : 7th Congress of International Society of Applied Psycholinguistics, 6–9 Sept. 2004 : Abstracts. Cieczyn, 2004. P. 125-126.

34. **Засєкін С. В.** Психолінгвістика перекладацьких універсалій // Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу : матеріали V Всеукраїнської наук. конф, 10–11 квіт. 2009 р., Харків, 2009. С. 60-61.

35. **Zasiekin S.** Psycholinguistic prospects of translation universals // Challenges of Information Society and Applied Psycholinguistics: Proceedings of the 10th International Congress of International Society of Applied Psycholinguistics (ISAPL), 26–29 June, 2013. Moscow, 2013. P. 354-355.

36. **Засєкін С. В.**, Колесникова І. М. У пошуках перекладацьких універсалій: корпусний підхід до експліцитації // Психолінгвістика в сучасному світі – 2015 : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 жовт.

2015 р., Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 29. (*Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження*).

37. **Засєкін С. В.** Психолінгвальні прояви «ретрансляційної гіпотези» // Психолінгвістика в сучасному світі – 2016 : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 жовт. 2016 р., Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 39.

38. **Zasiekin S.** Computer-assisted research tools for linguists, psycholinguists and translation scholars // Challenges of Psycholinguistics and Psychology of Speech – COPAPOLS 2017 : 3rd International Conference, 29–31 May, 2017: Abstracts. Lutsk, 2017. P. 58-59.

39. **Zasiekin S.** Computer-assisted research trends in translation studies // Major Issues in Translation Studies and Translator/Interpreter Training : IX International Conference, 20–21 April 2017 : Abstracts. Kharkiv, 2017. P. 123-125.

40. **Zasiekin S.** On some aspects of translation data analysis // Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу : X наук. конф. з міжнар. участю, 4-5 квіт. 2019 р. : тези доп. Харків, 2019. С. 143-144.

41. **Засєкін С. В.** Психолінгвістична комп'ютерна діагностика перекладу: перспективи та обмеження // Переклад і мова: компаративні студії : мат-ли I міжнар. наук. конференції, 27–28 берез. 2019 р., Київ, 2019. С.63-65.

42. **Засєкін С. В.** Психолінгвальні аспекти інтерпретації дискурсивних маркерів // Переяславська мовознавча толока : I міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 вер. 2019 р. : тези доп. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 151-153.

**Наукові праці, які додатково відображають
наукові результати дисертації:**

43. **Засєкін С. В.** Імовірність чи закономірність? Про психолінгвістичні універсалії в перекладі. *Вісник Сумського державного університету*. 2006. Т. 2, № 11(95). С. 110-117.

44. **Засєкін С. В.** Емпіричне вивчення психолінгвістичних універсалій у перекладі. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Серія Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія.* 2007. Вип. 12. С. 280-284.

45. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні аспекти художнього перекладу. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Серія Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія.* 2008. Вип. 15. С. 155-157.

46. **Засєкін С. В.** Провідні нейропсихолінгвістичні концепції мовленнєвої організації мозку перекладача. *Psycholinguistics.* 2010. Вип. 6. С. 87-93.

47. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні аспекти перекладу художнього тексту. *Мовні і концептуальні картини світу.* 2010. Вип. 30. С. 134-137.

48. **Засєкин С. В.** Художественный перевод как объект психолингвистики. *Языковое бытие человека и этноса: когнитивный и психолингвистический аспекты: Мат-лы междунар. школы-семинара (VI Березинские чтения).* 2010. Вып. 17. С. 50-58.

49. **Засєкін С. В.** Нейролінгвістика сьогодення: теорія і практика. *Людина. Комп'ютер. Комунікація. Зб. наук. праць.* 2010. С. 257-259.

50. **Засєкин С. В.** Психолингвистическая динамика переводов в контексте «ретрансляционной гипотезы». *Язык и социальная динамика. сб. науч. тр.* 2013. С. 372-380.

51. **Zasiekin S.** Literary translation universals: a psycholinguistic study of novice translators' choices. *East European Journal of Psycholinguistics.* 2014. Vol. 1, No.1. P. 223-233.

52. **Засєкін С. В.** Динаміка художнього перекладу в контексті «гіпотези новотлумачення». *Актуальні питання іноземної філології.* 2015. №. 2. С. 71-77.

53. **Засєкін С., Засєкіна Д.** Гендерна когнітивна та поведінкова асиметрія в перекладі. *East European Journal of Psycholinguistics.* 2016. Vol. 3.,

№ 2. Р. 121-131. (*Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження*).

54. **Засєкін С. В.**, Безуглова Н., Гапон А., Матюшенко В., Подольська О., Зубчук Д. Психолінгвальні аспекти перекладу словника LIWC. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2018. Vol. 5, No 1. Р. 121-131. (*Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження*).

55. Повх В., **Засєкін С. В.** Психолінгвальні лексико-семантичні трансформації під час перекладу статей Інтернет-видання «Тиждень». *East European Journal of Psycholinguistics*. 2018. Vol. 5, No 2. Р. 93-99. (*Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження*).

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	25
ВСТУП	26

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

1.1. Психолінгвістичні підвалини перекладознавства.....	39
1.2. Психолінгвістичні концепції перекладу в контексті когнітології.....	55
1.3. Психолінгвальні аспекти художнього тексту як об'єкта перекладацької діяльності	67
1.4. Художній переклад у вимірі психолінгвістики.....	73
1.4.1. Психолінгвістичні критерії адекватності художнього перекладу.....	73
1.4.2. Психосеміотичні проблеми художнього перекладу	84
Висновки до Розділу 1	91

РОЗДІЛ 2. ЗАГАЛЬНІ ПСИХОЛІНГВАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНІХ ТЕКСТІВ

2.1. Психолінгвістичні й мовознавчі підвалини наукового дослідження мовних закономірностей.....	94
2.2. Проблеми класифікації закономірностей у перекладознавстві	98
2.3. Психолінгвістична класифікація закономірностей художнього перекладу	111
2.4. Загальні закономірності перекладу й «реакція рецептора».....	113
2.5. Загальні когнітивно-інтерпретаційні закономірності перекладу	119
2.6. Загальні комунікативно-продукційні закономірності перекладу.....	133
2.7. Загальні закономірності художнього перекладу з перспективи сучасної нейронауки.....	137

2.8. Когнітивні моделі перероблення інформації під час перекладу в контексті психолінгвістики та когнітивної психології	143
Висновки до Розділу 2	161

РОЗДІЛ 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ

3.1. Методологія дослідження.....	165
3.1.1. Теорія релевантності в контексті перекладу	165
3.1.2. Застосування нейролінгвістичної теорії двомовності в перекладі.....	170
3.1.3. Характеристики мовних одиниць – носіїв процедурного значення в контексті когнітивної граматики	173
3.2. Обґрунтування методики дослідження.....	181
3.3. Проективні методи	184
3.3.1. Семантичний диференціал	184
3.3.2. Вільний асоціативний експеримент.....	186
3.4. Квантитативні методи.....	190
3.4.1. Контент-аналіз.....	190
3.4.2. Психолінгвістичний аналіз тексту на основі комп'ютерної програми <i>Textanz</i>	192
3.4.3. Кореляційний і факторний аналіз.....	197
3.5. Метод зіставного аналізу.....	201
3.6. Інтроективний аналіз.....	202
3.7. Комп'ютерні інструменти перекладознавчого дослідження: <i>LIWC2015</i> і <i>Textanz</i>	206
3.7.1. <i>LIWC2015</i>	206
3.7.2. Проблеми перекладу словника <i>LIWC2015</i> українською мовою	212
3.7.2.1. Основний модуль обробки текстів <i>LIWC2015</i>	212

3.7.2.2. Особливості перекладу словника <i>LIWC2015</i>	213
3.8. Процедура емпіричного дослідження психолінгвальних закономірностей перекладу.....	220
Висновки до Розділу 3	224

РОЗДІЛ 4. ЕМПІРИЧНІ ПСИХОЛІНГВАЛЬНІ

Д-ЗАКОНОМІРНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

4.1. Перекладні <i>Д</i> -закономірності: теоретико-емпіричний огляд проблеми	227
4.2. Когнітивний стиль і модальність сприйняття інформації.....	233
4.2.1. Когнітивні стилі й типологія перекладачів.....	233
4.2.2. Домінантний канал сприйняття інформації перекладачем.....	245
4.3. Емпіричні <i>Д</i> -закономірності перекладу: інтроспективний аналіз...	248
4.3.1. Когнітивно-інтерпретаційні <i>Д</i> -закономірності.....	250
4.3.2. Метакогнітивні <i>Д</i> -закономірності.....	252
4.3.3. Комунікативно-продукційні <i>Д</i> -закономірності.....	254
4.4. Кейс-стаді.....	263
4.4.1. Метаперекладацькі фоносемантичні закономірності сприйняття поетичного твору в перекладі.....	264
4.4.2. Метаперекладацькі закономірності відтворення поетичного твору в перекладі з англійської мови на українську.....	266
4.4.3. Метаперекладацькі фоносемантичні закономірності відтворення поетичного твору в перекладі з української мови на англійську.....	276
4.4.4. Метаперекладацькі фоносемантичні закономірності: результати комп'ютерної обробки внутрішньомовного перекладу..	283
4.4.5. Зіставний психолінгвістичний аналіз першої й другої перекладних версій одного перекладача художнього прозового твору.....	290

4.5. Установлення перекладних <i>D</i> -закономірностей у письмових перекладах студентів-перекладачів	299
4.5.1. Обговорення результатів.....	301
4.5.1.1. Морфологічні показники.....	301
4.5.1.2. Стилiстичні показники.....	303
4.5.1.3. Синтаксичні показники.....	305
4.6. Психолінгвістичний аналіз деформувальних тенденцій із залученням <i>LIWC2015</i>	308
4.7. Установлення перекладних <i>D</i> -закономірностей на основі англо-українського паралельного корпусу професійних перекладів художніх творів	312
4.7.1. Застосування корпусів у перекладознавчому дослідженні. ...	312
4.7.2. Характеристика англо-українського паралельного корпусу художніх творів.....	317
4.7.3. Інтерпретація результатів.....	318
4.7.4. Висновки.	326
4.7.5. Зіставлення даних професійних та студентських перекладів..	328
Висновки до Розділу 4	330

РОЗДІЛ 5. ЕМПІРИЧНІ ПСИХОЛІНГВАЛЬНІ

***D*-ЗАКОНОМІРНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ**

5.1. Перекладні <i>D</i> -закономірності: теоретико-емпіричний огляд проблеми	334
5.2. Характеристика зіставного одномовного українського корпусу художніх творів.....	344
5.3. Процедура дослідження <i>D</i> -закономірностей: <i>t</i> -тест і <i>U</i> тест Манна-Вітні	346
5.3.1. Інтерпретація результатів <i>t</i> -тесту.....	347
5.3.2. Інтерпретація результатів <i>U</i> тесту Манна-Вітні.....	349

5.4. Загальна інтерпретація результатів.....	353
5.5. Регресійний аналіз.....	358
5.5.1. Процедура	359
5.5.2. Інтерпретація результатів.....	360
5.5.3. Висновки.....	364
Висновки до Розділу 5.....	366
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	369
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	376
СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ.....	429
СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ.....	432
ДОДАТКИ.....	454

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АУПК – англо-український паралельний корпус

ВАН – вільний асоціативний експеримент

ВТ – в(и)хідний (джерельний) текст

ВМ – в(и)хідна (джерельна) мова

ГМ – головний мозок

ДКС – домінантний канал сприйняття

ІНТРА – інтроспективний аналіз

КА – контент-аналіз

КРА – кореляційний аналіз

КС – когнітивний стиль

ЛП – ліва півкуля

ЛПО – локально-послідовна обробка

МА – мовленнєвий акт

ПЛА – психолінгвістичний аналіз

ПМ – мова перекладу

ПП – права півкуля

ПРО – паралельно розподілена обробка

ПТ – текст перекладу

СД – семантичний диференціал

УЗК – український зіставний корпус

УПК – універсальний предметний код

УПСК – універсальний предметно-схемний код

ФА – факторний аналіз

LIWC – Linguistic Inquiry and Word Count

SPSS – Statistical Package for the Social Sciences

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Дослідження присвячено вивченню психолінгвальних закономірностей перекладу художніх текстів. В основу цієї роботи покладено тезу про те, що всім перекладам властиві певні універсальні риси, за якими можна зробити висновок про те, що перед читачем – саме текст перекладу, а не створений носієм мови оригінальний текст. Ці лінгвальні риси не залежать від напрямку перекладу, виду перекладу – усного синхронного, послідовного чи письмового, жанру чи функціонального стилю перекладеного тексту. Для позначення цих універсальних тенденцій у сучасному перекладознавстві традиційно послуговуються назвами «перекладацькі універсалії» (translation universals) [78; 182; 210; 301; 351; 368; 475; 497], «універсальні риси» (universal features) [564], «зсуви» (shifts) [360; 581], «деформувальні тенденції» (deforming tendencies) [353], «закони» (laws) [576]. Оскільки нині в перекладознавстві тривають дискусії щодо універсальності статусу згаданих мовних рис для всіх без винятку мов [528; 557], у роботі надаємо перевагу термінові «перекладні закономірності» для позначення цих мовних деформацій у перекладі.

Визначення закономірностей перекладу в такому контексті близьке до поняття «третього коду» (W. Frawley) – унікальної штучної мови, що виникає на перетині оригінальних і перекладених текстів, мов та культур. Мову перекладеного тексту вважають прийнятною адресатами тоді, коли його лінгвальні й стилістичні риси створюють легкість прочитання, враження, що це не переклад, а оригінал (L. Venuti). Оскільки коло читачів перекладної художньої та іншої літератури щороку збільшується, згадані штучні риси створюють загрозу для чистоти й автентичності звучання мови в перекладах, адже будь-яка мова – це «сузір'я когнітивних здатностей» (N. Enfield). Під час відтворення засобами цільової мови тексту оригіналу перекладачі на основі вибору з декількох варіантів поверхневих мовних форм, що є репрезентаціями повідомлення однакового змісту, реалізують одну глибинну структуру (N. Chomsky). Спільність

операцій і результатів такого втілення перекладачами конкретного змісту охоплює поняття «психолінгвальної закономірності» [401]. Дослідження нетипових мовних рис, відмінність у частотності прояву котрих в оригінальних та перекладних версіях є статистично значущою, не збігається і не є наслідком інтерференції мовних систем, – один із перспективних напрямів сучасного прикладного перекладознавства [462; 522].

У зв'язку з підвищенням інтересу сучасного перекладознавства до семіотики культур та міжкультурної взаємодії (П. М. Донець, І. Е. Ключанов, Ю. М. Лотман, В. М. Розін, Ю. С. Степанов, У. Есо, S. Petrilli, A. Ponzio, T. Sebeok, G. Toury, W. Wills), адекватного відтворення в перекладі функції або лінгвоетнічної реакції носіїв мови тексту оригіналу (А. Г. Гудманян, В. В. Демецька, О. В. Дзера, В. І. Карабан, Н. С. Кудрявцева, Л. К. Латишев, В. Д. Радчук, Т. В. Шмігер, Eu. Nida), збереження емоційно-прагматичного й естетичного складників цього процесу (Т. П. Андрієнко, Р. П. Зорівчак, М. Л. Іваницька, Т. Р. Кияк, Л. В. Коломієць, А. П. Мартинюк, М. О. Новикова, О. Д. Огуй, О. В. Ребрій, І. Є. Фролова, О. І. Чередниченко, Л. М. Черноватий), потенціалу корпусного підходу (Ю. В. Богоявленська, К. І. Мізін, M. Baker, S. Laviosa, R. Xiao), виникає потреба вивчення процесів сприйняття, розуміння та породження тексту, тобто процедурних аспектів перекладу, для пошуку й установлення закономірностей інтерпретації перекладачами текстів – культурних продуктів носіїв природних мов світу. Завдяки цим аспектам психолінгвістичний підхід до перекладу набуває антропоцентричного забарвлення, позаяк когнітивно-інтелектуальним й емоційно-мотиваційним аспектам особистості перекладача, механізмам його мислення та мовленнєвих стратегій, визначенню його посередницького статусу в міжмовній і міжкультурній комунікації відведено центральну роль.

Отже **актуальність** цього дослідження зумовлено, виконаного в межах емпіричної парадигми перекладознавства, зумовлено необхідністю

реалізації одного з пріоритетних у сучасному перекладознавстві корпусного підходу щодо визначення перекладних закономірностей, пошуків інтересу науковців до процедурних аспектів перекладу на підґрунті поєднання аналітичних інструментів когнітивної лінгвістики, емпіричних методів психолінгвістики та можливостей корпусного підходу. Такий ракурс сприяє розбудові новітнього напрямку сучасного прикладного перекладознавства.

Зв'язок роботи з науковими темами. Дисертацію виконано згідно з планом науково-дослідної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, науковою темою, яку розробляє кафедра прикладної лінгвістики: «Функціонування мовних одиниць у когнітивно-дискурсивній парадигмі». Тему затверджено вченою радою Волинського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 6 від 25 грудня 2008 р.) й уточнено вченою радою Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки (протокол № 14 від 29 листопада 2018 р.).

Об'єкт дослідження – переклад художніх творів, **предмет** – психолінгвальні закономірності перекладу художніх текстів.

Метою дослідження є встановити психолінгвальні закономірності англо-українського перекладу художніх творів у зіставленні з текстом-джерелом –

Д-закономірності та психолінгвальні закономірності перекладу на основі зіставлення оригінальних українських творів з перекладними творами цією ж цільовою мовою – *Ц*-закономірності.

Пріоритетні **завдання** праці:

1. З'ясувати психолінгвістичні засади створення художнього тексту та його перекладу.
2. Здійснити переклад українською мовою словника комп'ютерної програми *Linguistic Inquiry and Word Count – LIWC2015*.

3. Побудувати дослідницький паралельний англо-український корпус художніх творів та емпірично встановити на його основі психолінгвальні *D*-закономірності перекладу.
4. Дослідити перекладні *D*-закономірності у кореляції з типологічними характеристиками студентів-перекладачів, зокрема, їхнім когнітивним стилем, домінантним каналом сприйняття/ обробки інформації.
5. Побудувати дослідницький зіставний одномовний корпус українських оригінальних та українських перекладних художніх творів і емпірично встановити на його основі психолінгвальні *C*-закономірності перекладу.
6. Сконструювати регресійні моделі текстової когезії для корпусів українських оригінальних та українських перекладних творів.

Матеріалом дослідження слугували оригінальні англomовні, українськомовні та перекладні тексти художніх поетичних творів «Заповіт» Т. Г. Шевченка, «Ozymandias» П. Б. Шеллі; оригінальні художні прозові твори Д. Брауна, М. Твена, Дж. Д. Селінджера, Р. Бредбері, Е. Сігала, Дж. Орвела, Ю. Покальчука та їхні переклади у виконанні студентів та професійних перекладачів. Окремо було підібрано групу творів, організованих у дослідницькі корпуси – паралельний англо-український корпус обсягом 1 млн. 200 тис. слововживань та зіставний український корпус обсягом 4 млн. слововживань. Англо-український паралельний корпус містив підкорпус із 30 художніх прозових творів сучасних та класичних англomовних авторів обсягом 20 тис. слововживань кожен і підкорпус із 30 українських текстів перекладів цих англomовних творів також обсягом 20 тис. слововживань кожен. Зіставний корпус містив підкорпус із 100 оригінальних художніх прозових творів сучасних та класичних українських авторів обсягом 20 тис. слововживань кожен і підкорпус із 100 перекладених на українську англomовних творів також обсягом 20 тис. слововживань кожен.

Гіпотеза дослідження: у перекладі художніх творів мають прояв конкретні закономірності як спільні мовні риси, незалежні від рівня кваліфікації перекладачів і їхніх індивідуальних особливостей. Згадані мовні риси виявляються як відмінності в зіставленні перекладів з оригіналами, а також у зіставленні перекладів із неперекладами, – створеними носіями цієї само мови оригінальними текстами.

Методологічно праця спирається на положення теорій релевантності Д. Шпербера, Д. Вілсон, граматикалізації С. Ніколя, нейролінгвістичної теорії двомовності М. Параді, розмежування процедурної й концептуальної інформації Д. Блейкмор, Ф. Алвеса, перекладних універсалій М. Бейкер, С. Лавіози, Г. Турі, Е. Честермена, психолінгвістичної теорії естетичної реакції Л. С. Виготського, теорії художнього перекладу Р. П. Зорівчак, В. І. Карабана, Л. В. Коломієць, В. В. Коптілова, О. І. Чередниченка, Д. Жилия, В. Н. Комісарова, Л. К. Латишева, Ю. Найди.

Для розв'язання поставлених завдань дослідження залучено низку *методів*, провідними серед яких є загальнонауковий гіпотетико-дедуктивний метод, аналіз і синтез; зіставний аналіз; методи психолінгвістичного аналізу: проєктивні – семантичний диференціал разом із його комп'ютерною версією VAAL, вільний асоціативний експеримент; інтроспективний аналіз; кількісний аналіз мовних даних двох дослідницьких корпусів – паралельного англо-українського та зіставного одномовного корпусу на основі комп'ютерних програм психолінгвістичної діагностики тексту *Linguistic Inquiry and Word Count – LIWC2015, Textanz*, комп'ютерного забезпечення *SPSS 26* – кореляційний аналіз (коефіцієнт *r*-Пірсона для визначення кореляційних зв'язків між оригіналом та перекладами), факторний аналіз (метод головних компонент) для визначення особливостей семантики поетичного тексту та текстів перекладу; параметричний критерій Стюдента для залежних та незалежних вибірок і непараметричний *U* тест Манна–Вітні, регресійний аналіз за

допомогою методу лінійної покрокової регресії для побудови моделей когезії в зіставному корпусі оригінальних і перекладних художніх текстів.

Наукова новизна дисертації полягає в тому, що в ній запроваджено новий напрям досліджень в українському мовознавстві – психолінгвістичне корпусне перекладознавство; *уперше* в українському перекладознавстві визначено, сформульовано й перевірено на основі емпіричних даних аналізу дослідницьких корпусів із застосуванням методів та інструментів математичної статистики гіпотезу, згідно з якою текст перекладу є «когнітивно-асиметричним» текстом, «деформованим» і щодо тексту оригіналу (психолінгвальні *Д*-закономірності перекладу), і щодо оригінального тексту мовою перекладу (психолінгвальні *Ц*-закономірності перекладу); досліджено перекладні *Д*-закономірності у кореляції з типологічними характеристиками перекладача, зокрема, когнітивним стилем, домінантним каналом сприйняття/ обробки інформації; уточнено з позицій теорії релевантності та нейролінгвістичної теорії двомовності когнітивний унесок мовних одиниць – носіїв процедурного значення у способи обробки перекладачем інформації першоджерела.

Наукову новизну одержаних результатів дисертації відбито в основних **положеннях, винесених на захист**:

1. Переклад художнього твору – складний психолінгвальний процес семіотичного перетворення перекладачем джерельного тексту в текст цільовою мовою. Наслідком цього процесу є породження когнітивно асиметричного нового тексту зі збереженою концептуальною інформацією, проте з різним ступенем деформованості синтактико-стилістичних і прагматичних рис першоджерела, що засвідчує емпіричне дослідження дослідницьких корпусів і доводять методи математичної статистики.

2. Головними причинами появи деформувальних тенденцій у перекладі слід вважати когнітивні, адже їхній характер пов'язаний зі способами перероблення перекладачем мовного матеріалу. Із погляду теорії

релевантності, послуговування автором (тексту оригіналу) мовними сигналами-одиницями з процедурним значенням сприяє досягненню «оптимальної релевантності», зменшує когнітивні зусилля адресата/перекладача, полегшуючи його завдання з пошуку інтендованого відправником способу обробки пропозицій. Носії процедурної інформації – активізатори когнітивних процесів, що не піддаються свідомій обробці, сприяють досягненню максимального когнітивного ефекту висловлень за мінімуму когнітивних зусиль з боку адресата, накладаючи обмеження на обробку ним висловлення.

3. Психолінгвальними закономірностями перекладу слід уважати відсутні в мові першоджерела, але наявні в цільовій мові інгерентні процесу перекладу риси, кодовані мовними одиницями з процедурним значенням. До складу цих одиниць належать не лише сполучники, прийменники, частки, вигуки, а й продукти граматиалізації – дискурсивні маркери (конектори), модальні слова, займенники. Оскільки породження й перероблення цих процедурних одиниць триває автоматично, поза довільним контролем перекладача, це виключає інтерференцію з боку системи мови рецептора.

4. Існують два способи перероблення вхідної інформації під час перекладу – керований процедурною пам'яттю імпліцитний (автоматичний) спосіб із залученням механізму імовірнісного прогнозування й паралельно-розподіленої обробки, та керований декларативною пам'яттю експліцитний (довільний) спосіб із залученням металінгвістичних і прагматичних знань на основі локально-послідовної обробки. Процедурні одиниці сприяють залученню вертикальної (автоматичної) обробки, оскільки набір цих одиниць-сигналів способів обробки пропозицій скінченний і з досвідом зрілими перекладачами добре засвоєний.

5. У досвідчених перекладачів, які покладаються здебільшого на імпліцитний спосіб перероблення інформації, триває інтегрована координація процесів розуміння першотвору та породження цільової версії.

Відтак вони здатні миттєво передбачати подальший хід подій у сприйнятому тексті оригіналу й обирати відповідний спосіб обробки на основі сформованих у попередньому досвіді статистично частотніших і вагоміших нейронних зв'язків (конекцій). Натомість, студенти-перекладачі, через менший досвід, надають перевагу експліцитному (контрольованому), послідовному координуванню своїх когнітивних кроків із інтерпретації даних першотвору та породження цільової версії під час фази синтезу. Із часом, коли перекладацькі навички стають дедалі відпрацьованішими, відбувається поступовий перехід від застосування контрольованого (довільного) горизонтального механізму перероблення даних до превалювання автоматичного (недовільного).

6. Психолінгвістичний аналіз паралельного корпусу свідчить про те, що в перекладах систематично мають прояв *D*-закономірності як деформації, що призводять до когнітивної асиметрії в перекладах. Через значуще збільшення коефіцієнта лексичної варіативності відбувається *ускладнення*, а також *нормалізація* – через зменшення питомої ваги займенників в українському підкорпусі. На стилістичному рівні зафіксовано *спрощення* через зменшену середню довжину речення; частотніше послоговування маркерами неформального стилю, вигуками, частками й дискурсивними маркерами спричинює *вирівнювання* й *експліцитацію*. На синтаксичному рівні зниження питомої ваги прийменників свідчить про *імпліцитацію*; *дераціоналізація* має місце через встановлене зниження ступеня логічної зв'язності (когезії) в тексті, статистично значуще збільшення питомої ваги сполучників свідчить про *експліцитацію* синтаксичних зв'язків. Надмірна представленість каузальних маркерів, заперечних конструкцій та маркерів контрасту має ефектом *ускладнення* – вищу когнітивну складність цільових версій.

7. Психолінгвістичний аналіз українського зіставного корпусу засвідчує те, що перекладний підкорпус вирізняє нетиповість та відхилення від

психолінгвальних показників підкорпусу оригінальних художніх творів, створених носіями української. Простежено статистично значущі *Ц*-закономірності *спрощення* й *експліцитації* на морфологічному рівні; *вирівнювання*, *імпліцитації*, *спрощення* та *нормалізації* на стилістичному рівні; *імпліцитації*, *ускладнення* й *дераціоналізації* на синтаксичному рівні. Усі окреслені вище чинники створюють когнітивну асиметрію між українськими перекладами та неперекладами цією мовою. Наявність в українських перекладних художніх творах *Ц*-закономірностей створює загрозу природності звучання й автентичності української мови.

8. Імпліцитація як емпірично встановлена провідна психолінгвальна *Ц*-закономірність перекладу вказує на порушення базової категорії тексту – *когезії*. Виявлена в результаті регресійного аналізу корпусу українських перекладів статистична незначущість маркерів каузальних зв'язків як природних предикторів *когезії* свідчить про недостатню глибину перекладацької когнітивної обробки, осмислення перекладачами описуваних у тексті фактів та подій під час інтерпретації й породження цільових версій. Як наслідок, сполучники причиново-наслідкових зв'язків і дискурсивні маркери семантичного зв'язку між реченнями/ пропозиціями виявляються в перекладах на периферії, що й призводить до імпліцитації. Статистична значущість показників прийменників як предикторів *когезії* свідчить про частіше фокусування під час перекладу на внутрішньопропозиційному рівні, в межах речення. Визначальність маркерів неформального стилю полягає у реалізації імпліцитної *когезії* текстів у перекладному корпусі.

9. Установлені на основі паралельного та зіставного корпусів мовні деформації в перекладі не дають підстав твердити про їхню універсальність, незалежно від операційних мов. Натомість статус цих мовних рис обмежений закономірностями, позаяк не цілковитий їхній набір, окреслений у зарубіжних перекладознавчих корпусних дослідженнях, має статистично

значущий прояв на матеріалі англо-українського паралельного й українського зіставного корпусів текстів художньої прози.

Теоретична значущість дослідження полягає у запровадженні теоретично та методологічно обґрунтованого психолінгвістичного підходу до перекладознавчого аналізу перекладних закономірностей на основі дослідницьких паралельного англо-українського корпусу оригінальних художніх прозових текстів та їхніх перекладів, зіставного українського корпусу оригінальних та перекладних творів. Основні положення роботи роблять унесок у загальну теорію перекладу, теорію художнього перекладу та в часткову теорію англо-українського перекладу.

Практична цінність дослідження полягає в розробленні української версії словника комп'ютерної програми психолінгвістичної діагностики тексту *LIWC2015*, придатної для використання українськими мовознавцями, психолінгвістами та дослідниками зі суміжних галузей науки. Одержані результати можуть бути використані в лекційних курсах з теорії та методики перекладу з англійської мови (розділи «Методи перекладацького аналізу», «Перекладні закономірності», «Перекладацькі трансформації»), художнього перекладу (розділ «Способи відтворення функціональних одиниць прозових творів у перекладі»); у спецкурсах із проблем перекладу та редагування художніх текстів, психолінгвістичних проблем перекладу; серед інших практичних результатів є застосування даних щодо універсальних закономірностей перекладу в прикладному перекладознавстві, зокрема для моделювання перекладу природних мов людиною та побудови новітніх систем машинного перекладу (machine translation – MT) та автоматизованого перекладу (computer-assisted translation – CAT), використання даних щодо «деформувальних тенденцій у перекладі» у навчальному процесі підготовки майбутніх перекладачів, під час реалізації новітнього підходу до перекладацької проєктної діяльності на заняттях із практики перекладу за принципами навчання на основі даних

(Data-Driven Learning – DDL) й активного колаборативного навчання (Active Collaborative Learning – ACL), а також у подальших наукових дослідженнях студентів, аспірантів і докторантів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження викладено в доповідях на Міжнародних наукових та науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми перекладознавства та іноземної філології» (Луцьк, 2004); «Українська мова як соціокультурний і психологічний феномен» (Луцьк, 2004), «Язык и межкультурные коммуникации» (Мінськ, 2007), «Ключові проблеми прикладної лінгвістики» (Луцьк, 2009), «Семантика и прагматика языковых единиц в антропоцентрической парадигме» (Сімферополь, 2011), «Психолінгвістика в сучасному світі» (Переяслав-Хмельницький, 2008; 2009; 2011; 2012; 2013; 2014; 2015; 2016; 2017; 2018), «Applied Linguistics and Intercultural Communication» (Lubbock, Texas, USA, 2016); «Іноземна філологія у ХХІ столітті» (Запоріжжя, 2012), «Актуальні проблеми германської філології» (Чернівці, 2012), VI Міжнародній науковій конференції «Пріоритети германського і романського мовознавства» (Луцьк, 2012), V, IX і X науковій конференції з міжнародною участю «Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу» (Харків, 2009; 2017; 2019), Міжнародній науковій конференції «Мови та літератури в глобалізованому світі: взаємодія та самобутність» (Київ, 2013), II Міжнародній науковій конференції «Взаємодія етнічних і планованих мов у контексті європейської інтеграції» (Луцьк, 2013), VII, IX та X Конгресах Міжнародного товариства прикладної психолінгвістики (ISAPL) (Чешин, 2004; Барі, 2010; Москва, 2013), Міжнародній науковій конференції «Philology in the 3rd Millennium» (Будапешт, 2013), Міжнародній науковій конференції «Пріоритети германського та романського мовознавства» (Луцьк – Світязь, 2014; 2015; 2017); XII Міжнародній науковій конференції «Пріоритети германської та романської філології» (Луцьк – Світязь, 2018);

I і III Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми психолінгвістики, психології мови та мовлення – COPAPOLS» (Луцьк, 2013; 2018); Міжнародній науковій конференції з нагоди 95-річчя професора Ілька Корунця (Київ, 2017), I Міжнародній науковій конференції «Переклад і мова: компаративні студії» (Київ, 2019), I Міжнародній науково-практичній конференції «Переяславська мовознавча толока» (Переяслав-Хмельницький, 2019); Всеукраїнських наукових та науково-практичних конференціях «Актуальні проблеми підготовки перекладачів» (Луцьк, 2007; 2009); «Етнічні мовно-культурні моделі світу в контексті українського перекладознавства: до 90-річчя Миколи Лукаша» (Київ, 2009); «Людина. Комп'ютер. Комунікація» (Львів, 2010), Міжнародному науково-практичному семінарі «Слово Господнє – Verbum Domini» (Луцьк, 2013); Міжнародній школі-семінарі «VI Березинські читання» (Москва, 2010).

Публікації. Основні положення, теоретичні та практичні результати дисертації висвітлено у 55 наукових працях, серед яких 1 одноосібна монографія, 2 розділи в колективних монографіях, 1 розділ хрестоматії з перекладознавства та 1 перекладний розділ енциклопедії перекладознавства, 24 статті у наукових фахових виданнях України, серед яких 5 – у наукових часописах, індексованих у наукометричній базі Web of Science, 3 статті – у закордонних наукових спеціалізованих виданнях, 2 з яких індексовано у наукометричних базах Scopus та Web of Science, 13 статей – у інших виданнях і 10 тез доповідей на фахових вітчизняних і міжнародних наукових конференціях (загальний обсяг 46,5 авторських аркушів). У спільних публікаціях авторові належить розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань та інтерпретація результатів.

Обсяг і структура дисертації. Робота складається зі вступу, п'ятьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаної наукової літератури (612 джерел, з яких 278 іноземними

мовами), списку довідкової літератури (26 джерел), списку джерел ілюстративного матеріалу (256 джерел). Додатки до дисертації містять список публікацій за темою дослідження, відомості про апробацію результатів дисертації, результати обробки даних. Загальний обсяг дисертації становить 486 сторінок, із них – 356 основного тексту. Для ілюстрації положень дисертації наведено 22 таблиці, 35 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ПЕРЕКЛАД ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ У СВІТЛІ ПСИХОЛІНГВІСТИКИ

1.1. Психолінгвістичні підвалини перекладознавства

Споконвіку дарована людині мова й здатність висловлювати нею думки є не лише засобом пізнання самого себе або іншого на теренах рідного краю, а й містком до осягнення вмісту колективної та індивідуальної свідомості носія іншої мови, народу, його письменників – представників, буває, зовсім незнайомої далекої землі з барвистою палітрою її мови, багатими традиціями, розмаїтою культурною спадщиною й унікальною ментальністю.

Переклад постає незримим мірилом зв'язків не лише між культурними спільнотами, а й інтегрованості та повноцінності літератури конкретного народу. Роль перекладу сьогодні важко переоцінити, адже кожне чужоземне слово, наново творене на нашому ґрунті й виплекане багатьма поколіннями українських перекладачів, здобуває цінність через відкриття ще одного психоенергетичного каналу комунікації та психосеміотичного зближення між культурами. Відмінності в методах, стратегіях і підходах до перекладу, корені яких приховані в психічному устрої суб'єкта цієї діяльності, свідчать про те, що переклад можна трактувати з різних іпостасей – як науку, ремесло чи як мистецтво [41, с. 224]. І кожен перекладач, лише спираючися на власний досвід, може судити про те, чим насправді є переклад.

Перекладознавство на сучасному етапі розвитку спирається на лінгвістичну парадигму, пріоритетними об'єктами якої нині є текст та дискурс у когнітивному (А. Д. Белова, І. П. Біскуб, С. А. Жаботинська, О. С. Кубрякова, Л. Л. Макарук, О. В. Станіслав, Й. А. Стернін, І. С. Шевченко, Ch. Fillmore, G. Lakoff, R. Langacker, H. Schmid, F. Ungerer та

ін.) та прагматичному (Л. І. Булатецька, В. З. Дем'янков, А. П. Мартинюк, Г. Г. Почепцов, Л. В. Солощук, І. Є. Фролова, Л. Р. Безугла, J. Austin, T. van Dijk, S. Levinson, J. Searle, J. Thomas, G. Yule та ін.) [19; 20; 30; 40; 72; 84; 189; 214; 249; 276; 299; 323; 363; 379; 388; 455; 456; 542; 567; 580; 621] аспектах. Ці найпопулярніші на вітчизняній науковій арені сьогодення напрями лінгвістики первинно відштовхувалися від психолінгвістики, здобувши власне оформлення саме на її методологічній основі [286; 545].

У глобальному сенсі психолінгвістика перекладу є надійним форпостом ідеї перекладності, активно поширюючи її й стаючи, відтак, на заваді розвитку ідей неперекладності в дусі гіпотез лінгвістичної відносності В. фон Гумбольдта та мовного детермінізму Е. Сепіра, Б. Ворфа [270]. Означені теорії є бар'єром на шляху визнання принципової можливості точно перекладати літературні твори, а тим більше досягати того самого враження, яке вони справляють на читача оригіналу [417, с. 122]. Фактично, якби адекватний переклад був неможливий, то кожна природна мова як «ДНК створеної її носіями культури» [148] існувала б як герметична система, приречена на вимирання. Але нині, як стверджують чільні перекладознавці Я. де Ваард, Ю. Найда, проблеми в цій науці полягають не в тому, чи можливий переклад, а в тому, як виявилось можливим отримати таку велику кількість удалих перекладів [41, с. 50].

Оскільки з перспективи теорії інформації всі відомі природні мови є «відкритими системами» [282], культури різних народів також мають значну схожість, навіть більшою мірою, ніж ми звикли собі уявляти [41, с. 51]. Схожостей набагато більше, ніж відмінностей, а тому слід говорити про реальність явища універсальності й у перекладі. Таке бачення актуалізує вивчення закономірностей і в контрастивній лінгвістиці, і в перекладознавстві, адже для перекладознавчих студій зіставні дослідження набувають нині особливої ваги [186, с. 18; 230, с. 114]. Про це також свідчать фундаментальні праці й українських учених М. В. Жуйкової, Р. П. Зорівчак,

Ю. Є. Кійка, М. П. Кочергана, К. І. Мізіна, А. Й. Паславської, О. О. Петрова, Р. С. Помірка, С. О. Швачко та ін. [89; 140; 141; 160; 179; 224; 239; 245; 317]. Як зауважує в цьому зв'язку Р. П. Зорівчак, «наявність кількох іншомовних інтерпретацій одного оригіналу дуже корисна для перекладознавчого аналізу» [140, с. 13].

Наукове обґрунтування перекладу, природно, взяло на себе перекладознавство, яке досить переконливо пояснює справедливість існування першого й другого елемента тріади. Так, панівний донині лінгвістичний підхід до перекладу, без сумніву, виявився надважливим етапом у становленні та бурхливому розвитку перекладознавчої думки останніх десятиліть. Завдяки йому відбувся відхід від теорій «неперекладності», поставлено на порядок денний і розв'язано низку важливих завдань щодо граматичних, лексико-семантичних трансформацій, лінгвальних особливостей і технік усного й писемного різножанрового перекладу, способів відтворення цільовою мовою власних імен, фразеологічних одиниць, слів-реалій тощо. Водночас, лінгвістичний підхід здебільшого ґрунтується на пошуку *відмінностей* структури мови оригіналу й мови перекладу, полягаючи у використанні певного набору правил відповідностей, залежних від поверхових, а не глибинних (семантичних) структур [140, с. 222-223]. Тому мовознавча парадигма засвідчила, що перекладу певною мірою можна навчити, вдосконалити навички й автоматизувати вміння – питання часу й зусиль, а отже, переклад є ремеслом.

Лінгвістика перекладу не спромоглася цілковито розв'язати завдання доведення того, що переклад може бути мистецтвом, позаяк не залишила простору процесам розуміння [413], творчим механізмам мислення активного учасника процесу транскодування – перекладача, його евристичному началу [257; 258]. Тому перекладознавство нині розширює свої обрії, дедалі частіше звертаючися до здобутків інших наукових дисциплін і розглядаючи переклад як «феномен на перехресті культури, соціології, етнології, психології тощо»

[146, с. 8]. Сьогодні його увага звернена й до психолінгвістики – порівняно молодій науці, поштовхом до появи якої в середині минулого століття почасти були проблеми перекладу: психолінгвістику на зорі свого існування тлумачили як науку про білінгвізм та переклад. Так, однією з головних причин її появи у 1950-х рр. як самостійної наукової галузі була близька до перекладознавства проблема: нагальність вивчення механізмів засвоєння чужоземної або другої мови у зв'язку з явищем масової міграції населення. Зокрема, гострим питанням постало те, чи має місце під час вивчення нової мови переклад із рідної, чи при цьому формуються нові структури мислення [25, с. 9].

«Якби достеменно знати, про що йдеться, перекладати було б зовсім нескладно», – так у розпачі один із перекладачів Біблії, невдоволений своєю працею, інтуїтивно сформулював головну психолінгвістичну проблему віднаходження функціональних еквівалентів під час перекладу [41, с. 9]. Нагальність психолінгвістичного підходу до перекладу як мовленнєво-мисленнєвої діяльності людини викликана домінуванням донині лінгвістичних концепцій перекладу, не здатних достатньою мірою пролити світло на перебіг мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача.

Ще донедавна серед перекладознавців панувала думка, що перекладознавство – це одна з мовознавчих дисциплін, іменована як «трансляційна лінгвістика» [296]. Зокрема, такого підходу дотримуються представники авторитетної лейпцизької школи перекладу О. Каде, А. Нойберт, Г. Йегер [429; 434; 488]. Предметом «трансляційної лінгвістики», відтак, вважають вивчення мовних перекладацьких (трансляційних) процесів, а також аналіз їхніх базових мовних механізмів. Завдання лінгвістики перекладу – інваріантне збереження інформаційного змісту тексту під час перекладу.

Водночас лінгвістика сьогодення сама переживає не найкращі часи, «кидаючися» від дискурсивно-прагматичної парадигми до когнітивної,

надаючи не завжди вмотивовано старим поняттям нових ярликів [202; 216]. Когнітивні лінгвісти почасти забувають, що їхня гілка мовознавства стала реальною лише після оформлення теоретичних постулатів психолінгвістики [286, с. 34], а прагматична лінгвістика спирається на психологію мовлення. Сумним свідченням кризи мовознавства на межі тисячоліть стала доповідь професора О. О. Леонтьєва на Міжнародній науковій конференції «Лінгвістика наприкінці ХХ століття: підсумки і перспективи» (Москва, 1995) на тему «Надгробне слово чистій лінгвістиці» [206]. Така кричуща назва спонукає погодитися з тезою, що в ХХІ столітті наука повинна рухатися не за галузями, а за проблемами [12].

Ця ідея близька російській когнітивній мовознавиці О. С. Кубряковій, яка вважає, що основне завдання теоретичних пошуків сьогодні – перенесення дослідницьких акцентів на наукове обґрунтування механізмів обробки мови та побудову моделі її розуміння [619]. Оскільки в основі такої моделі лежить положення про взаємодію різних видів знань та стратегій їх обробки, «чиста» лінгвістика вже не може володіти монополією на конструювання загальної моделі розуміння в межах інших наукових галузей. Так, перекладознавиця М. Снел-Горнбі в монографії “Translation Studies: An Integrated Approach” (1995) наголошує на необхідності відступу сучасної науки про переклад від «застарілих» лінгвістичних ідей, позаяк мовознавчий підхід уже не здатен сьогодні надати ґрунтовних знань і вичерпних рішень щодо розв’язання ключових проблем перекладознавства [545, с. 14–15].

Під час пошуку нових орієнтирів у перекладознавстві нині дедалі частіше дослідники звертають увагу на ідеї психолінгвістики, котру визначають як науку, що вивчає «устрій і функціонування мовленнєвих механізмів людини» [205], «предметом якої є відношення між системою мови <...> і мовною здатністю» [204, с. 106], включаючи експериментальне дослідження психологічної діяльності суб’єкта із засвоєння та використання

системи мови [619, с. 147]. Це – галузь знань, що вивчає процеси розуміння, породження та запам'ятовування мовлення [411, с. 4].

Оскільки об'єктом психолінгвістики є мисленнєво-мовленнєва діяльність, а об'єктом теорії перекладу – власне переклад як особливий вид мисленнєвої діяльності, завдання цих дисциплін багато в чому суголосні. Як зазначає О. Д. Швейцер, дані психолінгвістики щодо механізмів породження та сприйняття мовленнєвого висловлення, структури мовленнєвої дії й моделей мовної здатності варто застосовувати до теорії перекладу [321, с. 21]. Цю думку підтримує також Л. С. Бархударов, який виключає здатність якоїсь однієї універсальної моделі вичерпно пояснити процес перекладу, вважаючи його дослідження в аспекті психолінгвістики цікавим й актуальним завданням [17, с. 5].

Підвалини психолінгвістичного підходу в перекладі, хоча й із присмаком «неперекладності», закладали вчені ще наприкінці XVIII – на початку XIX століття. Так, видатний німецький етнолог Вільгельм фон Гумбольдт (1767–1835) на основі розуміння індивідуальності та своєрідності мов і духовної унікальності народу висунув гіпотезу лінгвістичної відносності, яка поширилася далеко за межі мовознавства, природно, здійснивши вплив і на психолінгвістику, і на перекладознавство. Гіпотеза постулювала, що носії різних мов сприймають реальність і мислять по-різному, оскільки категорії й відмінності, закодовані в одній мові, не обов'язково наявні в іншій.

Слово, за В. Гумбольдтом, – «це не відбиток предмета, це його образ, створений цим предметом у людській душі. Слово відображує індивідуальність людини, її своєрідну позицію в баченні світу» [61, с. 78], мова ж регламентує пізнання людиною світу. Відтак, мова як породження «національного духу» є необхідною передумовою людського мислення, накладаючи обмеження на переклад. Тому перекладач, на думку вченого, намагається розв'язати загалом нерозв'язуване завдання: він повинен

повністю дотримуватись оригіналу й водночас зважати на особливості своєї рідної культури та мови. У першому випадку текст перекладу (ПТ) втратить «присмак» і особливості цільової мови, у другому – під час перекладу втрачаються риси оригіналу.

Дослідником, який підтримував загальний дух «неперекладності», проте сам перекладав досить удаю, був український науковець Олександр Опанасович Потебня. Накресливши шляхи й нагальність зближення мовознавства та психології та назвавши науку майбутнього «лінгвістична психологія» [248; 389], адепт ідей В. фон Гумбольдта в межах своєї концепції відношення слова до думки висловлював ідею, що переклад з однієї мови на іншу неможливий без певної зміни смислу, адже слово першої мови не може бути тотожне слову другої, навіть якщо обидва належать до одного й того самого предмета або явища [253, с. 44]. До того ж, переклад не досягає своєї мети, позаяк жодна мова, фактично, не перекладна іншою [235, с. 254], тому «переклад з однієї мови на іншу є не передача тієї самої думки, а збудження іншої, відмінної» [248, с. 172].

Своєрідно підійшов до теми перекладу й універсалій І. Бодуен де Куртене – з боку генетичної спорідненості мов, поставивши на порядок денний необхідність розгляду поняття «фонетичний переклад». У полеміці з М. Крушевським він наполягав, що з позиції мовця мова є явищем наскрізь і винятково психічним, «центрально-мозковим». Фонетичний переклад, тобто передача звукової форми окремих слів однієї мови звуковою формою іншої, можливий за суворо визначеними звуковими законами й за встановленими звуковими відповідностями. Тому можливість такого перекладу вважається ознакою генетичної спорідненості мов [34].

У цьому контексті варто згадати школи структуралізму, які здійснили неабиякий вплив не лише на мовознавство, а й на становлення психолінгвістики та перекладознавства як окремих галузей науки [280; 289]. Свідченням цього є ідеї представника американської школи структурної

лінгвістики – видатного перекладознавця й перекладача Біблії, «батька динамічної еквівалентності» Юджина Найди [492].

Інший представник американської школи Чарльз Осгуд, який був одним із представників біхевіоризму в американському дескриптивізмі середини ХХ ст. (що виявився одним із потужних джерел психолінгвістики), тлумачив акти комунікації у вигляді моделей загальної теорії зв'язку. Завдячуючи народженню в надрах молодого психолінгвістики комунікативної парадигми, з погляду якої мову почали трактувати як інструмент комунікації, відбувся відхід від теорій «неперекладності» в дусі Сепіра–Ворфа. Попри те, що комунікацію сьогодні потрактовують як обмін інформацією – «квантами змісту», або смислу [77, с. 19], у той час нагальною була загальна проблема розуміння учасниками комунікації одне одного, чільне місце в якому належить коду [499]. Цей, за термінами Ч. Осгуда, «код» і є знання, які дають змогу, з одного боку, породжувати висловлення, а з іншого, – розуміти думки, виражені засобами мови. Знання, використовувані для декодування повідомлення, не обмежуються лише знаннями про мову. До них належать також енциклопедичні знання про світ, соціальний контекст, уміння когнітивно обробляти текст та відображену в ньому інформацію. При цьому жоден із видів знань не є визначальним. Лише комплексне дослідження організації всіх типів знань дає змогу визначити сутність комунікативної компетенції, формування вивідного знання та конструювання моделі ситуації тексту / дискурсу.

Безумовно, такий комунікативний підхід із «присмаком» біхевіоризму в психолінгвістиці Ч. Осгуда та його послідовників фактично стимулював також розвиток теорії перекладу наприкінці 50-х рр. ХХ століття, оскільки до того часу, як зауважували вище, вона перебувала під впливом теорій «неперекладності».

Модель комунікації Осгуда–Вівера слугувала точкою відліку формування перших моделей і двомовної комунікації. Так, представник лейпцизької

школи перекладознавства О. Каде запропонував таку схему двомовного комунікативного процесу, яка має трифазову реалізацію (див. рис. 1.1):

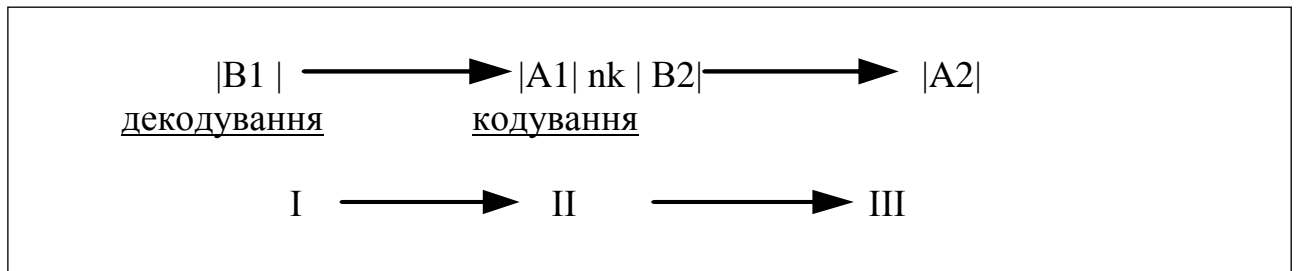

Рис. 1.1. Модель двомовної комунікації за О. Каде

Якщо Відправник (B1) й Адресат (A2) мають різні мовні коди, то зміна кодів забезпечується перекладачем (машиною) з обов'язковим збереженням інваріанта інформації вихідною мовою (B1).

Отож, у фазі I перекладач є першим адресатом (A1) вихідного тексту. У фазі II перекладач після виконання функції перекодувальника (nk) й зміни коду стає вторинним відправником (B2). Нарешті, у фазі III перекладач здійснює кодування тексту на ПМ для кінцевого одержувача – адресата 2 (A2) [296; 434].

У комунікативній концепції О. Каде мовна форма слугує змісту, переклад – це проста заміна мовних одиниць однієї мови на такі само знаки іншої мови. Як бачимо, перекладознавець обмежує «радіус дії» трансляційної лінгвістики лише текстовим змістом, не надаючи великої ролі мисленнєвому аспекту діяльності перекладача. Така позиція загалом характерна для обмеженої біхевіористичної картини тодішнього наукового бачення за принципом ланцюга «стимул–реакція». Попри застереження, ця та інші моделі тих днів дали імпульс першим системам машинного перекладу нульового покоління, які іменувалися «морфологічними» [423].

Водночас варто зауважити, що комунікативний підхід до перекладу не здатен був забезпечити достатньої бази для розуміння природи мовних знаків на всіх мовленнєвих рівнях, відношення мови до культури. Крім того, з

позиції логіки задля опису феноменології перекладу як особливого явища психолінгвістичного порядку, потрібно аналізувати і структуру, і функцію. А дослідження мовних засобів (пере)вираження інформації повинно проводитися із зануренням у контекст об'єктивної дійсності, над чим працювали й працюють нині вітчизняні та зарубіжні психолінгвісти й перекладознавці, серед яких – Т. П. Андрієнко, В. П. Белянін, І. Н. Горелов, О. І. Горошко, В. В. Демецька, О. В. Дзера, О. О. Залевська, М. Л. Іваницька, Л. О. Калмикова, Т. Ю. Ковалевська, Л. В. Коломієць, М. Ф. Косилова, Н. С. Кудрявцева, В. В. Левицький, О. О. Леонтєв, К. І. Мізін, В. О. Пищальникова, О. В. Ребрій, І. М. Румянцева, Ю. О. Сорокін, Й. А. Стернін, Т. М. Ушакова, Р. М. Фрумкіна, О. М. Холод, J. Arabski, E. Brosig, H. Cairns, E. Fernandez, D. Gabrys-Barker, K. Holewik, A. Łyda, M. Paradis, T. Slama-Cazacu та ін. [9; 26; 54; 56; 58; 71; 76; 92; 146; 150; 165; 178; 190; 202; 208; 229; 243; 257; 266; 287; 300; 304; 346; 362; 364; 386; 395; 472; 505; 545].

Потужним рушієм і точкою відліку перекладознавчих досліджень уже в новому форматі була психолінгвістична концепція трансформаційної (генеративної) граматики ще одного американського вченого Ноама Хомського (Чомскі). Для цього психолінгвістичного дослідження перекладу цінним видається його положення трансформаційної граматики стосовно того, що вивчення механізмів засвоєння мови уможлиблює виявлення й осмислення універсалій у мовах і перекладі [307; 372]. Теорія універсальної граматики американської школи поряд із ідеями необіхевіоризму мала значний вплив й на становлення наукових поглядів перекладознавця Ю. Найди, а також на розвиток систем машинного перекладу першого та другого поколінь, базованих на правилах (Rule-based MT): трансферних систем з елементами інтерлінгва (Transfer-based vs. Interlingua) [65; 593].

Багато радянських перекладознавців, серед яких Б. В. Беляєв, І. В. Карпов, Я. Й. Рецкер, Г. В. Чернов та ін. [21; 154; 259; 315; 298], переосмислили у

своїх працях деякі положення вітчизняної та зарубіжної психолінгвістики й зблизили позиції наукових парадигм психолінгвістики й перекладознавства, акцентуючи на психолінгвістичній природі усного та письмового перекладу як прикладної діяльності. Уявлення про психолінгвістичну складність процесу перекладу полягає в тому, що відтворення смислу вихідного повідомлення і донесення думки відправника до одержувача не можливе без її трансформації, адже, за Л. С. Виготським, думка не складається з окремих слів і завжди є дещо більша за протяжністю й обсягом, ніж слово [48].

Наприкінці 1980-х рр. вітчизняні перекладознавство й психолінгвістика, почасти під впливом радянської версії західної психолінгвістики – «теорії мовленнєвої діяльності», виявляли тенденцію до відступу від вивчення «мовної здатності», зосереджуючись на дослідженні «мовної активності». Така зміна наукового фокуса, спричинена частковим переглядом теорії породжувальної граматики Н. Хомського й нагальністю вивчення речення в мовленнєвому контексті, в дискурсі, багато важила й для перекладознавства. Аналіз мовленнєвої діяльності «як цілого та *закономірності* (виділено нами. – С. 3.) її комплексного моделювання» [204] сприяв можливості зміщення акцентів перекладознавчих пошуків у бік виявлення законів процесу сприйняття вихідного тексту та породження тексту цільовою мовою.

Не слід забувати, що психолінгвістичні ідеї щодо усного й письмового перекладу на наших теренах започатковано в працях групи перекладознавців, які вийшли з лона «теорії мовленнєвої діяльності» під проводом О. О. Леонтьєва. Серед них мовознавці В. М. Крупнов, А. Ф. Ширяєв, Г. В. Чернов, О. Д. Швейцер [186; 325; 315; 320] і психологи В. О. Артемов, Б. В. Беляєв, Б. А. Бенедиктов [10; 22; 28] та ін.

У своїй праці «В творческой лаборатории переводчика» В. М. Крупнов наголошує на неможливості аналізу перекладу будь-яких текстів без урахування новітніх лінгвістичних, психологічних та психолінгвістичних відкриттів. Російський дослідник покликається на українського

перекладознавця В. В. Коптілова, який ставив на порядок денний питання «розумних» меж вільного перекладу почасти через ігнорування тодішніми літературознавцями основ теорії перекладу. Така практика вела перекладача до «мовного недбальства та неохайності стилю» [Цит. за: 185]. У такому підході до перекладу підтинається сутність мисленнєвих операцій перекладача, з'являється ризик буквалізму. Буквальний переклад «забуває» про загальнокомунікативні психолінгвістичні поняття, як-от: мовна норма, ідіоматичність мовлення (особливо усного), усталені впродовж історії розвитку будь-якої мови мовні традиції [185, с. 16]. В. М. Крупнов утверджує й підкреслює творче начало в перекладі, вважаючи, що під час відтворення важких текстів набагато яскравіше, ніж у будь-якій іншій творчій діяльності, мисленнєвий процес усвідомлюється як процес, пов'язаний із постановкою та рішенням найрізноманітніших задач. Бувши здебільшого творчим пластичним процесом, переклад і мислення спираються на готові стереотипи, на акумульований досвід. У цьому й полягає діалектика професійного перекладу, який В. М. Крупнов вважає не лінгвістичним, а радше «психолінгвістичним актом» [185, с. 175-176].

У праці «Синхронный перевод» А. Ф. Ширяев заклав експериментальні психолінгвістичні підвалини усного перекладу. Працюючи також у річищі діяльнісного підходу радянської психолінгвістики – теорії мовленнєвої діяльності – перекладознавець визначає нагальність погляду на переклад за термінами Л. С. Виготського, – аналізу за одиницями, а не за елементами [48], при цьому перші зберігають властивості цілого (перекладацької діяльності). Вивчення одержаних у цей спосіб одиниць дає змогу здійснити моделювання міжмовної діяльності перекладача. Наступним принципом перекладацької діяльності автор вважає положення про її тричленну будову. У відповідності до цього положення діяльність можна розглядати як таку, що складається з: а) фази орієнтування в умовах

завдання й вибору плану дій; б) фази здійснення та в) фази зіставлення результату з поставленою метою.

Третім принципом діяльності перекладача психолінгвіст визначає евристичність процесів сприйняття та породження висловлень: під час відпрацювання способу дії та її реалізації перекладач може варіювати стратегії залежно від конкретних умов діяльності. Нарешті, четвертий методологічний принцип полягає в конкретному розумінні процедури вибору способу дії, що може бути названим імовірнісним прогнозуванням [325, с. 12-13].

Ідея ймовірнісного прогнозування впродовж оцінки ситуації та вибору способу дії бере витoki з поняття «моделі майбутнього» М. О. Бернштейна. Сутність цієї моделі полягає у виникненні в суб'єкта образу ситуації, внаслідок відбиття якого його свідомість конструює модель «минулого–теперішнього», що існує до початку дії. Ця модель, якій властиві однозначність і категоричність, звужує разом із мотивацією можливості вибору способу дії. Водночас у свідомості суб'єкта формується уявлення про модель майбутнього, – трансформовану через його втручання нову ситуацію, яка не має однозначного й категоричного характеру. Вона натомість має ймовірнісні риси, позаяк випрацювана на основі минулого досвіду, пов'язаного з діями в схожих випадках, а також шляхом спроб та «зондувань». Відтак із низки можливих результатів суб'єкт вибирає один шляхом зіставлення ймовірнісної моделі майбутнього й завдання дії [29, 288].

Суб'єкт цілковито усвідомлює лише провідний рівень психофізіологічної побудови, що регулює ключові в смисловому аспекті компоненти його діяльності, керуючи нижчими рівнями, які покликані обслуговувати фонові чи технічні компоненти. На нижчих щаблях ступінь усвідомлення знижується за збільшення ступеня автоматизованості дій [29, с. 99]. Ще одним стрижневим моментом психолінгвістичної концепції А. Ф. Ширяєва є підтримка ним тези М. І. Жинкіна щодо послуговування суб'єкта кодом внутрішнього (предметно-образного) та експресивного

(зовнішнього) лінійного розгорнутого мовлення [88, с. 160], що по-особливому взаємодіють під час перекладу.

Модель М. О. Бернштейна покладена також в основу психолінгвістичної концепції усного перекладу Г. В. Чернова, у якій автор на основі експериментальних досліджень обстоює гіпотезу щодо дії механізму ймовірнісного прогнозування на вербальному рівні сполучуваності слів. Так, упродовж слухового сприйняття оригіналу перекладач-синхроніст висуває передбачення відносно того чи того смислового або вербального завершення намірів мовця. Їхнє висування перекладач здійснює шляхом підсвідомої (автоматичної) суб'єктивної оцінки апріорних імовірностей подальшого розвитку конкретної вербальної ситуації [315]. Одержані дослідником емпіричні дані дали йому змогу зробити важливі висновки щодо чинності в перекладача механізму ймовірнісного прогнозування і на рівні прогнозу сполучуваності слів, і на вищому смисловому рівні.

Водночас автор не заперечує застосування перекладачем й інших стратегій, адже «застосована модель семантико-смислового рівня ймовірнісного прогнозування не лише не заперечує можливої стратегії підстановки прямих лексичних і синтаксичних відповідників у синхронному перекладі без переходу на глибинний рівень в межах окремого речення, а, навпаки <...> засвідчує евристичний принцип вибору стратегії перекладачем» [315, с. 136].

О. Д. Швейцер запропонував прагматично-орієнтовану модель перекладу, яка в більшій мірі стосується письмового перекладу, – модель проб та помилок. Пошук оптимального рішення під час перекладу полягає, на думку автора, в послідовному наближенні до оптимального варіанта шляхом перебору декількох можливих версій і відхилення тих, що не відповідають конкретним функціональним критеріям [320, с. 60]. Ця модель, поряд із іншими, не може претендувати на універсальність, однак вона узгоджується з описаною вище «моделлю майбутнього» в плані наявності

вибору перекладачем того чи того способу дій на основі оцінки результатів наявної ситуації [321, с. 23].

Ще один аспект моделі О. Д. Швейцера торкається проблеми перекладацької компетентності, яку, як застерігає вчений, слід розуміти нарізно від потрактування мовної компетенції/здатності Н. Хомським. Перекладацька компетенція представляє складну й багатовимірну категорію, що охоплює весь спектр кваліфікаційних характеристик, які дають змогу перекладачеві здійснювати акт міжмовної й міжкультурної комунікації. Ідеться про особливе «перекладацьке» володіння двома мовами; здатність перекладача до емпатії з носієм цільової мови й культури; володіння технологією перекладу; знання норм мови перекладу, стилю й жанру тексту, а також перекладацьких норм, що визначають вибір стратегії перекладу; наявність мінімуму фонових знань перекладача, нарешті творчі здібності для перекладача художнього тексту і т.ін. Проблема компетентності перекладача, як стверджує автор, ще чекає на свою експериментальну розробку з позиції психолінгвістики [321, с. 28]. Дані психолінгвістики щодо механізмів породження та сприйняття мовленнєвого висловлення, структури мовленнєвої дії й моделей мовної здатності варто застосовувати до теорії перекладу [Там само, с. 21]. Цю думку підтримує також Л. С. Бархударов, який виключає здатність якоїсь однієї універсальної моделі вичерпно пояснити процес перекладу, вважаючи його дослідження в аспекті психолінгвістики цікавим й актуальним завданням [17, с. 5].

Окремо слід згадати психологів, які поважно ставилися до вивчення проблем перекладу. Б. В. Беляєв уважав вивчення психологічних рис мислення рідною та іноземною мовами та питання реалізації цих рис під час перекладу головною проблематикою психології перекладу. Тому мовний переклад потрібно, на його думку, вважати не особливим видом мовленнєвої діяльності людини, а особливим мисленнєвим процесом, що лише

ґрунтується на мовленнєвій діяльності, проте особливого виду мовлення не утворює [22, с. 161].

В. О. Артемов стверджував, що психологічне вивчення всіх аспектів комунікації дає змогу розкрити психологічну сутність мовлення та мови, визначити правила спілкування на основі мови та інші закономірності, що реалізує перекладач під час своєї роботи [10].

Б. А. Бенедиктов, проаналізувавши проблему замін між мовами і всередині однієї мови, дійшов висновку, що здійснення замін у перекладі триває не лише на основі нормативних відповідників, а й має відбиток досвіду самого перекладача [28]. Отож, ця теза суголосна поглядам В. М. Крупнова, а також більшості перекладознавців – adeptів теорії мовленнєвої діяльності.

Зазначимо, що сам засновник теорії мовленнєвої діяльності О. О. Леонтьєв твердив, що для всіх видів перекладу провідною рисою є заданість програми зовні. Її реалізацію зумовлено попереднім досвідом індивіда, який дає змогу здійснювати ймовірнісне прогнозування, а її структуру зумовлюють чинники ситуації та контексту, що мають стосунок до перекладу і що потрібно залучати під час психологічного аналізу перекладу. [204, с. 169].

Природно, погляди на переклад відтоді еволюціонували, але ідея О. О. Леонтьєва щодо широкого й повного висвітлення різних аспектів перекладу із залученням даних багатьох наук [205] живе й донині. Отже для перекладознавців ХХІ століття переклад так само постає як мисленнєва, за нинішніми термінами «когнітивна», діяльність перекладача в соціокультурному контексті.

Психолінгвістичні питання мовленнєвої діяльності, породження та сприйняття тексту як писемно зафіксованого продукту мовленнєвої діяльності та мовлення, одиниці комунікації, детермінованої вимогами спілкування [Беянин 1988, 9], особливо актуальні нині для теорії і практики усного та

письмового перекладу. Завдяки «політиці партнерства» з боку психолінгвістики переклад дедалі частіше почали вважати як прикладну наукову дисципліну з особливим статусом [41, с. 224].

Підсумовуючи стислий огляд «точок дотику» перекладознавства й психолінгвістики, наголосимо: психолінгвістичні ідеї видаються надзвичайно цінними для розширення уявлення перекладознавців про переклад як інтелектуально-творчий процес, а також для накреслення орієнтирів психолінгвістичного моделювання художнього перекладу й установа на цій основі його психолінгвальних закономірностей.

1.2. Психолінгвістичні концепції перекладу в контексті когнітології

Сучасний період розвитку перекладознавства й психолінгвістики тісно пов'язаний із когнітивною наукою та семіотикою [83; 217; 299; 323]. Для першої психолінгвістика, як зазначали, слугувала точкою відліку. Для семіотики ж переклад завжди являв цінність через його культурну поліаспектність. Тому симптоматично, що на цьому етапі є спроби назвати цю галузь науки когнітивною психолінгвістикою [297], а також етнопсихолінгвістикою [243] поряд із поширенням у науковому обігу поняття «когнітивна транслятологія» як сучаснішої назви для перекладознавства. Утім домінування когнітивного підходу в перекладознавстві виявляється в прагненні дослідників з'ясувати, яким чином людина відтворює авторську інформацію про дійсність, по-особливому організовуючи цю інформацію в пам'яті та перетворюючи на одиниці й пакети знань. Нині також простежується активне розроблення теми аналізу процесів становлення й функціонування мовної свідомості [26; 146; 196].

Проблема мовної свідомості бере витoki від теорії лінгвістичної відносності В. Гумбольдта, яка не залишила байдужих серед науковців, знайшовши продовження у XX столітті в теорії лінгвістичного детермінізму

його послідовників Е. Сепіра та Б. Л. Ворфа. Як зазначав Е. Сепір, «мова – це те, як думають», а «культуру можна визначити як те, що певне суспільство робить і думає» [270, с. 42].

Наприклад, через те, що мова індіанців гопі має лише одне слово *масайтака* для позначення всіх об'єктів, що літають, за винятком птахів, носії не здатні сприймати й концептуалізувати відмінності між комахами, літаками, кажанами і т. ін., – так, як це можуть, приміром, зробити носії європейських мов.

Так само носії англійської (й української) не концептуалізують відмінність між різними видами снігу, як це роблять, наприклад, інуїти, маючи більше десятка окремих імен, що позначають специфічні риси снігу. Це може бути сніг, з якого будують помешкання – іглу, сніг, що падає, що лежить, тане або виблискує в променях сонця тощо. Безумовно, мова ескімосів має і загальне слово в нашому розумінні зі значенням снігу.

Іспанська ж мова диференціює поняття *живої риби* (*pez*) та *риби як страви* (*pescado*). Такі випадки дають частині дослідників багатий ґрунт для розвитку тієї ідеї, що абсолютно правильно перекладати з однієї мови на іншу неможливо, оскільки, за Б. Ворфом, «слів, тотожних у різних мовах за семантичними ознаками, взагалі немає».

Але потреба в перекладі викликана розмаїттям мов у світі й міжкультурною комунікацією, яка включає міжмовну комунікацію [77]. Вона, як слушно зауважує румунська вчена Т. Слама-Казаку, – у фокусі інтересу психолінгвістики [545]. Підхід цієї науки до перекладу як виду комунікації тлумачить перекладача як «семіотичну особистість» [211], покликану долати труднощі незбігу значень, різниці «мовних картин світу» та іменованих об'єктів, знаходити еквіваленти в цільовій мові, яка, зазвичай, членує дійсність інакше, ніж вихідна мова. Ідеться не лише про часто згадувані екзотичні приклади перекладу слів-реалій, а й про непоодинокі

випадки існування в мові оригіналу більше одного еквівалента в мові перекладу чи навпаки.

Порівняймо: маємо в українській «рука», в англійській – «hand» та «arm». Буває, що й у менш дистантних мовах фіксуємо подібні явища. Так, у парі російська–українська чуємо вихідною мовою: «международные *отношения*», «человеческие *отношения*», «семейные *отношения*», «математическое *отношение*», «*отношение* к природе», а українська в результаті відтворюватиме «міжнародні *відносини*», «людські *взаємини*», «сімейні *стосунки*», «математичне *відношення*», «*ставлення до природи*». Або ж проблема відтворення українського слова «степ» в англійській чи будь-якій іншій природній мові. У мовах світу фіксуються різні слова-аналоги нашого степу, які водночас не стали бодай частковими еквівалентами українського слова. *Савана* рідна для аборигенів тропічної Африки, тоді як *пампаси* – для жителів Аргентини, а *прерія* – для мешканців південної Канади та центру й півдня США. Усі ці назви, об'єднуючися навколо родового поняття *lowland*, та схожі випадки живлять ґрунт для прибічників теорій неперекладності та лінгвістичної відносності [42].

Попри вже окреслені сильні сторони гіпотези лінгвістичної відносності, вона має і вразливі місця. Наприклад, для європейських гірськолижників відсутність у їхніх рідних мовах слів, що позначають різні стани снігу, не заважає розрізняти їх. Незважаючи на те, що в мові деяких племен Папуа Нової Гвінеї існують лише два слова для позначення кольорів (темний і світлий), мовці здатні, так само, як і ми, розрізняти всі відтінки кольорів [624, с. 412].

Загалом когнітивна асиметрія у структуруванні реальності носіями дистантних і близьких мов видається нездоланною проблемою, ба навіть викликом для перекладача. Проте переклади були, є і будуть, а «старий, як Вавилонська вежа... забобон неперекладності» [256] потрібно радше

ламати, аніж приймати. Повсякдень іноді буває важко «перекласти» мову свого давнього приятеля, який розмовляє з тобою, звісно ж, не чужоземною і який також по-своєму сприймає цей світ. Кожна природна мова унікальна й неповторна, однак в основі всіх мов лежить словниковий склад, граматичний устрій. Усі вони є засобом вираження думок і їхньої передачі в процесі комунікації з іншими людьми. Водночас мова, якою ми розмовляємо, не лише відбиває наші думки, а й також «формує у вигляді думки» те, що ми воліємо виразити [190].

Із гіпотези Сепіра–Ворфа випливає таке: якщо структура мови детермінує структуру мислення і спосіб пізнання зовнішнього світу, тоді пізнання є обмеженим і не має об'єктивного загальнозначущого характеру. Близькою до цієї гіпотези є етнолінгвістична теорія, сутність якої полягає в тому, що кожна мова інкорпорує у своїй структурі особливе світобачення, філософію сприйняття світу її носієм [40, с. 40]. З одного боку, справді, світ – це калейдоскопічний потік вражень, що має бути організований нашою свідомістю, а це означає – мовною системою, що зберігається у свідомості. Водночас, у такому разі інтелект ототожнювався б, а відтак і обмежувався б лише кордонами свідомості.

Тому із психолінгвістичних позицій зі згаданою теорією важко погодитися, оскільки вона заперечує переклад як феномен і як особливий різновид мисленнєвої діяльності. Концепція неперекладності, яка логічно випливає з гіпотези мовної відносності, ставить під сумнів міжмовну комунікацію, не залишаючи місця й думці, що бере початок «від невиразного бажання» [48], мотиву. Саме мотиви ініціюють процес внутрішнього мовлення, яке формує думку, що нерідко не досягає стадії зовнішньої вербалізації.

Перекладність сьогодні, як стверджує В. Д. Радчук, є ключовим поняттям у теорії перекладу: «бо ж хто буде братися за переклад, коли наперед відомо, що нічого перекласти неможливо?» [256, с. 152]. Мова

кожного народу здатна через синонімію компенсувати відсутність абсолютного еквівалента чужоземного слова. Українська мова впродовж своєї історії сформувала надзвичайно розвинену синоніміку для найменування понять із найтоншими смисловими відтінками. Так, наприклад, синонімічне гніздо імен природного явища *снігопаду* формують слова *віхола, заметіль, метелиця, юга, хуга, хурделиця, завія* [144, с. 195]. Отже, відмінності в мовах справді існують, але вони долаються в перекладі синонімією, описом або уточненнями.

Психолінгвістика, яка визначає переклад одним із пріоритетних об'єктів дослідження, так само, як і вітчизняне перекладознавство, доводять принципову можливість і потребу перекладу [140, с. 159; 175, с. 36]. Ще О. М. Фінкель у першій теоретичній праці «Про деякі питання теорії перекладу», яка побачила світ на зорі українського перекладознавства наприкінці 1930-х рр., критикуючи погляди О. О. Потебні, висловлює крайній подив щодо повсюдної думки про неможливість перекладу, висловлюваної науковцями, вдала перекладацька практика котрих цілком заперечувала такий песимізм [235, с. 253]. О. О. Потебня не був самотнім у своїх «неперекладних» уявленнях: навіть усередині перекладознавчого табору налічували багато чільних учених-адептів цієї ідеї, серед яких був і німецький перекладознавець Ф. Шлайермахер [486; 539].

Отже, для когнітивного моделювання перекладацького процесу потрібно виходити не з настанови на нього, яка ґрунтується на міжмовних трансформаціях. Натомість слід дотримуватися погляду, що переклад є багатоплановим і багатовимірним видом людської діяльності, який акумулює в собі проблеми філософії, психології, лінгвістики, фізіології та інших наук [612]. Погляд на переклад як на діяльність і засіб міжмовної комунікації розвінчує упереджене ставлення до нього. Бачення перекладу як діяльності цілком узгоджується з положеннями радянської психолінгвістики, що мала назву, як ми вже зазначали, «теорія мовленнєвої діяльності». Тому процес

перекладу слід тлумачити не як перекодування чи міжмовну трансформація одного тексту в інший, а насамперед мовленнєво-розумовий процес, активне осмислення перекладачем тексту оригіналу, наслідком чого постає вербалізація перекладачем у цільовому тексті сформованої у його свідомості структури смислів [191, с. 24].

Нині у фокусі уваги психолінгвістів-перекладознавців переклад постає як когнітивна діяльність людини в контексті його соціокультурних функцій. На цьому аспекті наголошував і Р. О. Якобсон, зазначаючи, що «когнітивний рівень мови не лише дозволяє, а й прямо вимагає перекодувальної інтерпретації, себто перекладу» [331, с. 22].

Діяльнісний інтерпретативний підхід до розуміння процесу перекладу, як зазначає І. С. Шевченко, передбачає певною мірою реконструкцію перекладачем діяльності автора впродовж породження тексту оригіналу [322, с. 7]. У контексті «когнітивної транслятології» перекладацьку діяльність трактують як реалізацію взаємодії когнітивних і мовних структур індивіда (перекладача) в найширшому контексті його психосеміотичної характерології. Перекладачеві відведено не скромну роль вербального перекодувальника, а інтерпретатора смислового коду, закладеного у в(и)хідному тексті [297, с. 133].

У концепції Ю. О. Сорокіна переклад уявляється тріадою: переклад як продукт, переклад як сума технологій і переклад як процес комбінування деякого набору знаків, запропонованого реципієнтові перекладачем. Переклад, відтак, є «формою семіотичного досвіду однієї лінгвокультурної спільноти в знакових системах іншої лінгвокультурної спільноти» [278, с. 31; 268]. Семантико-вербальна технологія представляє психічний і культурний досвід соціуму, тому відтворення цієї технології є, по суті, відтворенням чужого психічного й культурного досвіду. Якщо художній текст не відбиває відтворення такої технології ВТ, то такий переклад не можна вважати художнім, оскільки виконує лише формальне завдання – передає

опредмечений сегмент поведінки й спілкування, відкидаючи невербальний аспект [278, с. 34].

Погоджуючись загалом із поглядом Ю. О. Сорокіна на переклад, інша російська дослідниця-психолінгвіст Т. О. Фесенко актуалізує у своїй концепції етно-ментальний аспект діяльності перекладача. На перший план авторка висуває проблему співвідношення когнітивних одиниць і вербальних значень. Значна кількість досліджень свідчить, що можливі відмінності між когнітивними процесами автора ВТ і його перекладачів зумовлено різницею в культурі й відбито в мові.

Людська свідомість як носій мови, так само і смисловий простір, визначаються певною мірою межами етнічної мови. Із позицій когнітивної транслятології дослідниця дає таке визначення перекладу: «Це лінгвальна проєкція ментальних структур перекладача, активізованих у процесі перекладу, основу якої складає перероблення інформації, що передбачає сприйняття одного виду інформації з подальшою трансформацією його в інший вид (ПТ)» [297, с. 135]. Отже, чим ширші зони перетину ментальних структур автора й перекладача, то успішнішим є переклад.

Важливого значення в згаданій концепції надається семантичному опису культурних концептів, що дає змогу виявити випадки смислової й оцінно-психологічної неспіввіднесеності перекладних концептуальних варіантів із їхніми інваріантними структурами.

Підсумовуючи огляд психолінгвістичної концепції перекладу Т. О. Фесенко, зазначимо, що процес перекладу можна представити як сприйняття одного виду інформації і трансформації її в інший вид. Стратегія пошуку оптимальних вербальних одиниць ПМ зумовлюється лінгвокультурною компетенцією перекладача.

Вагомий унесок до розуміння психолінгвістичної природи перекладу зробили французькі й канадські перекладознавці, серед яких – Д. Селескович та Ж. Деліл. Концепція Д. Селескович видається найрадикальнішою з-поміж

згаданих. Дослідниця, по-перше, надає особливої ваги усному перекладу, який дає змогу переконатися, що переклад – це операція над ідеями, а не над мовними знаками. По-друге, саме усний переклад найповніше відбиває сутність перекладацького процесу, адже перекладач тут є безпосереднім учасником мовленнєвого процесу (чого не вистачає письмовому перекладу) [543]. Із цього випливає висновок автора: мовний бік проблеми перекладу не видається таким важливим, як психологічний (смісловий).

Ж. Деліл у запропонованій схемі процесу перекладу виокремлює, крім етапу вилучення смислу на стадії розуміння, етап оперування поняттями за допомогою ментальних механізмів немовного характеру на стадії перевираження. Автор окреслює три стадії процесу перекладу: розуміння, перевираження, підтверджувальний аналіз. Загалом, праці Ж. Деліла, присвячені переважно письмовому перекладу, спираючися на інтерпретативну теорію перекладу, не ігнорують, на противагу Д. Селескович, мовних аспектів перекладу. Тому канадський перекладознавець виявляється ближчим до психолінгвістичних засад у перекладознавстві [170, с. 45–47].

Важливою підставою для психолінгвістичного уявлення про переклад як діяльність, орієнтовану на процес, а не на продукт, є концепція німецького лінгвіста-перекладознавця В. Вільса [594]. Дослідник наполягає на тому, що теорія перекладу вивчає не об'єктивні сутності (фізичні об'єкти), а ідеальні об'єкти – мисленнєві дії та операції. Саме тому перекладознавство має тлумачити процес перекладу як дію або поведінку, включаючи до нього суб'єктивний чинник – творчість, стратегії та інтуїцію перекладача. Завдання з'ясування ролі суб'єктивного аспекту автор покладає на когнітивну психологію – споріднену психолінгвістиці галузь психології [170, с. 86].

Отже багато вітчизняних та зарубіжних психолінгвістів у своїх дослідженнях тлумачать переклад як особливий, складний, вторинний процес мовленнєвої діяльності. Тут завдання психолінгвістики та теорії перекладу

багато в чому перетинаються [293, с. 13]. Об'єкт вивчення першої – мовленнєва діяльність, а другої – переклад як вид цієї діяльності [321, с. 21], зокрема «рецептивно-репродуктивна» діяльність [162, с. 12-17]. Отже, автори окреслених вище психолінгвістичних концепцій перекладу, побудованих на ґрунті радянської теорії мовленнєвої діяльності, одностайні у визначенні перекладу як виду мовленнєвої діяльності, що має і алгоритмічну й евристичну природу. Переклад передбачає і сприйняття, і породження мовленнєвого висловлення, при цьому норми, що регулюють ці процеси, більшою чи меншою мірою подібні до тих, які діють під час мономовного спілкування [293, с. 33].

Психолінгвістика як когнітологічна дисципліна пропонує вважати переклад не лише як перенесення значення тексту однією мовою до тексту іншою мовою, а й ментальний процес із залученням складних умінь перероблення інформації перекладачем [352, с. 185]. Оскільки будь-яка людська комунікація залучає здатність до перероблення інформації, психолінгвістичні дослідження перекладу намагаються з'ясувати те, яким чином письмові та усні перекладачі переробляють інформацію, в чому полягає різниця між їхньою діяльністю, а також відмінність діяльності перекладача від звичайних мовців чи письменників. Переклад із цього погляду постає особливим видом двомовної комунікації, якому характерна своєрідність і певні чинники, які містять три головні пункти, а саме:

- завдання: діяльність, яку перекладачеві необхідно виконати, й контекст, де вона триває;
- текст: мовна й дискурсивна структура вихідного тексту;
- перекладач: мовні й позамовні знання та вміння особистості – виконавця завдання.

Якщо звичайному (монолінгвальному) комуніканту властива адресатна орієнтованість, надання уваги повідомленню співрозмовника / автора для адекватної реакції на нього, перекладачеві характерна зорієнтованість на

одержувача, через що йому доводиться пригнічувати чи, принаймні, контролювати особисті реакції на повідомлення автора. Відтак психолінгвістична модель перекладу, включаючи всі риси загальної моделі комунікації, неодмінно доповнена ще й суто перекладацькими компонентами.

Одну з перших спроб експериментального дослідження мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача здійснив німецький перекладознавець Г. Крінгс [445]. На основі процедури «міркуй уголос» й аналізу протоколів (транскрибованих із записів на магнітофонну плівку) дослідник поставив за мету встановити перекладацькі макро- та мікростратегії процесу перекладу. Він трактує стратегію перекладу як потенційно усвідомлений план перекладача щодо розв'язання проблеми в межах конкретного перекладацького завдання [170, с. 91–96]. Результати дослідження засвідчили важливі етапи й евристичні способи лексичного вибору перекладачами під час фаз розуміння та відтворення цільовою мовою. Зазначимо: учений головно зосередився на аналізі лексичного вибору в перекладі. Здійснене Г. Крінгсом дослідження видається вагомим внеском до формулювання загальнотеоретичних висновків стосовно закономірностей процесу перекладу в контексті психолінгвістики.

Ще один німецький дослідник Г. Гьоніг, дотримуючися результатів психолінгвістичних тестів, робить висновок, що впродовж пошуку вербальних варіантів у мові перекладу когніція й інтуїція беруть участь не за лінійним принципом, а за принципом взаємонакладення. Інтуїцію трактують як здатність до миттєвого синтетичного цілісного розуміння відношень. Її завдання полягає і в пошуку вербальних даних, і у співвіднесенні мовної творчості перекладача з фрагментом дійсності та соціальною ситуацією для відпрацювання семантичних координат розуміння.

Завданням когніції, натомість, є послідовна ментальна робота з наявними конкретними даними, що приводять до віднаходження

перекладацького рішення. У процесі перекладу ці два способи співіснують [420]. У концепції Г. Гьоніга та П. Кусмауля простежуємо неоднозначну інтерпретацію дослідниками неконтрольованих ментальних процесів. З одного боку, ці процеси свідомі, оскільки відомо про їх існування, з іншого, – вони мають несвідомий характер, адже їх зміст ментально не фіксується і не втілюється вербально [421; 444].

Творчі аспекти перекладацької діяльності в нейролінгвістичному ключі піднімає у своїх працях фінська перекладознавиця Ю. Гольц-Менттярі [419]. Її теорія суголосна із семіотичною концепцією Ю. М. Лотмана (Тартуська школа) [211] у плані розуміння тексту перекладу як утворення, що несе *нову* інформацію. Чіткий психолінгвістичний підхід простежується в дослідженнях іншої представниці Скандинавії – фінської перекладознавиці С. Тіркконен-Кондит [568]. На особливу увагу заслуговує проведена дослідницею серія експериментів з університетськими студентами та викладачами [170, с. 110–111]. Головною метою цих експериментів було доведення прояву психолінгвістичної природи в текстолінгвістичних критеріях оцінювання якості перекладних текстів. Як з'ясувалося, «фактор адресата» [46] і психолінгвальні риси рецепторів зіграли тут провідну роль. Реакція досліджуваних – фахівців-біологів (тексти перекладу були біологічного спрямування) та викладачів перекладу – в оцінюванні якості перекладу збіглася. Це засвідчило, що саме вони є «усередненими рецепторами» цільового тексту. Натомість фінські мовознавці здебільшого дали негативні відгуки на тексти перекладу, оцінені позитивно двома попередніми групами біологів та перекладознавців.

Як бачимо, переклад накладає свій відбиток на транслят, який в ідеалі мав би сприйматися як оригінальний текст, лише іншою мовою. Простежуємо сліди спільних тенденцій або закономірностей, які виявляються (свідомо чи несвідомо) в перекладі. Тому зупинімося на концепції іншого

видатного науковця Гідеона Турі, який присвятив цьому питанню багато робіт.

Оригінальна концепція цього ізраїльського вченого посідає особливе місце з-поміж праць закордонних перекладознавців. Принциповим у його погляді є орієнтація не на процес перекладу, зіставлення ВТ та ПТ, що може вивчатися контрастивною лінгвістикою, а на текст перекладу. У зв'язку із цим Г. Турі висуває концепцію проміжної мови: прагнення до адекватності до деякої міри обмежує прийнятність ПТ, призводячи до того, що мова перекладів посідає особливе місце в системі мови перекладу. Ці перекладні тексти й уважаються міжмовою, утворюючи відносно самостійну реальність у цільовій мові [571]. Через проміжну природу міжмови, наголошує автор, її дослідження повинно здійснюватися спільними зусиллями мовознавців, психолінгвістів та соціолінгвістів. Відтак позиція перекладознавця Г. Турі багато в чому співзвучна з поглядами психолінгвістів: зростає визнання необхідності відкидання прескриптивних теорій і застосування натомість дескриптивного, емпірично засвідченого підходу в перекладознавстві, що виявляється в *імовірнісному* форматі тлумачення (probabilistic format of explanation) мовленнєвої поведінки перекладача. У цьому вбачаємо зближення цієї теорії з ідеями психолінгвістики першого покоління – біхевіоризмом.

Узагальнюючи вже викладені провідні психолінгвістичні концепції перекладу, зауважимо: психолінгвістичний вимір перекладу дає змогу тлумачити міжмовну комунікацію як мовленнєво-мисленнєву діяльність перекладача, із винятковою можливістю зазирнути в його розум, проаналізувати мозкові процеси під час цієї діяльності. Робимо висновок, що ментальні процеси, пов'язані з переробленням даних, тривають у ментальності суб'єкта не лише в логічній послідовності, а здатні мати синхронний і мережевий характер.

Спільність наукових підходів сучасного перекладознавства та психолінгвістики нині полягає у визнанні за відтворенням у цільовому тексті *функції* вихідного тексту пріоритетного завдання перекладу. Крім того, як свідчить наш теоретичний аналіз концепцій, психолінгвістика вбачає в перекладі динамічну природу, тобто розгляд цього феномену як діяльності (процесу). Тому погляд на переклад як на динамічну сутність уможливилює емпіричний пошук і об'єктивне встановлення закономірностей цього інтелектуально складного та багатогранного виду людської діяльності.

1.3. Психолінгвальні аспекти художнього тексту як об'єкта перекладацької діяльності

Художній текст як об'єкт діяльності перекладача визначає її головні напрями, як-от: інтерпретацію оригінального твору та його відтворення іншою мовою з урахуванням когнітивної, емоційної, естетичної інформації, особливості будови тексту через реалізацію його категорій, його функціонування в соціальному просторі [241, с. 14]. Своєрідність образного розуміння світу автором, особистісно відзначене віддзеркалення дійсності ставить проблему визначення, наскільки в перекладача сформовано відповідну систему знань та уявлень, чи він спроможний зробити авторський твір загальнодоступним для розуміння іншомовними читачами, які володіють власними уявленнями про світ, системами його оцінок, тезаурусом, що може не збігатися з тезаурусом автора [23, с. 23–24]. Як зазначає Л. С. Виготський, цитуючи Ю. Айхенвальда, автор може достеменно не знати всієї глибини своїх творінь, не розуміти створеного, оскільки його ірраціональне вагоміше й більше за його раціональність [49, с. 5]. За твердженням Шиллера, «справжній секрет художника полягає в тому, щоб формою знищувати зміст...» [цит. за: 49, с. 363]. Тут у формі естетичного закону виражене те, що будь-який твір мистецтва приховує внутрішній розлад між змістом та

формою і що саме формою досягає художник того ефекту, що зміст знищується, неначе погашається. Викликаючи в нас протилежно направлені афекти, зіштовхуючи протилежні імпульси, знищуються афекти змісту афектами форми, призводячи до вибуху, до розряду психічної/нервової енергії [Там само, 364].

За перекладознавчим виміром, художній твір, за влучним висловом В. В. Коптілова, – це багатокутники, вписані в коло та навколо нього. Внутрішній багатокутник – це комплекс взаємовідношень розмаїття різнорівневих текстових елементів, а зовнішній – багатство зв'язків художнього твору з навколишньою дійсністю, широким контекстом історії, культури, побуту, в якому він народився. Отож, внутрішній многокутник утворює образну систему художнього тексту, а зовнішній – містить приховані цитати, контекст [171].

О. О. Потебня, проводячи паралелі між художнім текстом і словом, зазначав, що художній твір як синтез зовнішньої та внутрішньої форми і змісту, результат несвідомої творчості, засіб розвитку думки й самосвідомості, має ті само ознаки, що є і в слові [248, с. 137]. У художньому слові, як слушно зауважує Л. Я. Гінзбург, реалізується «художнє пізнання речей у їхніх неповторних аспектах, недоступних логічному аналізу або опису» [цит. за: 36, с. 35].

У процесі аналізу художнього твору психолінгвістика, на відміну від лінгвістики, сфокусована здебільшого не на його формальних рисах, а на функціональних характеристиках, особливостях його впливу на реципієнта. Згідно з даними експериментальних досліджень психолінгвістів, стилістичний чинник впливу художнього твору, – єдність форми і змісту, виразність та яскравість образів, оригінальність авторського стилю – звертає на себе увагу під час прочитання лише в п'ятій частини читачів [194, с. 12]. Тому, інтерпретуючи художній текст, потрібно враховувати такі чинники:

- ступінь впливу на реципієнта, його зацікавленість у темі залежить від наявної в тексті інформації, від міри її близькості до читача;
- ступінь вираженості в тексті авторського світосприйняття, переконливості й яскравості представлення ним ідей;
- кількісні характеристики впливу залежать від того, скільки типів свідомості в тексті охоплено [23, с. 108].

Актуальним у психолінгвістиці нині є два питання: а) класифікації реципієнтів на основі виявлення їх стратегій розуміння, а також асоціацій на прочитаний художній текст; б) психолінгвістична типологія художніх текстів.

Проаналізуємо докладніше першу проблему. В. П. Белянін у цьому зв'язку виділяє три групи реципієнтів. До першої групи належать читачі, які прагнуть зрозуміти смисл кожного подальшого компонента тексту не лише на основі встановлення значень попереднього, а радше через зіставлення значень усього тексту. Їхнє розуміння найадекватніше авторському.

Друга група читачів головно орієнтується на сприйняття посинтагменно концепту, що розгортається. Їхні асоціації здебільшого виражені клішованими синтагматичними реакціями на окремі попередні слова, словосполучення або частини речень. Текст для таких читачів буде менш зрозумілим і нецікавим, тому вони розуміють його менш адекватно.

Нарешті, розуміння тексту третьою групою читачів ґрунтується на переважному залученні власних, зазвичай, глибоко особистісних уявлень про описуване текстом. Таке розуміння «по-своєму», природно, призводить до незгоди з авторським «я» та небажання зрозуміти текст так, як його замислив автор [23, с. 33].

Ця ідея співзвучна концепції М. О. Рубакіна щодо типів читачів на основі їхніх проєкцій сприйняття: «Якість зв'язного тексту визначається сукупністю реакцій, які він справив, справляє і може справити на своїх читачів» [264, с. 30].

Щодо другого питання, то дослідники, загалом погоджуючися, що художні тексти можна класифікувати з погляду жанру, хронологічних рамок, водночас уважають, що такий поділ є радше науковим, адже не враховує особливості того, як мовленнєвий матеріал сприймає пересічний носій мови, які образи або модель світосприйняття формуються в його свідомості. Художній твір, раз створений, відривається від свого автора; «він не існує без читача; він є лише можливість, яку здійснює читач. У невичерпному розмаїтті символічного, тобто будь-якого істинно художнього твору лежить джерело безлічі його розумінь і тлумачень» [49, с. 4]. Відтак науковий аналіз у цьому аспекті значно відрізняється від аналізу з погляду читача [24]. На матеріалі великої кількості художніх творів та на основі зв'язку семантичних категорій та психіатричних критеріїв (акцентуацій читацької особистості) виділяють «світлі», «темні», «сумні», «веселі», «гарні», «складні» та інші типи текстів.

Під час аналізу питання психолінгвістичних аспектів взаємодії в системі художній текст–перекладач–читач потрібно також урахувати типологію перекладачів за домінантними каналами сприйняття: *візуальний, аудіальний, кінестетичний* [26, с. 205–206]. Ця типологія лягла в основу диференціації досліджуваних нами перекладачів під час вивчення універсальних стратегій перекладу художніх творів (див. Розділ 4). Їхнє емпіричне дослідження виявить конкретні закономірності мовленнєво-мисленнєвих операцій інтерпретаторів, які належать до означених різних груп. О. О. Леонтьєв іменує ці «елементарні мовні дії або операції» як «психолінгвістичні одиниці», ми ж оперуватимемо в подальшому, вслід за Т. ван Дейком, поняттям «стратегія» [68]. Стратегію в сучасній когнітивній лінгвістиці слід потрактовувати за термінами патернів комунікативної взаємодії, пов'язаних із вирішенням задач, що виникають упродовж розгортання комунікативної інтеракції, які контролює свідомість лише на рівні раціональної оцінки того, що відбувається [217, с. 24].

У психолінгвістиці є також спроби виведення типології художніх текстів на основі приведення їхньої семантичної структури до предикатів. Кожному такому предикату, встановленому внаслідок аналізу макроструктури тексту, відповідають конкретні лексичні одиниці, які трапляються з тією чи іншою частотністю в текстах певного типу [23, с. 48]. Зазначимо, що слід також ураховувати й макротекст як художнє ціле, де панують наскрізні, ключові, словесні образи. Разом із тим, за вдалим спостереженням Л. В. Бублейник, «макротекст, характеризуючися стилістичною єдністю, може обіймати собою всю сукупність творів автора, виражає його ідейно-світоглядну позицію, створює поетичну “картину світу”» [36, с. 13].

Отож, як зазначає В. А. Кухаренко, художні твори, будучи продуктом вільного творчого вибору автором фрагмента реальності, за всієї несхожості між собою, унікальності й неповторності завжди міститимуть схожі риси, адже обраний художником об’єкт пізнання є не хаотичним, випадковим, а скерованим і підпорядкованим дії певних сил [194, с. 7].

Психологія творчої особистості розглядає свідомість суб’єкта – автора впродовж породження творчого продукту як пасивний рецептор [80]. А несвідоме активно «працює» над його породженням, транспортуючи його до свідомості для остаточної мовної обробки (див. рис. 1.2):

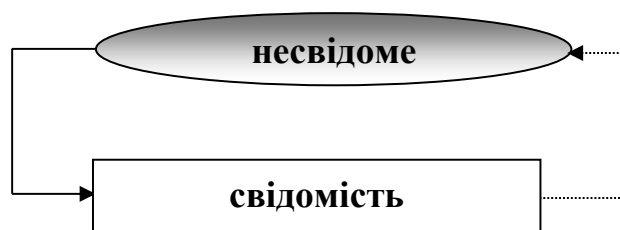

Рис. 1.2. Взаємодія свідомості й несвідомого у творчому процесі

Очевидно, під час здійснення раціонально і свідомо керованої діяльності (див. рис. 1.3), яка завжди доцільна, реалізуються інші стосунки: активність

свідомості й рецептивна роль несвідомого, яке, так би мовити, «обслуговує» свідомість, надаючи йому потрібну інформацію.

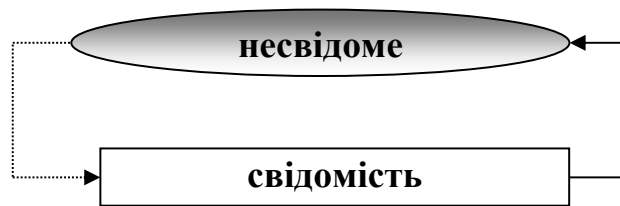

Рис. 1.3. Взаємодія свідомості й несвідомого в інтелектуальному процесі

Отже, народженню твору художнього автор зобов'язаний своєму несвідомому «я», оскільки воно в цьому випадку є постачальником креативності й образності. Креативність загалом психологи визначають як «продукування ідей чи об'єктів, які є новими та оригінальними; творчий процес триває евристично, а не алгоритмічно» [624, с. 175]. У своєму подальшому емпіричному дослідженні закономірностей перекладу послуговуватимемося поняттям коефіцієнта вербальної креативності, визначаючи його в перекладачів математичними методами для виявлення його впливу на перекладацькі рішення щодо вибору варіанта перекладу.

Цікавою в цьому зв'язку видається концепція «естетичної реакції» на художній твір Л. С. Виготського [49]. Автор пропонує під час його інтерпретації враховувати конативний ефект естетичної реакції інтерпретатора, що виявляється у вивільненні психічної енергії [302] внаслідок розряду між протилежно зарядженими полюсами інформації – форми й змісту тексту. Перекладач як читач і перший адресат комунікативної взаємодії у форматі автор – текст – перекладач (адресат 1) – читач (адресат 2) завжди й без винятку підданий впливові чинника катартичності твору красного письменства. Тому його роль перекодувальника не варто обмежувати лише на вербальному плані, а й зважати на комплексний синтезним художнього слова й естетичної реакції на нього. Тому дослідімо доклад-

ніше дію окреслених вище та інших психолінгвістичних чинників під час перекладу художнього тексту.

1.4. Художній переклад у вимірі психолінгвістики

Досі існує багато прогалин у теорії художнього перекладу. Вітчизняний перекладач і перекладознавець О. Л. Кундзіч пише про відсутність конкретних критеріїв та загальних принципів перекладу, що згубно впливає на якість перекладів [192, с. 32]. Мало досліджено сьогодні такі психологічні поняття, як «талант», «осаяння», «інтуїція», «співпереживання» тощо. Попри спроби вітчизняних перекладознавців з'ясувати ці поняття, існують прогалини в науково-теоретичних критеріях та загальних принципах оцінки художнього перекладу, що гальмує розвиток теорії художнього перекладу загалом. Психологічний підхід до перекладу скеровує на дослідження «людського чинника» в ньому, аналіз рішень тлумача. Тому до цієї сфери належать питання двомовності, пам'яті, взаємодії півкуль головного мозку, внутрішнього мовлення і т.ін.

1.4.1. Психолінгвістичні критерії адекватності художнього перекладу.

Давня полеміка в художньому перекладі між прибічниками збереження вірності оригіналу та прихильниками збереження емоційного ефекту на кінцевого адресата має свої наслідки здебільшого у взаємній критиці колег із протилежного «табору». Поняття вірності в художньому перекладі пов'язане з переконанням у тому, що переклад – одна з форм тлумачення. Навіть із погляду сприйняття і культури читача він завжди повинен прагнути до того, аби «відтворити намір <...> тексту: те, що текст каже чи на що він натякає відповідно до мови, на якій він виражений, і з культурного контексту, в якому він з'явився» [81, с. 16].

Розмаїття підходів до перекладу – трансформаційного (Yu. Nida, Г. Е. Мірам), семантичного (Р. Newmark), парафрастичного (F. Schleiermacher), буквального (В. Набоков), з одного боку, або динамічного (Yu. Nida), комунікативного (Р. Newmark), функціонального (О. Kade, А. Neubert), денотативного (Г. Е. Мірам), інтерпретативного (D. Seleskovitch, М. Lederer), імітаційного (F. Schleiermacher) [387; 434; 483; 488; 490; 492; 539; 543] – з іншого, свідчить, вочевидь, про те, що цей вид діяльності виходить за межі предмета лінгвістичних студій, адже будь-який переклад передбачає інтерпретацію, виведення смислу ВТ.

Інтерпретація перебуває також у фокусі уваги логіки, філософії, герменевтики, прагматики, літературознавства, мистецтвознавства, когнітивної психології, а також психолінгвістики. Орієнтація на текст оригіналу спрямовує перекладацьку стратегію на якомога повніше відтворення форми та змісту вихідного тексту (ВТ), де форма тією самою мірою важлива, як і зміст. Підхід до перекладу, який має своїм головним завданням справити однаковий із ВТ емоційний вплив на реципієнта тексту перекладу (ПТ), передбачає більшу свободу відносно тексту оригіналу.

Маючи справу з текстами, що передають «когнітивну інформацію» [6], а це – наукові, технічні, газетно-інформаційні тексти, проблема перекладу справді є головно лінгвістичною, оскільки тут яскраво виявляється відповідність мовної форми фактам чи подіям об'єктивної реальності. Володіючи при цьому термінологічним апаратом тієї чи іншої галузі спеціалізації, резервом граматичних та лексико-семантичних трансформацій і навичками їхнього застосування у ПТ, перекладач здатен відтворити текст оригіналу іншою мовою, адекватність якого можна перевірити об'єктивно.

Однак це важко зробити в разі оцінювання перекладу художнього твору, наприклад «Заповіту» Тараса Шевченка, виконаного стількома мовами. Г. Е. Мірам слушно зауважує, що якість художнього перекладу неможливо оцінити винятково на основі об'єктивних критеріїв. Важко

об'єктивно відповісти на питання, які, наприклад, українські переклади шекспірівського «Гамлета» безперечно кращі – Григорія Кочура, Юрія Клена чи Юрія Андруховича [215; 216]. Усі згадані, а також інші переклади близькі до оригінального Шекспіра, і, розкриваючи «умови можливості нашого власного духовного життя», занурюють витвір мистецтва в точку, де «заново народжується людина, точку «прориву» до небувалого, вічного, де і живе справді великий твір мистецтва» [38, с. 60–65]. Однак відмінності в різних перекладах висуюють питання про критерії адекватності перекладу.

Тому досягнути рівня художнього перекладу, коли його критика переходить у суб'єктивне, можливо лише тоді, коли розв'язані перекладацькі проблеми ґрунтуються на об'єктивному врахуванні мовленнєвої ситуації, фонові інформації та широкого контексту [222]. Під контекстом як перекладознавчою категорією О. І. Чередниченко пропонує розуміти не випадкове словесне оточення, а цілісну змістовно стилістичну систему, що активно впливає на кожен її складник, визначаючи його реальну й потенційну текстову функцію [310, с. 180]. Розвиток перекладацьких стосунків двох мов, взаємне збільшення кількості перекладів і, як наслідок, взаємозбагачення культур сприяють постійному зближенню контекстних систем автора оригіналу та перекладача завдяки розширенню загальних фонових знань.

Водночас зближення таких систем завдяки розширенню загальної фонові інформації двох сторін комунікативного процесу не гарантує подібності функцій оригіналу й перекладу, що, до речі, не враховують прибічники відомої концепції про їхню функціонально-естетичну рівнодію [Ibid.]. Функція художнього тексту пов'язана з глибинними, а не поверховими структурами мовної свідомості, яка породила цей текст. Інакше кажучи, семантична текстова структура не залежить від мови, якою він створений, оскільки вона є *універсальною* для вихідної й цільової мов. У

такому баченні проблема адекватності перекладу оригіналові переходить у площину психолінгвістичну.

Сучасний термін «адекватність» прийшов на зміну попередньо вживаному «вірність», хоча й останній нерідко перекладознавці вживають у працях і сьогодні: «У перекладі немає і не може бути іншого правила, крім вірності перекладу оригіналові» [74, с. 71]. Суть адекватності, за спостереженням Р. П. Зорівчак, полягає в аналізі першотвору як системи, органічної цілісності, а не як суми елементів або механічного з'єднання складників [140, с. 17]. Тому адекватність художнього перекладу слід тлумачити як його функціональну тотожність оригіналові, за якої враховується рецепція дискурсу. Не слід змішувати, на думку О. І. Чередниченка, адекватність і еквівалентність, позаяк остання є засобом досягнення адекватності [75, с. 23–24].

Одним із перших радянських перекладознавців, який дав визначення адекватності – повноцінності перекладу – був А. В. Федоров. Автор запропонував тлумачити цей параметр перекладу як «вичерпного відтворення змісту оригіналу й повноцінної функціонально-стилістичної відповідності йому» [295, с. 127]. «Перекласти – значить висловити вірно й повно засобами однієї мови те, що вже висловлено раніше засобами іншої мови» [Там само, с. 15].

У когнітивній теорії перекладу адекватним визнають такий переклад, що має забезпечити реципієнту можливість зрозуміти, з'ясувати смисл, задум автора тексту. На відміну від значення, що є системно-мовною категорією, внаслідок чого значення одиниць у різних мовах не завжди збігаються, «смисл – це мовленнєво-мисленнєва, комунікативна категорія» [162, с. 19].

Р. К. Миньяр-Белоручев зазначав, що адекватний переклад здатен відтворити іншою мовою єдність форми й змісту вихідного тексту [220, с. 187]. А неадекватний переклад може мати безліч недоліків – від дрібних

стилістичних огріхів до суттєвих помилок, наслідком яких може стати викривлення смислу.

На думку вітчизняних психолінгвістів, адекватним перекладом слід уважати такий процес оволодіння смислом вихідного тексту та його відтворення засобами рідної мови на основі розкодування та переведення інформації з однієї мовної системи в іншу, який передбачає проникнення суб'єкта перекладу в глибинну семантику повідомлення за допомогою операцій аналізу, синтезу й узагальнення [184, с. 16]. Психолінгвістичний погляд на адекватність художнього перекладу передбачає також комплексне відтворення таких її невід'ємних складників: смислу й емоційного забарвлення тексту-оригіналу. Тому адекватним оригінальному є той текст, що зберігає смисл тексту оригіналу цільовою мовою за умови максимальної збереженості змісту тексту (його інваріанта) поряд із його конотативно-емоційними рисами [23, с. 49], тобто емоційно-сислової домінанти [181]. За цією перспективою поняття «адекватний переклад» у семантичному просторі сучасного перекладознавства й психолінгвістики синонімізує з поняттям «повноцінний», передбачаючи повну й рівноцінну відповідність цільового тексту першоджерелу за функціями й виправданість обраних у перекладі засобів для відтворення взаємодії форми й змісту оригіналу.

Загалом адекватним перекладом, у чому ми цілковито погоджуємося з О. М. Фінкелем, є такий переклад, у якому відтворені свідомі й несвідомі наміри автора в сенсі конкретного ідейно-емоційного художнього впливу на читачів зі збереженням усіх ресурсів, закладених творцем тексту [235, с. 252]. Інакше кажучи, адекватність перекладу художнього твору його оригіналові передбачає збереження в перекладі невербальної смислової цілісності вихідного тексту.

Оскільки головним завданням художнього перекладу є створення цільовою мовою твору, здатного справляти на читача чи слухача естетичне враження, аналогічне впливові оригіналу [140, с. 17], «реакція рецептора» в

контексті динамічної еквівалентності Ю. Найди слугує чітким, але не єдиним мірилом адекватності перекладу. Адекватність тексту в перекладі забезпечується винятково за умов відтворення реакції, яку текст оригіналу справляє на аудиторію з урахуванням її лінгвокультурних стереотипів очікування. Інакше кажучи, критерієм адекватності перекладу є максимально тотожне з оригіналом читацьке сприйняття перекладного тексту цільовою аудиторією [71, с. 82].

Отже, адекватний переклад повинен забезпечувати передусім еквівалентність реакцій адресата – одержувача перекладу й адресата – одержувача оригіналу. Таку здатність іменують перекладознавці «регулятивним впливом», оскільки, впливаючи на адресата, текст певним чином регулює (змінює) його мисленнєву діяльність, емоції та поведінку [197, с. 25]. Відповідно до цього, рівноцінність регулятивного впливу ВТ та ПТ є одним із головних критеріїв повноцінного (адекватного) перекладу. Відтак розуміння «реакції рецептора» в цьому дослідженні наближене до її психолінгвістичного тлумачення Л. С. Виготським як естетичний «відгук» читача на сприйманий твір мистецтва [49].

Для перекладача художнього твору надважливим завданням є наближення за інтенсивністю та якістю до ефекту, що його відчував адресат тексту мовою оригіналу. О. І. Чередниченко в цьому контексті зазначає, що «для адекватного відтворення художнього цілого перекладач має зіставляти, бодай уявно, можливі естетичні реакції на нього і читачів оригіналу, і читачів перекладу, і робити все можливе, щоб ці реакції були бодай приблизно однаковими» [311, с. 23]. Отже перекладати – значить розуміти внутрішню систему тієї чи іншої мови та структуру тексту цією мовою і побудувати таку текстуальну систему, яка у відомому сенсі може мати на читача аналогічний вплив – і в плані семантичному та синтаксичному, і в плані стилістичному, метричному, звукосимволічному, – так само як і той емоційний вплив, до якого прагне текст-джерело. Аналізуючи аспекти творчості перекладача

Г. П. Кочура, О. І. Чередниченко обґрунтовує право на існування адаптації, зазначаючи, що численні переклади Майстра свідчать про її застосування як засобу зближення двох мовних і культурних дійсностей у процесі перекладу має цілковите право на існування. Адаптивна стратегія передбачає три основні дії (тактики) перекладача: різноманітні заміни елементів першотвору, вилучення окремих елементів та додавання нових елементів.

М. К. Гарбовський також відносить адаптацію до засобів досягнення адекватності перекладу, хоча й із деякими застереженнями [51, с. 383]. Із позиції перекладознавця, адаптація є заміною незрозумілої для реципієнтів перекладу внаслідок асиметрії культур предметної ситуації оригіналу на іншу. Цікавою в цьому контексті видається концепція української вченої В. В. Демецької, яка пропонує розглядати адаптацію як комплементарну стратегію, а не лише як доконечну форму перетворень, допустимих у перекладі. Основна мета такої стратегії полягає у відтворенні прагматичного потенціалу дискурсу з урахуванням стереотипів очікування носіїв мови та культури реципієнта. Відтак, адекватність перекладу шляхом адаптивних стратегій передбачає головню використання мовних і культурних моделей реципієнта з неодмінною прагматичною орієнтацією ПТ на свою культуру [70, с. 245].

Психолінгвістичні засади адекватності художнього перекладу обґрунтовують потребу наближеності або схожості функцій оригіналу й перекладу, визнаючи, що їхньої тотожності принципово не може бути. Визнання вітчизняним перекладознавством художнього перекладу як виду перекладацької діяльності [140, с. 17], зорієнтованість на його стратегічність суголосні психолінгвістичним концепціям перекладу. Це зближує позиції дослідників-перекладачів і психолінгвістів, адже, на думку Р. П. Зорівчак, завданням перекладу є відтворення оригіналу не через копіювання елементів і структур оригіналу, а через схоплення їхніх функцій [*Ibid*]. «Переклад художнього твору – не копія іншого тексту, а насамперед – витвір словесного

мистецтва» [175, с. 37]. Разом із тим, копія оригіналу сама потребує тлумачення [256, с. 157], а головна мета будь-якого художнього твору полягає в тому, щоб справити певне естетичне враження, а не лише передати факти. Такий підхід ґрунтується на баченні художньо-естетичної цінності мовлення як спільної домінантної функції художньої літератури загалом [140, с. 17] .

Оскільки «перекладач, на відміну від автора, не моделює дійсність, а лише якомога правильно й повно сприймає соціальну зумовленість твору і заново відтворює її засобами цільової мови» [38, с. 60], це унеможливорює ідентичність перекладу й оригіналу принципово. К. Клакхон розглядає ситуацію, коли слова однаково впливають на носіїв мови оригіналу та носіїв мови перекладу, як близьку до неможливої [161, с. 187].

Примітно, що питання конструювання моделі художнього перекладу тісно пов'язане з уявленням самого перекладу як моделювання перекладачем засобами цільової мови обраного автором фрагмента або відрізка описуваної віртуальної реальності. Модель за своїм визначенням має відбивати те типове, що містить об'єкт. Водночас видається, що модель як універсальний конструкт стикається з двома перешкодами: множинністю інтерпретацій художнього тексту, а також множинністю моделей одного й того самого модельованого об'єкта [208, с. 11].

Художній текст як психосеміотичний конструкт має згадану потенційну множинність інтерпретацій передовсім через семіотичний чинник [211]. По-друге, це когнітивний характер реальності, яку описував автор у своєму творі: вона віртуальна. Вочевидь, навіть за наявності «реальної» реальності різним авторам (напр., двом журналістам) удається її подати в такій версії, яка нерідко радикально відмінна від версії колеги. По-третє, це згадана вище взаємодія в мозку людини двох інформаційних потоків, – сигналів щодо відбиття біологічного стану самого організму, а також сигналів органів чуття від зовнішнього світу [170, с. 105]. По-четверте, мова перекладу, як зауважує

О. І. Чередниченко, завжди перебуває під тиском двох норм – норми оригіналу й норми цільової мови та культури, що й зумовлює варіативність мови перекладу, зокрема художнього [312, с. 29].

Нарешті, виявляється дія й чинника особистості перекладача: різне емоційне ставлення (тло) перекладачів до описуваної в тексті ситуації, його психотипова сумісність / несумісність із автором, наслідком чого є поява семантичних і стилістичних трансформацій. Їхню наявність у тексті перекладу неможливо пояснити лише відмінностями систем ВМ та ПМ, їх слід описувати за термінами перерозподілу «емоційно-сміслової домінанти» [181] тексту.

Щодо множинності моделей, то існує їхній інваріант, усі вони володіють спільними характеристиками, що відбивають істотні риси об'єкта, залишаючися незмінними під час переходу від однієї моделі до іншої. Однак жодна модель не є повною та вичерпною щодо всіх властивостей об'єкта [208, с. 10]. В. Г. Красильникова щодо цього аспекту говорить про часті випадки викривлень емоційно-сміслової домінанти першотвору під час перекладу, що призводять до змін семантичних параметрів тексту [181]. Причину такого частого явища дослідниця вбачає в різниці «картин світу» особистості автора ВТ та особистості перекладача.

Не слід забувати в цьому зв'язку, що переклад, як зазначає У. Еко, ґрунтується ніби на перемовинах між автором і перекладачем, оскільки це – саме той базовий процес, упродовж якого, аби щось одержати, потрібно відмовитися від чогось іншого. Учасники взаємодії повинні вийти із цього процесу з відчуттям розумного та взаємного задоволення, пам'ятаючи про золоте правило, згідно з яким володіти всім неможливо [329, с. 19].

Найбільша складність у комунікації перекладача з автором через створений ним художній текст виникає в разі, коли перший мислить і діє алгоритмічно, а не намагається відтворити образи й синтезувати зв'язки в тексті нестандартним, евристичним шляхом. Ці два можливі типи стратегій

пов'язані з двома типами мислення, – конвергентним і дивергентним [305]. Конвергентне мислення ґрунтується на формальних правилах (як у арифметиці), є аналітичним, логічним і контрольованим свідомістю. Рівень такого мислення вимірюється відомими тестами IQ [3]. Дивергентне мислення, натомість, не приводить до однозначного й унікального виконання конкретного завдання, характеризується довільним продукуванням оригінальних ідей, релевантних для його розв'язання [80].

Окреслені два типи мислення перебувають у тісному взаємозв'язку з творчістю. Німецький перекладознавець В. Вільс вважає, що в художньому тексті творчість перекладача суб'єктивна й індивідуальна, оскільки не існує точного алгоритму відношення автор–перекладач. Оскільки перекладачеві приписується творчість, доцільно виділяти два типи перекладацьких розумових операцій: рефлексивний, що ґрунтується на об'єктивному аналізі наявної інформації, та інтуїтивний, в основі якого лежать суб'єктивні рішення перекладача [170, с. 88–89]. Ця ідея лягла в основу нашої психолінгвістичної моделі художнього перекладу. Вочевидь, у процесі художнього перекладу домінуючий вплив здійснює інтуїція, що узгоджується з визнанням психолінгвістикою панування асоціативно-голістичного, творчого мислення [420].

Творчий підхід перекладача, який має бути інтерпретатором, до своєї справи передбачає уникнення буквалізму [37, с. 7]. У його профілактиці й має брати участь інтуїція, яка визначає первинний читацький імпульс під час інтерпретації художнього тексту. Вона зрештою визначає рівноцінність, адекватність образів. Водночас, аби досягти адекватності, як слушно зауважує Г. П. Кочур, «не існує такого ритуалу, щоб його можна й треба педантично дотримуватися в процесі перекладання» [58, с. 72]. Відповідно, приписувані перекладачеві творче начало й логіка спонукає до думки, що перекладач є *особистістю*, яка тлумачиться як «відносно стійка сукупність психічних властивостей» [613, с. 239]. А кожна особистість по-своєму

тлумачить дійсність, описувану в тексті, володіє конкретним когнітивним стилем, домінантним каналом сприйняття вербальної інформації (див. Розділ 4), відтак маючи свій варіант бачення художньої віртуальної реальності з інваріантною основою, яку трактуємо в когнітивних термінах як «фрейм ситуації» [див. 83; 219]. Тому зіставлення перекладів одного тексту, виконаних різними перекладачами, цінне не лише тим, що дає змогу визначити специфіку когнітивної й емоційної сфери особистості перекладачів, їхнє суб'єктивне ставлення до світу автора, а й виявити універсальні стратегії, – психолінгвістичні оперативні одиниці діяльності мозку перекладачів.

Саме тому сучасному перекладознавству вигідно тлумачити процес перекладу у форматі дії або мовленнєво-мисленнєвої поведінки, включаючи до цього процесу суб'єктивний чинник – творчість, стратегії та перекладацьку інтуїцію. Ще однією вагомою підставою розуміння природи перекладу як діяльності, зорієнтованої на процес, а не на продукт, є бачення тексту-оригіналу як цілісного, недискретного за своєю суттю організму, а поверхово програмованої автором послідовності вербальних знаків. Тому під час перекладу художнього твору інтерпретатор, уступивши в діалог із автором через текст (канал), не очікує і не дає остаточних рішень.

Отже, з позицій психолінгвістики, в основі перекладацької діяльності й адекватності ВТ і ПТ лежить не порівняння, а розуміння, яке фактично визначає стратегічний потенціал перекладача. У контексті дескриптивного перекладознавства, як зазначає Г. Турі, переклади слід уважати повноцінними текстами, які належать до цільової культури, а не просто репрезентації вихідних текстів. Їхня еквівалентність завжди існує, бо закладена в самому понятті перекладу. Прийнятність – це міра, за якою цільовий текст відповідає лінгвальних та культурним нормам, властивим для конкретного жанру тексту в мові рецепторі. Адекватність, натомість, слід потрактовувати як повноцінну відповідність цільового тексту мові й культурі джерела. Отже прийнятність і

адекватність – два полюси континууму, на якому розгортається текст перекладу зі своїми мовними рисами, зіставлюваними з вихідним текстом, з одного боку, та оригінальними текстами, породженими тією ж мовою, що й текст перекладу [576, с. 31-34]. Із цього випливає актуальність дослідження закономірностей, маніфестованих у перекладі в зіставленні з першоджерелом, та закономірностей, що мають прояв у перекладі в зіставленні з неперекладами цієї мовою.

1.4.2. Психосеміотичні проблеми художнього перекладу.

Як зазначає У. Еко, для семіології сьогодення набуває неабиякої цінності досвід психолінгвістики, яка допомагає з'ясувати психосеміотичні проблеми комунікації, а саме: що відбувається з повідомленням після його одержання адресатом і що той привносить у повідомлення [329, с. 373-374]. Істинне бажання людини, за словами Ж. Лакана, полягає в тому, щоб інший бажав його, потребував; він хоче бути «об'єктом», якого не вистачає партнерам із соціальної комунікації, хоче бути причиною «бажання» з їхнього боку [454]. Така взаємодія може мати місце під час комунікації з адресатом через художній текст, де читач здатен одержати насолоду – естетичне враження від «семіотичного», «знакового» програвання віртуальних подій, описуваних у творі, разом з автором [261, с. 106].

Семіотичні дослідження дедалі частіше переконують нас у тому, що художній текст доречно розглядати як вторинний семіозис [16; 267, с. 106], в якому його синергетика (мова) взаємодіє з енергетикою автора, що породжує експресивний ефект – «невимовлений залишок» [329, с. 365]. Ідеться, вочевидь, про поєднання і наслідок «конфлікту» думки автора, яка є цілісною і недискретною, та мови, яка змушує його втілювати свою думку в перервні та протяжні в часі синтаксичні структури. На межі перетину – зіткнення двох кодів – виникає розряд і народження чогось нового: психолінгвістичні й семіотичні студії творчої діяльності перекладача дійшли сьогодні розуміння, що текст перекладу є утворенням, який містить нову інформацію [211]. Як

писав О. О. Потебня, «переклад з однієї мови на іншу є не відтворення тієї самої думки, а збудження іншої, відмінної» [248, с. 168].

Художній текст із семіотичного погляду потрактовують як поєднання і наслідок «конфлікту» думки автора, яка є цілісною і недискретною, та мови, яка змушує автора втілювати свою думку в перервні та протяжні в часі мовні синтаксичні структури. На межі перетину – зіткнення двох кодів – виникає розряд і народження чогось *нового*. Психолінгвістичні й семіотичні студії творчої діяльності перекладача дійшли сьогодні розуміння, що текст перекладу є утворенням, який містить нову інформацію. Як уже зазначали, висновки групи фінських перекладознавців-психолінгвістів під керівництвом Ю. Гольц-Менттярі, ґрунтовані на нейропсихолінгвістичних даних процесу перекладу [419], загалом суглосні семіотичній концепції представників Тартуської школи семіотики на чолі з Ю. М. Лотманом. «Семіотична особистість» [211] будь-якого перекладача неминуче вносить до тексту дещо своє, яке ніколи не буває ідентичне авторському, адже під час дотику до іншої мови текст може викликати потенціали тлумачення [329, с. 14].

Як стверджує Ю. Гольц-Менттярі [419], унаслідок того, що в корі головного мозку людини відбувається взаємодія двох інформаційних потоків, – перший є сигналом, що відбиває стан самого організму, другий сприймає сигнали органів чуття від зовнішнього світу – дві особи нездатні створити ідентичні тексти перекладу. Через взаємодію цих двох сигналів у центрі мозку утворюється мисленнева структура, яка містить випадкове, щоразу інше сполучення свідомого й несвідомого. Саме випадковість і непередбачуваність такого сполучення є аспектом творчого начала людського мислення, даючи змогу породжувати новий зміст.

А. А. Брудний у цьому зв'язку зазначає, що «поліваріантність розуміння є специфічною особливістю текстів художньої літератури» [35, с. 116]. Концепція множинності розумінь тексту не тотожна концепції довільності тлумачення, оскільки вона не безмежна, а допустима лише у відомих межах,

залежних від інваріантних значень структури тексту та її елементів у взаємодії [23, с. 29]. Разом із тим, як зазначає Л. В. Коломієць, «відкриття» множинності тексту, а відтак – і множинності інтерпретацій – підвищило ранг сучасного перекладача [168, с. 164]. Тому в контексті семіотики процес комунікації автора й перекладача трактують як породжувальний, його результатом є текст, що містить нову інформацію, оскільки переклад є «відмінною подібністю» [256, с. 157]. Перетин «етноментальних просторів» [297] є одночасно зоною зіткнення двох протилежних тенденцій: прагнення до полегшення розуміння, наявне в будь-якому акті комунікації, зближує; прагнення до збільшення цінності й новизни повідомлення віддаляє. Тому нерозуміння такою ж мірою є цінним смисловим механізмом, як і розуміння [211].

За словами Ю. М. Лотмана, процеси творчості та сприйняття протинаправлені: у першому кінцевий текст є підсумком, у другому – відправною вихідною точкою [Там само, с. 243]. У процесі створення тексту письменник одночасно з великої кількості потенційно даних йому матеріалів (традицій, асоціацій, попередньої творчості, текстів із навколишнього життя тощо) створює певний канал, через який пропускає нові тексти, які виникають у його творчій уяві, проводячи їх через пороги трансформацій і збільшуючи їх смислове навантаження за рахунок неочікуваних комбінацій, перекладів, зчеплень і т. ін. Перекладач, як і будь-який читач, повторює цей процес у зворотному напрямі, відповідно, від тексту до задуму. Саме читання у зворотному напрямку вже неминуче є творчий акт [Там само, с. 217]. Тому переклад створює необхідну напругу між комунікантами, яка є умовою комунікації.

О. В. Ребрій пропонує розмежовувати в перекладознавстві об'єктивну та суб'єктивну творчість. Перша спрямована на створення чогось об'єктивно нового, в той час як другу слід уважати креативністю, скерованою на породження чогось суб'єктивно нового [257, с. 16]. Із такої перспективи

переклад (і не лише художній) слід розглядати як співтворчу діяльність зі створення нової інформації в цільовій лінгвокультурі.

У такому баченні переклад неминуче є *породжувальним*, оскільки він міститиме нову інформацію, а його мета полягає в отриманні нових знань (інформації). Мінімальною дієвою структурою є наявність двох мов і їх нездатність, кожної окремо, охопити зовнішній світ. Ця нездатність – не недолік, а умова існування, адже саме вона диктує необхідність іншого (особи, мови, культури).

Отже, взаємна «неперекладність» чи обмежена перекладність видається великим «благам», слугуючи джерелом адекватності позалінгвального об'єкта його відображенню у світі мов. Перетин *семантичних просторів* створює напругу певного силового спротиву, яку здійснюють простори А і В (рис. 1.4).

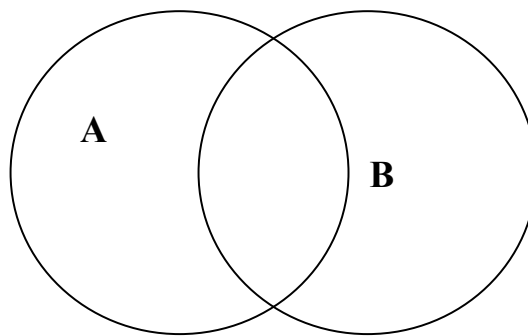

Рис. 1.4. Взаємодія семантичних просторів у процесі перекладу

За А. Вежбицькою, чия теорія, попри критику з боку когнітивних лінгвістів, плідно застосовують сьогодні не лише традиційні когнітивні науки, а й штучний інтелект, у світових мовах існують семантичні примітиви / універсалії [591]. Перекладач, власне, їх може імітувати, реконструювати, оскільки вони є своєрідними орієнтирами – дороговказами інтерпретатора на мапі текстової реальності. Автор не може не скористатися ними у своїй творчій праці зі «споруджування» смислу, все інше – це *справа творча*, і без активності та взаємодії мови й мислення, мовних і енциклопедичних знань,

вербального й невербального, зрештою, свідомого й несвідомого – алгоритму й евристики – компонентів психіки перекладача – створити щось (цінне) неможливо.

Наслідком взаємодії просторів автора й перекладача може бути як схожість, так і відмінність між вихідним та цільовим текстом. Ю. О. Сорокін, аналізуючи випадки невідповідності перекладу оригіналові, трактує їх як наслідок несумісності перекладача й автора в психотиповому плані, інтерференції образу автора й образу перекладача [278, с. 54–55]. Прикладом цьому може бути оцінка О. М. Фінкелем перекладацької діяльності В. Жуковського, який робив гарні переклади тоді, коли його настрої гармоніював із настроєм першотвору, але робив зміни в цільовому тексті, коли оригінал мав риси, «чужі» натурі перекладача [235, с. 246]. У цьому контексті цікавою видається думка П. М. Донця, який пропонує розглядати інтерференцію як різновид очуження, виокремлюючи низку опозицій: міжмовна – внутрішньомовна; змішування мов – інтерференція; ігнорантність (когнітивне очуження) – інтерференція; міжмовна – міжкультурна інтерференція. Найчастотнішою в практиці міжкультурної комунікації автор відзначає міжмовну інтерференцію, що має місце як помилкове «освоєння» й перенесення структур рідної мови до чужої [77, с. 28-29].

Із семіотичного погляду, запорукою інтуїтивно правильного розуміння перекладачем художнього тексту є фіксованість у його досвіді схожих з автором блокованих бажань, які «зживаються» впродовж читання тексту. Потрібно *поговорити* з автором, йому необхідно це, і він потребує іншого, оскільки йому потрібно зжити свої блоковані бажання [261, с. 105–106]. Це може відбутися лише в комунікації з читачем через текст. Читач одержує насолоду – естетичне враження від «семіотичного», «знакового» програвання віртуальних подій, описуваних художнім текстом, разом з автором [Там само, с. 106]. Цій семіотичній концепції співзвучна згадувана концепція катарсису Л. С. Виготського [49].

В. В. Коптілов, коментуючи проблеми успіху й невдач перекладачів, також зауважує, що «твір, над яким працює перекладач, повинен належати до його улюблених творів, він має бути джерелом натхнення для перекладача» [175, с. 12]. Із цього приводу Г. П. Кочур зазначає: «Ідеальна ситуація у виборі твору для перекладу повинна бути та, коли його не доводиться вибирати, коли сам твір вибере перекладача – так його захопить, що той мусить його перекладати, не може не перекладати» [58, с. 63].

Удалим перекладом, із погляду психолінгвістики, може вважатися, переклад, що враховує психотипову сумісність автора (вихідного тексту) та перекладача [278, с. 79]. За цією перспективою, аби відтворити задуману автором цілісність (ВТ) у дискретну словесно-логічну матерію, – адекватний першотвору текст перекладу, перекладачеві потрібно стати (через механізм емпатії) ніби одним цілим з автором, стати схожим на нього *психотипово*, оцінювати «картину світу» очима автора, за однією перспективою. І така адекватність для художнього твору як особливого жанру тексту означатиме відтворення естетичного враження, тобто збереження невербальної смислової цілісності ВТ.

Отож, ще раз наголосимо, що найадекватніше текст сприймається тими читачами (перекладачами), тезаурус, інтелектуальні (свідомі) й особистісні емоційні (несвідомі) структури яких збігаються з авторськими [cf: 23, с. 107]. Відтак наявні незбіги в інтерпретації «картини світу» автором і перекладачем (адресатом 1) викликають нерозуміння або розуміння «по-своєму». Звідси психотипову схожість автора тексту й перекладача слід трактувати як наявність у перекладача глибинних емоційно-мотиваційних структур, подібних до авторських, а також фонових знань (когнітивних структур), що створюють оптимальні умови для синтезу адекватного тексту перекладу.

У контексті художнього перекладу врахування національної специфіки мов і їхніх стилістичних засобів «знімає їхню суперечність у мовному синтезі двох творчих індивідуальностей – автора й перекладача» [278]. Тому ступінь

впливу художнього тексту на читача (адресата 2) залежить від співтворчого підходу до тексту. Проте прогнозувати цей вплив можна лише з певною часткою ймовірності [23, с. 108].

Тому з психосеміотичного погляду цілком логічно стверджувати, що переклад як спосіб циркуляції інформації між «мінісеміосферами» [282] (окремими культурами), а також індисеміосферами в межах семіосфери планети є запорукою для розвитку, життєдіяльності, ба навіть виживання кожної з цих культур-мінісеміосфер.

Відповідно, художній переклад, у чому перекладознавці й психолінгвісти однакові, – це особливий вид творчої діяльності, комунікативної взаємодії *особистостей* перекладача й автора за посередництвом тексту. Психосеміотичний підхід до перекладу художнього твору переконує нас у тому, що перекладач є радше активним діячем і його співтворцем [див. також: 255], аніж його пасивним ретранслятором. Водночас перекладацьку творчість не слід ототожнювати зі суб'єктивістським уявленням про переклад, що постулювало б необмежену свободу творчості, своєрідний виклик авторові, коли перекладач «пропонує» читачеві власне бачення описуваної текстом реальності.

Аби уникнути такого неправильного (суб'єктивістського) підходу, застерігає В. В. Коптілов, потрібно зрозуміти, що творчість має бути спрямована на глибоке розуміння і повне втілення першотвору засобами рідної мови; потрібно підпорядкувати свою індивідуальність особистості автора. Проте перекладацька практика засвідчує, й про це йтиметься далі, що інтерпретатори художніх творів, намагаючись адекватно відтворити першотвір засобами цільової мови, виявляють спільні стратегії, які, деформуючи семантичну, синтактичну й стилістичну будову ВТ, генерують новий текст. Отже, зі семіотичної перспективи, це дає підстави припустити, що художній переклад є творчим психосеміотичним

процесом перетворення першоджерела й породження нового твору у вимірі іншої лінгвокультури зі збереженням його вихідних семантичних рис.

Пошук переконливих методів зіставлення текстів першотворів і перекладів, установлення критеріїв оцінки прийнятності й адекватності перекладу оригінальному тексту [175, с. 11–12] – актуальне завдання подальших студій.

Висновки до Розділу 1

Психолінгвістичний підхід до перекладу дає змогу тлумачити цю міжмовну комунікацію як мовленнєво-мисленнєву діяльність перекладача. Ментальні процеси, пов'язані з переробленням даних, тривають у ментальності суб'єкта не лише в логічній послідовності, а здатні мати синхронний і мережевий характер.

Оскільки об'єктом психолінгвістики є мовленнєва діяльність, а об'єктом теорії перекладу – власне переклад як особливий вид мовленнєвої діяльності, завдання цих дисциплін багато в чому суголосні. Дані психолінгвістики щодо механізмів породження та сприйняття мовленнєвого висловлення, структури мовленнєвої дії й моделей мовної здатності варто застосовувати до теорії перекладу. Спільність наукових підходів сучасного перекладознавства та психолінгвістики нині полягає у визнанні за відтворенням у цільовому тексті функції вихідного тексту пріоритетного завдання перекладу. Крім того, як свідчить наш теоретичний аналіз концепцій, психолінгвістика вбачає в перекладі динамічну природу, тобто розгляд цього феномену як діяльності (процесу). Тому погляд на переклад як на динамічну сутність уможливорює емпіричний пошук і об'єктивне встановлення закономірностей цього інтелектуально складного та багатогранного виду людської діяльності.

Художній переклад розглядаємо як особливий вид творчої діяльності, комунікативної взаємодії особистостей перекладача й автора за посередництвом тексту. Психосеміотичний підхід до перекладу художнього твору постулює те, що перекладач є радше активним діячем і його співтворцем, аніж його пасивним ретранслятором. Унаслідок того, що в корі головного мозку людини відбувається взаємодія двох інформаційних потоків, – перший є сигналом, що відбиває стан самого організму, другий сприймає сигнали органів чуття від зовнішнього світу – дві особи нездатні створити ідентичні тексти перекладу. Через взаємодію цих двох сигналів у центрі мозку утворюється мисленнева структура, яка містить випадкове, щоразу інше сполучення свідомого й несвідомого. Саме випадковість і непередбачуваність такого сполучення є аспектом творчого начала людського мислення, даючи змогу породжувати новий зміст. Перекладач як семіотична особистість неминуче вносить до тексту дещо своє, яке ніколи не буває ідентичне авторському, адже під час дотику до іншої мови текст може викликати потенціали тлумачення. Отже, зі семіотичної перспективи, переклад неминуче є *породжувальним*, оскільки він міститиме *нову* інформацію, а його мета полягає в отриманні нових знань (інформації) у плані розуміння тексту перекладу як утворення, що несе *нову* інформацію.

Інтерпретатори художніх творів, намагаючись адекватно відтворити першотвір засобами цільової мови, виявляють спільні (універсальні) стратегії, які, через деформування семантичної, синтактичної й стилістичної будови ВТ, породжують новий текст. Тому художній переклад - творчий психосеміотичний процес перетворення першоджерела й породження нового твору у вимірі іншої лінгвокультури зі збереженням його вихідних семантичних рис.

У контексті дескриптивного перекладознавства, переклади – це повноцінні тексти, що цілковито належать до цільової культури, а не

репрезентації вихідних текстів. Їхня еквівалентність завжди існує, бо закладена самим поняттям перекладу. Прийнятність – це міра, за якою цільовий текст відповідає лінгвальним та культурним нормам, властивим для конкретного жанру тексту в мові рецепторі. Адекватність, натомість, слід потрактувати як повноцінну відповідність цільового тексту мові й культурі джерела. Отже прийнятність і адекватність – два полюси континууму, на якому розгортається текст перекладу зі своїми мовними рисами, зіставляваними з вихідним текстом, з одного боку, та оригінальними текстами, породженими тією ж мовою, що й текст перекладу. Із цього постає нагальність студій закономірностей, наявних у перекладі в зіставленні з першоджерелом, та закономірностей, що мають прояв у перекладі в зіставленні з неперекладами цією мовою.

Основні положення першого розділу знайшли відображення у публікаціях [95; 98; 103; 106; 111; 116; 123].

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНІ ПСИХОЛІНГВАЛЬНІ ЗАКОНОМІРНОСТІ ПЕРЕКЛАДУ

2.1. Психолінгвістичні й мовознавчі підвалини наукового дослідження мовних закономірностей

Дослідження перекладних закономірностей (translation universals) беруть свій початок від студій мовних універсалій (linguistic universals) у ХХ ст. Слово «універсалія» походить від латин. *universalis* зі значенням *загальне, спільне поняття*.

На думку психолінгвістів, настав час дійти розуміння того спільного, що властиве більшості людей [275, с. 214]: дослідницькі акценти поступово зміщуються, адже нині вчених дедалі більше цікавить питання мовних і культурних універсалій, ніж питання лінгвістичної та культурної відносності. Психолінгвістика, звернена до індивідуальної мовної свідомості та процесів мовленнєвої діяльності індивідів, виявляє закономірності не лише надіндивідуального, а й надетнічного характеру, тобто універсалії [218, с. 258].

Не менш вагомим сьогодні є вивчення взаємозв'язку мови, мовлення та мислення, позаяк, як стверджує Д. Слобін, провідні параметри, за якими різняться виражені в мовній формі категорії, можна тлумачити як універсалії людського мислення [Там само, с. 210], тобто психолінгвістичні закономірності. Дослідники дедалі частіше акцентують на цінності психолінгвістичного дослідження закономірностей, позаяк нині являють інтерес явища, що трапляються в різних мовах із частотою, яка виходить за межі випадковості [60, с. 35].

Психолінгвістичний вектор в аналізі мовних універсалій простежуємо в універсальній граматиці Пор-Рояля, що зіграла чималу роль у осмисленні

загальних законів будови мови. К. Лансло й А. Арно запропонували ідею зіставлення логічних мисленневих операцій, здійснюваних протягом мовленнєвої діяльності людини, зі способом вираження цих операцій у мовних (граматичних) формах [253, с. 31].

Актуальністю для цього дослідження відзначається очевидність і не випадковість взаємозв'язку ідеї універсалій як спільних глибинних механізмів перекладу та ідей психолінгвістики, які рухалися ніби «пліч-о-пліч» упродовж історії. Безперечно, дослідження й опис великої кількості природних мов робили нагальним створення, з одного боку, граматик індивідуальних мов, а з іншого, – універсальних граматик людської мови загалом, які за своїм характером були дедуктивними, теоретичними. Водночас, у пошуках загальних закономірностей, потрібно пам'ятати, що й вони можуть бути індивідуальними. «Універсалії можуть виробляти окремі індивіди <...> бути наслідками власної творчості індивіда, які він потім якоюсь мірою теж «нав'язує» суспільству – або залишає своїм особистим надбанням» [290, с. 79].

Серед фундаментальних робіт у галузі згадаємо «Меморандум про мовні універсалії» Дж. Грінберга, Дж. Дженкінса та Ч. Осгуда. Автори праці зазначають, що універсалії дають змогу встановити зв'язок із психологічними закономірностями й сформулювати висновки відносно людської культури загалом, позаяк мова є формою індивідуальної поведінки й водночас загальнолюдської культури. Універсалії вже за своєю природою є підсумковими твердженнями про характеристики або тенденції, спільні для всіх мовців [60, с. 31].

Б. О. Успенський переконаний, що релевантнішу інформацію й вищу цінність містять індуктивні (емпіричні) універсалії, аніж закономірності дедуктивного характеру [294, с. 20]. «Приватні семасіологічні закони різноманітні за своїм змістом <...> всі вони слугують поповненню наших знань про особливості існування й розвитку суспільства та мови. Нині не

здійснюється більш-менш систематичної роботи над їхнім виявленням, що є серйозною прогалиною» [66, с. 21–22].

Неабиякий унесок у розроблення концепції універсалій зробив і засновник породжувальної (універсальної) граматики Н. Хомський. Як наголошував дослідник, прибічники гіпотези лінгвістичної відносності вельми багато уваги приділяли поверховим структурам мови, у той час як на глибинному рівні всі мови володіють універсальними властивостями. Тому Н. Хомський реанімував у науковому апараті ХХ століття поняття «універсальна граMATика», запропонувавши, однак, власну оригінальну концепцію трансформаційної граматики [275].

«На рівні універсальної граматики (лінгвіст) прагне виявити деякі загальні властивості людського розуму... лінгвістика в такому разі є ні що інше, як лише розділ психології, яка вивчає ці аспекти мислення» [208, с. 24]. Таке твердження спонукає до думки, що мисленню теж притаманна граMATика. Однак запропоновані Н. Хомським символічні правила (трансформаційної) граматики (як і у випадку з прибічниками ідеї лінгвістичної відносності) не виходять за межі операцій із ядерними реченнями, тобто поверховими лінгвістичними структурами.

Лінгвальними універсаліями вважають мовні явища (властивості, характеристики, відношення, процеси), що мають місце в усіх (чи майже в усіх) мовах світу. Крім того мовними універсаліями також є будь-яке висловлення, вірне для всіх чи майже всіх світових мов [218, с. 19, 247].

Узагальнення підходів до розроблення класифікацій та аналіз переліку універсалій різними авторами [60; 417; 579] дають змогу виокремити спільні інваріанти. Зокрема, залежно від ступеня універсальності визначають загальні, абсолютні (дедуктивні) універсалії [415, с. 4], з одного боку, та статистичні, дистрибутивні (частотні) імплікативні (індуктивні, емпіричні) – з іншого. Останні – доволі інформативні, позаяк показують ту межу, де мови балансують між «обов'язковим» і «типовим». Залежно від способу

формулювання розрізняють дедуктивні (аксіоматичні) та індуктивні (емпіричні). Дедуктивна універсалія – теоретичне припущення щодо того, що деяка властивість X повинна бути притаманна всім мовам. Пізнавальною цінністю володіють лише індуктивні універсалії, водночас дедуктивні – це висновки чи наслідки із вже існуючих загальнотеоретичних концепцій про мову. Відтак дедуктивними універсаліями слід уважати деякі ключові висловлення про загальну теорію мови, тобто йдеться не про проблему пошуку знання про мову, а його презентацію [218, с. 250].

Крім того, виокремлюють прості та складні, синхронні та діяхронні універсальні закономірності [15], а також імплікативні універсалії [415]. Останні, очевидно, стосуються здебільшого мовних аспектів, а тому вилучаються з розгляду в нашому подальшому дослідженні.

У контексті опозиції Ф. де Сосюра «мова–мовлення» мовні універсалії стосуються закономірностей між системами зіставлених мов. Закономірності реалізації мови в мовленні стосуються мовленнєвої діяльності, зокрема перекладу. Вони стосуються сприйняття й породження мовлення під час перекладу. Через очевидну глобальність предмета типології й лінгвістики універсалій, видається природним, що у плані опозиції «мова – мовлення», більшість сформульованих універсальних закономірностей стосується саме «мови» як інваріантної знакової системи. Проте для розуміння глобальних характеристик мови істотні також питання реалізації мови в мовленні, тобто закономірності мовленнєвої діяльності і її продукту – дискурсі. Ідеться про «психолінгвальні універсалії» [401], або закономірності. Психолінгвальні універсалії охоплюють закономірності сприйняття й породження мовлення, засвоєння мови й розвитку дитячого мовлення, опанування другою мовою, протікання мовленнєвих порушень, перекладу [64; 218].

2.2. Проблеми класифікації закономірностей у перекладознавстві

Зупинімося докладніше на психолінгвістичних витоках поняття «перекладні універсалії», «закони», «закономірності», установленні характерних рис та класифікації закономірностей перекладу в сучасному перекладознавстві.

Одним із перших учених-філософів, хто поставив питання нагальності й можливості розгляду закономірностей у перекладознавчих студіях, був англійський мислитель Роджер Бекон (1214–1294) – прибічник ідеї універсальної граматики. Привертає увагу його думка, що граMATика у своїй субстанції єдина в усіх мовах, зміни фіксуються лише ситуативно. Водночас, він наполягав на необхідності того, щоб у перекладі свідомо підходити до відтворення змісту оригіналів на основі глибокого знання мов і наук заради правильного розуміння та перекладу першотвору [175, с. 18].

Такий погляд на проблему закономірностей дає змогу зануритися дослідникові-перекладознавцеві в пошук загальних когнітивних здатностей перекладачів і паралельно дослідити зміни в мовній «матерії» під час перекладу. Ґрунтовні дослідження закономірностей перекладацької діяльності беруть свій відлік відтоді, коли простежується відхід від концепцій «неперекладності» з поступовим зверненням до мови як до інструменту комунікації в другій половині ХХ століття. Спроба довести, що мовою все можна виразити, а відтак перекласти будь-який текст незалежно від його вербальної форми, належить Ж. Мунену [485]. Його послідовник Е. Кошмидер пояснював перекладність тексту в термінах існування синтаксичних, логічних та семантичних універсальних категорій. Процес перекладу уявлявся як послідовність дій перекладача: а) визначення предмета для мовної одиниці ВТ і через його позначення на ВМ; б) добір для виявленого предмета через його опис мовою перекладу вторинної (підпорядкованої) вербальної одиниці для цільового тексту.

У той час теретики й практики перекладу докладали максимум зусиль, аби довести, що в мові все можна виразити, а відтак перекласти будь-який текст незалежно від його вербальної форми: теорія універсальності постулювала принцип «одного слова для одного предмета, одного предмета для одного слова». Цей лексичний ідеал означав би перемогу машинного перекладу науково-технічних текстів. Такий підхід і стимулював появу перших систем машинного перекладу [65].

Але попри важливість віднаходження універсальних рис для машинного перекладу, дослідження закономірностей збереження вираженої засобами однієї мови інформації під час її перевираження засобами іншої мови не втрачає актуальності й донині для загальної теорії перекладу [175, с. 6]. Вивчення типових способів відтворення, випадків, коли перекладач свідомо чи несвідомо розширює комунікативні можливості мови перекладу, дозволяючи собі калькування, запозичення, зміни частотності вжитку окремих одиниць тощо, також у фокусі уваги українських перекладознавців та викладачів художнього перекладу. Переклад мистецького твору потребує емпіричних даних про закономірності процесу його транскодування. Тому зіставлення текстів перекладу з першотворами, на думку вітчизняних і закордонних дослідників, на чому наголошує В. Н. Комісаров, дає змогу одержати цінні дані не лише про ступінь близькості оригіналу й перекладу та способи досягнення адекватності, а й виявити спільні закономірності, незалежні від рівня кваліфікації перекладача і його / її індивідуальних особливостей на основі зіставлення низки перекладів одного й того самого твору, виконаних різними перекладачами [171, с. 22–23]. Проблеми необхідності вивчення таких закономірностей згадує у своїх працях також Я. Й. Рецкер [259].

Його теорія закономірних відповідностей у деяких аспектах протистоїть теорії динамічної еквівалентності Ю. Найди, бо для радянського перекладознавця основою визначення еквівалентності є власне висловлення,

а не зовнішні щодо нього чинники – необхідність одержання відповідного комунікативного ефекту на одержувача.

На думку Л. С. Бархударова, у фокусі уваги теорії перекладу мають бути не будь-які відношення між оригінальним та перекладними текстами, а відношення закономірні, типові, регулярно повторювані. Поряд із ними при зіставному аналізі виявляють велику кількість нерегулярних, часткових відповідностей, які складають труднощі для практики перекладу. Тому в умінні знаходити їх полягає творча сутність перекладацької діяльності. З іншого боку, за множинністю часткових випадків може бути прихована деяка спільна закономірність, що ними керує та визначає їхній характер [17, с. 7-8].

Завважимо, що фундаментальне розроблення питання перекладних закономірностей у галузі вітчизняного та закордонного перекладознавства групувалися здебільшого навколо мовних аспектів перекладу (Р. Юмпельт) із розгалуженнями в трансформаційну теорію перекладу (Ю. Найда), семіотичну (Л. С. Бархударов, W. Wilss), комунікативну (О. Д. Швейцер, О. Kade, K. Reiss, H. Vermeer) моделі, теорію рівнів або видів еквівалентності (В. Н. Комісаров, W. Koller), лінгводидактичну теорію перекладу (П. Ньюмарк, Дж. Кетфорд, Л. І. Черноватий) [17; 171; 316; 320; 365; 433; 434; 490; 492; 525; 595] та ін.

Увага до діяльнісних аспектів перекладача наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. минулого століття поступово занурює перекладознавчі дослідження в емпіричний формат. Поряд із цим, психолінгвістичні студії закономірностей у перекладі також активізуються паралельно з набиранням обертів дескриптивного напрямку в перекладознавстві, що дедалі частіше залучає емпіричні дані паралельних корпусів [355].

Серед інших вагомих досліджень у царині, спрямованих на вивчення загальних та часткових закономірностей мовленнєво-мисленнєвих операцій перекладача, слід назвати праці згадуваних вище Г. Крінгса, Ю. Найди [445; 494].

Г. Крінґс одним із ключових завдань перекладознавчих студій вважає побудову «градуїрованої» моделі процесу перекладу [445, с. 394], акцентуючи на таких положеннях:

1. Ментальні процеси, що відбуваються в голові перекладача, є стрижневим компонентом перекладацької діяльності, належачи до сфери перекладознавства.

2. Предметом вивчення є всі когнітивні процеси, спрямовані на появу кінцевого продукту перекладу, від перших досліджень до останніх коректур.

3. Таке дослідження перекладацького процесу має емпірично-індуктивний характер.

Об'єднавчою ідеєю для майже всіх дослідників закономірностей є спільна думка про їхній імовірнісний характер. У цьому контексті В. В. Левицький зауважує: «У світлі «Меморандуму про мовні універсалії» термін «закон» можна розуміти в теоретико-імовірнісному смислі. Інакше кажучи, <...> те чи інше явище закономірне тому, що з погляду теорії ймовірності воно має не випадковий характер» [202, с. 333].

Оскільки в перекладознавстві сьогодення існують дослідження, що спростовують універсальність перекладних закономірностей, або «тенденцій», для всіх без винятку мов [577; 578], у подальшому надамо перевагу термінові **«перекладні закономірності»** для позначення загальних (дедуктивних) та часткових (емпіричних) «тенденцій» [394, с. 31] у перекладі. По-перше, «універсалія» – ширше й глобальніше поняття. По-друге, наше дослідження охоплює, хоча й великі за обсягом, проте обмежені художніми прозовими творами, паралельний і зіставний корпуси. Тому це не дає нам змоги твердити про універсальність поширення явища нетипових мовних рис на інші переклади й корпуси, наприклад, корпуси юридичних документів, газет, медичні тексти тощо.

Сьогоднішні акценти дослідників головно зосереджені навколо пояснювальних теорій, яких вони дотримуються й активно пропагують.

Наприклад, на порядку денному останніх конгресів Європейського товариства перекладознавців (European Society of Translation Studies – ESTS), а також Міжнародного товариства прикладної психолінгвістики (International Society of Applied Psycholinguistics – ISAPL) поставало питання щодо необхідності зміни формату досліджень перекладознавства і його руху до вироблення «емпірично підтверджуваної теорії», яка дає змогу віднайти індуктивні перекладні закономірності. Ці закономірності в процесі перекладу, як свідчать матеріали конгресів ESTS та ISAPL [355; 577], можливо встановлювати й вивчати через психолінгвістичні експерименти. Про їхній хід та результати проведення звітують у наукових працях фінські, данські, ізраїльські й російські вчені, зокрема І. В. Романова, С. Тіркконен-Кондит, П. Куйамекі, А. Мауранен, Г. Турі та ін. [449; 475; 568; 575].

Із середини ХХ століття, із часом появи перших праць із проблеми пошуку універсальних категорій у перекладі, радянські, а згодом російські вчені дотримувалися дефініції перекладних закономірностей як понять і категорій перекладу, що існують незалежно від умов перекладу, жанрового характеру текстів і контактуючих мов. До перекладних закономірностей можна віднести інваріант, повідомлення, способи перекладу, відповідності, одиницю перекладу тощо [180]. Л. Л. Нелюбін розглядає їх як явища і категорії, властиві всім різновидам перекладацької діяльності: схема процесу перекладу, інваріант перекладу, одиниці перекладу тощо [620]. Українська перекладознавиця М. С. Дорофєєва пропонує потрактовувати універсалії не як типові мовні риси перекладних текстів, а як універсальні закономірності, властиві будь-якому виду перекладу незалежно від жанру тексту й пари мов [78, с. 116-117].

Серед зарубіжних дослідників поширене таке визначення закономірностей перекладу в інтерпретації С. Лавіози: «Лінгвальні риси, які зазвичай наявні в перекладних текстах, що вважають радше неминучим побічним продуктом власне процесу перекладу, ніж наслідком інтерференції

двох мов» [459, с. 43]. Найефективнішим способом ідентифікації перекладних закономірностей як «деформувальних тенденцій» [353] слугує емпіричне вивчення мовних рис зіставного корпусу перекладної (продукт перекладачів) та неперекладної (продукт письменників) літератури конкретною однією, в нашому випадку українською, мовою.

Ще однією узагальненою дефініцією закономірностей перекладу є така: це нетипові лінгвальні риси, що зазвичай простежують здебільшого в перекладних, аніж оригінальних текстах й такі, що вважаються незалежними від впливу специфічних мовних пар, залучених у переклад [350]. Виявлено багато рис, спільних для всіх типів перекладних текстів, головно на основі контрастивного аналізу перекладів та їхніх першоджерел. Ці риси включають симпліфікацію, уникнення повторів, експліцитацію, нормалізацію, дискурсивний трансфер та особливий розподіл лексичних одиниць [463, с. 28].

Ю. Найда запропонував поняття семіотичного закону втрати, стверджуючи, що переклад обов'язково зазнає інформаційних втрат у більшій чи меншій мірі. Перекладачі в цьому зв'язку приймають рішення щодо компенсації цих втрат, проте не завжди це відбувається через не усвідомлення проблеми чи внаслідок відсутності наміру братися за безнадійну справу, або просто це несвідомий вибір. Ю. Найда впритул наблизився до критеріїв пошуку й установлення перекладних закономірностей на основі поняття частотності одиниць у ВМ і ПМ. Так, для перевірки якості перекладу автор пропонує застосовувати грубі підрахунки частотності вживання конкретних лексичних та граматичних одиниць в обох мовах. Наприклад, коли відомо, що у ВМ пасивну конструкцію використовують мовці у 5% можливих випадків, а активну – в 95%, водночас у ПТ пасив ужитий у 20% випадків, з цього випливає, що «мові перекладу бракує природності щодо цієї ознаки» [494, с. 170]. Подібні випадки, за умови, коли вони трапляються регулярно, є статистично значущими маркерами перекладних закономірностей.

Такий погляд корелює з поняттям «третього коду» В. Фроулі [393], що його тлумачить автор як унікальну мову на перетині джерельної та цільової мов. Системне вивчення «перекладної мови» – продукту перекладачів – у зіставленні з неперекладною мовою, відбитою в текстах – продуктах її носіїв, переконує в реальності існування цього «третього коду», що різнить більшість перекладів незалежно від операційних мов, будучи наслідком прояву, або «видимості» (visibility) [585] тлумачів у текстах перекладу. «Деформувальні тенденції» [354], серед яких симпліфікація, експліцитація, нормалізація, чинять негативний вплив на перебіг інтерпретації дискурсу кінцевим адресатом – носієм цільової мови. Саме вони слугують трасерами «видимості» (здійснених операцій) перекладача, виказуючи його присутність у цільовій версії. Виходячи з того, що джерельний та цільовий тексти можуть мати різну мету, вони, врешті-решт, можуть різнитися між собою, іноді досить суттєво [637, с. 229], що суперечить усталеним етичним принципам перекладацької діяльності.

М. Геллерстам [397] уживає термін “translationese” для опису специфічного діалекту, яким називає перекладну мову, порівнюючи її з «відбитками» джерела в перекладній мові після перекладу. Дослідивши англо-шведські переклади романів, автор виявив ці «відбитки» й зробив висновок, що вони не залежать від конкретної пари мов.

Ш. Блум-Кулка надає перевагу терміну «зсуви» (shifts) у когерентності та когезії, зазначивши, що такі зсуви досить проблемно кількісно виміряти, адже вони стосуються “реалізації потенціалу значення тексту”. Існують два види зсувів когерентності: читацько-центровані та текстоцентровані: (reader-focused and text-focused) [360, с. 23]. У інтерпретації Г. Турі перші пов’язані з нормами цільової мови, і, на переконання Ш. Блум-Кулки, є неминучими, а другі – результат конкретного вибору конкретного перекладача.

Російська дослідниця І. В. Романова, розуміючи перекладацьку діяльність як реконструкцію перекладачем на основі його концептуальної

системи домінантного особистісного смислу вихідного тексту, вважає, що перекладацький процес передбачає спирання на деякі універсальні структури [262]. Виявлені авторкою на основі емпіричних даних спільні перекладацькі стратегії загалом довели існування конкретних закономірностей у перекладі.

Із погляду вивчення перекладацьких закономірностей, всі ситуативні риси процесу перекладу, включаючи мисленнєві операції впродовж перекодування, на думку К. С. Краснопеєвої, представляють когнітивні й комунікативні (прагматичні) детермінанти іманентних властивостей текстів, занурених в прототипову комунікативну ситуації перекладу. Саме завдяки згаданим детермінантам у всіх перекладах мають прояв універсальні характеристики, спостережені під час зіставлення перекладних текстів та текстів, первинно створених мовою перекладу [182, с. 110].

Інша російська дослідниця І. О. Герман зазначає про декомпресійні трансформації тексту, що відбуваються через відмінності систем мов, мовних норм і узусу. Водночас, наявність смислових універсалій та низки закономірних еквівалентних відповідностей між компонентами мовленнєвих продуктів дає змогу припустити, що перекладацька довільність під час відтворення домінантного особистісного смислу засобами іншої мови можна виключити [52].

Оскільки переклад тлумачать як унікальний семіозис [393], тобто як виробництво нового смислу, а не реконструкція авторської інтенціональної змістовності, яку відновити неможливо, дослідження дедалі частіше зміщуються в бік т.зв. *locus of difference* [586, с. 13]. Така схема дала змогу російській перекладознавиці К. І. Леонтєвій, окрім визнаної універсалії варіативності, запропонувати три концептуально нові властивості, ігноровані більшістю перекладознавців. Властивість смислової девіантності як універсалії перекладу, що концептуалізує різницю смислових передумов і наслідків реалізації і ВТ (незбіг авторської та перекладачевої проєкції), і ПТ (незбіг перекладачевої й рецептивної проєкції). Властивість інференційності

полягає в тому, що будь-яка рецептивна проєкція «тіла» тексту, зокрема перекладацька, базована не на істинній інтенції автора, а лише на інференційному припущенні такої інтенції, яку перекладач вибудовує на основі «наміру» тексту.

Ступінь девіантності й інференційності в кожній фазі інтердискурсу зумовлено ступенем дискурсивного сингармонізму між відповідними суб'єктами (автор, перекладач, реципієнт ПМ), під чим мається на увазі відповідний ступінь конгруентності чинників дискурсивних середовищ суб'єктів як тих контекстів, в яких тривають процеси смисло- й текстоутворення та рецепція. Окреслені закономірності суголосні західним дослідженням, в яких переклад дедалі частіше потрактовують як трансформацію – додаток [74]. Трансформація передбачає те чи те смислове відхилення тексту ПМ від авторської інтенції із втратою або суттєвою модифікацією низки оригінальних смислів під впливом інтердискурсивного «просвіту». Доповнення передбачає, що під час перекладу, якщо виходити з широкої концепції інтертекстуальності (як інтердискурсивності), відбувається так чи інакше приріст смислів, передбачених не авторською інтенцією, а «наміром» тексту ВМ. Із цього погляду, незалежно від якісних показників, будь-який переклад буде «невірним» (mistranslation) оригіналу [630] а, відтак, інновативним [393]. Це автоматично знімає проблему «вторинності/ первинності» [230] перекладу, даючи змогу тим самим цілковито виключити з більшості теоретичних концепцій критичний, нормативно-оцінний елемент.

Інновативність тексту ПМ може бути помірною й радикальною. У першому випадку трансформація схем тексто- і змістоутворення в відтворювальній фазі певною мірою обмежена параметрами джерельного або цільового матричних кодів. У другому випадку трансформуються параметри обох матричних кодів. Отже як третя епістемологічна універсалія, інноваційність дає змогу аналізувати тексти ВМ і ПМ у межах системного

поняття «бі-текст» [412; 484] – як цілісність, що функціонує паралельно в двох культурно-семіотичних вимірах єдиного універсуму схеми інтердискурсу, що цілковито засвідчив неминучість і природність певної семіотичної трансформації, смислової девіації й адаптації в межах схеми інтердискурсу [210].

Цілком очевидно, що російські дослідники зосереджують свою увагу на самому процесі перекладу, не аналізуючи його результати. Так, статусу перекладних закономірностей набували деякі елементи в різних моделях перекладу. Ідеться про одиниці перекладу в семантико-семіотичній моделі або про рівні еквівалентності в моделі. Водночас, російські дослідники зазначають про дедалі більшу популярність корпусного підходу у визначенні перекладних закономірностей. Існування цих універсальних лінгвальних рис переконливо доводить З. Р. Хайрутдінов на матеріалі англomовного оригінального та перекладного корпусу військових текстів [301]. Підтримуючи ідею корпусних досліджень, М. Куніловська вважає, що розроблення теорії перекладних закономірностей дасть змогу вирішити низку подальших завдань, як, наприклад, акумулювання об'єктивних знань про процес перекладу, види й ступінь прояву універсальних рис у різних дискурсах, а також способи їхньої ідентифікації на основі корпусних методів. Не менш важливими є інтепретативні дослідження, зокрема встановлення каузального зв'язку між позамовними чинниками й властивостями перекладів, опис поточних дескриптивних норм та їхніх змін, розвиток теоретичних знань про переклад, знання про його соціокультурні й когнітивні риси. Результатом цього постане підвищення усвідомленості діяльності перекладача, його рефлексивності під час роботи. Із-поміж інших актуальних завдань авторка вбачає й глобальніші, як-от: розроблення лінгво-інженерних систем, методології зіставлення низки корпусів, удосконалення інструментів статистичного аналізу, машинного навчання, насамкінець опис

перекладного дискурсу як підсистеми, що має вплив на всю систему літературної мови та її функціонування [193, с. 18-19].

Низку актуалізованих західноєвропейськими лінгвістами проблем, пов'язаних із граматичними й лексичними трансформаціями досліджували ще радянські перекладознавці В. Н. Комісаров, Я. Й. Рецкер та ін. представники цієї школи перекладознавства. Наприклад, Я. Й. Рецкер, розглядаючи лексичні трансформації, дійшов такого висновку: «Одне і те ж слово може піддаватися лексичній трансформації в протилежних напрямках: у бік звуження та розширення значення, тобто може бути як об'єктом диференціації, так і генералізації» [259]. Р. К. Міньяр-Белоручев зазначає про теорію невідповідності, в основі якої лежить твердження, що перекладний текст завжди містить деяку кількість інформації, яка відсутня в початковому тексті, і що частина інформації вихідного тексту не представлена у перекладеному тексті. При цьому порівняльний аналіз текстів у перекладі на основі невідповідностей дає можливість розкрити особливості процесу перекладу, виявити труднощі роботи перекладача, закономірності переходу з однієї мови на іншу [221].

На відміну від погляду радянських і вітчизняних учених на проблему, увагу західних вчених в цьому випадку привертає не сам процес перекладу, а його результати. Перекладознавці вивчають ті особливості, що різнять оригінальні тексти від перекладних, і які виявляються під час їхнього зіставлення. Слід визнати, що в питанні вивчення універсальних характеристик власного досвіду явно недостатньо. Тому деякі з розглянутих феноменів (або їх окремі складові) аналізувалися на рівні «окремих прийомів перекладу» і стали об'єктом вивчення задовго до того, як сформувалися більш-менш загальні погляди на проблему існування перекладних закономірностей загалом.

Подібно до Г. Турі, Е. Честерман розглядає перекладні закономірності як загальні тенденції, або закони, які досліджуються шляхом висунення і

перевірки загальних дескриптивних гіпотез про існування подібностей між різними типами перекладу, не нехтуючи ані відмінностями між ними, ані унікальністю кожного окремого випадку [368]. Причини існування закономірностей він бачить у природі перекладу як комунікативного акту, в усвідомленні перекладачем своєї соціокультурної ролі і в суміжних напрямках наукових досліджень, таких, як вивчення когнітивних здібностей людини. Е. Честермен убачав установлення таких узагальнень у перекладі необхідною ланкою для утвердження перекладознавства як самостійної галузі науки [369].

Роблячи огляд стану справ у царині перекладних закономірностей, дослідник виокремлює *Д*-закономірності та *Ц*-закономірності (*S*- and *T*-universals) [368; 622]. Перші одержали префікс *Д*- через процедуру їхнього визначення: вони спостережені при зіставленні *джерельного* тексту (*source text*) із низкою текстів перекладу якоюсь мовою. *Ц*-закономірності одержали свою назву через те, що вони виявлялися дослідниками внаслідок зіставлення корпусів текстів перекладів (*target texts*) *цільовою* мовою та текстів *неперекладів* цією ж мовою, створених її носіями природним шляхом [368].

Дослідження перекладних закономірностей дуже прискорили корпусні студії на основі вивчення частотності одиниць (див. Розділ 4), методи інтроспекції, протоколи «міркуй уголос», транс- і кілогінг, експерименти зі стеження за рухом очей (*eye tracking*), поширення якісного перекладознавчого аналізу – «кейс-стаді» [462; 474]. Водночас, усі ці дослідження потребують ґрунтовніших перевірок і підтверджень на матеріалі багатших корпусів і залучення більшої кількості інформантів.

Загалом у вивченні перекладацьких *Д*- і *Ц*-закономірностей нині формуються три магістральні напрями. Перший підхід головно зосереджується на соціальних та історичних детермінантах перекладу. Другий фокусом інтересу вибрав пошук типових мовних рис перекладів на основі порівняння корпусів [473] – паралельних двомовних та зіставних монолінгвальних. Третій цікавиться проблемами когнітивних процесів

перекладача, що лежать в основі закономірностей у перекладі. Ці два останні підходи, через включення до них особистості перекладача та його «продукту», видаються найоптимальнішими для нашого психолінгвістичного дослідження закономірностей художнього перекладу, адже мова підпорядкована загальним законам набутої поведінки. Для встановлення цих законів і їхнього функціонування істотним є аналіз відносної частотності цих явищ [619, с. 150].

Корпусний метод із урахуванням частотності розглядуваних явищ, як твердить Е. Пим, є економним інструментом, позаяк немає потреби вивчати чужу мову, проте й він не може дати фундаментальну відповідь щодо причин виникнення деформацій [521, с. 78].

Зазначимо, що спільною для всіх дослідників закономірностей у перекладі є думка про недостатній на сьогодні рівень наукової розробленості проблеми, оскільки кількість паралельних та зіставляваних корпусів і пар мов є надто несуттєвою для того, аби з великим ступенем обґрунтованості стверджувати про стійкі й регулярні випадки схожості зіставляваних текстів.

Наше дослідження – пошук відповідей щодо закономірностей перекладу художнього тексту на матеріалі англійської та української мов. Ітиметься спершу про *Д*-закономірності, позаяк вивчаючи їх, дослідник має у своєму розпорядженні на основі міжмовних (не)збігів доступ до безпосередніх ментальних операцій перекладача, а також можливість пояснення тих чи інших тенденцій, тобто процедурних аспектів перекладу. *Ц*-закономірності вимагають залучення об'ємних електронних корпусів і стосуються також корпусної лінгвістики. Зіставлявані монолінгвальні корпуси дають змогу простежити психолінгвальні риси «третього коду» як побічного продукту діяльності перекладачів у зіставленні з рисами продукту носіїв «першого коду». «Другий код», відтак – це нормальний, «живий» дискурс носіїв цільової мови. Тому проблемі *Ц*-закономірностей присвячено окремий розділ цієї праці.

2.3. Психолінгвістична класифікація закономірностей художнього перекладу

Як стверджує О. О. Леонт'єв, спираючися на ідеї М. О. Бернштейна, в мозку співіснують дві форми моделювання сприйманого світу: модель минуло-теперішнього, або сталого, і модель майбутнього. Перша модель однозначна й категорична, друга може спиратися лише на екстраполювання з тим або тим ступенем *імовірності* [208, с. 60]. Таке бачення узгоджується з концепцією імпліцитних та експліцитних знань, уможливаючи розмежування двох базових типів перекладних закономірностей.

Отже, відповідно до результатів здійсненого теоретичного огляду стану проблеми перекладних закономірностей виокремлюємо два ключових типи психолінгвальних закономірностей перекладу – загальні та часткові. Існування загальних (дедуктивних) закономірностей впливає з менталістичного (символістського) компонента нашої концепції, що описує хід перекладу в межах контрольованого свідомістю алгоритмічного процесу. Ці закономірності не є гнучкими, а заданими, алгоритмізованими спільними операціями в межах конкретних етапів аналізу ВТ й синтезу ПТ, що охоплюють послідовні серії мовленнєво-мисленнєвих операцій за морфосинтаксичними правилами.

Природа загальних закономірностей дедуктивна, вони є абсолютними й не потребують статистичних перевірок. Їхня сутність полягає в описовій моделі «явище характерне для всіх процесів перекладу». Із погляду цих закономірностей, виконуваний індивідом переклад через нейрологічні особливості устрою його мозку не може жодним чином оминати стадію аналізу ВТ чи синтезу ПТ. Це – правило, яке постулює, що ці етапи характерні для будь-яких процесів інтерлінгвального перекладу, в тому числі художнього, з обов'язковим залученням, стадії внутрішнього мовлення [87].

Часткові (індуктивні) закономірності визначаються, натомість, емпіричним шляхом і здебільшого є статистично значущими. Вони впливають із положень теорії релевантності щодо розмежування процедурної й концептуальної інформації (див. Розділ 3). Для них характерна описова модель «явище характерне для всіх відомих дослідникові випадків». Надалі користуватимемося назвами «загальні» та «емпіричні» закономірності, а терміни «абсолютні», «дедуктивні» закономірності та «індуктивні», «статистичні» та «часткові» закономірності, відповідно, використовуватимуться як синонімічні.

Отже, загальні закономірності – детерміновані й прескриптивні. Емпіричні ж закономірності є дескриптивними, оскільки встановлюються дослідним способом. Для перших універсальне явище впливатиме з деяких апріорних передумов із визначенням одиниць або похідних припущень про процес перекладу; для останніх – постулюватиметься лише емпіричними методами на основі статистичного аналізу [437, с. 177–180]. Через цю суттєву відмінність загальні закономірності не підпорядковані принципу перекладацького *вибору*, натомість – жорсткому правилу: вони детерміновані самим процесом перекладу.

Часткові закономірності перекладу, будучи описовими за своєю суттю, підпорядковуються принципу *вибору*, їх не слід розуміти в контексті алгоритмічного процесу транскодування. Адже з погляду розробленої концепції, вони тлумачаться в контексті евристичності процесу, тобто ймовірного вибору конкретної *стратегії* перекладу, яка за своєю природою завжди евристична [68; 288]. Оскільки переклад виокремлює ланку, в якій тлумач здійснює вибір стратегії мовленнєвої поведінки й різні шляхи (модель) оперування з висловленням(и) на окремих етапах породження та сприйняття тексту, це відкриває шлях до визначення *імовірнісних* суб'єктивних рішень перекладача на основі їхньої схожості. У такому контексті емпіричні закономірності кваліфікуємо спільними для

досліджуваної групи перекладачів «стратегіями» [335, с. 235] транскодування вихідного тексту.

Вибір конкретної стратегії має прогнозований характер, залежачи від багатьох чинників, як-от: емоційних, когнітивних, мотиваційних структур перекладача, а також його когнітивного стилю «поведінки» й домінантного каналу сприйняття та кодування інформації. Дослідник, зі свого боку, може прогнозувати вищу чи нижчу ймовірність появи або відсутності тієї чи іншої психолінгвістичної одиниці (операції) в реалізації перекладацької стратегії на основі методу зіставного аналізу іншомовного джерельного тексту та конкретної кількості його перекладів (*Д*-закономірності) та оригінальних текстів конкретною мовою і перекладів цією ж цільовою мовою (*Ц*-закономірності). Це завдання розв'язуватимемо, відповідно, в останніх двох розділах праці.

Зупинімося докладніше на окресленні загальних (дедуктивних) для всіх без винятку перекладачів – когнітивно-інтерпретаційних та комунікативно-продукційних закономірностях перекладу.

2.4. Загальні закономірності перекладу й «реакція рецептора»

Завданням нашого подальшого дослідження є виокремлення етапів перекладацького процесу для визначення загальних універсальних «психолінгвальних одиниць – операцій» [208] художнього перекладу, а також установлення чітких критеріїв визначення поняття «реакції рецептора». Вітчизняні й зарубіжні дослідники-перекладознавці одностайні у визнанні наявності етапів аналізу та синтезу в перекладацькій діяльності. Так, В. Вільс визначає два етапи перекладу – фазу осмислення та фазу мовної реконструкції. У першій фазі перекладач аналізує ВТ, ураховуючи його смислову та стилістичну інтенції. У другій – він працює над відтворенням

проаналізованого тексту, враховуючи максимально вимоги комунікативної еквівалентності [цит. за: 321].

Ю. Найда доповнює ці два етапи ще й етапом перемикування та перевірки перекладу [41]. Процес аналізу – найголовніший і вирішальний етап перекладу, оскільки від його результатів залежать два інші. Він складається зі зведення синтаксичних та семантичних структур до найпростіших, добре аналізованих та легко відтворюваних форм. Водночас процедура перемикування передбачає певні труднощі, пов'язані з психологічним чинником – особистісними схильностями (стилем) перекладачів, у чому простежуємо зв'язок із когнітивними стилями перекладачів (див. Розділ 4). Ці особистісні риси інтерпретаторів можуть стати на заваді досягнення об'єктивності в перекладі.

В. Н. Комісаров найзагальнішими рисами окреслює процес перекладу як дії перекладача зі створення тексту [169]. На основі цього психолінгвістичного бачення дослідник включає до процесу перекладу три етапи: а) інтерпретація дійсності через текст; б) реалізація – віднаходження інваріанта перекладу та його вираження мовою перекладу; в) створення нового мовленнєвого твору з урахуванням його функціонального стилю, – процес редагування ПТ згідно з нормами ПМ.

Отож, спершу перекладач сприймає оригінал, декодує його, перекладаючи його на свою мову-посередник, потім з цієї мови він синтезує повідомлення мовою перекладу й кодує його в текст перекладу. Цей перший етап перекладацького процесу – етап аналізу – може бути схарактеризований як переклад із природної «вхідної» мови на мову-посередник. На цій стадії триває складна внутрішня мисленнєва діяльність перекладача, адже він перекодує природну мову 1 на внутрішнє мовлення, яке має особливі характеристики. Другий етап – етап синтезу – переклад з мови-посередника на іншу природну мову – мову «виходу» 2. Тут перекладач використовує необхідну для синтезу інформацію, отриману на етапі аналізу і фіксовану в

мові-посередниці. Ця інформація є результатом формального, семантичного та референтного аналізу. Формальний аналіз дає змогу вибрати означаюче. А семантичний та референтний аналіз дають змогу визначити означуване, однак вони не встановлюють точно означаюче, тобто вибір знаків у мові перекладу.

Проблема синтезу саме й полягає у виборі означаючого для одного означуваного, а іноді іншого означуваного для однакового референта. Цю проблему неможливо розв'язати на рівні означаючих, тому, хоча видається, що перекладач передає засіб однієї мови за допомогою засобу іншої мови, насправді він передає *функцію* вихідного засобу, вибираючи для цього засіб в іншій мові, що виконує аналогічну функцію. Функцію розуміємо як здатність мовного засобу викликати в адресата певне інтелектуальне або емоційне переживання. Збереження такої функції і складає інваріант перекладу, а її визначення та вибір відповідних засобів мають творчий характер.

Попри те, що ступінь формальних відповідників більший в одних жанрах (науково-технічний переклад), ніж в інших (художній переклад), ступінь точності перекладу може бути різним. Точність перекладу полягає в збереженні функціонального інваріанта, а ця вимога залишається незмінною за будь-якого співвідношення означаючих. Мета перекладу завжди збігається з метою комунікації: передати інваріантну інформацію, і тому його точність завжди функціональна. Вибір варіанта перекладу в природних мовах має творчий характер у всіх видах перекладу [170, с. 124].

На особливу увагу в цьому контексті заслуговує концепція В. В. Коптілова, який упритул підійшов до психолінгвістичного уявлення перекладу. Перекладознавець ґрунтує свої міркування на положеннях лінгвіста А. Курелли щодо потреби розгляду перекладу як процесу, причому творчого. Кваліфікація перекладу як готового продукту і стримувала виділення фаз перекладацького процесу. Загалом погоджуючись із

класифікацією А. Курелли, дослідник пропонує власну схему перекладу, яка складається з таких етапів:

- *аналіз*, що охоплює всебічний розгляд змісту, семантики, стилю, а також осмислення ієрархії деталей тексту й пошук еквівалентних засобів ПМ. Ці етапи в аналізі сприяють визначенню напрямку творчої праці перекладача, а також пошук у ПМ і традиціях її літератури еквівалентних засобів;
- *синтез* – інтеграція рис, узгодження всіх ланок, виділених у ВТ і трансформованих відповідно до норм літературної мови перекладача;
- *аналітична перевірка* ступеня відповідності перекладу оригіналу, повернення до фази аналізу, але вже ПТ [172].

У контексті генеративної граматики переклад трактують як трифазовий процес, що складається з аналізу, трансферту (перекладання) і створення нового тексту. Важлива роль належить при цьому культурному контексту, який супроводжує мову й визначає вербальні значення [296, с. 14].

Отож, етапи аналізу ВТ та синтезу ПТ дослідники визнають спільними, універсальними етапами перекладацької діяльності. Виділені перекладознавцями додаткові етапи, зокрема редагування синтезованого тексту ПМ, верифікація адекватності перекладу тощо, вочевидь, меншою мірою стосуються психолінгвістичних операцій – одиниць перекладу. Вони, на нашу думку, стосуються радше лінгвістики перекладу, залишаючися відтак поза нашою увагою в подальшому дослідженні.

Утім найприйнятнішою для нашого психолінгвістичного дослідження видається концепція В. В. Коптілова, оскільки вона добре інтегрується до нашого дослідження через урахування в ній творчого осмислення та відтворення в художньому перекладі авторської «моделі світу», а також процедурних аспектів перекладацької діяльності.

У межах системи функціональних блоків, які забезпечують послідовність етапів досягнення мовленнєвої мети, суб'єкт не обов'язково

повинен діяти згідно із жорсткими алгоритмічними правилами, як це постулює Н. Хомський у теорії генеративної граматики [372]. Адже перекладацька діяльність, як і будь-яка, є евристичною. Як зазначає С. Д. Кацнельсон, «операції, здійснювані механізмами мовлення у процесі його породження, не можуть мати в усіх випадках «жорсткий», автоматичний характер. Вони необхідно взаємодіють з імовірнісними операціями, упродовж яких здійснюється відбір одного з можливих шляхів продовження процесу» [156, с. 122]. О. О. Леонт'єв додає, що таке відбувається не лише впродовж породження, а й сприйняття мовлення, адже мовленнєва діяльність – процес творчий, а не просте перекодування смислу в текст [208].

У мовленнєвому механізмі людини існує ланка, яка здійснює змістову оцінку мовної інформації незалежно від аналізу мовної структури речення [275, с. 11]. Цей висновок Д. Слобіна ставить під сумнів провідну ідею Н. Хомського щодо наявності вродженої «мовної здатності». Глибинні синтаксичні структури, за Н. Хомським, слід уважати відбиттям основних реальних відношень, що існують у дійсності й проявляються в усій, у тому числі немовленнєвій діяльності людини [213]. Така теза актуалізує уявлення зв'язку психолінгвальних закономірностей із загальнопсихологічними, підходу до значення як до процесу.

Предмет аналізу психолінгвістики – не ізольоване речення, висловлення чи текст як продукти (наслідки) процесів мовленнєвоутворення, а власне самі ці процеси. Проте так часто в аналізі думки, вираженої в мовленні, ми розкладаємо це ціле на елементи. Л. С. Виготський порівнює такий аналіз із хімічним аналізом води, що розкладає її на водень і кисень. Вода гасить вогонь, а, на диво, один з її елементів – водень – сам горить, а кисень підтримує цей процес. Отож із властивостей цих елементів неможливо пояснити властивості, притаманні цілому. Аналіз, що приводить нас до продуктів, які втратили ознаки цілого, не є <...> аналізом у власному смислі цього слова [48, с. 9]. Як слушно зауважує А. М. Науменко, через такий аналіз

«виробник не тільки забуває (на рівні свідомості), що дійсність неподільна, що вона існує лише як цілісність і тому впливає на людину теж як цілісність, а й втрачає свою життєдайну функцію і через це гине (не лише як індивід, але і як біологічний вид)» [227, с. 92].

Із викладеного вище випливає, що в художньому перекладі важливо досягнути не формальної еквівалентності – елементів тексту оригіналу й цільового тексту, а еквівалентності одиниць, якими в психолінгвістиці кваліфікуються синкретичні смислові згустки, що володіють ознаками цілого.

Такий процесуальний підхід до виявлення універсальних механізмів перекладацької інтерпретації обґрунтовує адекватність перекладу з методологічної перспективи концепції «динамічної еквівалентності» Ю. Найди, коли порівнюються не два тексти – ВТ і ПТ, а позалінгвальні реакції одержувачів – носіїв різних мов. Що ж до процедури, то головним критерієм оцінювання якості перекладу Ю. Найда вважає «реакцію рецептора» [492], яку визначають через пред'явлення перекладу спершу рецепторам – носіям мови оригіналу, потім рецепторам – носіям мови перекладу та спостереженням за їхньою реакцією.

У концепції імпліцитно простежується вплив американської біхевіористичної парадигми мовної організації, що описується за термінами «стимул–реакція». Отже, характерною універсальною особливістю діяльності перекладача є підпорядкування головній меті – одержати «реакцію адресата 1», тобто зрозуміти смисл повідомлення так, як його би зрозумів носій мови оригіналу – віртуально еквівалентний «адресат 1». Із погляду Л. К. Латишева, ідеться про лінгвоетнічну реакцію або «комунікативний ефект» як усереднену реакцію носіїв конкретної мови [197, с. 23].

У загальній теорії перекладу вищезгаданій концепції відповідають концепції «функціональної еквівалентності» О. Д. Швейцера [321] та «комунікативної еквівалентності» А. Нойберта [488]. А її психолінгвістичним літературознавчим аналогом може слугувати концепція

естетичної реакції читача на художній твір Л. С. Виготського [49]. Простежуємо суголосність згаданих концепцій.

2.5. Загальні когнітивно-інтерпретаційні закономірності перекладу

Набір загальних когнітивно-інтерпретаційних закономірностей збігається з психолінгвальними одиницями аналізу й синтезу перекладу, властивими всім без винятку перекладачам. Одиниці психолінгвістичного аналізу й синтезу, за О. О. Леонтьєвим, ми розуміємо як *психологічну операцію* [207], яка разом з іншими динамічно організується у складніші дії і далі в дедалі складнішу діяльність. Відтак категорії аналізу (сприйняття, інтерпретації) ВТ і синтезу (породження) ПТ мають статус мовленнєво-мисленнєвих операцій, а не мовленнєвих продуктів чи абстракцій від цих продуктів.

Оскільки процес перекладу першотвору починається зі сприйняття вхідної інформації, проаналізуємо докладніше його універсальні механізми. Сприйняття загалом тлумачать як суб'єктивне (психічне) відбиття предметів і явищ об'єктивної дійсності як наслідок їхнього безпосереднього впливу на органи чуття. Упродовж цього впливу в суб'єкта формуються цілісні образи речей та подій. Основна умова виникнення образу сприйняття – це вплив предметів та явищ об'єктивної дійсності на органи чуттів [187, с. 52].

Активна й жива взаємодія із середовищем спрямована на пристосування людини до середовища і його виживання, а отже, і на виділення з потоку інформації необхідних та корисних відомостей [619]. Людина сприймає предмети зовнішнього середовища як приклади внутрішньо репрезентованих понять. Зумовлений об'єктами дійсності вплив на зорову систему (в письмовому перекладі) дає змогу без значних зусиль віднести їх до відповідних понять. Унаслідок такого безпосереднього віднесення сприйманих об'єктів до

знайомих понять забезпечується економія когнітивних зусиль. Операція співвіднесення з поняттям робить доступним зафіксований у пам'яті досвід, набутий під час взаємодії з аналогічними об'єктами. У результаті дії психолінгвістичних процесів людина забезпечує поняттєву ідентифікацію сприйманого. Такий досвід може бути безпосередньо використаний у плануванні мовленнєвої та діяльнісної поведінки стосовно конкретного раніше не баченого об'єкта [200, с. 7]. У цьому вбачаємо прояв «роботи» конекціоністської ланки за термінами нейронауки.

Загалом усе розмаїття поглядів на природу сприйняття полягає у двох основних теоретичних лініях розроблення цього питання. Перша – *феноменалістична* – відштовхується від суб'єктивних переживань як первинно даних, ігноруючи матеріальну діяльність суб'єкта стосовно об'єкта, у процесі якої ці переживання виникають. Друга керується *об'єктивними* умовами матеріальної діяльності суб'єкта й полягає у вивченні того, як у процесі такої діяльності формується адекватне відбиття дійсності, необхідне для успішного пристосування до неї і доцільності її зміни.

Сучасна психолінгвістика розвиває тезу про багатоетапність та багаторівневість процесу сприйняття мовлення [208]. Трактуючи сприйняття як дію, активного процесу побудови психічних моделей дійсності, живого й творчого процесу пізнання, а не пасивного копіювання впливу ззовні [92] дає змогу описувати його в контексті взаємодії між сенсорною обробкою за принципом «знизу–вгору» та когнітивною активністю з вектором «згори–вниз» [468, с. 33]. Традиційним підтвердженням положення про зустрічну активність реципієнта є спирання на ймовірнісний механізм конекціонізму, що, у свою чергу, ґрунтується на аперцепції, тобто залежності сприйняття від попереднього досвіду індивіда. Що ж до перспективи нашого дослідження загальних закономірностей перекладу, то зустрічна активність реципієнта-тлумача виявляється вже на найпершому кроці сприйняття, починаючи з розв'язання завдання про вибір «перцептивної бази».

Співвідношення мови і сприйняття також аналізували в працях багато когнітологів. Особливий інтерес представляють роботи дослідників, у яких висуваються припущення про «первинні» концепти, які визначають концептуальну систему людини: об'єкт і рух [619, с. 268]. Очевидно, що ці концепти й будуть найкраще «вичленовуватись» та сприйматися перекладачем у потоці інформації ВТ. Крім того, сприйняття має здатність включатися в процеси вищих рівнів психічного відображення, внаслідок чого здобуває нові властивості – такі, як вибірковість, усвідомленість, цілеспрямованість. Тому цілеспрямоване сприйняття об'єкта й руху веде до інтерпретації і розуміння головного змісту ВТ.

Із приводу комплексності людського осмисленого сприйняття мови розмірковував ще О. О. Потебня: «Розуміння є спрощення думки, переклад її, якщо можна так сказати, на іншу мову» [Потебня 1976, 79]. Сучасні моделі розуміння дискурсу, які розробили відомі когнітологи й лінгвісти Ф. Джонсон-Лерд, Г. П. Грайс [57; 75], спираються на аналіз головної функції ментальних репрезентацій як рушія когнітивних процесів вищого рівня (когнітивний блок нашої моделі), утворення вивідного знання про головну ідею тексту та побудові його ментальної моделі (сценарію). Сукупність ментальних репрезентацій у мозку інтерпретатора в процесі перекладу прояснює когнітивний сюжет вихідного тексту. Це підтверджується і законом сприйняття М. М. Ланге, що трактує цей процес як відображення цілісного об'єкта дійсності, котрий згодом конкретизується на дрібніші складові цього об'єкта [228].

Актуальними для прояснення когнітивно-інтерпретаційних закономірностей перекладу є праці когнітивної граматики Р. Ленекера й гештальтпсихології, що характеризують людське сприйняття в термінах фігура–тло. Виділення фігури на тлі є автоматичним і обов'язковим. Неминучість диференціації фігури й фону в будь-якому сприйнятті дає змогу перекладачеві відобразити в психіці деякі частини тексту виділенішими, а

інші – комунікативно відтіненішими. Об'єкт (траєктор) таким чином виступає фігурою потоку інформації, рух об'єкта чи його стан є ментальною «траєкторією» [84], містком, який веде до фонові інформації. Отже, результатом сприйняття є значення, виражене об'єктом і рухом. Значення зароджується завдяки уявленням про об'єкт, які відповідають комплексу цілісних відчуттів. Одночасно із цим актуалізується уявлення про простір, у якому цей об'єкт переміщується.

Переваги вибірковості й цілеспрямованості сприйняття в контексті психолінгвістики перекладу – очевидні, адже в *кожній мові світу* об'єкт і траєкторія його руху будуть не тільки диференційовані завдяки відносній тотожності когнітивних процесів індивіда як представника виду, а й обов'язково забезпечуватися еквівалентом у перекладних мовах.

Отже, виділення об'єкта та його руху на певному тлі є результатом двопланового процесу: по-перше, номінація та предикація є активаторами суб'єктивної мови перекладача – його внутрішнього мовлення; по-друге, для будь-якого тексту/дискурсу характерна відносна взаємодія когерентності (цілісності) та когезії (зв'язності), причому остання представлена у вигляді чіткої виділеності та впорядкованості підметів та присудків речень, «топіка» [39] та «коментя» дискурсу. Представлене вище розмежування за лінією «фігура–тло» добре сполучається із засадами функціонування локально-послідовної обробки (ЛПО) за принципом контрасту.

Актуальними для з'ясування механізмів перекладу як мовленнєво-мисленнєвої діяльності та процесів розуміння взагалі є окреслені О. О. Залевською [92, с. 56] принципи смислових замінів та суб'єктивної еквівалентності. Принцип смислових замінів, по-перше, забезпечує предметність того, про що повідомляється, за рахунок виходу на образ світу. По-друге, в умовах зіставлення дискретних мовних одиниць й інтегрованої/континуальної картини світу має місце контроль за правильністю ідентифікації денотатів. Насамкінець, має місце або

укрупнення одиниць знань унаслідок компресії смислу, або розгортання, деталізація аспектів цілого.

Отже, смислові заміни викликані предметністю продукту розуміння тексту, що забезпечується наявністю в мозку проєкційних структур, які моделюють у ньому об'єкти (їхні ознаки та відношення), еквівалентні об'єктам зовнішнього світу. За допомогою суб'єктивної мови універсального предметного коду (УПК) і можливі «кодові переходи», тобто смислові заміни для розуміння, «перекладу думки на мову...» [87, с. 54]. Водночас, під час спроб пояснити феномен «перекладу на іншу мову» деякі дослідники пов'язують такі заміни з метасемантичною здатністю людини, знаковою природою його / її свідомості. Останнє, однак, суперечить нашому уявленню про мислення, яке необов'язково передбачає оперування вербальними знаками.

Розуміння ВТ триває на кількох рівнях: рівень безпосереднього сприймання знакової форми тексту, рівень розуміння смислу, рівень цілісної структури. Воно починається з ототожнення окремих смислових блоків тексту – словосполучень, окремих слів. Це своєрідний поетапний переклад мовлення, що сприймається на смисловий код УПК внутрішнього мовлення, а це є необхідним транслятором для взаєморозуміння й реалізується через нього. УПК має загальну структуру для обробки не лише вербальної інформації, а й інформації про дійсність, що надходить через різні органи чуття. Завдяки УПК рецептор мовлення перетворює її в модель відрізка дійсності, про який повідомляється, і виникає денотат, усвідомлення якого відповідає акту розуміння [Там само, с. 80]. Внутрішнє мовлення – механізм перекладності як властивості людської мови, але не лише під час перекладу з однієї мови на іншу: сприйманий текст завжди перекладається на внутрішнє мовлення, що є необхідним для ідентифікації денотата. О. М. Соколов на основі добутих експериментальних даних говорить про те, що мислення у «внутрішньому мовленні» здійснюється як «німа розмова» людини із самою

собою. Проте ця «німа розмова» не є шепотінням: вона є «квантованою» з прихованою артикуляцією [цит за: 324, с. 39].

Згідно з концепцією Л. С. Виготського, внутрішнє мовлення є механізмом, що перетворює внутрішні суб'єктивні смисли в систему зовнішніх розгорнутих мовленнєвих значень [48]. Першим етапом внутрішнього мовлення є глибинно-семантичний: глобальне виділення теми-реми, даного (пресупозиції) та нового. Це рівень «індивідуальних смислів», початку внутрішнього мовлення. Наступний етап – пропозиціонування, виокремлення діяча й об'єкта, етап перекладу індивідуального смислу в загальнозначимі поняття, початок найпростішого структурування. Сміслова ланка тут – пропозиція, синтагма і зв'язки між ними, узагальнення результату цієї перцептивно-мисленнєвої роботи та перекладу його на одну цілу, неподільну одиницю розуміння – загальний смисл сприйнятого повідомлення [139, с. 32–33]. Це – внутрішня програма мовленнєвого висловлення, константна ланка (інваріантна під час перекладу висловлення з однієї мови на іншу), яка утримується в оперативній пам'яті під час породження подальших висловлень.

Зауважмо, що внутрішнє мовлення в жодному разі не слід трактувати як «тінь» зовнішнього. Предикативний характер внутрішнього мовлення, що позначає лише план подальшого висловлення, за потреби може бути розгорнутий, оскільки внутрішнє мовлення виникло з розгорнутого зовнішнього, і цей процес є зворотним [212, с. 146]. О. О. Леонтьєв називає його суб'єктивним кодом [87; 208]. В УПК зберігаються та функціонують «сліди-образи» зовнішньої реальності, її предметів. Першими в онтогенезі відбиваються конкретні «сліди-образи», що створюють базовий комплексний образ життєвого простору та діяльності. Це перший рівень – рівень власне УПК. На другому рівні формуються узагальнені образи знайомих людей, предметів тощо. Ці рівні за своєю сутністю є протопоняттєвими структурами, без яких загалом неможливе невербальне мислення.

Проте лише за допомогою мови людина здатна сформулювати поняття типу «птах», «іграшка», «дерево». Цим поняттям вже відповідають не «сліди-образи», а «сліди-схеми» абстрактних відношень (пор. «комунікація відношень» О. Р. Лурії). На вищому рівні код іменується «універсальним предметно-схемним кодом» (УПСК), який властивий лише інтелектуально зрілій людині, здатній формувати й засвоювати поняття. Засвоєння нової одиниці рідної або чужоземної мови, відтак, відбувається лише через приведення її до нижнього рівня УПК із подальшою трансформацією до УПСК. Такий предметний код – це універсальна мова, з якої можливі переклади всіма іншими природними мовами.

Отже, структури УПК, а особливо УПСК, є необхідним невербальним містком, невід'ємною мисленневою ланкою для становлення і розвитку зовнішнього мовлення та комунікації. Як зазначає І. Н. Горелов, ця протомовна система посідає проміжне місце між першою сигнальною системою (відчуття, сприйняття) і «надзвичайним додатком», за І. П. Павловим, якою є друга сигнальна система – національна мова [54, с. 106]. Відповідно, функціонування зрілої психіки людини характеризується взаємодією розвинених систем мислення – УПК та УПСК – із системою (національної) мови, що у підсумку утворюють функціональний базис мовлення.

Водночас, і сьогодні не розвідана проблема коду змістового боку внутрішнього мовлення під час транскодування. Аби дослідити психолінгвістичні риси семантики внутрішнього мовлення, ми здійснили експеримент, в основі якого лежить інтерсеміотичний переклад [116, с. 111]. Цей вид перекладу, як зазначає У. Еко, здійснюється не з однієї природної мови на іншу, а з однієї семіотичної системи в іншу, наприклад, роман «перекладають» у фільм, епічну поему в комікси або ж пишуть картину на тему вірша [329, с. 10]. У нашому випадку це був переклад музики на вербальний код, завданням якого було з'ясування семантики й

універсальності психолінгвістичних одиниць на глибинному рівні породження (відтворення). У результаті цього дослідження було доведено те, що «внутрішнє синтаксування» під час реалізації глибинних програм представляє систему універсального типу, не залежну від норм будь-якої національної мови. На користь таких висновків свідчить, зокрема, однотипне синтаксування жестів глухонімих (побудоване на базі національної мови), «аграматичне» синтаксування у хворих з афазією, синтаксис дитячої мови (2–2,5 року).

Цінність емпіричного матеріалу полягала також у виявленні особистісно-сміслових утворень під час транскодування. Адже мова як система орієнтирів необхідна для передачі індивідуально-особистісного бачення світу людиною, опосередкованого особистісно-смісловими утвореннями, передусім особистісними смислами. Водночас ці індивідуально-сміслові утворення мають, за термінами О. О. Леонтєва [209, с. 273], і деяку культурну «серцевину», універсальну та єдину для всіх членів соціальної групи або спільноти й фіксовану в понятті *значення* на відміну від *особистісного смислу* (або значення значення).

Це означає, що поряд з індивідуальними варіантами потрібно говорити про систему інваріантних образів світу, – абстрактних моделей, що описують спільні риси в баченні світу різними людьми. Відповідно, засвоєння нової мови (так само як і переклад. – С. 3.), є переходом на новий образ світу, необхідним для взаєморозуміння і співпраці з носіями цієї іншої мови й іншої культури [Там само, с. 272].

Як свідчить аналіз комплексних ознак тексту й ознак речень, розуміння тексту залежить від впізнання (ідентифікації) речень. Водночас ідентифікація речень залежить від контексту, від цілого тексту (точніше – від його цілісності). Відтак розуміння характеризується складною взаємодією частин і цілого.

Останнім часом дедалі більшого визнання отримує той факт, що впродовж розуміння ВТ перекладачем особливу роль відіграє слово: яким би не був його статус під час сприйняття і розуміння, на певному етапі перекладач змушений ізолювати й упізнавати слова, шукаючи їхні значення в «ментальному словнику». Така роль слова пояснюється тим, що слова – це мінімальні відносно добре визначені одиниці, які можуть аналізуватися на різних рівнях (на рівнях графем, фонем, морфем, на семантичному та синтаксичному рівнях) і дають змогу виявляти особливості процесів їх перероблення (наприклад, автоматично чи за участі уваги).

Ментальний лексикон визнається центральним компонентом внутрішньої граматики перекладача за допоміжної роботи афективного блоку – інтуїції. Результати психолінгвістичних досліджень свідчать, що на основі психологічної структури одного й того ж слова в перекладача можуть складатися різні активні динамічні системи значень, які виступають як опорні елементи розуміння, посилюючи варіативний характер розуміння тексту. Формування проєкції тексту оригіналу в перекладача є наслідком взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників, які проявляються на різних рівнях усвідомленості: слово є частиною внутрішнього (мотиваційного, когнітивного, афективного) контексту, який взаємодіє із зовнішнім (вербальним, ситуативним) контекстом.

Безперечно, значення висловлення в конкретному контексті може не полягати в його мовному змісті, але воно завжди інтерпретується через той зміст і з опорою на цей контекст та смисл. Хоча під час сприйняття усного мовлення перекладачеві може видатися, що він зрозумів оригінал, оминувши його мовний зміст, насправді він миттєво й несвідомо ідентифікує почуті мовні одиниці, інтерпретує їхні значення стосовно одна одної та описуваної реальності й визначає мовний зміст висловлення більш чи менш повно. І лише після цього, чи паралельно із цим, він може зрозуміти смисл, який виводиться із цього змісту. Він відображає вже не стільки те, що реально

сказав автор, скільки те, що він *хотів* сказати, яку він цим переслідував мету, які висновки можна зробити на основі сказаного тощо.

Як зазначає О. Р. Лурія, розуміння тексту представляє «засвоєння не лише поверхових значень, що безпосередньо впливають із наявних у тексті слів та граматично оформлених їх сполучень, а й засвоєння внутрішньої, глибокої системи підтекстів або смислів» [212, с. 249]. Якщо фазу інтерпретації уявити загалом як двоступеневу, на першому етапі з текстом працює ЛП мозкова ділянка Вернике, яка активно взаємодіє із центром зорових уявлень слів. При встановленні значення на основі знакової текстової форми образна інформація як цілісність (смысл) переходить до ділянок ПП у неконтрольований робочий простір для її трансформації на невербальну смислову в УПК і виведення смислу. Простежуємо взаємодію і змінну залученість афективного та когнітивного блоків перекладача.

Перекладач під час інтерпретації тексту, керуючися власним досвідом, співвідносить його з текстом, «приміряючи» свої фонові знання (скрипти) до нових даних. Як зазначає Р. ван де Вельде, під час сприйняття тексту інформація, на яку реагує реципієнт, може семантично узгоджуватися з його попередніми предметними або фоновими знаннями. У цьому разі інтерпретатор уключає її без трансформацій до власного тезаурусу. Однак є випадки, коли впродовж сприйняття інформація є несумісною з наявними знаннями перекладача. У такому разі для нього існує альтернатива: реорганізація нової інформації з метою її сполучення зі старими/накопиченими знаннями або ж реорганізація наявних знань відповідно до пропонованого автором тексту інформації. Зазвичай, ментальна репрезентація, яка виникає на основі таких трансформаційних процесів, є прикладом організації інформації [583, с. 22–23]. Отже, будь-яка інформація, аби бути включеною до знань інтерпретатора, зазнає реорганізації, а це вимагає когнітивних зусиль. Дослідник, однак, не

спирається на добути емпіричним шляхом власні факти чи встановлені емпіричним шляхом факти.

Проте факт реорганізації нової інформації з метою її сполучення зі старими/накопиченими знаннями успішно засвідчили результати психолінгвістичного експерименту німецької дослідниці-психолінгвіста Е. Брозіг. Мета проведених нею експериментів зі студентами полягала у виявленні способів відтворення тексту після його пред'явлення в усній або писемній формі. Ураховувалася кількість правильно відтворених пропозицій і лексем тексту про Різдвяний вечір. Емпіричні дані показали стійку тенденцію досліджуваних (німецьких студентів) до внесення власних схем (спогадів та деталей) щодо святкування ними Різдва незалежно від часу проведення експерименту – узимку чи влітку [362]. Із цих результатів випливає важливий висновок: *не текст реорганізує знання реципієнта, а реципієнт адаптує текст згідно з його/її особистими схемами* і так реконструює його в перекладі. Тому під час відтворення інформації засобами іншої мови перекладач, зберігаючи інваріантний складник, неминуче вносить дещо своє у ПТ.

Таку ідею підтримує Д. Слобін, зазначаючи, що людина запам'ятовує інформацію так, як їй хочеться. Те, що ми запам'ятали, нерідко змінюється згідно з нашими установками чи бажаннями, набуваючи таким чином більшої вірогідності чи прийнятності для нас самих [275, с. 175–176]. Отож психолінгвістичні експерименти зарубіжних дослідників і наша авторська психолінгвістична модель задають перспективу бачення цих ментальних процесів, пов'язаних із переробленням даних, як таких, що тривають не лише в логічній послідовності, а мають синхронний і мережевий характер. Відповідно до нашої моделі, упродовж інтерпретації, окрім когнітивних чинників у цій комплексній операції бере участь інтуїція, яка діє поза межами контрольованого робочого простору перекладача. Тому інтерпретація художнього ВТ триває не лише за лінійним принципом, а за принципом

взаємонакладення. Завдання інтуїції полягає і в пошуку вербальних даних, і в співвіднесенні мовної творчості перекладача з фрагментом дійсності та соціальною ситуацією для вироблення індивідуальних семантичних координат розуміння.

Простежимо рівневість інтерпретації на рисунку, запропонованому П. Ньюмарком [490], який дає змогу побачити, якими універсальними інтерпретаційними механізмами володіє перекладач упродовж когнітивної обробки інформації ВТ:

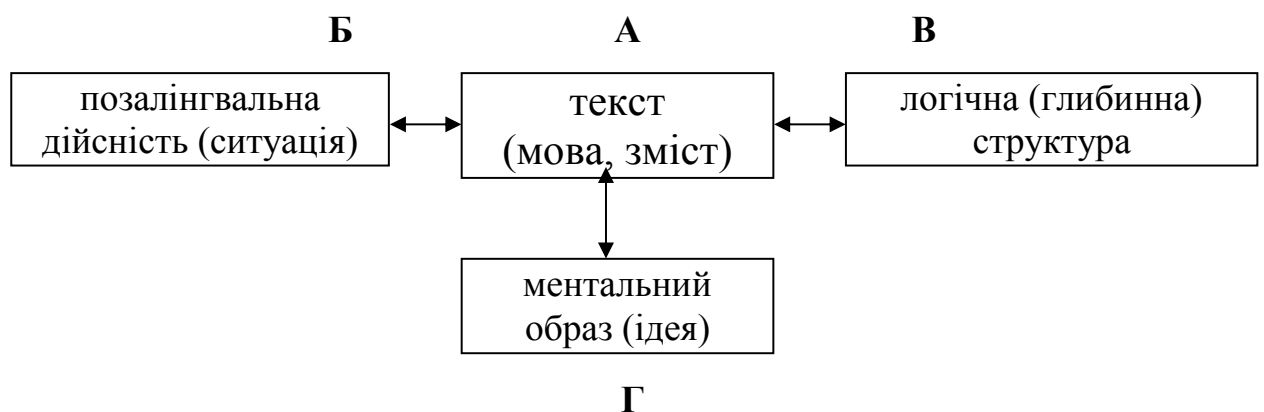

Рис. 2.1. Рівні перекладу в інтерпретаційній фазі

На рівні А перекладач аналізує мову оригінального твору, сприймаючи текст загалом. Він володіє двома паралельними джерелами віднесеності та порівняння: рівень Б – ситуації, її місце в реальному (віртуальному) світі або її відображення у свідомості автора. На цьому рівні інтерпретатор з'ясовує такі моменти: Що відбувається? Хто/що це? Де і коли? Чи це відповідає істинному стану справ у світі? тощо.

Рівень В передбачає аналіз логічної структури художнього тексту, розбивку тексту на речення, ті, у свою чергу, – на підрядні та сурядні, інтегровані в складні речення. Інакше кажучи, тут перекладач концентрує увагу на «когнітивній інформації» [6] ВТ.

Очевидно, рівень В закладає алгоритмічний спосіб інтерпретації тексту в контрольованому свідомістю робочому просторі перекладача. Рівень Б через відмінності в баченні інтерпретаторами одного об'єкта/ситуації на рівні

скрипту в неконтрольованому робочому просторі потенціює евристичний/творчий підхід. Вони взаємодіють і синтезуються, перетинаючися та інтегруючися на рівні Г, який постає останньою сходинкою перед породженням тексту перекладу. Рівень Г – це власне внутрішній образ описуваної текстом ситуації в ментальності перекладача. Саме на цьому рівні виникають різні бачення та множинність інтерпретацій одного й того самого тексту. Таке уявлення добре інтегрується в нашу модель: відтворюваний ПТ виявляється на «перехресті» раціонально-логічного (алгоритмічного) й ірраціонально-творчого (евристичного) шляхів перекладацької думки.

Табл. 2.1 узагальнює універсальні операції фази аналізу ВТ під час перекладу художнього тексту.

Таблиця 2.1

Універсальні операції етапу аналізу ВТ у письмовому перекладі

№ з/п	Рівень	Операція
1.	Розпізнання значущого сигналу	Активна обробка графем шляхом їх ідентифікації через упізнання ознак чи опори на прототип
2.	Визначення форми	Ідентифікація мовних одиниць на лексичному та синтаксичному рівнях
3.	Ідентифікація значення	Інтерпретація значення мовних одиниць стосовно одна одної та описуваної реальності
4.	Внутрішнє мовлення	Залежно від характеру вхідної інформації (пропозиційної чи образної), переклад змісту на рівні УПК або УПСК
5.	Виведення смислу	Визначення змісту висловлення на основі мовного й позалінгвального контексту

Існування в мозку людини двох систем мислення – УПК та УПСК – не суперечить концепції двох дивергентних способів кодування та збереження в пам'яті інформації за термінами А. Певіо [502], О. Р. Лурії та організації синтаксичних структур за термінами М. Коно [348; 442]. Переклад мозком зовнішніх вербальних даних у фазі інтерпретації ВТ на мову УПК або УПСК залежить від якості цих даних: якщо зміст сегмента тексту представляє абстрактно-логічні відношення, інформація отримує пропозиційний статус, кодуючись в УПСК. Інакше кажучи, ментальна репрезентація утворює пропозиційну схему відношень. У разі ж візуально-образного представлення інформація транслюється на мову УПК.

Отже, із погляду мозкової організації, якщо інтерпретацію художнього тексту уявити як двоступеневу, на першому етапі з мовленням працює лівопівкульова ділянка Вернике, яка активно взаємодіє із центром зорових уявлень слів. Під час установлення значення на основі знакової текстової форми образна інформація як цілісність (смысл) на другому етапі переходить до ділянок ПП для трансформації на внутрішнє мовлення з подальшим виведенням смислу. Від цієї прикінцевої операції розпочинається наступна фаза перекладу – процес породження ПТ, який аналізуватимемо нижче.

Узагальнюючи викладене вище, зазначимо, що розуміння як наслідок сприйняття та інтерпретації перекладачем тексту не може бути визначене у вигляді дискретної одиниці. Це завжди умовний інтервал, який визначає деяку більш чи менш визначену ділянку на багатомірному когнітивно-афективному континуумі. Саме це зумовлює варіативність розуміння одного й того самого тексту не лише різними перекладачами, а й самим автором у моменти написання тексту і його відстроченого сприйняття. Отже, варіативність тлумачень, закладена в семіотичній співвіднесеності змісту тексту з позалінгвальною ситуацією, є ще однією загальною психолінгвальною закономірністю перекладу художнього тексту.

2.6. Загальні комунікативно-продукційні закономірності перекладу

Розуміння як наслідок інтерпретації перекладачем значення і смислу висловлень художнього тексту-оригіналу дає змогу передати відповідне значення мовою перекладу. Модель породження тексту загалом подібна до психолінгвістичної моделі породження мовлення, оскільки перша також містить етап семантичного планування та етап вербальної реалізації задуму [23, с. 17]. У фазі породження (синтезу) ПТ перекладач планує відповідне висловлення на ПМ після того, як він усвідомив комунікативний намір.

В. Левелт вважає за потрібне розмежовувати дві фази планування висловлення: *макропланування та мікропланування*. Упродовж *макропланування* перекладач відбирає і формує інформацію таким чином, аби її вираження було придатним засобом для передачі авторського задуму; під час *мікропланування* перекладач виділяє «дане» і «нове», визначає «топік» і «фокус», унаслідок чого з'являється структурована інформація – повідомлення, яку потрібно передати певним висловом [92, с. 220]. Т. В. Ахутіна в цьому контексті зазначає, що робота думки і смисловий синтаксис пов'язані з переміщенням фокусу уваги: у полі уваги (інформації, що пресупозиціюється – топіка) виділяється фокус і позначається внутрішнім словом (комент). Це слово стає представником усього невираженого поля уваги, у ньому перебуває новий фокус, він ословеснюється, тому і перше, і друге внутрішні слова складають уже вербально виражену у внутрішньому мовленні «топік – комент» структуру. Відтак кожне нове слово є предикатом не лише до попереднього слова з його об'єктивним значенням, а й до всього приписуваного йому змісту (смислу), представленому в мисленнєвому образі ситуації [13, с. 89].

О. О. Леонт'єв, спираючися на дані О. Р. Лурії, стверджує, що першим кроком породження є конструкція лінійної позаграматичної структури висловлення, його внутрішнє програмування. Другим кроком є перетворення цієї структури на граматичну структуру речення. Нарешті, третя стадія – реалізація попередньої. Є підстави, на думку психолінгвіста, припускати, що під час породження складного висловлення на першій ступені ми маємо справу з набором «ядерних тверджень» за Ч. Осгудом, ще не оформлених ані граматично чи лексично, ані фонетично [208].

Дані досліджень у галузі нейролінгвістики дають змогу стверджувати, що мислення може реалізовуватись і на основі слів (вербально), і без них (авербально). Мислення як процес відображення реальної дійсності в нейронних зв'язках людського мозку реалізується на двох рівнях – і чуттєве мислення, і логічне (абстрактне) мислення: «Мислення без слів так само можливе, як і на базі слів. Словесне мислення – це один із типів мислення. Несловесне мислення ... не вимагає розгортання лінійної побудови речення з суб'єктно-предикатною структурою» [272, с. 16–17].

Загалом, попри запропоновану дослідниками-психолінгвістами варіативність наповнення термінальних вузлів (етапів) породження мовлення [див. 13], універсальна модель породження мовлення не різниться в базових аспектах від висунутої ще Л. С. Виготським. Дослідник трактував шлях від думки до слова як процес руху «від мотиву, що породжує будь-яку думку, до оформлення самої думки, і до опосередкування її у внутрішньому слові, потім – у значеннях зовнішніх слів і, нарешті, в словах» [48].

Отже, у класичному вигляді схема продукування мовлення, за Л. С. Виготським, уключає такі кроки: мотив, який лежить у основі думки; оформлення думки по лінії значень внутрішнього слова (внутрішнє мовлення), значень зовнішнього слова; синтаксис значень, словесний синтаксис (семантичний план), і, нарешті, зовнішнє мовлення.

Для вираження необхідної інформації в словах перекладач використовує частини концептуальної структури для добування з ментального лексикону лексичних одиниць, які виражають необхідні значення. Такі одиниці добуваються на основі значення. Крім того, вони містять у собі синтаксичну, морфологічну та фонологічну інформацію.

Отже, процес породження тексту перекладачем охоплює думку (ідею) автора, відбір інформації, яка повинна бути виражена для реалізації цієї ідеї, упорядкування інформації для її вираження, узгодження з раніше сказаним тощо. Усе це вимагає постійної уваги з боку перекладача. Як наголошує О. С. Кубрякова, якщо в процесі породження усного висловлення можлива відсутність етапу внутрішнього мовлення, то впродовж породження тексту (особливо писемного) такий крок обов'язковий [188, с. 50]. Відповідно, рух від думки до слова зумовлено активізацією цілої системи компонентів, що забезпечують чуттєве відображення реальної дійсності у свідомості, яке втілюється у відтворенні зрозумілого перекладачем сформованого автором задуму мовленнєвого повідомлення. Причому це процес має надетнічний, універсальний характер [297, с. 71].

У загальному вигляді, спираючися на психолінгвістичний підхід, другу фазу перекладу – фазу синтезу – розглядаємо як переклад з універсальної мови-посередника на національну мову – мову перекладу. Упродовж реалізації програми синтезу ПТ перекладач отримує потрібну для синтезу інформацію, яка збігається з інформацією, одержаною у фазі аналізу й фіксованою в мові-посереднику. Таким чином виокремлюємо універсальні «психолінгвальні одиниці» [183] – операції породження цільового тексту. Водночас, у контексті нашої моделі, про фази або етапи породження ПТ слід говорити умовно, маючи на увазі можливість їх паралельної реалізації, що засвідчують і когнітологи [619, с. 131]. Умовно у фазі породження ПТ виокремлюємо такі етапи та відповідні перекладацькі операції (див. табл. 2.2).

Таблиця 2.2

Універсальні операції етапу породження тексту в художньому перекладі

№ з/п	Етап	Процес
1.	Внутрішнє мовлення. Передсемантична стадія	Переклад мінімальних кодових одиниць з УПК та ідентифікація значення
2.	Семантична стадія	Перенесення значення, яке має бути відтворено в ПТ. Віднаходження смислових еквівалентів у ПМ.
3.	Когнітивна стадія. Вибір синтаксичної структури	Конструювання синтаксичної структури речення за когнітивною схемою S+V+O+D... (для англійської та української мов); пошук форм еквівалентів у ПМ .
4.	Комунікативна стадія	Смислова сегментація тексту згідно з нормами ПМ. Ранжування теми – реми (на рівні речення/висловлення) Перерозподіл у реченні комунікативних груп згідно з нормою мови перекладу. Виділення комунікативного ядра відповідно до інтенції автора. Уведення дискурсивних конекторів (маркерів). Потрібні іменники, дієслова та прикметники вилучаються з ментального лексикону ПМ та поміщуються до відповідних слотів
5.	Додавання афіксів і службових слів	Додаються службові слова (артиклі, сполучники, прийменники), префікси та суфікси; конструюється синтаксична схема висловлення з урахуванням норм ПМ

Результати аналізу психолінгвальних механізмів породження ПТ дають змогу узагальнити, що цей складний процес містить два головні етапи. Перший охоплює процес перетворення вихідного задуму, тобто «семантичного запису» [212, с. 305], на схему розгорнутого мовленнєвого висловлення. У цьому процесі ключову роль відіграє знову-таки внутрішнє мовлення, що характеризується згорнутістю й предикативністю. Наступним етапом є включення висловлення до мовного коду, який переходить у прикінцеву фазу зовнішнього лінійного розгортання речення.

2.7. Загальні закономірності художнього перекладу з перспективи сучасної нейронауки

Оскільки процес перекладу здійснюється шляхом низки комплексних мисленнєвих операцій, які відбуваються у голові перекладача, перебіг перекладу не доступний для безпосереднього спостереження, являючи собою, за термінами теорії біхевіоризму, своєрідну «чорну скриню». Тому дослідникові-перекладознавцеві доводиться вдаватися до методу моделювання, який у перекладознавстві традиційно посідає чільне місце [163; 298; 310; 352; 400; 595]. Відтак, спробуймо з'ясувати нейролінгвістичні особливості роботи перекладача, які лежать в основі будь-якої перекладацької операції.

Такі загальні нейролінгвістичні закономірності мають свій відбиток у практиці двомовності й перекладу [414], зокрема художнього, адже під час інтерпретації твору перекладачеві нерідко доводиться мати справу із численними відхиленнями автора від основної наративної лінії. Наслідком цього є перевантаження ділянок лівої (раціонально-логічної) півкулі перекладача, яка «губиться» в пошуку причиново-наслідкового (темпорального) плину подій. Це вимикає зчеплення з реальністю й залучає

до роботи ділянки його правої півкулі, функцією якої є переважно несвідоме сприйняття описуваної текстом позалінгвальної реальності.

Як писав Л. С. Виготський, секрет справжнього художника приховується в умінні подолати зміст формою, що викликає ефект естетичної реакції читача [49]. Описаний ефект фактично і є наслідком зіткнення та нейтралізації протилежних емоційних імпульсів, що локалізуються в корі різних півкуль мозку читача. За цією перспективою перекладач, який не спромігся досягнути подібного до авторського ефекту й інтуїтивно не вгадав авторські ходи, однозначно програє.

Важко погодитися з думкою [див. 227] про низьку естетичну цінність творів постмодернізму, багатих на «потік свідомості», нелогічний виклад інформації, логіку «алогічного» [див. докладніше: 27]. На нашу думку, автори таких творів налаштовують читача просто на інший «режим» сприйняття свого твору, являючи непротиставленість свого «я» і світу, єдності й цілісності цієї діади. «Логосу», зі семіотичної перспективи, тут справді робити нічого, адже описана модель викривлює логіку свідомості й спонукає до зміни стану свідомості реципієнта тексту. Така витрата когнітивних сил і перевантаження лівої півкулі є необхідним прийомом (почасти несвідомим) для її тимчасової незадіяності й виступу в ролі «слухача» й залучення до роботи правої півкулі, – переважно несвідомого сприйняття тексту, без «аналізу».

Вочевидь, переклад як складна форма мовленнєво-мисленнєвої діяльності передбачає лише спільну роботу обох півкуль ГМ. Як свідчать дані нейронауки, уявлення про висловлення і формування-відтворення авторського задуму здійснюється в передніх (лобних) ділянках мозку. У мовленнєвій зоні лівої півкулі триває процес відбору граматичних форм і лексичних засобів під «пильним контролем» правої півкулі, яка зіставляє їх з інтенцією і фрагментами дійсності [55].

Висновки перекладознавців та психолінгвістів [314; 446], а також наші наукові спостереження аспектів творчості перекладача [98; 99] дають підставу визнати: через те, що перекладач є творчою особистістю, ділянки його ГМ функціонують за механізмом, властивим природній двомовності, за якої відбувається роздільна локалізація нервових функцій мовленнєво-мисленнєвої діяльності інтерпретатора. У цьому зв'язку, цінною для нашого дослідження видається нейролінгвістична модель двомовності канадського вченого М. Параді [507; 508], яку згадуватимемо нижче.

Попри описані нейролінгвістичні закономірності обробки інформації ВТ, слід застерегти, однак, від категоричного уявлення про жорстку бінарність у функціонуванні різних півкуль ГМ людини, позаяк під час перекладу художнього тексту вони взаємодіють. Окреслені вище дані про неоднаковість у вербальних здатностях півкуль ГМ радше проливають світло на пріоритетні способи перероблення інформації окремо кожною з них. Ці пріоритетні методи ґрунтовані, відповідно, на *аналітичному* або *голістичному* принципах роботи мозку.

Окрім уже проаналізованих двох біологічно зумовлених природою людини принципів роботи мозку, фундамент досліджень художнього перекладу складають також положення провідних класичних парадигм сучасної нейронауки – символізму та конекціонізму. Представники цих парадигм уже не перше десятиліття полемізують про те, як у мозку організована мова, яке співвідношення *Nature vs. Nurture* – генетичного та залежного від навколишнього середовища. Інакше кажучи, чи мовний механізм (пристрій – *language acquisition device*) генетично успадкований, а чи він є результатом наuczіння [314]. Від результатів дискусії залежить уявлення перекладознавців щодо ключових способів засвоєння, використання знань перекладачем, а також уже згадуваного поняття «ментальної репрезентації» [516], виведення якого на наукову арену спричинило справжню революцію.

Парадигма когнітивізму (символізму) цінна для перекладознавства тим, що відводить ключову роль розуму в когнітивних процесах, трактуючи процес пізнання як такий, що відбувається через репрезентацію світу в ментальності перекладача на основі локального *послідовного* перероблення (Local Serial Processing – LSP) абстрактних і фіксованих символів [517, с. 37]. Отже, мовна здатність перекладача є нейрофізіологічно й навіть анатомічно окремою від інших когнітивних функцій, а відтак висувається ідея імовірності організації мозку за принципом модулярності [552]. Це, у свою чергу, ставить питання перенесення маніфестованих універсальних нейрональних механізмів у мовах різних типів, тобто універсальності мовних структур, до фокусу перекладознавчих досліджень.

Із погляду когнітивістських моделей, обробку інформації ВТ здійснює перекладач унаслідок того, що стимули, які надходять ззовні, активізують його ментальні репрезентації. Ці репрезентації розміщуються у вузлах, кожен із яких представлений певними концептами як фрагментами навколишньої дійсності та зв'язками між ними. Через розміщення одиниці в одному вузлі ці пропозиційні мережі названі локалістськими [600, с. 94]. Вузли та зв'язки між ними позначені символами, що виявляється в ескпліцитації когніції як маніпуляції на основі символічних правил. Описані локалістські мережі представляють символічний підхід до когніції перекладача. Мережеві моделі відповідають архітектурі розуму – ключовому поняттю менталізму.

Отже, парадигма когнітивізму постулює послідовну (темпоральну) обробку інформації перекладачем, ментальні репрезентації записуються символічно, розміщуючись у вузлах. Засвоєння інформації ВТ, за цією моделлю, – це розгортання її *в часі*; адже застосування символічних правил не залежить від лінгвістичних імовірностей [314, с. 212], а жорстко детерміновано (обмежено) правилом.

Утім, навіть найкращі когнітивістські моделі штучної нейронної мережі, які навчаються за правилами, поки не здатні цілковито відбивати реальні

процеси, що тривають у мозку перекладача, позаяк не враховують культурного багатства мовного оточення, частотності вжитку різних мовних одиниць, не кажучи вже про невербальні компоненти комунікації. Важливим для перекладознавства аспектом у когнітивізмі є можливість тлумачення ментальної репрезентації пропозиціонального характеру як наслідку покрокового аналізу перекладачем інформації тексту-оригіналу. Водночас, модель когнітивізму загалом не здатна прояснити роль перекладацького досвіду й інтуїції, а також навчання перекладу. Саме тому перекладознавча думка поступово зверталася до пошуку альтернативних моделей, однією з яких стала в середині 1980-х рр. конекціоністська концепція.

Модель конекціонізму базується на понятті паралельно розподіленої обробки (Parallel Distributed Activation – PDA) (ПРО) інформації [396]. Завдяки ідеї паралельного розподілу процесів перероблення даних, репрезентації концептуальних структур не тлумачаться як постійні величини, записані в нейронній мережі як окремі її вузли, що активуються мовною одиницею. нейронні мережі мозку внаслідок наявності сукупності зв'язків – конекцій, що інтерпретуються як частина певної сукупності – здатні до навчання, до набуття нових моделей поведінки у відповідь на зовнішні подразники [217, с. 23].

Для перекладача це означає можливість тренування надзвичайної гнучкості та швидкості поряд зі здатністю *одночасно* оперувати значною кількістю стимулів. Це уможлиблюють синапси як «елементарні структурні й функціональні одиниці-посередники взаємодії між нейронами» [416, с. 2], що перетворюють електричний імпульс у хімічну реакцію і потім, на постсинаптичній стадії, знову на електричний. Набуття перекладачем нових знань відбувається через зміну потенціалу синапсів у мозку. Приписана вага або потенціал (weight/strength) кожному зв'язку між нейронами в мережі (синапсу) сприяє розрізненню перекладачем ознак на основі їхньої типовості для конкретної прототипової категорії [див. 533; 534].

Навчання перекладу, крім зміцнення синапсів, приводить до реорганізації нейронних мереж. Кожний стимул як частина вхідної інформації може знайти відповідь (згадування), і відповідно, активацію, якщо внутрішній шлях у мережі був раніше встановлений. У цьому разі інформація не вважається новою і відтак не сприяє навчанню. На противагу цьому, якщо закріпленого раніше зв'язку не існує, нова інформація повинна інтегруватися до існуючого (закріпленого) знання. Відтак мозку перекладача потрібно відреагувати встановленням нового зв'язку для нового синаптичного з'єднання. У цьому разі відбувається набуття нового знання і навчання.

Прибічники конекціоністських моделей вважають, що лінгвістичні процедури під час перекладу не включають символічних правил, спираючись натомість на асоціативні зв'язки в нейронних ланцюгах, що мають імовірнісний механізм [477; 425]. Саме тому перекладач здатен здійснювати також паралельну (а не винятково послідовну, як у когнітивістському уявленні) обробку інформації ВТ. Через те, що репрезентація концепту не записана в готовому вигляді, а щоразу створюється заново завдяки особливостям ВТ та характеру асоціативних зв'язків між нейронами [517, с. 41], має місце вища адаптаційна гнучкість перекладача.

Природно, в умовах сьогодення назріла необхідність відкидання (навіть дуже привабливого) однобічного підходу до мозкового устрою мовного механізму й нагальність розроблення гібридних моделей, які враховували б досвід утворення ментальних репрезентацій як результат впливу символів на психіку індивіда. Такий інтегрований підхід уніс би ясність у розуміння роботи короткотривалої й довготривалої пам'яті перекладача, а також уявлення про паралельну обробку ним інформації в межах усієї нейронної мережі.

На нашу думку, континуальність (дистрибутивна структура) конекціонізму та дискретність (модулярна структура) символізму не мають виняткового статусу в нейронних мережах. Мова ж бо максимізує

співіснування обох типів нервової обробки, підтримуючи їх у балансі від самого початку, що є нейрологічно виправданим. Відтак додержуємося погляду А. Лопез-Гарсія щодо необхідності покладання на принципи гештальт-теорії, оскільки лише вона дає змогу одночасно утримувати інформацію і про просторове сприйняття світу, що перебуває в межах «компетенції» субдомінантної (правої) півкулі, і про його вербалізований природною мовою корелят, підконтрольний доміантній (лівій) півкулі ГМ [469]. Ідеться про автоматичне й контрольоване свідомістю перероблення вербальної інформації, за нейролінгвістичною концепцією двомовності М. Параді [507; 508], про яку йтиметься нижче.

Наукове бачення перекладу в контексті «ймовірнісного» конекціонізму поряд із конкурентним йому «правильним» символістським підходом до мовної структури й мовної обробки забезпечує вищий ступінь вірогідності концепції художнього перекладу, яка володітиме також більшим пояснювальним потенціалом.

2.8. Когнітивні моделі перероблення інформації під час перекладу в контексті психолінгвістики та когнітивної психології

На початку 1990-х рр. науковці розробили чимало моделей процесу перекладу, зосереджуючись у них на описі ментальних процесів із різних перспектив. Побудована на засадах лінгвістики й психолінгвістики модель Р. Белла у своїй структурній організації бере до уваги елементи штучного інтелекту, базуючись на системно-функціональному принципі в лінгвістиці. Модель уключає короткотривалу й довготривалу пам'ять під час декодування ВТ та кодування ПТ. Відштовхуючись від принципу знизу-вгору та згори-вниз, початок процесу декодування відбувається від зорового розпізнавання слів ВТ до синтаксичного перероблення синхронно з лексичним пошуком на основі аналізатора частотних структур. Після цього

інформація піддається семантичній та прагматичній обробці з метою породження семантичної репрезентації за підтримки організатора ідей та планування. Щойно перекладацьке рішення на рівні семантичної репрезентації прийнято, відбувається синтезування ПТ на основі прагматичних, семантичних та лексико-граматичних ключів [343].

На основі моделі теорії релевантності Е.-А. Гутта, що ґрунтується на концепції перекладу як «мови в ужитку», Ф. Алвес [339] розробив когнітивну модель, що ґрунтується на концепції максимальної релевантності. Згідно з моделлю, процес перекладу розпочинається з вибору когнітивно детермінованих одиниць перекладу (translation units), що спершу перероблюються автоматично. У разі не знайденого перекладацького рішення, одиниця перекладу піддається послідовній (усвідомлюваній) інтерпретації. Роль короткочасної й довготривалої пам'яті під час такого довільного перероблення інформації полягає в орієнтуванні на внутрішні й зовнішні опори, на основі яких досягається ефект оптимальної релевантності. Щойно тлумач усвідомлює встановлення подібності між одиницею перекладу ВТ та її еквівалентом у ПТ, він приймає рішення щодо вербалізації цієї одиниці перекладу, і процес переходить до нового кроку, під час якого розпочинається робота над інтерпретацією наступної одиниці.

У соціопсихолінгвістичній моделі Д. Кіралі [440] розглядає переклад як соціальну (зовнішню) і когнітивну (внутрішню) діяльність, об'єднуючи навколо психолінгвістики соціальні й когнітивні аспекти. Із погляду цієї моделі, розум перекладача є системою з інформаційного перероблення даних, під час якого триває взаємодія інтуїції й свідомості на основі мовної та екстралінгвальної інформації. Модель уключає джерела інформації, інтуїтивний робочий простір, центр контролю перероблення. Джерела охоплюють довготривалу пам'ять, текст першоджерела й зовнішні ресурси. У пам'яті збережено культурні, фізичні й соціальні схемати; дискурсивні фрейми, перекладацькі схемати, лексико-семантичне знання, морфо-

синтаксичні фрейми. Зовнішні ресурси містять довідники, бази даних, базу інформантів-носіїв мови тощо. Несвідомий простір та центр свідомої обробки працюють не ізольовано, натомість взаємодіють через інтуїтивний робочий простір, у межах якого інформація, що надходить із довготривалої пам'яті, пов'язується з інформацією тексту оригіналу та зовнішніми ресурсами без свідомого контролю. Перекладацькі проблеми беруть початок з інтуїтивного робочого простору, коли результати автоматичного пороблення не дають задовільної версії перекладу. У цьому разі залучається до роботи центр контрольованого перероблення для випрацювання й застосування відповідної перекладацької стратегії.

У моделі розподілу зусиль Д. Жилия також ідеться про автоматичні й довільні операції з акцентом на перших у роботі усного перекладача. Автор виокремлює три типи зусиль у синхронному перекладі: спрямовані на слухання та аналіз (розуміння), орієнтовані на продукування мовлення внаслідок переформулювання (породження); короткочасна пам'ять. Усі типи зусиль координує (розподіляє) перекладач, розподіляючи, залежно від типу перекладу (посіловного, синхронного, з аркуша тощо), свої зусилля в потрібне рiчище [400].

Модель В. Вільса [594] спирається на положення когнітивної психології, яку вважає найадекватнішою для дослідження перекладу як когнітивної діяльності. Відштовхуючись від концепції І. Леви [466] щодо перекладу як процесу прийняття рішень, автор вважає переклад інтелектуальною поведінкою, розглядуваною з перспективи вирішення проблем та прийняття рішень, опосередкованих творчістю й інтуїцією. Перекладацька діяльність, спрямована на вирішення проблеми перекладу, неодмінно залучає і декларативні *що*-знання і процедурні *як*-знання.

Узагальнюючи сукупність когнітивних моделей перекладу, відзначимо наявність у них способу перероблення інформації – довільного (контрольованого) й недовільного (автоматичного) – під час перекладу, а

також залучення декларативних і процедурних знань. Із перспективи моделі Д. Жилія [381; 400], розподіл зусиль на розуміння, породження, пам'ять та координування створює підстави для виокремлення конкретних загальних закономірностей у художньому перекладі.

Операції розуміння (інтерпретації) відносимо до розряду когнітивно-інтерпретаційних загальних закономірностей, оскільки їм властивий розподіл і систематизація вхідної інформації через вибір та сполученість предикативних одиниць – маркерів концептуальних структур, що лежать в основі формування ідей ВТ. На цій аналітичній стадії перекладач ознайомлюється з авторським світом через текст, пізнаючи під час такого спілкування з автором глибину зв'язків між фактами, подіями та взаємодію між учасниками цих подій.

Операції породження-синтезу тексту перекладу кваліфікуємо як комунікативно-продукційні закономірності на тій підставі, що комунікативна стратегія в основі цих закономірностей залежить від намірів перекладача як продуцента ПТ, що ґрунтуються на виборі оптимальних ресурсів для втілення цільовою мовою.

Оперування з пам'яттю і координування дій-операцій належать до метакогнітивних закономірностей, позаяк вони характеризують процесуальні аспекти пізнавального плану перекладача. Стратегії, що лежать в основі цих закономірностей, полягають у контролі якості, плануванні, керуванні й верифікації (редагування) варіанта ПТ.

Оскільки окреслені види стратегій властиві всім перекладачам, вони формують відповідні загальні закономірності – когнітивно-інтерпретаційні, комунікативно-продукційні та метакогнітивні. Щодо емпіричних закономірностей, плідним у цьому зв'язку буде застосування в нашій подальшій праці інтроспективного аналізу, що уможливить безпосередній доступ до ментальності перекладача шляхом аналізу звукових файлів запису процесу перекладу. Цей метод таким чином дасть змогу встановити набір

метакогнітивних стратегій, які формують однойменні закономірності процедурної (динамічної) природи. Крім того, побудова дослідницьких корпусів – паралельного й зіставного – також сприятиме відповіді на питання наявності емпіричних *D*- і *C*-закономірностей у художньому перекладі на основі емпіричних даних.

Р. Стернберг підкреслює, що спільним для всіх активних теорій і моделей сприйняття мовлення є визнання того, що процеси прийняття рішень виходять за межі розпізнавання ознак чи опори на еталон: мовлення, яке сприймає перекладач, може відрізнятись від того, що насправді прозвучало, оскільки *когнітивні чинники й контекст* впливають на сприйняття сенсорного сигналу [553]. У зв'язку із цим варто також згадати ранню *моторну теорію* А. Лібермана, яка визнає залежність сприйняття мовлення і від того, що ми чуємо, і від того, що ми виводимо з намірів мовця [*Ibid*].

Отож, різні теорії сприйняття акцентують увагу на тих чи тих особливостях цього складного процесу. Так, гештальтпсихологія [524] «наполягає» на цілісності сприйняття: перекладач сприймає окремі частини деякої конфігурації, які набувають свого значення у складі цілого (гештальту). Цим підходам до сприйняття протистоїть ще одна теорія, яка постулює зберігання в пам'яті перекладача не конкретних еталонів, а більш абстрактних прототипів [533]. Сюди належить модель центральної тенденції, згідно з якою прототип – це щось середнє з-поміж усіх екземплярів, що зберігається в пам'яті, відбиваючи провідну тенденцію певної категорії, і модель частоти ознак, відповідно до якої прототип відображає поєднання найчастотніших ознак. Прототип уявляють також як центр найбільшої кількості найрепрезентативніших ознак категорії в скорельованому вигляді, тобто виступаючих у вигляді пучка співвіднесених між собою ознак [189, с. 515]. Це ніби точка в гіпотетично багатомірному просторі, у якому перетинаються середні відстані від усіх ознак. Як зазначають Р. Солсо і Дж. Маккарті, прототипи ґрунтуються на частотності лише на стадії

навчання, а згодом виникають прототипи, базовані на центральній тенденції [548].

Актуалізація результату сприйняття – «вхоплення змісту» та «відродження» смислу ВТ – є відносно тимчасовими характеристиками та збігається з паралельним уключенням когнітивного блоку перекладу в межах контрольованого робочого простору моделі для виконання інтерпретації. Упродовж інтерпретації «допомога» може надійти з боку перекладачевої інтуїції, яка на основі збереженого скрипту миттєво схоплює актуалізоване мовне значення в рамках ситуації, тобто зміст висловлення. Цей зміст доповнює, звужує чи змінює ментальні репрезентації перекладача. З іншого боку, висловлення, внаслідок відображення в когнітивному блоці перекладача здобуває розширеніший характер, доповнюючися мовними й енциклопедичними знаннями з досвіду інтерпретатора. До основних механізмів перекладацької інтерпретації належать особливості конкретної мови оригіналу, мовна компетенція перекладача, його / її стратегічні вміння. Процес інтерпретації полягає в покроковому висуванні й перевірці гіпотез щодо змісту всього висловлення, супроводжуючися антицитацією, прогнозуванням щодо імовірності змісту подальших речень. Що досвідченіший перекладач, то вища ймовірність підтвердження його гіпотез.

Отож, на основі її *схожості* вхідна інформація в афективному блоці асоціюється з уже закріпленою в перекладачевій довготривалій пам'яті у формі прототипової структури (образу) в нейронній мережі старою інформацією. Довготермінова пам'ять – це сховище інформації, записаної в добре структурованій мережі. Швидкий вибір тієї або іншої прототипової структури як основи майбутнього перекладацького рішення щодо фрагмента ВТ підпорядковується двом механізмам – еквівалентних замінів та ймовірнісного прогнозування [26, с. 100]. Механізм еквівалентних замінів полягає в субституції реципієнтом-перекладачем складних знаків (слів, словосполучень, речень) простішими сигналами – наочними образами,

закріпленими в нейронних конекціях мозку. Механізм імовірнісного прогнозування є активним передбаченням реципієнта подальшої інформації на основі попереднього досвіду. Таке висування гіпотез є загальнопсихологічним механізмом щодо передбачення майбутнього або його «моделлю» (С. І. Бернштейн) і ґрунтується на породженні внутрішнього сигналу назустріч вхідному. Якщо перша спроба – невдала, реципієнт робить поправку й висуває наступну гіпотезу з актуалізацією всього семантичного поля, складниками якого є прототипові структури.

Ці два механізми об'єднує асоціативно-голістичний механізм, що ґрунтується на активації під впливом однієї структури (у нашому випадку – одиниці вхідної інформації) іншої. Процес поширювальної активації (*spreading activation*) відповідає ефекту схожості прототипових категорій. Інакше кажучи, вибір залежить від ваги рядоположних конкуруючих конекцій, яка так само вираховується під час зіставлення семантичною дистанцією між перцептивними ознаками вхідної інформації ВТ та закріпленою в синапсі відповідною прототиповою структурою.

Моделювання з опорою на вже згадані механізми є гештальтним, тобто зі спиранням на імпліцитний (автоматичний) спосіб обробки інформації [508] на основі схожості ознак, відповідаючи принципу «знизу–вгору» [277, с. 74], позаяк об'єднує разом усі чутливі до контексту риси. Ще І. О. Бодуен де Куртене вказував на можливість групування мовних уявлень за їхньою схожістю та випадковими поєднаннями під час підсвідомого орієнтування в їхньому «хаосі». Йдеться про асоціювання цих уявлень, що є своєрідним узагальненням [34, с. 191]. Про існування механізму миттєвого віднайдення потрібного еквівалента під час перекладу творів красного письменства зауважували і професійні перекладачі. Так, на думку майстра художнього перекладу Г. П. Кочура, «кожен твір перекладається по-інакшому, – як коли, то «система образних засобів» виникає *так раптово й остаточно* (виділено

нами. – С. 3.), що її не треба «відшліфувати», а коли – то це тривалі й дуже складні пошуки, сумніви, численні варіанти» [58, с. 72].

Автоматизованість і швидкість процесу забезпечується наявністю в пам'яті перекладача готових скриптів, які є засобами представлення реального чи психічного в когнітивно найекономнішій формі. Скрипт тлумачимо також як «загальноприйнятну» послідовність причинових зв'язків. У природній мові ми не проговорюємо докладно й точно послідовність подій, але завдяки наданим деталям адресат на основі *схожого* досвіду здатен реконструювати цю послідовність подій [277, с. 485]. Цей схожий досвід і є прототиповими структурами. У концепції прототипів Е. Рош та теорії «родинної схожості» Л. Вітгенштайна рівень скриптів відбиває найтипівіше через повторюваність, контраст або доповнення сцен [268, с. 77]. Завдяки наявності скриптів у перекладача функціонує принцип когнітивного детермінізму, який полягає в *прогнозуванні* послідовності подій, що й визначає успішність і швидкість обробки інформації перекладачем.

Таке бачення узгоджується також із компонентами психолінгвістичної моделі Г. Гьоніга, де перекладач, беручи до уваги «проектний» ВТ і «проспектний» ПТ [цит. за: 297], поряд із даними свого неконтрольованого робочого простору, розробляє макростратегію – прогноз щодо подальших координат перекладу й регуляції ментальних процесів у контрольованому та неконтрольованому робочому просторі. Відтоді починається власне переклад, за якого несвідомі процеси є радше нормою, ніж винятком, ґрунтуючися на природній асоціативній компетенції, яка слугує рушієм перекладацьких процесів і керується макростратегією. Цей переклад не є в чистому сенсі перекладом, а лише трансляцією на «внутрішнє мовлення» [48], яке послуговується «універсально-предметним кодом».

Згідно із цим механізмом, знання не зберігається в синапсах у незмінному й готовому вигляді, у формі концепту: воно створюється щоразу заново. Якщо закріпленого раніше зв'язку не існує, нова інформація (ВТ) повинна

інтегруватися до набутого раніше (емпіричного) знання, піддаючися подетальному аналізу. Відтак мозку перекладача потрібно відреагувати встановленням нового зв'язку для нового синаптичного з'єднання. Він робить запит, звертаючися до когнітивного блоку контрольованого робочого простору перекладача, який у цей час також здійснює обробку вхідного сигналу, лише він працює повільніше, позаяк залучає послідовну, покрокову інтерпретацію. У цьому разі відбувається набуття перекладачем нового знання і навчання.

Отож, те, що зберігається в мозку перекладача до початку роботи із джерельним текстом, є лише прототиповою структурою, яка в досвіді відображена як слід реакції або дії у відповідь на попередні мовленнєві стимули, – скрипт. Професійний перекладач із досвідом діє спонтанно, вибираючи інтуїтивно з низки той прототиповий скрипт, який семантично найближчий (схожий), найчастотніший, має більшу вагу (релевантність) й високу оцінку найімовірнішого тлумачення, співвіднесеного з описуваною у ВТ дійсністю. При цьому тлумач відстежує розташування дійових осіб та об'єктів цієї дійсності, їхні відчуття та стан.

Кожній нейронній конекції в мережі приписується своя вага, яка встановлює ознаки на основі схожості / типовості для категорії. Інакше кажучи, кожна ознака або «мікроознака» [477] з усього комплексу ознак не утворює одиниці знання, маючи лише потенційне значення, релевантне в її сполученні (комплексі) з іншими ознаками. Комплекс цих ознак закріплюється в мозку у вигляді конекції, що містить прототип. Зауважмо, що при цьому допомагає зрозуміти смисл вхідної інформації більшою мірою не контекст (оточувани речення), а затекст, тобто дійсність [26, с. 98]. Тому сприйняття тексту оригіналу в неконтрольованому робочому просторі є не просто упізнання мовних знаків і приписування їм смислу – «значення значення» [209], а корелювання цих знаків з уявленнями реципієнта про дійсність.

Отже, у разі віднаходження семантично конгруентної структури (нейронної сполуки / патерну) інформація ВТ автоматично обробляється без значних часових втрат та ментальних зусиль, формуючи модель дійсності – ситуації (скрипт), яка трансформується через УПК у візуальний образ фрагмента ВТ. На основі зіставлення перекладач здатен виявити неповноту спільних ознак вхідної та збереженої в довготривалій пам'яті інформації. Це спонукає до внесення перекладачем змін – модифікації наявної інформації із збагаченням міжнейронних синапсів (конекцій) та закріпленням нового сліду. Таке збагачення в архітектурі розуму перекладача є прикладом його навчання, яке власне є тим «побічним ефектом» обробки інформації, коли з'являється нова міжнейронна конекція зі своїм власним потенціалом. Затим інформація скеровується в конативний блок, проходить пороги мовних (лексико-семантичних та граматичних) трансформацій, із напрямом до планування і синтезу ПТ.

Отож, згадана вище ПРО відбувається за асоціативним механізмом пошуку прототипу або моделі частоти ознак, відбиваючи конекціоністський компонент нашої моделі, який реалізується в гештальтній (правопівкульовій) стратегії мозку [Косилова 1990]. Відтак це свідчить на користь того, що розум є нейронною мережею, у якій мають місце «акти творення значення» [600, с. 93], а правила асоціативно-голістичної / гештальтної обробки інформації не вроджені (за Н. Хомським), а виводяться зі *статистичних* даних обробки, що так само впливають з досвіду [517, с. 42]. Така обробка інформації відповідає образно-конкретному (просторовому) способу, за термінами А. Певіо, інтерпретації інформації. Водночас, в умовах повнішого орієнтування в змісті твору вплив частотно-асоціативних зв'язків значно зменшується [8].

Схеми як перцептуальні (візуальні, звукові або тактильні) образи – аналоги структури описуваного об'єкта або об'єктів у конекціоністській ланці є гнучкими, позаяк здатні задовольнити м'які обмеження (*soft constraints*) через високу адаптивність та гнучкість, а також здатність відповідати

ефектам типовості. Перекладач на цьому рівні приймає рішення, що фактично є вибором із множинності конкуруючих між собою обмежень.

Відповідно, ПРО є процесом зустрічного, активного конструювання значення, тобто творчим процесом. Якщо цей гештальтний механізм, який діє на основі кумулятивності ознак, рівновіддалених від центру (прототипової структури), цілком справляється із завданням інтерпретації інформації, то вихід на рівень контрольованого робочого простору перекладача має місце вже на етапі синтезу інформації засобами ПМ. Якщо ж інформація потребує додаткового залучення свідомих механізмів обробки, тоді обидва механізми – гештальтний і послідовний – стають задіяними в процесі інтерпретації. «У процесі читання <...> економна гештальтна й аналітична стратегії непомітно для читача змінюють одна одну залежно від характеру одержуваної інформації» [178, с. 114].

Відповідно, якщо вхідна інформація ВТ не має прототипових, тобто схожих із наявною в довготерміновій пам'яті ознак (не дістає відгуку в асоціативному просторі), інакше кажучи, закріплених у конекціях прототипах, то афективний блок як фільтр–перемикач активує паралельно й аналітичну (лівопівкульову) тенденцію не дезактивуючи водночас гештальтної, яка залишається в режимі очікування. На цьому етапі активізується аналітичний механізм контрольованого свідомістю робочого простору перекладача, що ґрунтується на правилах і відповідає відтак жорстким обмеженням (*hard constraints*). У цьому способі обробки інформації перекладач покладається на відмінності, покладається на пошук різниць, тому відповідає *подетальному аналізу*, тобто є альтернативним для прототипового зіставлення неавтоматичним принципом обробки мовної інформації – «згори–вниз» [277], тобто через *сценарій* [268, с. 77].

Когнітивний блок, у свою чергу, «вмикає» механізм покрокової темпоральної послідовної обробки інформації із залученням усього ресурсу енциклопедичних і мовних знань для формування вивідного знання.

Оброблена інформація «записується» в пам'яті мовою логіки, тобто як вербально-логічна (дискретна) структура, яка зіставляється через фрейм (сценарій) із моделлю ситуації і формує за посередництвом «універсального предметно-схемного коду» [86] внутрішнього мовлення ментальну репрезентацію – одну (або більше, залежно від їх кількості в одному реченні) пропозицію ВТ. Пропозицію тлумачимо як мінімальну змістову структуру, яка складається з предикату й одного чи більше аргументів [619]. Фаза аналізу на цьому етапі закінчується. Затим у фазі синтезу ПТ пропозиційна інформація ВТ потрапляє до конативного блоку для її трансформування на основі мовних правил ПМ у зовнішні вербальні лінійно-дискретні структури цільової мови. Синтез ПТ на цьому етапі закінчується, проте перекладач може піддати одержану первинну версію ПТ редагуванню, унаслідок чого одержує варіант ПТ1. Цей контрольний етап вмикає свідоме перероблення інформації. Зауважимо ще раз, що перекладач на стадії контролю і верифікації варіанта ПТ може відмовитися і від генерованої раніше асоціативним (неконтрольованим) афективним блоком первинної версії.

Оскільки, на думку В. І. Фінагентова, правила побудови смислової структури в перекладі є універсальними [298, с. 8], перекладацька психолінгвістична модель має враховувати те, що переклад залежить більшою мірою від принципів самоорганізації мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача [52, с. 44]. Така ідея дає змогу говорити про можливу принципову смислову еквівалентність, але не тотожність вихідного тексту та перекладу. Як твердить Д. Жиль, будь-який художній твір виконує три провідні функції, зокрема інформативну, емоційну та естетичну [400, с. 39-40]. У нашій концепції їм відповідають три функціональні блоки інтелекту особистості перекладача – когнітивний, афективний та конативний.

На основі викладених вище даних сучасної нейронауки й урахувавши особливості моделей вітчизняних (Г. Е. Мірама, О. І. Чердиченка) і зарубіжних учених (Ф. Алвеса, Р. Бела, В. Вільса, І. О. Герман, Д. Жиль,

Д. Кіралі, Г. Крінгса, П. Ньюмарка, М. Параді, А. Поповича, В. І. Фінагентова) наша психолінгвістична концепція перекладу художнього тексту враховує три блоки інтелекту особистості перекладача – когнітивний, афективний та конативний. Ці назви суголосні з трьома функціями мови К. Бюлера (1934), що їх проявляє будь-який текст: (1) репрезентативною, що відбиває об'єкти дійсності; (2) експресивною, що відбиває сторону автора ВТ; (3) конативною, що відбиває сторону читача тексту. З огляду на ці функції, завдання перекладача полягає не в простому передаванні повідомлення від однієї культури до іншої, а в оцінюванні функцій, що їх виконують першоджерело й переклад, у зіставленні ступеня функціональної еквівалентності між ними.

Когнітивний блок інкорпорує мовні (граматичні, семантичні й прагматичні) та енциклопедичні знання перекладача. Афективний блок містить емоційні структури, підпорядковані асоціативному принципу, локалізуючись, через свою природу, в «неконтрольованому робочому просторі» перекладача. Конативний (мотиваційно-поведінковий) блок є останньою ланкою, яка активізує механізм планування й синтезу мовних структур ПМ. М. Параді вбачає два останні блоки стрижневими в аспекті двомовної активності суб'єкта [507, с. 24]. Разом із тим, конативний блок у нашій схемі відбиває аспекти естетичної реакції на стимул (художній твір), а це свідчить про те, що процес перекладу має також біхевіористичний «присмак». Запропонуємо схему процесу художнього перекладу з погляду психолінгвістики (рис. 2.2.). Інформація ВТ спершу потрапляє у фільтр сприйняття й автоматично скеровується, згідно із принципом «неврологічної економії» [277, с. 83] ментальних зусиль, до афективного блоку миттєвого (автоматичного) прийняття рішень – неконтрольованого робочого простору перекладача. Отож, якщо вхідна інформація ВТ не має прототипових, тобто схожих із наявною в довготерміновій пам'яті ознак (не дістає відгуку в асоціативному просторі), інакше кажучи, закріплених у конекціях прототипах,

то афективний блок як фільтр–перемикач активує аналітичну тенденцію, не дезактивує водночас гештальтної, яка залишається в режимі очікування.

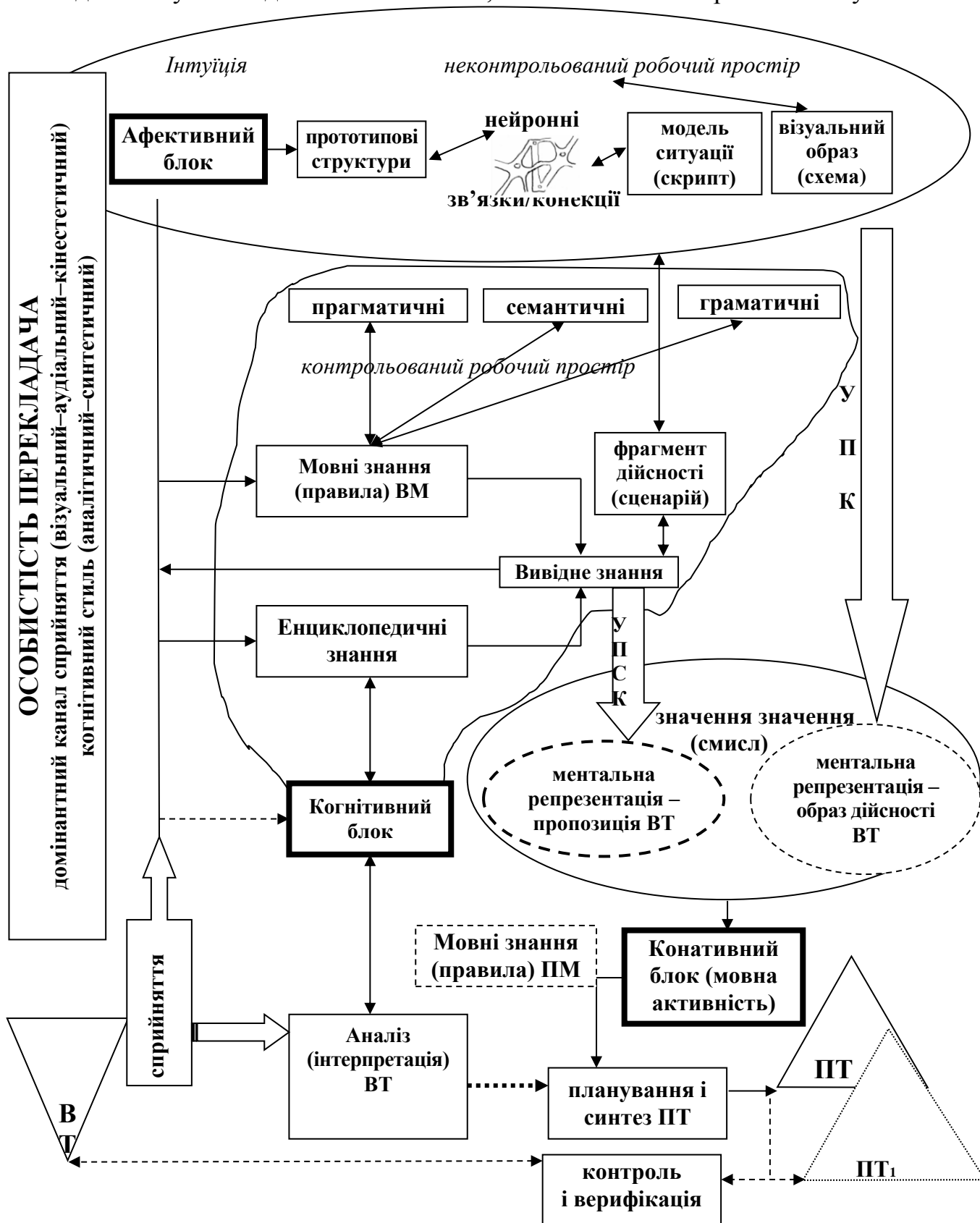

Рис. 2.2. Процес художнього перекладу із психолінгвальної перспективи

На цьому етапі активізується аналітичний механізм контрольованого свідомістю робочого простору перекладача, що ґрунтується на правилах і відповідає відтак жорстким обмеженням (*hard constraints*).

У цьому локальному послідовному способі обробки інформації перекладач покладається на відмінності, покладається на пошук різниць, тому відповідає *подетальному аналізу*, тобто є альтернативним для прототипового зіставлення неавтоматичним принципом обробки мовної інформації – «згори–вниз» [277].

Когнітивний блок, у свою чергу, «вмикає» механізм покрокової темпоральної послідовної обробки інформації із залученням усього ресурсу енциклопедичних і мовних знань для формування вивідного знання. Оброблена інформація «записується» в пам'яті мовою логіки, тобто як вербально-логічна (дискретна) структура, яка зіставляється через фрейм (сценарій) із моделлю ситуації і формує за посередництвом «універсального предметно-схемного коду» [87] внутрішнього мовлення ментальну репрезентацію – одну (або більше, залежно від їхньої кількості в одному реченні) пропозицію ВТ. Фаза аналізу на цьому етапі закінчується. Затим у фазі синтезу ПТ пропозиційна інформація ВТ потрапляє до конативного блоку для її трансформування на основі мовних правил ПМ у зовнішні вербальні лінійно-дискретні структури цільової мови. Синтез ПТ на цьому етапі закінчується, проте перекладач може піддати одержану первинну версію ПТ редагуванню, унаслідок чого одержує варіант ПТ1. Зауважимо ще раз, що перекладач на стадії контролю і верифікації варіанта ПТ може відмовитися і від генерованої раніше його асоціативним (неконтрольованим) афективним блоком первинної версії.

Отож, згідно із запропонованою схемою, поряд із асоціюванням, перекладач може задіяти механізм зіставлення як альтернативу, який ґрунтується на моделюванні з опорою на аналіз. Результатом інтерпретації фрагмента тексту (в часі) є ментальні утворення – зміст тексту та смисл.

Перший слід розуміти як проєкцію тексту на свідомість перекладача – «значення» тексту, останній – як зворотна проєкція свідомості на текст – його «значення значення». При цьому вони можуть бути не розділені в часі. Під проєкцією розуміємо метафоричне позначення багатомірного результату розуміння в цілому [297, 223].

Конативний або мотиваційно-поведінковий аспект «перемовин» [329] між автором та перекладачем здатен перешкодити бажанню перекладача реорганізувати власні знання (закріплені в конекціях) на основі пропонованих автором, позаяк за психотипової несхожості програм перекладач не здатен «сприймати» твір адекватно авторському баченню. Тоді перекладач реорганізовує інформацію для того, аби вона більш-менш інтегрувалася до прийнятної для нього схеми знань. Як наслідок, трапляються перекручування семантики твору. У перекладацькій практиці така ситуація типова для студентів перекладацького фаху у ЗВО, коли їм «нав'язують» той чи той твір як завдання, проте нетипова для професійних художніх перекладачів, які обирають інтуїтивно «приємний» твір. Тому відмінність психотипів учасників комунікації та їхнього емоційного тла має наслідком відсутність емпатії з боку перекладача, стаючи на заваді (іноді досить суттєво) адекватній інтерпретації ним тексту автора.

Із афективним блоком особистості перекладача тісно переплетена й інтуїція, яка визначає її креативність. Креативність перекладача, особливо в художньому перекладі, стимулює пошук нестандартних рішень – творчих еквівалентів, результатом якого є, за термінами П. Ньюмарка, комунікативний переклад [490].

Наголосимо, що наведені три компоненти – когнітивний, афективний і конативний – стрижневі, визначаючи психотипову сумісність перекладача й автора. Несхожість автора й перекладача може реалізовуватись за такими варіантами: відмінність когнітивних сфер, схожість емоційної. Тут незбіг може бути подоланий за деякий час, наприклад, коли перекладач додатково

ознайомиться з історичним, автобіографічним чи соціокультурним контекстом твору. Іншим варіантом є схожість пізнавальних компонентів за різниці емоційних. Відмінність в афективному компоненті корелює з явищем акцентуації [24], яка співвідноситься з психотиповою сумісністю.

Акцентуацію загалом трактуємо як суміжний стан між нормою та патологією. Беремося стверджувати: будь-який творець художнього тексту володіє характеристиками акцентуованої особистості, що виявляється в особистій характерній манері викладу думок. Тому перекладач, який береться за переклад конкретного твору, має діяти з обачністю, позаяк може відхилитися від «програми автора» зовсім не тому, що він має прогалини в мовній чи комунікативній компетентності. Навпаки, численні приклади свідчать про майстерність перекладача у відтворенні того чи того фрагмента твору, однак пізнати автора повністю не вдасться, якщо тлумач перебуває в іншій «системі координат», не маючи схожих до автора конативних і емоційних структур, тобто характерної для автора акцентуації.

Інкорпорування символічної ланки до нашої концепції художнього перекладу дає змогу говорити про детерміністський і прескриптивістський підхід, існування жорстких правил процесу перекладу, а відтак і про реальність загальних (дедуктивних) закономірностей, які поширюються на всі без винятку процеси перекладу.

Поряд із цим, інтеграція до нашої концепції конекціоністської ланки дає змогу ставити на порядок денний питання витоків несвідомих асоціативно-творчих рішень перекладача, що становлять чи не найвизначальніший чинник художнього перекладу. У цьому контексті змістовною є теза про роль перекладацької інтуїції під час перекладу. Саме конекціонізм передбачає можливість *навчати* (мозок) студентів перекладати не за правилами – алгоритмами, а тренувати їхню пам'ять, завдяки активації конекцій – багаторазовому повтору – «укорінених» [217, с. 20] у досвіді стійких асоціативних зв'язків (синапсів) між нейронами в мережі, а також

формує готовність на основі прототипових структур і скриптів породжувати нові. Наслідком цього є, з одного боку, автоматичні готові рішення, а з іншого, – народження унікальних й оригінальних творчих еквівалентів, оскільки при цьому триває конструювання значення.

Підсумовуючи викладене вище, зазначимо, що існують два паралельно залучені шляхи обробки писемного тексту перекладачем: згори–вниз (автоматичний) на основі ПРО та знизу–вгору (покроковий) на основі ЛПО, які перебувають у відношенні комплементарності. Такі загальні закономірності етапу інтерпретації засвідчують і результати психолінгвістичних досліджень двомовності та перекладу, здійснених іншими психолінгвістами, зокрема Г. Крінгсом, Р. Белом, Е. Брозіг [352; 362; 445].

Слід ураховувати також те, що творчий (евристичний) аспект діяльності перекладача із залученням ПРО інформації в межах активованої нейронної мережі за асоціацією належить до «неконтрольованого робочого простору» перекладача, визначає його чуття (інтуїцію), функціонує з опорою на статистичні механізми імовірного прогнозування [561] та еквівалентних замінів. ВТ сполучається з прототиповими структурами, збереженими в нейронних конекціях як елементи досвіду, чутливі до «правопівкульового» образного способу обробки інформації. Цей спосіб визначає високу швидкість і адаптивність інтерпретатора до швидкозмінних умов перекладацької праці, застосування стратегій перекладу й забезпечує, з одного боку, автоматичність, а з іншого, – унікальність рішень.

Ці ланки взаємодіють між собою, маючи тісний зв'язок із біхевіористичною, позаяк текст оригіналу як вхідний «стимул» завжди викликає «лінгвоетнічну реакцію» конкретної якості в перекладача, яку за змогою потрібно правильно відтворити у ПТ. Слід брати до уваги також типологію перекладачів залежно від домінантного сенсорного каналу їхнього сприйняття, а також когнітивного стилю (див. Розділ 4). Останній параметр

особистості перекладача також корелює з проблемою функціональної асиметрії півкуль ГМ людини, оскільки чітко простежуються схожі риси між «гештальтною діяльністю» ПП, синтетичним стилем мислення перекладача й конекціоністським принципом, з одного боку; та «аналітичною роботою» ЛП, аналітичним стилем мислення й модулярним принципом – з іншого.

Інтеграція парадигми нейронауки до перекладознавства сьогодення дає підстави говорити про інтуїцію та когніцію як два взаємопов'язані й нерозривні компоненти діяльності перекладача художньої літератури.

Висновки до Розділу 2

Залежно від ступеня універсальності визначають загальні, абсолютні (дедуктивні) та статистичні, емпіричні (індуктивні) закономірності. Останні – доволі інформативні, позаяк показують ту межу, де мови балансують між «обов'язковим» і «типовим». Дедуктивна закономірність – теоретичне припущення щодо того, що деяка властивість *X* повинна бути притаманна всім мовам. Водночас, пізнавальною цінністю володіють лише індуктивні закономірності, позаяк дедуктивні – це висновки чи наслідки з уже чинних загальнотеоретичних концепцій про мову.

Закономірностями перекладу вважають нетипові лінгвальні риси, що зазвичай простежують здебільшого в перекладних, аніж оригінальних текстах й такі, що вважаються незалежними від впливу специфічних мовних пар, залучених у переклад. Перекладні закономірності розглядають також як загальні тенденції, або закони, які досліджуються шляхом висунення і перевірки загальних дескриптивних гіпотез про існування подібностей між різними типами перекладу, не нехтуючи ані відмінностями між ними, ані унікальністю кожного окремого випадку. Слід виокремлювати *D*-закономірності та *C*-закономірності. Перші спостерігаються при зіставленні джерельного тексту із низкою текстів перекладу якоюсь мовою. Другі

виявляють дослідники внаслідок зіставлення корпусів текстів перекладів цільовою мовою та текстів неперекладів цією ж мовою, створених її носіями природним шляхом

Загальні закономірності художнього перекладу включають когнітивно-інтерпретаційні та комунікативно-продукційні закономірності. Когнітивно-інтерпретаційні охоплюють набір психолінгвістичних одиниць – операцій розуміння (інтерпретації), оскільки їм властивий розподіл і систематизація вхідної інформації через вибір та сполученість предикативних одиниць – маркерів концептуальних структур, що лежать в основі формування ідей першоджерела. На цій аналітичній стадії перекладач ознайомлюється з авторським світом через текст, пізнаючи під час такого спілкування з автором глибину зв'язків між фактами, подіями та взаємодію між учасниками цих подій. Універсальні операції у фазі аналізу першоджерела включають стадію упізнання сигналу (комплексу графем) через визначення форми й ідентифікації значення до виведення смислу на основі індивідуального лексикону, а також під час використання додаткової інформації, яку перекладач одержує на різних рівнях сприйняття. На наступній стадії в нього формується мова-посередник – внутрішнє мовлення, що послуговується структурами універсального предметного та універсального предметно-схемного коду, за допомогою яких він виводить особистісний смисл на основі стимульного вихідного тексту. На цьому завершується когнітивно-інтерпретаційна фаза процесу художнього перекладу.

Комунікативно-продукційний етап містить набір психолінгвістичних одиниць – операцій породження-синтезу тексту перекладу на основі намірів перекладача як продуцента цільової версії, що ґрунтуються на виборі оптимальних ресурсів для втілення мовою рецептора. У фазі породження цільової версії перекладач проходить стадії від внутрішнього мовлення до

семантичної та когнітивної через вибір синтаксичної структури до комунікативної стадії.

Оперування з пам'яттю і координування дій-операцій належать до метакогнітивних закономірностей, позаяк вони характеризують процесуальні аспекти пізнавального плану перекладача. Стратегії, що лежать в основі цих закономірностей, полягають у контролі якості, плануванні, керуванні й верифікації (редагування) варіанта ПТ.

Оскільки всі окреслені види стратегій властиві всім перекладачам, вони формують відповідні загальні закономірності – когнітивно-інтерпретаційні, комунікативно-продукційні та метакогнітивні. Існують два паралельно залучені шляхи обробки писемного тексту перекладачем: згори–вниз (автоматичний) на основі паралельно розподіленої обробки та знизу–вгору (покроковий) на основі локально-послідовної обробки, які перебувають у відношенні комплементарності.

Наша психолінгвістична концепція перекладу художнього тексту враховує три блоки інтелекту особистості перекладача – когнітивний, афективний та конативний. Ці назви суголосні з трьома функціями мови в будь-якому тексті: репрезентативною, експресивною та конативною. З огляду на ці функції, завдання перекладача полягає не в простому передаванні повідомлення від однієї культури до іншої, а в оцінюванні функцій, що їх виконують першоджерело й переклад, у зіставленні ступеня функціональної еквівалентності між ними.

Оскільки будь-який художній твір виконує інформативну, емоційну та естетичну функції, інтелект перекладача як мовної особистості містить три функціональні блоки – когнітивний, афективний та конативний. Когнітивний блок інкорпорує мовні (граматичні, семантичні й прагматичні) та енциклопедичні знання перекладача. Афективний блок містить емоційні структури, підпорядковані асоціативному принципу, локалізуючись, через свою природу, в «неконтрольованому робочому просторі» перекладача.

Конативний (мотиваційно-поведінковий) блок є останньою ланкою, яка активізує механізм планування й синтезу мовних структур цільової мови. Цей блок відбиває аспекти естетичної реакції на стимул (художній твір).

Основні положення другого розділу знайшли відображення у публікаціях [99; 100; 101; 102; 104; 105; 107; 108; 109; 112; 113; 116; 117; 123; 125; 130; 603].

РОЗДІЛ 3

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЕМПІРИЧНОГО ВИВЧЕННЯ ПЕРЕКЛАДНИХ ЗАКОНОМІРНОСТЕЙ

3.1. Методологія дослідження

Серед головних причин значного поширення деформувальних тенденцій у перекладі С. Галверсон називає когнітивні, адже їхній характер пов'язаний зі *способами обробки* перекладачем мовного матеріалу [406]. Це означає, що джерела перекладних закономірностей слід шукати поза мовою чи мовами. Більшість дослідників погоджуються з тим, що ці закономірності мають недовільний характер [498]. Для нашого дослідження вкрай важливо те, що їхній пошук не у змістових (мовних), а в процедурних аспектах перероблення мови виключить проблему інтерференції мовних систем під час перекладацької діяльності. Цьому особливому критерію пошуку відповідає група мовних одиниць, чия функція полягає в кодуванні *способів перероблення* вербальної інформації ВТ. У теорії релевантності ці одиниці, що підлягають несвідомій (автоматичній) обробці перекладачем, одержали статус носіїв «процедурного значення».

3.1.1. Теорія релевантності в контексті перекладу.

Теорія релевантності Д. Шпербера, Д. Вілсон [549] – одна з найвпливовіших прагматичних теорій у сучасній лінгвістиці. Відповідно до неї, визначальними чинниками вербальної комунікації є умовиводи та контекст, при цьому контексти є когнітивними та щоразу заново створюваними, ніж об'єктивними й даними. Комунікація керується «принципом релевантності», згідно з якою успішна комунікація досягає адекватного когнітивного ефекту (експлікатур та імплікатур) з мінімальними витратами когнітивних зусиль на обробку з дотриманням балансу, т.зв.

«оптимальної релевантності». Теорія релевантності постулює існування двох базових типів вербально кодованої інформації: концептуальної та процедурної [596], які різняться лінгвально й когнітивно. Концептуальну інформацію кодують лексичні одиниці – іменники, дієслова, прикметники, прислівники, тобто повнозначні (змістові) слова. Процедурну інформацію кодують нелексичні категорії, як-от: сполучники, прийменники, частки тощо. Із когнітивного погляду, концептуальна інформація формує концептуальні репрезентації, а процедурна інформація орієнтує адресата в умовивідних процедурах, які належить адресату виконати, аби визначити інтенції мовця (автора) [357]. Інакше кажучи, процедурна інформація сприяє досягненню оптимальної релевантності.

Перелік носіїв процедурного значення не обмежений сполучниками, частками чи прийменниками. До їхньої категорії ввійшли так звані продукти «граматикалізації» [491] – одиниці, що втратили первинне концептуальне значення і набули процедурного значення. Граматикалізація – один із «побічних продуктів» принципу релевантності. Джерелом граматикалізації є повнозначні мовні одиниці. Серед таких, наприклад, дискурсивні маркери *well, I mean, listen, you know, so, anyway*; модальні слова та вирази *perhaps, certainly, I believe, to tell the truth* тощо. Ці одиниці, внаслідок втрати концептуального й набуття процедурного значення, одержують статус диз'юнктивів, бо більше не належать до пропозиційного змісту висловлень у дискурсі, виконуючи функцію «ключів» до належної інтерпретації суміжних або віддалених висловлень-пропозицій (див. докладніше 3.1.3.).

Видається важливим розмежовувати мовні одиниці, що передають процедурне значення, проте відповідають умовам істинності пропозиції (truth-conditions) і є її частиною, та ті, що також передають процедурне значення, але не належать до пропозиційного змісту [596]. Серед перших – займенники, що також є продуктами граматикалізації, функція яких полягає в допомозі адресатові виконати завдання референції [491; 633]. Серед других –

згадані вище вигуки, частки, модальні слова, дискурсивні маркери, прийменники, сполучники, що пропонують чіткі процедури відносно конструювання експлікатур вищого порядку, формуючи або ставлення мовця (автора) до пропозиційного змісту, або з'єднуючи пропозиції в логічну послідовність [341, с. 111].

До цих мовних одиниць сьогодні прикута увага не лише лінгвістів, а й психолінгвістів і психологів. Так, соціальний психолог Дж. Пеннебейкер називає всю групу носіїв процедурного значення функціональними, або «стильовими» словами, питома вага яких у актуальному дискурсі пересічного мовця сягає 30-50%, попри те, що в мові їхня кількість становить лише 500-600 слів (приблизно 0,5-0,6%) від усіх слів у мові [514].

Якщо без сполучників та прийменників загалом важко уявити комунікацію й побудувати висловлення й дискурс загалом, то без вербальних конекторів – дискурсивних маркерів – можна обійтися, тобто їхня наявність у мовленні – необов'язкова (optional). Водночас відсутність цих експліцитних сигналів здатна ускладнити комунікацію, бо знижує релевантність висловленого для адресата, який залишається без «дороговказів» до інтерпретації висловлень у дискурсі.

Отже з погляду теорії релевантності, аби досягнути «оптимальної релевантності», автор (мовець) вводить сигнали-інструкції, зменшуючи цим когнітивні зусилля й полегшуючи завдання адресата з пошуку інтенційованого відправником *способу обробки* пропозицій. Інакше кажучи, якщо мовні одиниці-носії концептуальної інформації дають поштовх до обробки пропозиційного змісту висловлень, то носії процедурної інформації сприяють досягненню максимального когнітивного ефекту висловлень за мінімуму когнітивних зусиль з боку адресата, накладаючи морфо-синтаксичні обмеження на обробку висловлення. Із цієї перспективи, теорія релевантності визначає дихотомію концептуальної й процедурної інформації

як таку, що скеровує умовивідний процес адресата в потрібне для автора річище [342, с. 155]

Для нашого дослідження перекладних закономірностей вельми важливо те, що кодована змістовими словами концептуальна інформація доступна для свідомого (експліцитного) перероблення мозком. Ця інформація представлена як частина декларативних знань. Натомість, процедурні одиниці – активізатори когнітивних процесів, будучи частиною процедурних знань, є імпліцитними й не піддаються свідомій обробці, хіба що непрямым, метакогнітивним шляхом [31, с. 36; 344, с. 117]. Водночас, як засвідчили експерименти зі стеження за рухом очей (eye-tracking), саме ці процедурні одиниці привертають левову частку перекладацької уваги й часу [344], бо вони активують глибинні процеси обробки висловлень ВТ згідно із закладеною в них відповідною «інструкцією». Інакше кажучи, самі ці одиниці не потребують часу на обробку, бо вхоплюються мозком автоматично, проте тригерують глибинний процес перероблення, на що потрібен час і когнітивні зусилля.

Більш того, інші експерименти, вже на основі методу кілогінгу (від англ.: *key logging* – натиснення клавіші на клавіатурі комп'ютера), спрямовані на спостереження за поведінкою професійних перекладачів і перекладачів-студентів Б. Дрегстед [380] доводять, що досвідчені тлумачі вдаються до інтегрованої координації процесів розуміння ВТ та породження ПТ, тобто ПРО даних. Процедурні одиниці полегшують вертикальну (автоматичну) обробку у цих перекладачів, оскільки набір цих одиниць-сигналів способів обробки пропозицій скінченний і зрілими перекладачами добре засвоєний. Таку мовну компетентність М. Параді (2004) вважає імпліцитною, яку зберігає та відтворює імпліцитна пам'ять досвідчених перекладачів. Удаючись під час перекладу до інтегрованого підходу, вони здатні миттєво передбачити подальший хід подій у ВТ і обрати відповідний

спосіб обробки, бо керуються ймовірнісним механізмом на основі відбитих у попередньому досвіді статистично частотніших зв'язків (конекцій) [507, с. 8].

На противагу ним, студенти надають перевагу послідовному координуванню своїх когнітивних кроків із інтерпретації даних ВТ та породження ПТ під час фази синтезу. Інакше кажучи, професійні та молоді перекладачі працюють за різними схемами. Ідеться про вертикальну й горизонтальну обробку [376; 424, с. 254]. Ця ідея добре узгоджується з результатами когнітивних досліджень перекладознавиці С. Галверсон, яка, ґрунтуючись на концепції когнітивної граматики Р. Ленекера, також зазначає про утворення закріплених нейронних зв'язків унаслідок частого повторювання мовленнєвих дій [407]. Інакше кажучи, досвід, що має уґрунтовані (*entrenched*) сліди повторюваності дій перекладачів, керує й активує схему їхніх поточних перекладацьких рішень в автоматичному режимі. У цьому процесі бере участь інтуїція: що багатший досвід, то автоматичніше виконуватимуться операції з декодування одиниць ВТ і пошуку відповідників у ПТ.

Це засвідчує й Ф. Алвес, який твердить, що чим досвідченіший перекладач, тим більшу кількість імплікатур він здатен породити, аби вибрати ту, що викличе в кінцевого адресата максимальний (і, як правило, найточніший) когнітивний ефект за мінімальних зусиль [340].

На противагу професіоналам, студенти надають перевагу послідовному координуванню своїх когнітивних кроків із інтерпретації даних ВТ та породження ПТ під час фази синтезу [424, с. 254]. Пояснити такий підхід видається можливим через небагатий досвід (малу повторюваність перекладацьких дій) початківців, які в більшій мірі реагують на концептуальну інформацію й покладаються радше на експліцитні процедури – металінгвістичні й прагматичні знання, керовані декларативною пам'яттю. Така стратегія суголосна ідеї М. Параді в частині того, що мовці, які вивчали

другу мову після засвоєння рідної, компенсують прогалини шляхом частого звернення до металінгвістичних знань та прагматики [508, с. х].

3.1.2. Застосування нейролінгвістичної теорії двомовності в перекладі

Про нагальність уключення нейролінгвістичної теорії білінгвізму до когнітивної теорії перекладу наголошує низка вчених [336; 409]. Наприклад, С. Галверсон [408, с. 353] зазначає, що вивчення процесів двомовності є однією з основ дослідження психології перекладу. Від часу відкриття мовленнєвих зон (Брока та Вернике) у мозку розпочалися дослідження, спрямовані на з'ясування нейрокогнітивних процесів, що лежать в основі розуміння та породження мовлення для встановлення механізмів роботи людської когніції та мовлення. М. Параді запропонував теоретичне обґрунтування механізмів усного перекладу, яке валідне й для письмового перекладу, інтегруючи нейролінгвістичні й нейрофізіологічні аспекти перероблення мовлення під час цього виду двомовної діяльності. Згідно з положенням теорії, мозок білінгвів має лише одну когнітивну систему нелінгвістичної ментальної репрезентації, до якої мають доступ обидві мови, залучені в переклад [506].

Уведення поняття імпліцитної й експліцитної обробки мови – наступне положення теорії М. Параді [507; 508], якої дотримуємося в роботі. Згідно з цим положенням, перероблення інформації не може відбуватися з одночасним залученням автоматичного та контрольованого механізму, тобто не існує континууму між тим чи тим видом перероблення [508, с. 26]. Ідеться лише про переважання у перекладача автоматичного або контрольованого способу. Імпліцитна мовна компетентність зберігається та вилучається з асоціативної мережі впродовж ПРО, а експліцитне (метамовне) знання послідовно переробляється за допомогою алгоритмів на основі правил ЛПО [Roehr 2008]. Відтак, вдаючися до першого способу, перекладач одночасно

перероблює морфологічні, синтаксичні ознаки, здійснюючи пошук лексики цільовою мовою. Натомість металінгвальне знання вимагає уваги й покрововості [Там само, с. 4].

Процедурна пам'ять – це компонент імпліцитної пам'яті, що містить уміння, включаючи когнітивні. Імпліцитна пам'ять – система на основі вербальної поведінки індивідів, що включає процедурну пам'ять як компонент, що підтримує навички, когнітивні зокрема – імпліцитну мовну компетентність. Імпліцитну пам'ять зберігає та відтворює асоціативна мережа, що залучає вищезгаданий механізм ПРО, в той час як експліцитне (металінгвістичне) знання залучає увагу, оброблюється послідовно на основі механізму правил-алгоритмів [529] – ЛПО. Адже ПРО керується ймовірнісною матрицею статистично частотніших вагомих конекцій [507, с. 8]. Прагматичною компетентністю керує права півкуля, в той час коли експліцитні (метапрагматичні) знання розподілені в різних півкулях [Там само, с. 24]. Інакше кажучи, ліва півкуля відповідає за контекстуально незалежне перероблення мовних даних (буквальне значення слів, граматику), а права – за прагматичну (голістичну) інтерпретацію мовних даних, зокрема кодованих їхніми просодичними характеристиками тощо.

Згідно з даними нейролінгвістичних експериментів із застосуванням функціонального магнітно-резонансного томографу (фМРТ) та позитронно-емісійного томографу (ПЕТ), результатом контрольованого перероблення є вищий ступінь розкиду – синонімії [Там само, с. 36].

Отже процедура імпліцитної обробки триває автоматично, поза довільним контролем свідомості. Вербальна експліцитна комунікативна здатність охоплює мовну здатність (фонологію, морфологію, синтаксис, лексикон), метамовні знання (усвідомлене знання мовних фактів, що застосовує мовець для контролю над побудовою довгих речень), прагматичну компетентність – здатність до виведення значення з дискурсу та ситуативних контекстів, паралінгвістичних явищ і загального знання, а також здатність до

ефективного використання мови для досягнення мети, мотивацію. Імплицитну мовну здатність підтримує процедурна (імплицитна) пам'ять, натомість метамовне знання – декларативна пам'ять [508, с. х].

Отже існують два типи перекладацьких стратегій – імплицитні та експліцитні стратегії. Перші покладаються на застосування імплицитної лінгвістичної компетенції для декодування тексту ВТ, другі – послуговуються свідомо засвоєними морфосинтаксичними правилами еквівалентності для перекладу блоків ВТ із проходженням стадії їхньої повної інтерпретації [Там само, с. 186]. Кожен перекладач змінно застосовує ту чи ту стратегію. Якщо в їхньому досвіді відбито попереднє знання про семантику конкретної одиниці чи синтаксичної структури, час на її обробку буде мінімальним, позаяк сегмент знань залучає економну ПРО.

Із часом, коли навички стають дедалі відпрацьованішими, відбувається поступовий перехід від застосування контрольованого (довільного) механізму перероблення даних до автоматичного (недовільного). Із набуттям практичних навичок приходить заміна контрольованих процесів неконтрольованими, що збільшує кількість автоматичних рішень [Там само, с. 36].

Відтак, базова психолінгвальна відмінність між досвідченими перекладачами та перекладачами-початківцями полягає в тому, що перші покладаються здебільшого на імплицитні (автоматичні) стратегії, бо в них, через багатший досвід і повторюваність перекладацьких дій, відпрацьовано паралельно-розподілену обробку тексту. Початківець же, через небагатий досвід (малу повторюваність перекладацьких дій) покладатиметься радше на експліцитні процедури – металінгвістичні й прагматичні знання, керовані декларативною пам'яттю, що призводить до вищого ступеня ентропії. Отже, якщо для початківця звичним є асиметрична робота півкуль ГМ, зокрема превалювання (домінантної) лівої півкулі, як у монолінгвів, під час породження мовлення, то для розвинених білінгвів та професійних

перекладачів залучення до роботи обох півкуль стає симетричнішим [450]. Інакше кажучи, зі зростанням ступеня тренуваності когнітивні процеси рівномірніше розподіляються між півкулями ГМ інтерпретатора

Така відмінність суголосна з ідеєю М. Параді щодо того, що мовці, які вивчали другу мову після засвоєння рідної, компенсують прогалини шляхом частого звернення до металінгвістичних знань та прагматики [508, с. x]. Інакше кажучи, спонукає їх до цього відсутність «живої» практики спілкування з носіями. Контрольоване перероблення інформації ВТ у цьому випадку – типовіша поведінка недосвідчених перекладачів. Таке перероблення породжує більшу варіативність у виборі того чи того еквівалента – носія концептуального значення, що приводить до вищої лексичної варіативності лексики ПТ [507, с. 40; cf.: 531]. У цьому полягає головна нейrolінгвістична відмінність між професійними та недосвідченими перекладачами, в яких ще не багатий досвід. Водночас, деякі дослідники зазначають, що автоматична обробка інформації може мати місце навіть тоді, коли інтерпретатор не має наміру для цього [385]. Попри значний поступ учених у здобутті даних фМРТ та ПЕТ щодо нервових процесів у голові перекладачів [337; 526], феномен «чорної скрині» досі до кінця не розкритий. Досі немає вичерпних пояснень того, як власне ментальні репрезентації перетворюються в мовлення [336, с. 106].

Тому спробуємо проаналізувати теоретичні підґрунтя виокремлення мовних одиниць – носіїв процедурного значення, що беруть активну участь у вищезгаданих перетвореннях і піддаються недовільному переробленню мозком, в окрему групу на основі положень когнітивної граматики.

3.1.3. Характеристики мовних одиниць – носіїв процедурного значення в контексті когнітивної граматики.

Згідно з доволі влучним поглядом С. А. Жаботинської, когнітивна наука – це «федерація дисциплін, що досліджують мозок і мислення людини та

інших живих істот» [85, с. 214]. У контексті когнітивного підходу до перекладу, важливим видається тлумачення англомовного терміна “construal”, яким послуговуються когнітивні лінгвісти [див. 458]. Авторка пропонує перекладати його як *конструювання* (акт/процес) чи *конструкт* (результат/продукт). Конкретний вибір мовних одиниць демонструє конструкти, тобто способи, якими автор, перекладач та кінцевий адресат бачать реальність [85, с. 216]. Ці когнітивні конструкти в ідеалі не можна порушувати під час перекладу, адже це призведе до «когнітивної асиметрії», за термінами С. Галверсон [409]. У нашому дослідженні когнітивна асиметрія в перекладах виявлятиметься в результаті усвідомлення ролі й способів (включаючи частотність) уживання процедурних одиниць у когнітивному конструюванні перекладу. Опис ділянок такої асиметрії й слугуватиме підґрунтям й орієнтиром для виокремлення й класифікації перекладних *D*- і *Ц*-закономірностей.

Мережа зв'язків когнітивних характеристик частин мови та засобів їхньої передачі моделюється в умоглядному вигляді, маючи досить чіткі межі. Деякі із цих зв'язків мають одно-однозначний характер. Наприклад такі риси має прототипове позначення об'єктів іменниками, активних дій і видів діяльності – дієсловами, орієнтирів – прийменниками, числових даних – числівниками і т.ін. [189, с. 280]. На думку О. С. Кубрякової, найпершою універсальною ознакою системи частин мови – ознака її членованості – пов'язана з формальним протиставленням відкритих і закритих класів слів. Такий розподіл із концептуальних міркувань базується на протиставленні називних класів слів із вираженою номінативною функцією та не-називних, службових. Як зазначає Р. Джекендофф у мовах світу деталізація називних класів слів суттєво більша, ніж службових. Сполучники, наприклад, менш чисельні, ніж прийменники, ще менша кількість модальних часток. Спеціалізація в позначенні міжпредметних зв'язків і відношень із допомогою прийменників не перевищує ста випадків [427]. Автор додає, що відмінності

в специфікації позначень свідчать про те, що мовна система відбиває риси людського сприйняття, створюючи поряд із розгалуженою системою ідентифікації об'єктів, ознак і процесів, тобто “що-системи”, досить обмежену систему для локації сутностей у часі й просторі – “де-систему”, до яких належать функціональні мовні одиниці. Із цією тезою перегукується думка Ю. С. Степанова, в якій він підкреслює протиставлення системі номінації й предикації систему локації, охоплювану всіма дейктичними одиницями [283].

За цим протиставленням О. С. Кубрякова вбачає очевидну різницю в референційних особливостях слів – представників двох класів: інтуїтивне уявлення, що одні «називають», відбивають світ речей, натомість інші – «служать», відображуючи світ мови, перші мають «прив'язки» (екстенсіонали до дійсності), а останні, через таку відсутність, не здатні самостійно будувати висловлення, відповідає загалом різниці структур знання й відбитому в цих структурах типу інформації. Як бачимо, авторка актуалізує відмінності в типах інформації, універсальні тенденції описуваного розподілу й протиставлення цих слів у мовах, говорячи про нагальність їхньої когнітивної інтерпретації та потребу експериментальних досліджень відмінностей у сприйнятті повнозначних і службових слів [189, с. 213-216]. Потік інформації повинен моделюватися відповідно до психічних рис мовця й адресата й специфікою їхніх інтеракціональних стосунків поряд із мовними можливостями, продиктованими синтагматичною організацією дискурсу та відомими обмеженнями, накладеними на цю організацію.

Якщо на повнозначні слова покладено основне семантичне навантаження висловлення, то службові слова виконують виняткову роль під час формування синтаксичних структур, забезпечуючи ефективне маркування відношень між повнозначними словами [30, с. 23]. Головне завдання лінгвіста, відтак – з'ясувати, як когнітивні закономірності слововживання відбито в дискурсі. Наприклад, особлива організація іменних

фраз із включенням займенників, артиклів тощо слугують зняття невизначеності референції, а референція, дейксис і модальність пов'язані з дискурсом [509, с. 322]. А самим дискурсивним (синтаксичним) явищем можна дати когнітивне пояснення, розглядаючи їх крізь призму тих психічних процесів, що характеризують буття людини, слугуючи пізнанню світу, а відтак пов'язані з їхньою пізнавальною цінністю [189, с. 229]. Відтак, до дефініції кожної частини мови потрібно включити і дискурсивні і когнітивні характеристики. Усі частини мови служать чи вираженню інформації, чи її розподілу, обслуговуючи мисленнєві процеси в голові окремого індивіда і сприяючи відбиттю досвіду людства загалом, фіксуючи результати сприйняття й когніції дійсності. Отже, доцільним є розгляд профілю процедурних мовних одиниць згідно з основами когнітивної граматики [458].

У когнітивній граматиці Р. Ленекер ці відмінності пов'язує з конструкціями проміантності: профілюванням – *profiling* (виокремленням значення одиниці в ширшому контексті концептуальної бази) та узгодженням траєктора й орієнтира – *trajector/landmark alignment*. Водночас траєктор здобуває статус первинного, а орієнтир – вторинного семантичного фокусу, обидва в рівному ступені потрібні для розуміння значення мовного виразу [458, с. 70-73]. Інформацію, закладену до основи значення мовної одиниці, забезпечуючи її розуміння, називає Р. Ленекер доменом.

У ньому конкретна частина інформації набуває ознак більшої виділеності унаслідок застосування до неї певної когнітивної операції (операцій), наприклад, операцій фокусування чи проміантності. орієнтація, прийнята точка спостереження [217].

Профіль дискурсивних маркерів, або конекторів, – позначення (причинового, контрастивного, доповнювального) семантичного, прагматичного або топікального відношення між двома фокусами. У випадку семантичного фокуса одна із релятивних структур представлена

пропозицією, що має статус траектора – більш виділеної (salient) структури, а інша – пропозицією зі статусом орієнтира. Наприклад, у такому відношенні: ...*They always sit down to eat with him and his wife **because** they're sisters in Christ.* [246] ДМ 'because' профілює семантичне відношення причини між двома пропозиціями, вираженими граматично у вигляді складнопідрядного речення із підрядним причини (див. рис. 3.1).

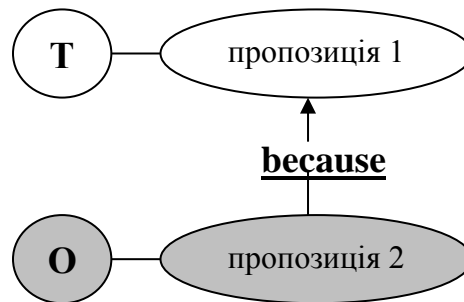

Рис. 3.1. Семантичне відношення причини

У разі маркування прагматичного відношення, до дії вступають мовленнєві акти (МА) (див. рис. 3.2). Каузальне відношення кваліфікуємо тут як прагматичне, позаяк у першій частині мовець висловлює відмову щодо можливості виконання дії, а друге надає підстави для такої відмови.

На топікальному (глобальному) рівні дискурсу ДМ маркує дискурсивну межу, профілюючи за тим само принципом відношення, але вже не між суміжно розташованими пропозиціями, а між дискантними дискурсивними сегментами, об'єднаними (або роз'єднаними) спільним топіком. Тут уже цілі дискурсивні сегменти можуть набувати функцій траектора або орієнтира.

(1) *I can't lend it to you, because* (2) *it's way overdue already* [246].

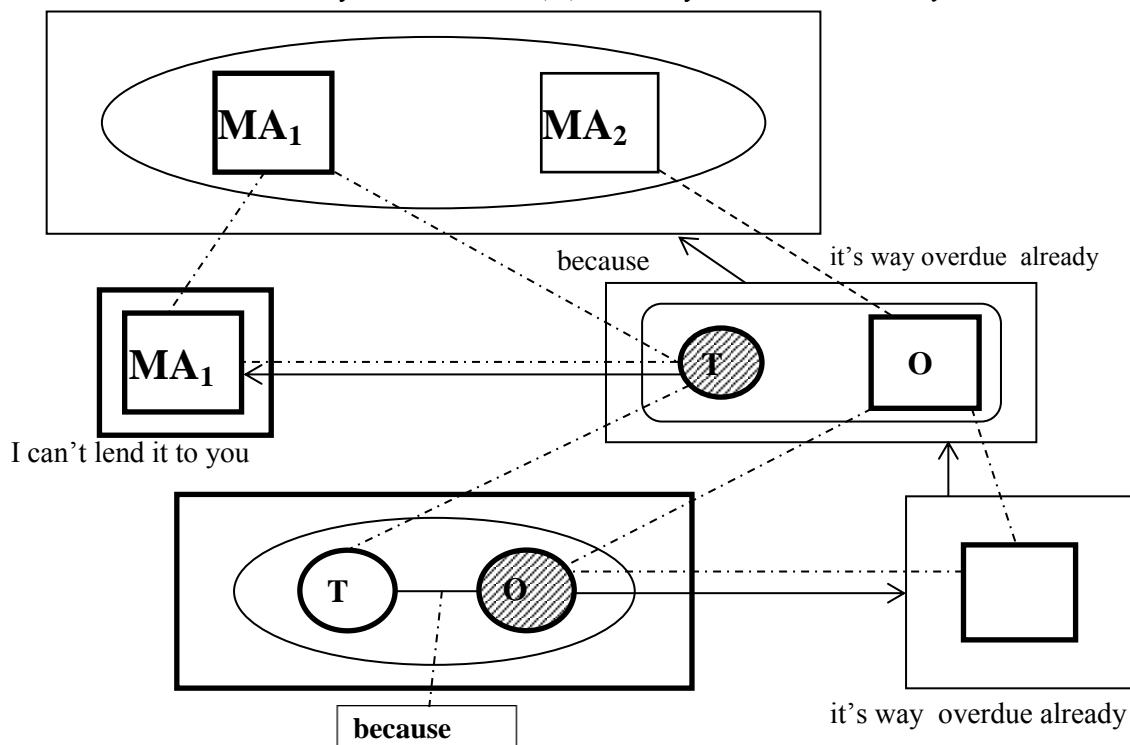

Рис. 3.2. Прагматичне відношення підстави

Отже, дискурсивні маркери утворюють окрему групу мовних одиниць носіїв процедурного значення, функціональним призначенням яких є індикація когерентних зв'язків між двома й більше висловленнями-реченнями. Їхня інструментальна функція не обмежена одним висловленням. Ці продукти граматикалізації охоплюють не лише сполучники чи прийменникові сполуки, а й прислівники, (now, well, then, still, yet, thus, anyway), словосполучення (after all, after that, in addition, at last, what's more, in any case, in that / this case, by the way, by the time, for example), дієслова (listen, look), дієприслівникові звороти (speaking of X, talking about/of), суб'єктно-предикатні конструкції (I mean, you know/ see) і т.ін. У категоріях LIWC ДМ позначено *conj* і *filler*.

Щодо модальних слів (парентетичних внесень), вони, подібно до конекторів, також не належать до складу пропозиції, бо є диз'юнктами, і також кодують прагматичне відношення. Але на відміну від ДМ (кон'юнктив), вони передають окреме повідомлення, що має когнітивний статус додатковості щодо пропозиції. Вони – маркери модифікації іллокутивної сили МА у бік збільшення чи зменшення категоричності МА.

Серед прагматичних маркерів є також група диз'юнктивів – вигуки й частки, котрі, не належачи до складу пропозицій, профілюють емоційне ставлення мовця до висловленого в пропозиції змісту.

Особливу групу мовних одиниць – носіїв процедурального значення складають займенники, що з перспективи когнітивної граматики профілюють іменне (nominal) уґрунтування (grounding) [458]. Ґрунт (фон) – це граматичні засоби маркування епістемічного статусу речі або процесу (темпорального відношення) чи атемпорального відношення.

Особовий займенник, наприклад, виконує завдання скерування уваги (покликання) на інтендоване ім'я, виражене іменником. Як і в разі вказівного займенника, позаяк він спеціалізується на деталізації дистальних/проксимальних відношень щодо його референту, особові займенники так само виконують цю вказівку щодо деталізації особи. Водночас, займенники третьої особи не вказують потенційно інтендований референт. Вони його ідентифікують, але не надають способів такої ідентифікації. Отже, особові займенники профілюють річ/об'єкт, але лише у її/його схематичній деталізації в плані роду, числа тощо. Інакше кажучи, їхній профіль полягає в кореферентному вказуванні на річ (суб'єкт, об'єкт) в анафоричному відношенні, якщо йдеться про особові, присвійні, неозначені, означальні займенники, або профілюванні деталізації дистанції щодо референту (вказівні займенники).

Щодо прийменників, їхнім профілем є атемпоральне відношення між траєктором, який рухається за траєкторією, щодо орієнтира. Відтак, завдання

прийменників – визначення того, що є виділеною структурою (фігурою, траєктором), а що фоною (тлом). Слід завважити, що деякі прийменники походять від дієслів, маючи «стертий» дієслівний концептуальний зміст, наприклад, прийменник “across” vs. “cross/go across” [40, с. 61]. У цьому відношенні когнітивна функція прийменника подібна до сполучника, дискурсивного та прагматичного маркера, адже вони підвищують релевантність інформації для реципієнта завдяки маркуванню відношення «фігура-фон».

Насамкінець, ще одну групу одиниць, які, попри позірне концептуальне значення, через їхні спільні ознаки з вищезгаданими, умовно віднесено до групи носіїв процедурного значення. Це – група лексичних одиниць – маркерів неформального стилю, до складу яких традиційно включають колоквіалізми, сленгові та діалектові одиниці. Підставою для їхнього включення до розгляду процедурних одиниць є ідея про те, що їхнє вживання в дискурсі здебільшого не продиктовано змістом повідомлюваної інформації, а *способом* її представлення. Так, із погляду когнітивної граматики, послуговування ними можна пояснити наданням мовцем метатекстового «укорінення» (entrenchement) для інтерпретації (construal) соціолінгвальних властивостей концептуалізаторів, якими є комуніканти з їхнім соціальним, гендерним, віковим, сімейним тощо статусом. Наприклад, послуговування в дискурсі більш неформальними одиницями знижує статусну асиметрію між співрозмовниками. У перекладі сегментів дискурсу, де міжмовний посередник належно не відтворює «статусно-марковані» [152] відтинки інформації, виникає згадана вище когнітивна асиметрія, позаяк виникає ефект деформації в сприйнятті цільового дискурсу цільовим адресатом. Тому потрібно зважати на такі розбіжності у відтворенні інформації ВТ. Отже, формальну/неформальну (розмовну) лексику в нашому дослідженні уналежнюємо, за термінами Дж. Пеннебейкера (2015), до групи «стильових слів», включивши її також до нашого зіставного ПЛА.

Підсумовуючи викладений вище опис мовних одиниць із позицій когнітивної граматики, підкреслимо, що попри те, що більшість авторів завважають відсутність труднощів у описі мовних одиниць – представників закритих класів [189], з погляду когнітивної лінгвістики їхні когнітивні функції не такі очевидні. Наявність цих одиниць – універсальна риса всіх мов. Проте жодну зі згаданих функцій не можливо визначити виключно за термінами морфосинтаксичних (поведінкових) чи за термінами лише когнітивних (реферованих) до світу властивостей [Ibid.].

Отже носії процедурного значення обрано нами як вербальні маркери – мовні прояви перекладних закономірностей, що через свої властивості не підлягають свідомому контролю з боку перекладача, а відтак не чинять інтерференції мови-джерела в мові перекладу. Через це інтерференція як одна з потенційних перекладних закономірностей [521], актуалізована зарубіжними перекладознавцями, вилучена з нашого переліку.

Отже, мета дослідження *Д*-закономірностей – з'ясувати відмінні від першоджерела мовні риси ПТ на основі наявних у ПТ мовних носіїв – маркерів процедурної інформації. Мета дослідження *Ц*-закономірностей – з'ясувати відмінності між мовними рисами оригінальних українських художніх творів та перекладених на українську творів. Найдоцільніше реалізувати цю мету вважаємо за допомогою застосування широкого арсеналу інструментів наукового дослідження, про які йдеться нижче.

3.2. Обґрунтування методики дослідження

Процес прийняття перекладачем рішення безпосередньо під час перекладу художнього тексту сьогодні недостатньо вивчене питання. Саме тому орієнтація на когнітивні аспекти діяльності перекладача видається плідною і потребує застосування нових об'єктивних методів для експериментальної перевірки ступеня адекватності тексту перекладу вихідному тексту [170, с. 89-

90] та прийнятності цільового тексту в культурі рецептора [576]. Принагідно зауважимо, що ідея проведення експерименту не є новою також власне і для мовознавства, адже ще 1938 р. Л. В. Щерба в статті «Про потрібний аспект мовних явищ та про експеримент у мовознавстві» висунув питання про нагальність експерименту в лінгвістиці. Виводити мовну систему, тобто словник і граматику, на переконання авторитетного мовознавця, можна з «відповідних текстів, тобто з відповідного мовного матеріалу»; «дослідник повинен виходити з так чи інакше зрозумілого мовного матеріалу. Але, побудувавши з фактів цього матеріалу деяку абстрактну систему, необхідно перевіряти її на нових фактах, тобто дивитись, чи відповідають виведені з неї факти дійсності. Таким чином у мовознавство вводиться принцип експерименту...» [328].

Л. К. Латишев вважає емпіричний підхід до аналізу даних перекладацької практики найперспективнішим у перекладознавчих дослідженнях, оскільки він дає дослідникові змогу пояснити більшість перекладацьких прийомів, що забезпечують еквівалентний переклад, наприклад, заміну вихідного змісту [198]. Автор додає, що досі «не існує і, як видається, довго ще не буде існувати методики вимірювання та порівняння двох реакцій – реакції одержувача тексту оригіналу й одержувача тексту перекладу» [Ibid.]. Проте вибраний нами підхід до художнього перекладу дає змогу це зробити: перекладознавче дослідження із застосуванням психолінгвістичних методів уможливорює визначення структурно-семантичної характеристики вихідного тексту та його порівняння з рисами тексту (текстів) перекладу, а також зіставлення способу й ступеня впливу цих текстів на читача з паралельним визначенням спільних операцій перекладачів у динаміці.

Наявні психолінгвістичні інструменти емпіричного дослідження оригінальних художніх творів та їхніх перекладних версій уможливають також відповідь на питання, який спосіб перекладу є найоптимальнішим для

досягнення і формальної, і змістової еквівалентності. Перекладаючи художній текст, інтерпретатор повинен діяти з великою обережністю, адже будь-який неточний вибір може спричинити нездатність кінцевого читача досягнути такого ж ефекту, якого досягнув читач мови оригіналу.

Отже, науково обґрунтовані й перевірені психолінгвістичні методи об'єктивного дослідження тексту дають можливість виявити та зіставити не лише «естетичні реакції» адресатів оригіналу та перекладу, а й проаналізувати прояви універсальності в стратегіях «поведінки» перекладачів художніх творів. Такий аналіз, як засвідчила наша практика [602], доцільно проводити на основі застосування методів якісного й кількісного аналізу. До першого належать проєктивні методи семантичного диференціала, вільного асоціативного експерименту, а також контент-аналізу, психолінгвістичного аналізу й інтроспективного аналізу, кейс-стаді. До методів кількісного аналізу належать комп'ютерні інструменти обробки даних тексту *Textanz* і *LIWC2015*, кореляційного, факторного аналізу, *t*-тесту, *U* тесту Манна-Вітні в межах програми статистичної обробки даних *SPSS*. Крім того, в роботі застосовано методи лінгвістичного якісного аналізу: контрастивного, інтерпретаційного й зіставного аналізу.

Якісний аналіз залучає вивчення відносно обмеженого числа феноменів: репрезентативність або узагальнення не є у фокусі його уваги. Натомість, він зосереджується на досягненні глибокого розуміння досліджуваного явища, визначаючи причини, що викликають його, та описуючи його різноаспектно. З іншого боку, кількісний аналіз передбачає збір і аналіз великих обсягів даних, даючи результати щодо більш вузької інформації [390, с. 95]. Цей вид аналізу має за мету засвідчити ступінь поширеності певного феномену. Отже, головною вимогою до нього є експертне знання інференційної статистики та комп'ютерних інструментів статистичного аналізу даних [452, с. 153]. Отже якісні й кількісні методи в комбінації здатні розширити коло досліджуваних

даних і забезпечити доповнення одне одного в докладному й усебічному описі об'єкта [390, с. 95].

Слід зауважити, що застосування зазначених якісних і кількісних лінгвістичних та психолінгвістичних методів у прикладному перекладознавстві й подальша математична обробка одержаних на їхній основі результатів вимагає значних часових витрат і залучення великої кількості інформантів (текстів), що накладає певні обмеження на можливість їхнього застосування для розв'язання проблем, які не можна розв'язати інакше [202, с. 411–412]. Але комбінація цих методів із математичними інструментами кореляційного (зіставного) (КРА), факторного аналізу (ФА), *t*-тесту, *U* тесту Манна-Вітні, за яких установлюють статистично значущі відношення між зіставляваними текстами, є джерелом досить важливої інформації про переклад [171, с. 23].

Схарактеризуємо названі методи в послідовності згадування та сфери їхнього прикладного перекладознавчого застосування.

3.3. Проективні методи

Серед найпоширеніших проєктивних методів психолінгвісти виокремлюють семантичний диференціал, семантичний радикал, асоціативний експеримент, тест Роршаха та ін. [213; 273; 500; 530]. Для виконання завдань нашого дослідження послуговатимемося методами семантичного диференціала й вільного асоціативного експерименту.

3.3.1. Семантичний диференціал.

Семантичний диференціал (СД) – спосіб вимірювання афективного або конотативного значення слів (текстів) – застосовується також для вимірювання ставлення суб'єкта відносно інших понять та об'єктів [624, с. 662]. Метод СД уперше запропонував біхевіорист Ч. Осгуд у 1952 р. для вимірювання конотативного (прагматичного) значення стимулу. Як уважає

автор, метод СД дає змогу виміряти т. зв. конотативні значення – ті стани, які мають місце під час сприйняття символу-подразника й необхідно передують осмисленим операціям із символами. Ці значення виявляються у формі «афективно-чуттєвих тонів». Основою психологічного механізму, що дає змогу оцінювати за допомогою шкал СД різні стимули, є явище синестезії. Синестезія трактується як психологічний феномен, що полягає у виникненні відчуття однієї модальності під впливом подразника іншої. Наприклад, це може бути переживання колірної образу у відповідь на музичну фразу або звичайний звук. Синестезія визнається основою метафоричних переносів у висловленнях [26, с. 138].

СД – комбінація методу контрольованих асоціацій і процедур шкалування. Вимірювані об'єкти оцінюються за низкою біполярних шкал, полюси яких задані вербальними антонімами. Оцінки понять за окремими шкалами корелюють одне з одним, і за допомогою факторного аналізу можна виділити пучки таких високорелюючих шкал, згрупувавши їх у фактори. Фактор трактують як смисловий інваріант змісту шкал, які належать до фактора. Тому фактори є формою узагальнення прикметників-антонімів, на базі яких будується СД. Ч. Осгуд виділив три базових фактори: «оцінка», «сила», «активність». Інваріантною (універсальною) одиницею всієї сукупності шкал, що входять до фактора, є емоційний тон або образне переживання, які лежать в основі конотативного значення. Останнє є генетично ранньою формою значення, у якому відбиття й емоційне ставлення, особистісний смисл і чуттєва тканина слабо диференційовані. Саме тому метод СД дає змогу оцінювати не значення як знання про об'єкт, а конотативне значення, пов'язане з емоційно насиченими, слабкоструктурованими та слабкоусвідомлюваними формами узагальнення [561].

Методику СД, яка передбачає оцінку стимулу в певних ознаках на основі заданих експериментатором шкал, застосовують не лише під час

дослідження окремих слів та звуків однієї мови, а й також відповідних звуків і навіть текстів. СД доводить свою ефективність не лише в процесі вивчення універсальї сприйняття (асоціативної) семантики слова, а й тексту, зокрема поетичного. Завдяки СД є можливість визначити розміщення тексту в семантичному просторі реципієнта – на перетині трьох вимірів, а також виміряти семантичну відстань між текстами [202, с. 96].

Для перекладознавчого дослідження важливим є те, що згідно з даними Ч. Осгуда, його колег, багаторазово перевірених також іншими дослідниками [499; 500], інтегровані фактори СД є універсальними стосовно мови досліджуваних і відповідають виділеній В. Вундтом трикомпонентній моделі емоцій (задоволення–напруга–збудження) [47]. Ю. Найда також засвідчує стабільність оцінок інформантів для будь-якого конкретного мовного колективу, будши гарним показником людських реакцій [41].

Оскільки СД як біхевіористичний інструмент виявив універсальність та ідентичність факторних структур у представників різних мовних культур, тобто незалежність від конкретної мови, ми спробували в нашому подальшому дослідженні на його основі встановити емпіричні метаперекладацькі фоносемантичні закономірності змісту семантичного простору різномовних реципієнтів поетичних текстів ВТ та ПТ, зіставивши їхні реальні «естетичні реакції» (див. Розділ 4). Матеріал (тексти віршів та їхні переклади) пред'являвся в писемному вигляді, оскільки, за В. В. Левицьким [202, с. 104], під час вимовляння їх експериментатором (диктором) інтонація, логічний наголос, експресія диктора можуть вплинути на рішення досліджуваного. Також не можна було залучати носіїв однієї мови для оцінки звуків іншої мови.

3.3.2. Вільний асоціативний експеримент.

Проаналізуймо ще один проєктивний метод, який відбиває несвідомий асоціативний компонент перекладача в нашій концепції. Вільний

асоціативний експеримент (BAE) має на меті побудову асоціативного поля стимулу [246, с. 166; 287, с. 25] і ґрунтується на добутті від респондента асоціативної реакції на запропонований вербальний стимул [561].

Асоціація (від латин. *associatio* – з'єднання) – це такий зв'язок між психічними явищами, за якого актуалізація одного з них викликає актуалізацію іншого. Ще Арістотель (384–322 до н. е.) уважав асоціації внутрішньою причиною виникнення психічних феноменів. Й. Герbart (1776–1841) уперше запропонував гіпотезу про зв'язок асоціації зі змістом несвідомого. Асоціативні зв'язки встановлюють у процесі набуття суб'єктивного досвіду, досвіду історії діяльностей, у який людина була включена чи суб'єктом яких вона опинилась [273, с. 72]. Вони зумовлені й контекстом культури, у якій людина набуває досвіду, й індивідуальним досвідом.

Асоціативний експеримент – один із перших проєктивних методів. З. Фройд і його послідовники вважали, що неконтрольовані асоціації – це символічна або іноді навіть пряма проєкція внутрішнього, часто неусвідомлюваного змісту свідомості [Там само, с. 72].

Для цього дослідження важливим є те, що BAE разом з СД вимірює несвідомі компоненти семантичного простору реципієнтів-носіїв різних культур, соціокультурне значення слова-стимулу. Соціокультурне значення входить до семантичної структури слів, які позначають соціально-політичні поняття. Зміст таких концептів, як *свобода (freedom)*, *демократія (democracy)*, *влада (power)* та ін., суттєво відмінний у країнах із різним соціально-політичним устроєм.

Важливість адекватного сприйняття соціокультурного значення слова з особливою очевидністю виявляється в перекладі, де підхід до вивчення лінгвокультурних та лінгвокогнітивних концептів набуває особливої ваги та видається максимально об'єктивним [153, с. 117]. Мінімальна група респондентів має складатися, за В. П. Серкіним, із 25 осіб. Поява в реакціях

навіть такої кількості респондентів понад двох однакових відповідей свідчить на користь того, що це слово-реакція слід кваліфікувати як асоціативну семантичну універсалью стимулу [273, с. 72].

Наведемо приклад застосування асоціативного експерименту. При лабораторії психолінгвістики та перекладу «Нейрон» у 2005 та 2008 рр. було проведено серію ВАЕ, мета якої – виявити «семантичні універсалії» [140, с. 60; 273] 22 слів-стимулів, серед яких такі: *свобода, успіх, віра, народ, демократія, мета, право, влада* тощо. З українського боку в експерименті брали участь 50 студентів четвертих та п'ятих курсів спеціальності «Переклад» Волинського інституту економіки та менеджменту. Ми зіставили отримані результати з раніше добутими від 44 американців – носіїв англійської, які дали вербальні реакції на ці само стимули.

Проілюструймо процедуру встановлення асоціативних семантичних універсальій на прикладі слів *свобода* і *freedom*. Результати ВАЕ засвідчили, що асоціативною семантичною універсальією слова-стимулу *свобода* для української вибірки є *незалежність, воля, птах, політ*. Для американських досліджуваних семантичною універсальією стимулу *freedom* є *America/USA, flag*. На основі отриманих семантичних універсальій вираховуємо семантичну близькість концептів за формулою, запропонованою у [273]: $S = C (N_1 + N_2)$, де C – кількість асоціацій, що збігаються; N_1 – загальна кількість асоціацій українців; N_2 – загальна кількість асоціацій американців. Результати представлено на рис. 3.2:

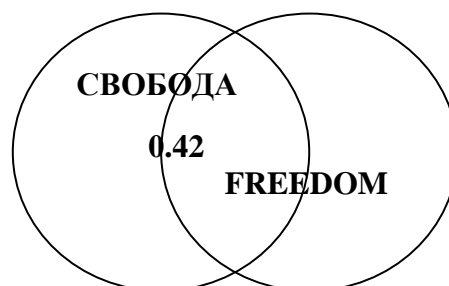

Рис. 3.3. Семантична близькість концептів *свобода* та *freedom*

Із рис. 3.3 випливає, що семантична близькість дорівнює 0,42. У межах «мінісеміосфери» українських респондентів вибірки концепт *свобода* найближчий до *демократії*: $S = 0,38$; для американської вибірки цей показник є вищим, становлячи 0,48.

Гіпотетично, через вищі коефіцієнти образності та конкретності цей концепт в українців тяжіє до ірраціональності, образно-конкретного, «правопівкульового» сприйняття, в американців – до раціональнішої, поняттєво-логічної схеми. Така відмінність спричинює процес декодування реципієнтів-американців у русло вербально-логічного, хоча концепт автоматично (несвідомо) закодовано в образно-конкретний (просторовий) спосіб. Це засвідчують і реакції обох груп: для українців – це справді підсвідомо закладені прагнення чогось недосяжного, неземного: реакції *політ, воля, птах, небо, простір* разом дають 24 % усіх асоціацій. В американців, натомість, такі асоціації представлені лише 7 %. У них домінує історичний/ часовий спосіб представлення – 0,46 % усіх асоціацій. Отже, ключове слово *свобода* має різні «координати» в асоціативних семантичних просторах українських та американських представників.

Виникає припущення, що *свобода* – це блоковане підсвідоме бажання українців, тому бачимо *незалежність, воля, птах, політ* як семантичні закономірності цього стимулу. Для американців *свобода* – це елемент дійсності й тому перетворюється на логічно-поняттєву категорію.

Концепт як частина ментального простору людини, когнітивна категорія і «продукт ментальних процесів» [200, с. 169] уміщує типові уявлення про особливості самої людини та навколишнього світу [308, с. 25]. Відмінності в когнітивній картині світу, яка існує у вигляді концептів і утворює концептосферу конкретного народу, породжують незбіг національної та мовної картин світу в представників різних культур. Наслідком відмінності «картин світу» українців та американців і є виявлена семантична дистанція, віддаленість концепту свободи в координатах семантичного простору

українських й американських адресатів, які по-своєму його сприймають та розуміють.

У подальшому нашому дослідженні ВАЕ слугував інструментом установлення когнітивних стилів у студентів перекладацького фаху ЗВО задля пояснення метакогнітивних й комунікативно-продукційних перекладних закономірностей відтворення ними першоджерела цільовою мовою (див. 4.2).

3.4. Квантитативні методи

Серед найпоширеніших квантитативних методів є контент-аналіз, психолінгвістичний аналіз тексту, кореляційний і факторний аналіз. Розглянемо нижче їхній опис і особливості застосування в роботі.

3.4.1. Контент-аналіз.

Метод контент-аналізу (КА) сьогодні широко застосовують не лише в психолінгвістиці, а й у соціології, політології, психодіагностиці та інших сферах під час аналізу змістових характеристик текстів ЗМІ, політичних промов, передвиборних виступів тощо. КА також використовують у якісному вивченні систематичного й об'єктивного опису та класифікації вираженої або прихованої інформації тексту через підрахунок частоти присутності в тексті слів/висловлень, які надалі групуються в тематичні категорії [199; 614, с. 134–136]. Навіть коли ми маємо невеликий масив текстів, закономірність наявності/відсутності певної одиниці, зв'язку теж може бути суттєвою [250, с. 44].

Інакше кажучи, метод КА полягає в систематизованій фіксації та квантифікації одиниць змісту в досліджуваному матеріалі. Як зазначає Й. А. Стернін, проведення КА вимагає дотримання вимог до організації його етапів і процедур. Найважливішим є визначення категорій аналізу – ключових елементів, які реєструються відповідно до завдань. Такі категорії, наприклад, кількість спонукальних мовленнєвих актів, частот відбиття

окремих тем («хвороба», «сім'я», «економіка» тощо) повинні бути вичерпними, охоплюючи всі частини фіксованого змісту тексту [253, с. 363].

Особливою перевагою КА є те, що він дає змогу виявити й об'єктивувати приховані тенденції в інформації, відносно точно реєструвати зовнішньо недиференційовані показники в масивах емпіричних даних [614, с. 134]. Отож, КА сприяє об'єктивному виявленню несвідомо породжуваних елементів, присутніх у тексті, тобто дізнатися більше, ніж хотів сказати автор. Наприклад, постійне повторення в тексті якихось тем або вживання характерних формальних елементів чи конструкцій може не усвідомлюватися автором, але встановлюється та певним чином інтерпретується дослідником [254, с. 68].

У дослідженні перекладу художнього тексту метод КА дає змогу на основі виділення тем-категорій текстів ВМ та ПМ дослідити присутність/відсутність певної теми-категорії в порівнюваних версіях Крім того, КА доводить свою ефективність, виявляючи змістові відхилення від оригіналу в цільових версіях.

Під час дослідження поетичних текстів використовувалися також елементи комп'ютерної версії КА – *Textanalyst 2.01*. Технологія обробки текстової інформації *Textanalyst* дає змогу дослідникові аналізувати текст незалежно від мови та предметної галузі, автоматично вилучаючи з нього ключові (тематичні) слова з їхньою смисловою навантаженістю (вагою) в тексті, а також установлювати їхній взаємозв'язок [303]. Унаслідок автоматичної обробки ми моделюємо смисловий «портрет» тексту та семантичну мережу взаємовідношень ключових тем-категорій, на основі чого будуємо гіпертекстове уявлення потенційного реципієнта про художній текст у його ментальному семантичному просторі.

Отож, КА являє для нашого дослідження особливу цінність, оскільки уможлиблює відтворення замисленої автором художнього твору будови семантичної структури. Методикою КА скористаємося у визначенні тем поетичних творів, а також під час аналізу тем-категорій у протоколах

звітів респондентів під час виявлення психолінгвальних ознак закономірностей.

3.4.2. Психолінгвістичний аналіз тексту на основі комп'ютерної програми *Textanz*.

Метод психолінгвістичного аналізу (ПЛА) тексту бере свій початок від аналізу предикатом М. І. Жинкіна [87] і спрямований на дослідження стилістичних характеристик текстів. До уваги беруться такі головні показники: обсяг тексту; кількість речень; їхній середній розмір; коефіцієнт словникової (лексичної) різноманітності; коефіцієнт дієслівності / агресивності; коефіцієнт зв'язності (когезії); коефіцієнт емболії [187; 374]. Загальні параметри методики ПЛА висвітлено в табл. 3.1:

Таблиця 3.1

Психолінгвальні показники тексту оригіналу та тексту перекладу

Найменування показника	Текст оригіналу	Текст перекладу
Обсяг мовленнєвої продукції, у словах	N слів	N слів
Обсяг мовленнєвої продукції, у реченнях	N речень	N речень
Середній розмір речення	N слів	N слів
Коефіцієнт словникової різноманітності	N	N
Коефіцієнт дієслівності (агресивності), за формулою	N %	N %
Коефіцієнт когезії, за формулою	N	N
Коефіцієнт емболії (прагматичної маркованості), за формулою	N %	N %

Завважмо, що електронна версія ПЛА *Textanz 2.3.* не містить показники дієслівності, когезії та емболії. Вони обчислюватимуться нами окремо, за відповідними формулами, представленими нижче.

Показник середнього розміру речень свідчить про особливості вербального інтелекту чи про різку зміну емоційного стану. Існує негативний кореляційний зв'язок між збільшенням ступеня емоційності мовлення та обсягом висловлення: чим емоційнішим є мовець, тим коротші висловлення він/вона породжує.

Коефіцієнт словникової різноманітності – один із найпотужніших у психолінгвістичній діагностиці тексту. Словникова різноманітність також свідчить про особливості вербального інтелекту. Як зазначає Г. Г. Почепцов, завдяки встановленню цього коефіцієнта в мовленні людини можна виявити психопатологію, наприклад шизофренію, а також схильність до неї [251, с. 581]. Утім цінність цього індексу полягає не лише у виявленні «психіатричних рис» [24] текстів, а й також в окресленні рис психолінгвістичного портрета автора художнього твору. За даними директора Лінгвістичного музею при Київському національному університеті імені Тараса Шевченка професора К. М. Тищенка, один із найвищих коефіцієнтів лексичної різноманітності серед українських письменників мав Іван Франко.

Зазначений індекс обчислюють за такою формулою:

$$K \text{ слов. різн.} = N_{\text{різних слів}} / 2N \text{ усіх слів}$$

Коефіцієнт когезії (зв'язності) також обчислюють за формулою співвідношення загальної кількості службових слів (сполучників і прийменників) до загальної кількості речень. За величин у межах одиниці забезпечується достатньо гармонійний зв'язок службових слів і синтаксичних конструкцій:

Клог.звя'зн. = Nслужб.слів/3Nреч.

Коефіцієнт емболії (мед. *ембола* – закупорка кровоносної судини), чи «засміченості» мовлення, становить собою співвідношення загальної кількості ембол, тобто слів, які не несуть семантичного навантаження, до загальної кількості слів у реченні. До складу ембол, які характеризують неплинність мовлення (див. 3.8) входять прагматичні маркери у формі вигуків, часток (укр. «ну», «ха-ха», «еге», «ж», «ой»; англ. “oh”, “oh my God”, “well”, “kind of”, “sort of” та ін.), вульгаризмів (ненормативна лексика), нерелевантних повторів. Коефіцієнт емболії свідчить про особливості вербального інтелекту й емоційний стан мовця/автора тексту. Він також може дати уявлення про загальну культуру мовлення:

Кемб. = Нембол/Nусіх слів x 100%

У нашому подальшому дослідженні закономірностей у перекладі ПЛА матиме велике прикладне значення, оскільки дасть змогу встановити параметри емпіричних закономірностей перекладу художнього тексту. Зауважимо, що встановлення (підрахунок) показників художніх творів та перекладів за допомогою ПЛА використовуватимемо електронним способом (див. нижче), застосовуючи комп'ютерну версію ПЛА – *Textanz 2.3*.

Для підвищення ступеня об'єктивності даних метод ПЛА нерідко доповнюється КА. Приклад нижче демонструє аналіз мовлення персонажа у стані емоційної напруги. Як свідчать результати досліджень, існує пряма кореляція між такими станами та «зміненими станами свідомості» [25; 559] й «правопівкульовим» мовленням. У змінених станах свідомості (ЗСС) мовлення людини зазнає деформацій. У граматичному плані збільшується питома вага повнозначних слів, фіксуються повтори, спрощується синтаксис. У лексичному плані простежується зниження розмаїття лексики,

стереотипізація, збільшення кількості помилок, загалом – дестабілізація «нормального» мовлення. Очевидним є зв'язок характеристик мовлення у ЗСС та «правопівкульового» мовлення [438]. Відповідно, відхилення за параметром емболії також «грає на користь» вербально-логічного (сукцесивного) способу обробки інформації читачем, викривляючи авторську гештальтну (симультанну) схему інтерпретації тексту.

Для нас являють інтерес психолінгвістичні особливості відтворення особливостей мовлення індивіда, що перебуває у ЗСС. У наведеному нижче прикладі герой (Голден Колфілд) спілкується телефоном, перебуваючи у ЗСС (стані алкогольного сп'яніння):

“This is me. Holden Caulfield. Lemme speaka Sally, please... Yeah. Wanna talka Sally. Very important. Put her on... Wake'er up, hey. Attaboy...” [247].

а) *«Це я. Голден Колфілд. Саллі... Покличте... Будь-ласка... Знаю. Я хочу... З Саллі... Побалакати. Дуже важливо... З'єднайте мене з нею!.. Розбудіть! Чуєте... розбудіть... її! Будьте людиною!»* [170].

б) *«Это я. Холден Колфилд. Пжалста, пзовите Салли... Знаю! Мне надо поговорить с Салли. Очень важно. Дайте её сюда!.. Разбудите её! Слышите?»* [184].

Проаналізуємо текст-оригінал і переклади. В українській версії перекладач (О. Логвиненко) компенсує фрагментарність та уривчастість мовлення персонажа такими ж стислими висловами, характерними для мовлення людини у ЗСС. Натомість російський переклад словами *пжалста*, *пзовите* фонетично компенсує лексичні «нюанси» в мовленні Голдена. В українському тексті вжито 14 речень, у російському – лише 9. Для порівняння: в оригіналі автор уживає також 9 речень. Отже, на перший погляд, російський переклад удаліший у синтаксичному плані.

В оригіналі середній розмір речень – 2,55; індекс дієслівності/агресивності дорівнює 30 %, коефіцієнт лексичної різноманітності – 83 %, логічної зв'язності – 0,07 %; емболії – досить

високий: 0,13 %. В українській версії середній розмір речень – 1,8 слів; індекс дієслівності/агресивності дорівнює 36 %; словникової різноманітності – 68 %; логічної зв'язності – 0,05 %; емболії – також високий: 0,12 %. У російському перекладі середній розмір речень – 2,3 слів, коефіцієнт дієслівності/агресивності дорівнює 33 %; лексичної різноманітності – 86 %; логічної зв'язності – 0,04 %; емболії – менший, ніж в оригіналі та українському перекладі (0,09 %).

Упадає в око розмір речень – у межах 2,55–1,8–2,3; питома вага дієслів значно збільшена – 30–36–33 %; в українському перекладі така вербальна «поведінка» свідчить про підвищену збудженість та активацію прихованих підсвідомих стимулів суб'єкта; коефіцієнт логічної зв'язності дуже низький – 0,07–0,05–0,04 %; коефіцієнт емболії навпаки – 0,13–0,12–0,09 %.

Отже, під час перекладу «правопівкульового» мовлення перекладачеві потрібно суворо дотримуватись особливостей мовної форми оригіналу, зважати на повтори, низькі показники лексичної різноманітності та зв'язності й високу питому вагу функціональних одиниць, адже художній текст – це єдність форми та змісту; деструктивні зміни у перекладі форми призведуть до порушень змісту повідомлення автора.

У перекладі вагу мають також функціональні одиниці – сполучники та дискурсивні маркери, які слугують позначниками конкретного виду відношення (сурядного або підрядного) між реченнями або групою речень у тексті, про що ми говоритимемо нижче. Так, наприклад, Ю. Покальчук у творі «Видіння» [155], описуючи переживання суб'єктом подій уві сні як форми ЗСС, використовує особливі засоби – сполучники *-і* між реченнями й однорідними членами речень. Сурядність зв'язку імплікує не послідовне розгортання подій у часі, а паралельне, атемпоральне в просторі. Тому перекладач повинен наслідувати цю модель простороподібного «вертикального часу», зберігаючи названі сполучники в повному обсязі й тим самим свідомо моделюючи в ПТ гештальтність скрипту ВТ.

ПЛА як метод стилістичного зіставного аналізу допомагає з'ясувати відмінності між формально-стильовими рисами ВТ, які містять «відбиток» автора, і лінгвальними характеристиками ПТ. Регулярні зміни, якщо вони фіксуються в понад двох перекладацьких версіях, можуть свідчити про небажані «деформувальні тенденції» [353].

Здійснений вище аналіз на основі методу ПЛА здатен змоделювати проєкцію авторського тексту на свідомість потенційного читача й зіставити її через виявлені виправдані чи невивиправдані спільні (універсальні) перекладацькі рішення з потенційною «естетичною реакцією» читачів перекладу. Що більша кількість текстів перекладу в розпорядженні дослідника-перекладознавця, то вищим є вірогідність установаження закономірностей художнього перекладу.

Цінність здійсненого вище вивчення дискурсу персонажа в стані емоційної напруги як форми ЗСС полягало в наданні ключів до відповіді на складне питання щодо взаємозв'язку між внутрішнім мовленням і рисами глибинного коду мислення перекладача під час інтерпретації. Цим виявляємо взаємодію перекладацьких афективного й когнітивного блоків у схемі художнього перекладу, які перебувають по різні боки кордону між свідомим та несвідомим. Проведений аналіз простежує ізоморфізм між «правопівкульовим» гештальтним мисленням, перекладознавчою проблемою механізмів функціонування творчого мислення перекладача на несвідомому рівні за моделлю конекціонізму, та рисами внутрішнього мовлення, яке, за М. І. Жинкіним [88], послуговується універсально-предметним кодом УПК.

3.4.3. Кореляційний і факторний аналіз.

Кореляційним аналізом (КРА) є комплекс методів статистичного дослідження взаємозв'язку між змінними, пов'язаними кореляційними відношеннями. Ними вважають такі відношення між змінними, за яких виступає здебільшого нелінійна їхня залежність, тобто значенню будь-якої

довільно взятої змінної одного ряду може відповідати деяка кількість значень змінної іншого ряду, які можуть відхилитися в той чи інший бік [614, с. 139]. КРА – один із ключових методів статистичної обробки емпіричного матеріалу в прикладних психолінгвістичних та психодіагностичних дослідженнях загалом.

Цей метод має за мету перевірити гіпотези про зв'язки між змінними з використанням коефіцієнтів кореляції. Останні – це ступінь прямої чи зворотної пропорційності між двома змінними. Він чутливий до зв'язку за умови, якщо зв'язок монотонний, тобто не змінює напрямку в міру збільшення значень однієї зі змінних. Силу зв'язку визначають за абсолютною величиною кореляції (від 0 до 1), напрям – за знаком: позитивний – зв'язок прямий, негативний – зворотний. Надійність зв'язку визначають p -рівнем статистичної значущості.

Статистична значущість коефіцієнта кореляції тим вища, чим більша його абсолютна величина. Статистичну гіпотезу про зв'язок двох змінних перевіряють відносно коефіцієнта кореляції r -Пірсона [226, с. 148]. КРА дає досліднику змогу виявити важливі зв'язки між досліджуваними об'єктами [202, с. 345], у нашому випадку – зіставляваними текстами.

Факторний аналіз (ФА) як загальнонауковий метод квантитативних досліджень – це комплекс аналітичних методів, які дають змогу виявити латентні ознаки, а також причини їх виникнення та внутрішні закономірності їх взаємозв'язку [614, с. 361]. ФА лежить в основі побудови семантичних просторів і має за мету зменшення розмірності вихідних даних для їхнього економного опису за умови мінімальних втрат вихідної інформації. Інакше кажучи, ФА спрямований на перетворення вихідного набору ознак у простішу й змістовнішу форму. Центральним завданням ФА є перехід від сукупності безпосередньо вимірюваних ознак досліджуваного явища до комплексних узагальнених факторів, результатом чого є істотно менше їхнє

число як нових змінних. Фактор розуміють як причину спільної мінливості декількох вихідних змінних.

Згідно з думкою одного з авторів ФА – Л. Терстоуна, означений метод є прийомом «конденсування» тестових оцінок через їхнє зведення до відносно малої кількості змінних. Тому ФА – не лише інструмент статистичної обробки вихідних даних для їх узагальнення, а й широкий науковий спосіб підтвердження гіпотез щодо природи процесів, властивих самій вимірюваній властивості. Рис. 3.4 слугує наочною моделлю ФА. Области ознак (у нашому випадку характеристик текстів А, В і С), що містяться у вимірюваних текстах, представлені як прямокутники. У зоні 1 містяться спільні ознаки для текстів А і В, в зоні 2 – для А і С, нарешті, у зоні 3 – для В і С. У зоні 4 присутні ознаки, об'єднані загальним для сукупності трьох текстів фактором. Відносна площа зон ілюструє факторну вагу – міру прояву виявленої латентної змінної (ознаки) – представленість у результатах аналізу виділеного універсального фактора ХАВС. Вихідною інформацією для проведення ФА є кореляційна матриця, яка в деяких моделях ФА може охоплювати кластерні відношення, відстані в семантичному просторі вимірюваних ознак об'єктів аналізу. Виділені через аналіз інтеркореляцій зв'язки впливають на вагу кожного фактора [614, с. 362].

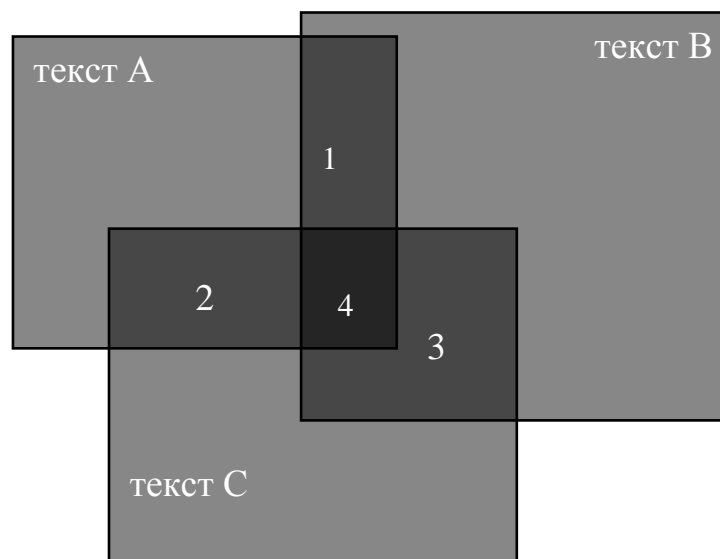

Рис. 3.4. Схема виявлення спільних ознак у факторному аналізі

Попри те, що ФА є одним із найскладніших і найтрудомісткіших методів, він розв'язує головне завдання – зменшення кількості ознак із мінімальними втратами вихідної інформації.

ФА передбачає обернення для однозначності інтерпретації даних. У нашому випадку як метод факторизації використовуватимемо Варимакс-обертання (*Varimax normalized*). Воно є процедурою ортогонального обертання, у якому осі факторів залишаються перпендикулярні одне одному. Таке обертання в сучасних статистичних дослідженнях застосовується найчастіше [226].

ФА як квантитативний метод багатомірної статистики дає змогу виявити смисловий інваріант пунктів, які входять до фактора. Семантично категорії-фактори є деякою метамовою опису значень, саме тому семантичні простори дають змогу проводити семантичний аналіз цих ознак, робити висновки щодо їхньої подібності чи різниці, обчислювати семантичні дистанції між значеннями через вимірювання відстані між відповідними координатними точками всередині n -мірного простору [242, с. 197].

Існують комп'ютерні програми, які використовують ФА і КРА. Найавторитетнішою серед них є програма математичної обробки даних *SPSS*, якою ми скористаємося як інструментом описової статистики, кореляційного аналізу, порівняння залежних і незалежних вибірок корпусів текстів, а також аналізу фоносемантичних закономірностей сприйняття перекладів поетичних текстів.

На думку В. В. Левицького, квантитативні методи аналізу мовного матеріалу, які спершу застосовували лінгвісти під час вивчення лексичного складу мови, здатні відчинити перед дослідником вікно у прихований від інтроспективного (інтуїтивного) спостереження світ мовних явищ [202, с. 415]. Їхнє використання в перекладознавчому дослідженні разом із методикою СД, ВАЕ та ІНТРА (див. нижче) вважаємо найефективнішими і результативними психолінгвістичними інструментами об'єктивного аналізу

мовних явищ у художньому перекладі. Разом із тим, сучасні комп'ютерні технології та методи, серед яких і застосований нами *LIWC* для аналізу корпусних даних, істотно розширюють можливості отримання й квантитативної обробки лінгвістичних даних [Ibid.].

3.5. Метод зіставного аналізу

Зіставний метод сформувався на засадах зіставного мовознавства в 30–40-х роках ХХ століття, хоча перші спроби контрастивного вивчення мов робилися ще у ХVІІІ столітті. Зіставний, або контрастивний, метод – це сукупність прийомів дослідження й опису мови через її системне порівняння з іншою мовою з метою виявлення її специфіки. Цей метод застосовується до вивчення будь-яких мов – споріднених і неспоріднених, але спрямовується на їхній поточний стан [274].

До загального кола завдань порівняльного мовознавства належить:

- вивчення властивостей мов, що зіставляються, і які можуть залишатися непомітними під час лише «внутрішнього» дослідження мови;
- з'ясування схожостей і відмінностей у послуговуванні мовними засобами різними мовами;
- зв'язок із різновидами прикладної лінгвістики, насамперед із викладанням іноземної мови, що дає змогу передбачати й долати небажану інтерференцію, а також із викладанням теорії перекладу, для якої зіставне й контрастивне мовознавство є надійним джерелом лінгвістичних знань;
- забезпечення матеріалом для типології й виявлення універсалій [82, с. 46].

Зіставний метод доцільно застосовувати, коли мовознавче дослідження виходить за межі однієї мови. Він установлює між зіставляваними мовами відношення контрасту на всіх мовних рівнях: фонологічному, граматичному, семантичному та лексичному.

У нашому дослідженні застосовано зіставний метод для встановлення розбіжностей між оригінальними творами та їхніми перекладами, з одного боку, та оригінальними творами однією мовою та перекладами цією ж мовою, організованими в паралельний і зіставний корпуси, відповідно. Зіставний метод має велику практичну вагу для перекладознавства, оскільки дає змогу виявити збіги й розбіжності в зіставляваних парах, розкрити конкретні нетипові риси мови перекладу, встановити спільні закономірності, властиві всім або багатьом перекладам.

3.6. Інтроективний аналіз

Вивчення мисленнєвих операцій перекладача безпосередньо під час перекладу залишається одним із найменш розроблених розділів сучасної теорії перекладу. Як зазначає В. Н. Комісаров, організація психолінгвістичних експериментів, у яких інформанти діють у строго заданих умовах експерименту, і його результати піддаються більш-менш об'єктивній інтерпретації, істотно підвищують об'єктивність отримуваних даних у перекладі. Особливо цінні результати досягаються під час використання методу “think-aloud protocol” (ТАР) – «міркуй уголос» [171, с. 25; 230, с. 114; 257; 451; 453] або інтроективного аналізу (надалі – ІНТРА). Термін стосується виду дослідницьких даних, що застосовуються в емпіричних дослідженнях перекладацького процесу. Спосіб збирання даних у вигляді вербалізації думок означає, що суб'єктів просять вербалізувати зміст своєї свідомості під час виконання завдання. Письмові продукти такої вербалізації – транскрипти – називають протоколами.

Метод запозичений із когнітивної психології [384] і вперше застосований у прикладному перекладознавстві Г. Крінгсом, П. Герлоф та В. Льоршером [399; 445; 470]. Попри подібність до класичної інтроекції, коли особа аналізує власні мисленнєві процеси, процедура «міркуй уголос»

набула більшої популярності як шлях одержання даних щодо когнітивних процесів [384]. Активне впровадження цього методу в перекладознавчих дослідженнях датуються другою половиною 80-х рр. минулого століття [451]. Г. Крінґс запропонував ґрунтовне емпіричне дослідження перекладу на основі цього експериментального психолінгвістичного методу [445]. Отримані ним дані істотно розширили уявлення перекладознавців про психолінгвістичні особливості процесу перекладу. Заслужують на увагу й результати емпіричного вивчення стратегій перекладача за цією самою методикою польських психолінгвістів під керівництвом Б. Віат, які засвідчують вірогідність отриманих даних і високу надійність протоколів «міркуй уголос» [590].

На основі широкого вивчення відгуків про метод, дослідники дійшли висновку, що за умови обережних й адекватних інструкцій процедура не здатна змінити хід думок інформанта чи зачепити структуру його мисленнєвих процесів, хіба що здатна незначно уповільнити їх.

Попри переваги методу, існують його певні обмеження щодо низки когнітивних процесів, які можливо вивчити за його допомогою. Наприклад, вербалізації підлягають лише та інформація, що активно переробляється в робочій пам'яті. Це означає недоступність несвідомих (автоматичних) процесів. Висока когнітивна складність тексту також здатна стати на заваді вербалізації, адже може забрати всі ресурси суб'єкта. Як наслідок, процедура може надати інформативні фрагменти когнітивних процесів, проте не вичерпну картину реального процесу мислення перекладача. Аби цього досягнути, її слід доповнювати, наприклад, даними методу кілогінгу [див. 430].

Процедура «міркуй уголос» має і сьогодні подальше використання в когнітивній психології й психолінгвістиці, наприклад, в експертизі текстів. Застосування методу в прикладному перекладознавстві засвідчує таку річ:

метод дає змогу встановити більше цікавих деталей у мисленні перекладача, ніж первинно перебачалося першими дослідниками-когнітивістами.

Дослідження Г. Крінгса довели факт збільшення часу для виконання завдання на 30 відсотків у зв'язку із застосуванням згаданої процедури. Ще однією особливістю є те, що мінімальна одиниця перекладу під час вербалізації думок зменшувалася [Ibid.], але це не впливало на процес редагування перекладу у професійних перекладачів. Водночас у студентів-перекладачів виявлено меншу мінімальну одиницю перекладу, порівняно з відповідною у зрілих перекладачів.

Останні також застосовують ширшу базу знань, на відміну від перших, які розглядають процес перекладу як просту лінгвальну операцію перекодування [445; 471; 629]. Крім того, процес перекладу у професіоналів не обов'язково набуває рис автоматичності зі збагаченням досвіду [399]. Отже актуальним завданням протоколів «думай уголос» і сьогодні лишається висвітлення питання того, які когнітивні процеси мають із часом тенденцію до автоматизації, а які вимагають свідомого контролю навіть у професійних тлумачів, а також питання розвитку перекладацьких експертних умінь, перетворення незрілих студентів-перекладачів на професіоналів.

Отож, ідею застосування методу ІНТРА в перекладі ми вибрали не випадково. Роздуми вголос трактуються в психолінгвістичних дослідженнях як надійний засіб для з'ясування того, як самі перекладачі приходять до остаточного рішення, оскільки їхні дії не підпорядковуються докладним інструкціям чи запитанням [92; 170].

Зазвичай, перекладачі – учасники експерименту – працюють парами, адже вважають, що діалог під час розмірковування вголос – найуспішніший вид роботи [451, с. 180]. Це стимулює вербалізацію основних процесів мислення: досліджуваним під час перекладу доводиться висувати, пояснювати й обґрунтовувати свої гіпотези. Лексичний пошук упродовж діалогу при перекладі, як підкреслюють Р. Циммерман та Л. Шнейдер, – природніша

ситуація, ніж роздуми вголос під час індивідуального перекладу. На їхню думку, різні процедури дають змогу виявляти таке: по-перше, індивідуальні роздуми вголос, діалог та інтерв'ювання виявляють загальні стратегії перекладача; по-друге, коментування та інтерв'ювання після перекладу дають змогу виявити пріоритетні стратегії та знання декларативного типу [611].

Процедура ІНТРА. Досліджуваним представляють друкований текст оригіналу. Завдання полягає в перекладі з аркуша тексту зазвичай невеликого обсягу. Від учасників вимагається коментувати вголос хід своїх думок та варіанти перекладу. Відповіді респондентів ІНТРА записуються або на магнітофонну плівку, або на комп'ютерний компакт-диск (жорсткий диск) із подальшим перенесенням у протоколи через транскрибування їхніх коментарів. Запис може відбуватися або в присутності експериментатора, який не втручається в хід перекладу, або вдома, коли самі учасники записують власні коментарі [590]. Цінність даних полягає саме в коментарях респондентів.

Попри трудомісткість декодування результатів звітів, ІНТРА заслуговує на особливу увагу й видається досить надійним інструментом у встановленні саме процедурних емпіричних закономірностей художнього перекладу. Усе викладене вище обґрунтовує доцільність застосування психолінгвістичного методу ІНТРА процесу художнього перекладу під час дослідження емпіричних (часткових) закономірностей.

Обраний нами методичний інструментарій сприятиме перевірці валідності психолінгвістичної моделі перекладу й слугуватиме реалізації завдань цього дослідження психолінгвальних закономірностей перекладу художнього твору.

3.7. Комп'ютерні інструменти перекладознавчого дослідження: *LIWC2015* і *Textanz*

Кількісні методи у мовознавстві зазвичай досліджують значні масиви текстів, тому для застосування таких методів необхідні засоби доступу до текстових даних, що допускають багаторазове звернення до них. Цими засобами можуть бути комп'ютерні бази даних; створення машинних фондів національних мов розширює можливість вивчення мови, особливо за допомогою кількісних методів. Кількісні методи мають значення здебільшого під час дослідження писемної мови й характеризуються використанням математичних обчислень і вимірювань під час вивчення мовних і мовленнєвих рис. Ці інструменти також називають статистичними, оскільки вони базуються на математичній статистиці. Ці методи можна застосовувати до об'єктів різного типу, тому в лінгвістиці вони використовуються для аналізу одиниць будь-якого рівня.

Водночас існує деяка відмінність між кількісними та статистичними методами. Перші зводяться до простого підрахунку частоти вживання мовних одиниць, тоді як статистичні методи передбачають використання різних формул для виявлення правил розподілу мовних одиниць у мовленні, для вимірювання зв'язків між мовними елементами, встановлення тенденцій у розвитку та функціонуванні мови, а також з'ясування залежності між якісними й кількісними характеристиками мови [279]. Останнім часом використання цих методів для вивчення мовного матеріалу значно зросло.

3.7.1. *LIWC2015*.

Комбінування методів кількісного й статистичного аналізу в нашій праці відбуватиметься за допомогою комп'ютерних інструментів *LIWC* і *SPSS*, опис яких подано нижче.

Більшість одиниць у дискурсі, непомітних для ока дослідника, можна зафіксувати, використовуючи комп'ютерні методи психолінгвістичного аналізу. Мовні одиниці, що ними послуговуються мовці в повсякденному мовленні, виявляють їхні думки, почуття, особистісні риси та мотиви. Інакше кажучи, слова, які використовують у мовленні особи, мають високу психологічну цінність. Сучасні комп'ютерні технології дають змогу здійснювати психолінгвістичну діагностику текстів й робити узагальнення щодо авторських інтенцій і мотивів. Витоки сучасного автоматизованого психолінгвістичного аналізу дискурсу базуються на спостереженні за людською (не)вербальною поведінкою. Підвалини цього підходу закладали багато вчених, серед яких З. Фройд, який своїми дослідженнями звернув увагу на так звані обмовки, коли очевидні мовні помилки приховували справжні інтенції особи. Г. Роршах та колеги розробили проєктивні тести для виявлення людських думок, намірів та мотивів на основі способу опису особою чорнильних плям [530]. Д. Макклеланд із групою дослідників тематичних аперцептивних тестів з'ясував, що розповіді, вигадані людьми на основі рисунків, могли дати важливі ключі щодо розуміння потреб осіб у професійній належності, владі, досягненнях [476].

Першу програму комп'ютеризованого аналізу тексту було розроблено групою вчених під керівництвом Ф. Стоуна [554], які побудували кодові схеми інтерпретації тексту, адаптувавши ідеї Макклеланда. Програма під назвою "General Inquirer" будувалася на серії алгоритмів, використовуваних під час визначення психічних розладів, оцінюванні мовлення, вимірюванні особистісних шкал. Одним із перших автоматизованих способів текстового аналізу був також метод лікаря за професією В. Вайнтрауба (1989), який звернув увагу на те, як люди використовували артиклі та займенники. Учений вручну рахував слова в текстах, серед яких були політичні промови, медичні інтерв'ю, вивівши загальні закономірності щодо зв'язку між уживанням займенника першої особи однини в різних відмінках (*я, мій, моє,*

моїм, мого) та рівнем депресивності досліджуваного. Проте досить довгий час його робота залишалася поза увагою вченого світу.

Особливої популярності питання створення автоматизованих інструментів аналізу мовлення набуло у 1980-х роках. Однією з ініціативних груп, яка займалася виявленням в дискурсі інформантів лінгвальних аналогів їхніх психологічних станів, була команда фахівців під керівництвом соціального психолога з Техаського університету в Остіні Дж. Пеннебейкера [512]. Групі експертів давали завдання провести кореляцію між тим, що вони бачили в тексті інформантів, та тим, як ті розповіді були організовані. Особливу увагу привертала когерентність, емотивні маркери, оптимізм, аргументованість тощо. Інструкція для досліджуваних експериментальної групи була така: упродовж 15 хвилин написати про життєві травматичні події, які й досі їх хвилювали, не замислюючись над можливими граматичними, стилістичними чи орфографічними помилками. Для досліджуваних контрольної групи тема була інша: описати, наприклад, свій сніданок, взуття тощо. Експеримент тривав чверть години протягом чотирьох сесій щодня. Як з'ясувалося згодом, після закінчення експерименту в учасників відбулися позитивні емоційні зрушення й покращення у фізичному здоров'ї [511]. Робота експертів полягала в оцінюванні змісту текстів і зіставленні вербальних маркерів. Не всі експерти групи однаково оцінювали тексти: на заваді ставав чинник їхнього психоемоційного перевантаження, що призводив до повільності в роботі, самі фахівці ставали більш депресивними після прочитання наративів про психічні травми. Саме тому було вирішено полегшити їхню роботу, звернувшись до комп'ютерної розробки оцінювання тексту, метою якої було виявлення та підрахунок слів із психологічних категорій. Учені розробили й валідизували комп'ютерну програму *Linguistic Inquiry and Word Count (LIWC)*, що є однією із найточніших програм, призначених для аналізу тексту. Суть її роботи зводиться до спостереження й фіксації лексичної неоднорідності мовних одиниць.

Підтверджено внутрішню надійність та зовнішню валідність психолінгвістичної програми *LWSC* [514, с. 8]. Водночас, як зазначають автори, показники валідності і надійності програми, яка ґрунтується на індивідуальному мовленні, буде зазвичай нижчими, ніж у психометричних тестах. Це пов'язано із нормами функціонування мови, коли людина уникає використовувати одне й те саме слово, аби запобігти повторів. Тому автори висунули припущення, що якщо, наприклад, мовець використає бодай одне слово з категорії “family”, то існує висока ймовірність появи й інших слів із цієї категорії в тексті. Автори методики визначали частотність використання слів певної категорії і здійснювали інтеркореляцію з частотністю конкретного слова із цієї категорії. *Кронбах α* для всіх категорій становить від 0,55 до 0,93.

LWSC установлює (у відсотках) питому вагу слів вхідного тексту (input text) із кожної з понад вісімдесяти категорій, установлюючи відсоток їхнього використання в цьому тексті. В останній англійській версії програми 2015 року словник налічує понад 6 тис. 400 слів, кожне з яких програма групує в змістові категорії, наприклад, граматичні категорії, психологічні конструкти, категорій соціальних стосунків та особистісних тематичних категорій типу “friend”/«друг», “female”/«жінка», “male”/«чоловік», “work”/«робота», “religion”/релігія, “family”/«сім'я», “home”/«дім», “leisure”/«відпочинок», “death”/«смерть», “money”/«гроші» тощо. Програму побудовано таким чином, що, зафіксувавши в тексті конкретне слово, машина приписує його до однієї чи декількох відповідних категорій.

LWSC містить два блоки – блок обробки та словники. Кожне слово в певному тексті корелює зі словом-відповідником зі словника. Слова класифіковано за їхньою належністю до функціональних (стильових) та повнозначних (змістових). До перших належать займенники, артиклі, прийменники, сполучники. До других – дієслова, іменники, прикметники, прислівники. Зацікавленість у дослідженні саме стильових слів пояснюється, наприклад, тим, що хоча пересічний носій мови в середньому має, скажімо,

словник зі 100 тис. слів, лише приблизно 500 слів (0,5%) складають функціональні слова. Проте саме ці слова посідають близько половини всіх слів у його актуальному мовленні. Із психолінгвістичної перспективи, функціональні слова відбивають те, як люди спілкуються, а змістові слова передають те, що вони говорять. Тому стильові слова є лінгвопсихометричними індикаторами вимірювання змісту соціального та психологічного світів мовця [560].

Прикладний потенціал цієї програми експериментально апробовано нами під час перевірки текстів на ступінь їхньої ймовірної неправдивості. Описані Ю. Розенгарт у праці [260] під керівництвом автора цих рядків результати аналізу англomовного політичного дискурсу за допомогою *LIWC2015* засвідчили, що таке спотворення інформації маркує стратегія дистанціювання мовця від змісту своїх повідомлень, менша кількість самореференцій, натомість більша кількість референцій на інших осіб. Існує висока ймовірність того, що мовці, які схильні частіше вживати дистантні референти, наприклад: *college friend, that guy, there*, кажуть неправду, що і фіксує *LIWC2015*.

Використання слів із негативною семантикою може бути викликано відчуттям провини мовця через саму неправду чи через речі, про які йому доводиться казати нещиро. Унаслідок емоційної напруги [cf.: 333] та провини через нещирість, мовець недовільно висловлює більше негативних емоцій, що фіксує *LIWC* збільшенням у його мовленні заперечних конструкцій та часток (категорія “negate”).

Наступним психолінгвальним маркером спотворення інформації є низький ступінь когнітивної складності: зазвичай комуніканти схильні говорити про себе (правду) і тому таке комунікативне завдання не складне, не потребує залучення й докладання інтенсивних когнітивних зусиль. Такий дискурс насичений маркерами когнітивних процесів (cogproc), – когнітивними (діє)словами, наприклад, індикаторами когнітивно

складнішого мовлення, якому властивий вищий ступінь обґрунтованості, конкретності: *(be)cause, know, ought*. Проте коли завдання ускладнюється під час реалізації інтенції спотворення даних, потребуючи залучення вищого ступеня когнітивних зусиль, мовлення втрачає когнітивну складність, насичуючись дієсловами «руху» (*motion*), доступ до яких за цих умов полегшений. Під час цього маніпулятору доводиться вдаватися до ширшого фонду знань, тобто зміщувати фокус на інших, що виявляється у збільшенні показників із категорій *shehe, they, distal*.

Високий ступінь ймовірності повідомлення неспотвореної інформації також марковано збільшеною кількістю слів, довжина яких перевищує шість букв (*sixltr*) та слів із семантикою винятковості, або «ексклюзивних» слів (*differ*). Отож серед них сполучники *but, however, although* тощо, прийменники *without*, дієслово *exclude* вживані (з нейролінгвістичного погляду) тоді, коли мовець намагається здійснити продумані логічні операції розмежування того, що належить до певної категорії, а що ні [489].

Функціональні слова здатні позначати просторові відношення, що слугують первинними організувальними віхами в структурі картини світу [155, с. 38]. Говорячи про простір у сприйнятті індивідом, слід розмежовувати принаймні ті просторові параметри, які можна назвати проксимальними/ дистальними. Що вище щільність (частотність) ужитих займенників першої особи, то вищий ступінь правдивості повідомлюваної інформації: самореференція показує, що мовець щирий сам із собою [532]. Лінгвістично це виражено проксимальними словами, семантика яких «ближча» до мовця, наприклад: *my mom, my dad*. Наприклад, присвійний займенник *my* показує, що позначуваний ним іменник чи об'єкт належить агенсу чи стосується його (проксимальний аспект). Дистальна мова базується на понятті відносності щодо агенса. Водночас, послуговування присвійним займенником *their* свідчить, що іменник чи об'єкт стосується інших (дистальних) осіб. Тому займенники – приклади дейктичних виразів, позаяк

їхнє (проксимальне чи дистальне) значення залежить або співвіднесено з дискурсивним агенсом.

3.7.2. Проблеми перекладу словника *LIWC2015* на українську мову.

Перша версія *LIWC* була розроблена як частина дослідницького проекту вивчення кореляції мови й інформації. Друга (*LIWC 2001*) і третя (*LIWC 2007*) версії удосконалили оригінальну програму розширеним словником та сучаснішим дизайном програмного забезпечення [512].

Програмне забезпечення останньої версії *LIWC2015* має значно змінений словник та параметри програмного забезпечення [514]. Важливо те, що версія і програми, і словника 2015 року – нові, а не просто оновлена «декорація» попередніх версій. Проте, як і попередні версії програми, вона складена таким чином, щоби швидко й ефективно аналізувати і окремі файли, і низку файлів у теці. Водночас, програма видається прозорою та гнучкою у своєму використанні, надаючи користувачам різні шляхи для дослідження лексики. Обидві академічні версії програми, завантажувана та онлайн, спираються на внутрішній стандартний словник, що визначає, які слова фіксуються в цільових текстових файлах.

3.7.2.1. Основний модуль обробки текстів. *LIWC2015* призначений для обробки письмового або транскрибованого тексту, що зберігався як цифровий файл в одному з декількох форматів, включаючи звичайний текст (plain text), PDF, RTF або стандартні файли Microsoft Word із розширенням, наприклад, .ppt, .doc та .docx). На відміну від попередніх версій, поточна версія 2015 року обробляє текст рядок за рядком у межах стовпчиків та між ними в кількох форматах електронних таблиць, включаючи ті, що зберігаються у форматах .xls, .xlsx та .csv. Кожен текстовий файл підлягає аналізу відносно 80 категорій словника англomовної версії, як-от: аналітичне мислення (Analytic), вплив (Clout), автентичність (Authentic) та емоційний тон (Tone); середня кількість слів у реченні (WPS), відсоток слів у тексті,

довжина яких перевищує шість літер (Sixltr); стандартні лінгвістичні категорії, наприклад, відсоток у тексті функціональних (стильових) слів із процедурним значенням – займенників (Pronoun), прийменників (Prep), сполучників (Conj) та повнозначних (змістових) слів, наприклад, дієслів (Verb), прикметників (Adj) тощо. Крім того, словник уключає категорії слів, які стосуються психологічних станів, зокрема афектів (Affect), когнітивних процесів (Cogproc), біологічних процесів (Bio), мотивів (Drives); особистісні тематичні категорії, наприклад, робота, дім, дозвілля; соціолінгвальні маркери з повсякденного спілкування: лексичні одиниці зі значенням згоди, слова-паразити, нецензурна лексика, жаргон інтернет-користувачів.

3.7.2.2. Особливості перекладу словника *LIWC2015*. Оригінальна версія словника *LIWC2015* є центральною складовою стратегії аналізу тексту. Кожен словниковий запис додатково визначає одну або кілька категорій слів або словникових підтем. Наприклад, слово ‘cried’, через свою семантику, є складником п’яти підкатегорій: Sad, Negemo, Affect, Verb та FocusPast. Отже, якщо програма фіксує в тексті слово ‘cried’, воно ввійде до кожної із п’яти субкатегорій.

LIWC, як і всі сучасні комп’ютерні інструменти аналізу тексту, не позбавлений помилок під час виявлення та віднесення окремих слів до конкретної категорії. Наприклад, *божевільний* – слово, яке машина відносить до групи негативних емоцій (Negemo), що впливає на загальну оцінку тексту. Як правило, семантика цього слова містить гнів. Проте іноді воно може мати конотативні значення радості (*він божевільний від неї*). Для програми *LIWC* такі речі не є серйозною проблемою, оскільки в основі програми закладено переваги ймовірнісних (статистичних) моделей використання мови. Так, у певному реченні слово “божевільний” може бути використане для вираження позитивних емоцій. Проте, якщо авторський текст «випромінює» позитив, програма спирається на відносно високі кількісні показники інших позитивно заряджених слів, попри наявність згаданої лексеми. Відтак, подібні до

вищеокресленої незначні класифікаційні помилки рідко впливають на висновки, позаяк перші компенсуються тим, які слова найчастіше використовує автор у тексті. Крім того, ці та подібні недоліки усуваються більшим за розміром вихідним текстом. Інакше кажучи, що більше слів у тексті, то надійнішими є результати. Тому, природно, результати аналізу тексту з 10 тис. слів дають набагато надійніші результати, ніж тексту обсягом 100 слів.

Належність української та англійської мов до різних гілок індоєвропейської родини мов (українська – до слов'янської, англійська – до германської), а також до різних структурних типів (англійська – аналітична, де граматичні відношення в реченні відтворюють граматичні морфеми, а українська – синтетична, що спирається на флексії), становить найбільший комплекс граматичних проблем перекладу, зокрема словника *LIWC2015*. У мові оригіналу (англійській) словника *LIWC2015* відсутні дієприслівники, категорії роду іменників і прикметників тощо, а в мові перекладу (українській) вони наявні, вимагаючи окремого перекладу в усіх формах. Натомість в українській відсутні артиклі, які в англійській мові сигналізують про особливості актуального членування інформації в реченні.

Слід також зазначити, що англійській мові властива граматична омонімія, тобто одні й ті само дієслова можуть бути смисловими або допоміжними, наприклад, “do”. Це теж викликало суттєві труднощі під час перекладу, адже потрібно було обирати два або більше способів перекладу залежно від виконуваної словом функції.

Смислова, або семантична структура слова, унікальна для кожної конкретної мови, а тому не завжди збігається в лексичних системах англійської мови (вихідної) та української (мови перекладу).

Під час перекладу подекуди неможливо було скористатися буквальним словниковим відповідником, тому доводилося вдаватися до перетворення внутрішньої форми слова або ж його повної заміни, тобто до лексичної

трансформації. Серед провідних лексичних трансформацій, застосованих нами в перекладі, виокремлюємо такі: диференціація, конкретизація, генералізація, транскодування (транскрибування і транслітерація), ескпліцитація, модуляція (смісловий розвиток), описовий та антонімічний переклад [215; 618].

Під час перекладу лексичних одиниць із значенням соціальних стосунків (Social) словника *LIWC*, застосовано було здебільшого диференціацію, конкретизацію, генералізацію як лексичні заміни, а також транскрибування й транслітерацію. Диференціацію відзначає залежність від вибору перекладача на основі принципу синонімії. Наприклад, “champion” – «чемпіон», «переможець». Конкретизація – це процес, протилежний генералізації – заміна слова або словосполучення з широким предметно-логічним значенням на одиницю мови перекладу з більш вузьким значенням. У багатьох випадках застосування конкретизації пов’язане з тим, що в мові перекладу було відсутнє слово з таким само широким значенням. Логічна операція, на якій ґрунтується ця трансформація, – гіпонімія.

У результаті конкретизації одиниця мови-джерела, що виражає родове поняття, замінювалася на одиницю мови-перекладу – вузьким, видовим поняттям, яке входить до складу цього «родового» поняття. У багатьох випадках під час перекладу словника застосування конкретизації було пов’язане з тим, що в українській (мові перекладу) було відсутнє слово зі схожим широким значенням. Наприклад, слово “dear” перекладено в словнику так: *любий, шановний, дорогий, милий*.

Генералізація як заміна мовної одиниці оригіналу, яка має більш вузьке значення, одиницею перекладу з ширшим значенням [215, с. 118], спирається на логічну операцію гіперонімії. Для прикладу візьмімо “fiancee”. В українській мові для позначення дівчини (жінки), якій зробили пропозицію, та яка виходить заміж, використовують одне слово – наречена. Однак в англійській мові слово “fiancee” використовують лише стосовно жінки або

дівчини, якій зробили пропозицію, в той час як у день весілля наречену називають “bride”. Тому в словнику довелося зберегти лише одну українську форму.

Транскодування, яке охоплює транскрибування й транслітерацію, застосовують тоді, коли потрібно відтворити звукову та/або графічну форму слова вихідної мови. *Транскрибування і транслітерація* як форми транскодування, – способи перекладу лексичної одиниці оригіналу шляхом відтворення її форми за допомогою букв мови перекладу. Під час *транскрибування* відтворюється звукова форма іншомовного слова, а під час *транслітерації* – його графічна форма (буквений склад). Провідним способом у сучасній перекладацькій практиці є транскрипція зі збереженням деяких елементів транслітерації. Найчастіше такий спосіб перекладу застосовується для відтворення власних назв та імен, що не змінюють своєї форми в перекладній версії.

У словнику *LIWC2015* зафіксовано велику кількість неологізмів та інтернет-одиниць (Netspeak), що ними послуговуються сучасні носії англійської початку XXI століття. *Транскодування* неологізмів відбувалося в перекладі в тих випадках, коли в цільовій мові та культурі не ввійшло в обіг нове відповідне поняття і відповідний перекладний еквівалент, а перекладач не міг дібрати слово або слова в мові перекладу, які б адекватно передавали зміст поняття і відповідали вимогам до термінотворення.

Особливо часто транскодування термінів відбувається в тих випадках, коли термін у мові перекладу складається з міжнародних терміноелементів латинського або давньогрецького походження. Способом транскодування перекладено, наприклад, такі лексичні одиниці: *chat* – чат, *chorus* – хорус, *blog* – блог, *bowling* – боулінг, *cocktail* – коктейль, *cricket* – крикет, *football* – футбол, *croquet* – крокет, *frisbee* – фрісбі, *hip hop* – гіп-гоп, *hotel* – готель, *jazz* – джаз, *karaoke* – караоке, *marathon* – марафон, *liquor* – лікер, *motel* – мотель, *orchestra* – оркестр, *podcast* – подкаст, *selfie* – селфі, *soccer* –

soкер, symphony – симфонія, *flirt* – флірт, *optimism* – оптимізм та ін. Навіть деякі слова-вигуки ми перекладали цим методом: *wow!* – *вау!*, *ha* – *ха*, *haha* – *ха-ха*, *hehe* – *хе-хе*, *heh*–*хех*.

Ескпліцитація – лексико-граматична трансформація, під час якої лексична одиниця мови-оригіналу замінюється словосполученням, що дає пояснення або визначення цієї одиниці. Наприклад: *CD (compact-disc)* – *компакт-диск*; *e-cig (electronic cigarette)* – *електронна сигарета*; *esig (electronic signature)* – *електронний підпис*.

Слід зауважити, що більшість одиниць ВТ мала еквівалентний переклад, коли значення англійського слова цілковито збігалось зі значенням українського. Найбільше таких слів трапилося під час перекладу лексичних одиниць зі значенням афектів (*Affect*), хоча і при перекладі лексичних одиниць категорії дозвілля (*Leisure*) теж керувалися цим способом. Ось декілька прикладів еквівалентного перекладу: *attractive* – *привабливий*, *annoyed* – *роздратований*, *cheerful* – *життєрадісний*, *gorgeous* – *розкішний*, *hope* – *надія*, *hunting* – *полювання*, *jogging* – *пробіжка*, *solitaire* – *пасьянс*.

Додамо, що під час перекладу деяких лексичних одиниць були і неперекладні лексичні одиниці. Тут мається на увазі цілковите копіювання англійської графічної форми слова. Не перекладали назви корпорацій, технологічні стандарти і назви програмних продуктів, та соціальних мереж, які за інших умов мали б перекладатися, наприклад: *Sony, Netflix, YouTube, Facebook, Instagram, Snapchat, Netflix, Nintendo, Spotify, Xbox*.

Водночас, провідним прийомом перекладу слів-термінів було використано добір лексичного еквіваленту – постійного лексичного відповідника, який точно збігається із значенням вихідного слова [159]. Проте лексичні одиниці мали бути подані у табличному форматі *.xls*, одне слово в одній комірці. Тому було дібрано найвлучніший відповідник згідно з указаною тематикою лексичних одиниць. Наприклад, до лексичної одиниці *official*

можна дібрати кілька варіантів перекладу: *офіційний, державний, посадовець, службовий, посадовий, формальний*. Тому обмежувалися першими трьома, які розташовували в окремі вертикальні комірки.

Поширена була трансформація диференціації, яку характеризував добір еквівалента, що не є словниковим відповідником, проте належно враховував контекст (маркований категорією *LWSC*, у межах якої здійснювали переклад) Основний принцип, який лежить в основі цієї трансформації – синонімія. Наведемо приклади застосування цієї трансформації: *Age – вік, літа, старість, час, період, епоха*. Як відповідник, використано одну лексичну одиницю *вік*. *Approve – схвалювати, випробовувати, доводити, затверджувати, підтверджувати*. У перекладі дібрано відповідник *схвалювати*.

Під час виконання перекладу було також застосовано адаптацію [70]. Загалом, цей тип трансформації часто застосовується при перекладі фразеологізмів, сленгу, усталених фраз, які передбачає суспільна традиція [177]. Приклади лексичних одиниць, переклад яких було здійснено за допомогою адаптації, наприклад:

underdog – невдах*, moron* – недоум*, kingpin – цабе, homeless* – безхатченк*, madam – пані, madame* – добродійк*.*

Прим.: * позначено основа слова, яке може набувати різних закінчень.

Антонімічний переклад – це лексична трансформація, при якій створюється заміна ствердної форми в оригіналі на негативну форму в перекладі або, навпаки, негативної на ствердну супроводжується заміною лексичної одиниці вихідної мови, на одиницю мови перекладу, з протилежним значенням. Характерне часте застосування у англо-українських перекладах, якщо негативна форма оригіналу слова утворена за допомогою префікса з негативним значенням [215].

Прикладами застосування цієї трансформації є такі лексичні одиниці:

undo – скас, minor – незначн*, infamous – ганебн*.*

Під час перекладу українською лексичних одиниць зі значенням біологічних процесів (Bio) словника *LIWC* виникають також труднощі, пов'язані з правильним вибором українського терміна або загальноживаного слова. Це стається в тих випадках, коли в англійській мові для кількох понять існує одне багатозначне слово, а в українській мові йому відповідає не один термін (слово), а декілька. Щоб уникнути таких помилок, слід було уточнити значення подібних слів у словниках, а також звертати особливу увагу на контекст (*biology*), в якому перебувають ці слова. Наприклад, *vital* в межах біологічної тематики має декілька значень: *суттєв**, *життєво необхідн**, *енергійн**, *важлив**, *фатальн**.

Вибір неуніверсального відповідника міг би суттєво відобразитись на точності перекладеної одиниці. Оскільки в українській мові є відповідники, що мають вужче значення, в межах певного контексту вони можуть суперечити один одному, навіть протиставлятися. Відтак, трансформація генералізації під час перекладу слів із галузі біології, дає можливість досягти бажаного результату. Тому вищу ефективність у таких випадках має метод транскодування, оскільки він дає можливість відтворити оригінальне лексичне значення слова в межах біологічного контексту. Тому, наприклад, окрім варіанта *суттєвий*, ми додали ще й *життєво необхідн**.

Особливе місце в перекладі словника *LIWC* посідали аббревіатури, зокрема ті, яким притаманний збіг зі скороченнями, поширеними в інших галузях. Оскільки структурна організація лексичного матеріалу словника полягала в розподілі слів за тематичними категоріями, для користувача оригінальної версії *LIWC2015* ця проблема вирішена. Проте від українського перекладача цей аспект потребує підвищеної пильності. Наприклад, аббревіатура *VD* має декілька значень, що задовольняють обраним темам: *venereal disease* (*STD is widely preferred*); *vapor density*; *v.d. various dates*; *vasodilator*.

Попри те, що в мові оригіналу перевагу надано скороченню *STD (sexually transmitted disease)*, *VD* у значенні *venereal disease* має більшу вагу. Для якісного перекладу таких абревіатур необхідно зважати на частотність їхнього вживання. Із метою забезпечення прозорості при перекладі надавалась перевага розшифрованим експлікованим аналогам скорочень із подальшим одомашненням (*domestication*), або нормалізацією, й обмеженням одним словом, наприклад: *vd* – *венеричн* захворюван* – венеричн**; *isi* – *відділ інтенсивн* терапії – реанімаці**.

Отже, згадані та інші аспекти створення української версії програми *LIWC2015* потребували від перекладача обов'язкового врахування й долання розбіжностей вихідних та цільових слів у лінгвокультурному плані. Незважаючи на те, що більшість із 6400 слів *LIWC2015* були загальновідомими та загальноживаними, під час перекладу лексичних одиниць виникала потреба перетворення внутрішньої форми слова, його повної заміни, або ж додавання тощо, тобто застосування всього арсеналу лексичних трансформацій. Застосування під час перекладу диференціації й конкретизації як найчастотніших із-поміж них спричинило збільшення обсягу української версії словника до 20 тис. слів. Менш поширеними серед них виявилися генералізація значень поряд із транскодуванням – транскрипцією у комбінації з транслітерацією або без неї.

3.8. Процедура емпіричного дослідження психолінгвальних закономірностей перекладу

Процедура першого емпіричного дослідження полягала в пред'явленні студентам перекладацького фаху ЗВО уривка англomовного художнього твору й запису їхніх звітів «міркування вголос» під час його відтворення українською. До початку експерименту молодих тлумачів було поділено на

групи залежно від пріоритетів модальності – візуалів, аудіалів та кінестетиків, а також когнітивних стилів, що визначалися на основі результатів попередньо проведеного з ними вільного асоціативного експерименту. Друге дослідження стосувалося пошуку закономірностей перекладу студентами та професійними тлумачами текстів англомовних творів українською мовою. До уваги бралися відхилення в показниках мовних одиниць із процедурним значенням.

Перший кейс-стаді здійснювався як інструмент *якісного* лінгвістичного аналізу на матеріалі англо-українського та зворотного перекладів поетичного тексту. Об'єктами цього кейс-стаді постали англомовний текст-оригінал та декілька його українських перекладів, а також український поетичний твір та його англомовні переклади. Мета полягала в установленні закономірностей сприйняття й зіставленні лінгвоетнічних реакцій на твір інформантів – носіїв ВМ та носіїв ПМ. Ступінь фоносемантичної адекватності перекладу оригінальному тексту в термінах естетичної реакції адресата моделювався через установлення навантаження за трьома факторами СД. Для з'ясування причин відмінностей текстів у семантичних просторах інформантів додатково застосовувалися якісний та кількісний КА, який виявляв семантично навантажені теми-категорії в тексті, разом із ВАЕ, що показав зміст асоціативного семантичного простору цих категорій у інформантів. Дані для обох груп інформантів потім зіставлялися на основі процедур кореляційного й факторного аналізу з використанням програми *SPSS*. Це дало змогу визначити характеристики метаперекладацьких закономірностей та причини неоднакового емоційно-естетичного впливу першоджерела та його перекладів на адресатів. Одержані дані було збагачено результатами фоносемантичного аналізу ще одного поетичного твору без участі інформантів на основі закладених у програмі автоматичних оцінок за факторами СД комп'ютерної програми *VAAL*.

У другому кейс-стаді зіставлено український прозовий твір «Озерний вітер» Ю. Покальчука та його дві перекладні версії, виконані одним перекладачем упродовж декількох років. У результаті якісного й кількісного лінгвістичного аналізу з'ясовано розбіжності і між першотвором та цільовими версіями, і відмінності між двома перекладами в діахронії.

Корпусний етап дослідження ґрунтувався здебільшого на *кількісній* інтерпретації даних і мав за мету встановити розбіжності між мовними характеристиками текстів оригіналів та їхніх перекладних версій, об'єднаних у спеціально побудований паралельний англо-український корпус прозових творів. Оскільки виявити перекладацькі закономірності у великому масиві корпусів доволі складно, застосування комп'ютерних інструментів *LIWC2015* і *Textanz* набуває особливої доцільності. Ці програми автоматизованої психолінгвістичної обробки даних дають змогу чітко з'ясувати розбіжності в мовній матерії тексту оригіналу та його версіях цільовою мовою. До уваги бралися мовні одиниці з процедурним значенням, що вилучалися з корпусу в процесі обробки комп'ютерними програмами психолінгвістичного аналізу *LIWC2015* і *Textanz*. Програма *Textanz* фіксує, з-поміж іншого, такі лексичні, стилістичні та синтаксичні показники: обсяг тексту у словах (NWORDS), кількість речень (NSENTENCE), середній розмір речень (WPS), лексичне розмаїття (LEXVAR), лексичну щільність (LEXDENSE), коефіцієнт читабельності (READABILITY) тощо. Для здійснення аналізу мовних даних двох корпусів програмою *LIWC2015* до уваги бралися такі показники: займенники першої особи однини (I) і множини (we), другої особи (you), третьої особи однини (shehe), третьої особи множини (they), заперечні конструкції (negate), слів із семантикою безвинятковості (differ), маркери неформальності спілкування (informal), неплинності мовлення – прагматичні маркери, вигуки, частки (nonflu), дискурсивні маркери глобальної когерентності/ заповнювачі (filler), маркери руху (motion), часу (time), простору (space), прагматичні маркери мітигації (пом'якшення

категоричності висловлення) (*tentat*), підсилення категоричності (*certain*), каузальні маркери (*cause*) тощо.

Одержана матриця мовних показників піддавалася подальшим математичним обчисленням із використанням програми *SPSS* на основі критерію Стьюдента для залежних вибірок із нормальним розподілом даних та *U* тесту Манна-Вітні для даних із ненормальним розподілом. У результаті було встановлено *D*-закономірності перекладу художнього тексту для побудованого паралельного корпусу.

Останній етап, що також характеризувався кількісним аналізом даних був націлений на встановлення флуктуацій у мовних рисах автентичних українських прозових творів, написаних письменниками-носіями української, та перекладних творів англomовних авторів, відтворених українською мовою професійними перекладачами. Масив текстів, що включав 200 творів певного обсягу, було організовано в зіставний корпус прозових творів. Унаслідок виконання процедур статистичного аналізу з визначенням статистично значущих параметрів на основі застосування програм *LIWC2015* і *Textanz* із подальшою математичною обробкою матриці мовних даних корпусу програмою *SPSS* на основі критерію Стьюдента для незалежних вибірок із нормальним розподілом даних та *U* тесту Манна-Вітні для даних із ненормальним розподілом було доведено статус цих розбіжностей як *Ц*-закономірностей. Виявлену в зіставному корпусі провідну *Ц*-закономірність *імпліцитації*, спричинену змінами в кількості одиниць, що реалізують категорію когезії тексту, було перевірено методом регресійного аналізу. Цей інструмент моделювання взаємозв'язку між залежною змінною та незалежними змінними-предикторами [625, с. 375] сприяв з'ясуванню предикторів залежної змінної (когезії) та побудові її лінійної моделі для підкорпусу оригінальних українських творів та підкорпусу перекладних творів.

Паралельний та зіставний корпуси доступні в середовищі DtSearch. Результати всіх етапів емпіричного дослідження систематизовано у вигляді таблиць, рисунків, розміщених у четвертому і п'ятому розділах та додатках.

Висновки до Розділу 3

Із позиції теорії релевантності, аби досягнути «оптимальної релевантності», автор (тексту оригіналу) послуговується мовними одиницями з процедурним значенням, що скеровують умовивідний процес перекладача в потрібне для автора річище, зменшуючи цим когнітивні зусилля й полегшуючи завдання перекладача з пошуку інтендованого відправником способу обробки пропозицій. Ці носії процедурної інформації – активізатори когнітивних процесів, що не піддаються свідомій обробці, сприяють досягненню максимального когнітивного ефекту висловлень за мінімуму когнітивних зусиль з боку адресата, накладаючи морфо-синтаксичні обмеження на обробку ним висловлення.

Під час перекладу вихідна інформація піддається переробленню двома способами – автоматичним (імпліцитним) шляхом на основі механізму імовірного прогнозування й паралельно-розподіленої обробки, та довільним (експліцитним) шляхом на основі металінгвістичних і прагматичних знань із локально-послідовною обробкою. Указані способи залучаються змінно, але не можуть застосовуватися одночасно.

Психолінгвальними закономірностями перекладу слід тлумачити інгерентні процесу перекладу мовні риси, кодовані мовними одиницями із процедурним значенням, що зафіксовані в цільовій мові. Зазначені мовні одиниці охоплюють сполучники, прийменники, частки, вигуки, а також інші продукти граматики – дискурсивні маркери, модальні слова, займенники. Недовільність обробки цих одиниць виключає інтерференцію з боку системи мови перекладу.

Серед проєктивних психолінгвістичних методів застосовано в роботі семантичний диференціал, вільний асоціативний експеримент. Методика семантичного диференціала, яка передбачає оцінку стимулу в певних ознаках на основі заданих експериментатором шкал, доводить свою ефективність не лише в процесі вивчення закономірностей сприйняття (асоціативної) семантики слова, а й тексту, зокрема поетичного. Вільний асоціативний експеримент слугує інструментом установаження когнітивного стилю перекладачів-новачків задля пояснення метакогнітивних й комунікативно-продукційних перекладних закономірностей відтворення цільових версій. Контент-аналіз уможлиблює відтворення замисленої автором художнього твору будови семантичної структури. Цим методом визначатимемо теми поетичних творів, а також під час аналізу тем-категорій у протоколах звітів респондентів під час виявлення психолінгвальних ознак закономірностей. Психолінгвістичний аналіз дає змогу встановити параметри емпіричних закономірностей перекладу художнього тексту. Кореляційний аналіз має за мету перевірити гіпотези про зв'язки між змінними з використанням коефіцієнтів кореляції. Факторний аналіз лежить в основі побудови семантичних просторів і має за мету зменшення розмірності вихідних даних для їхнього економного опису за умови мінімальних втрат вихідної інформації. Інтроепективний аналіз, або «міркування вголос» – надійний засіб для з'ясування того, як самі перекладачі приходять до остаточного рішення, оскільки їхні дії не підпорядковуються докладним інструкціям чи запитанням.

Комп'ютерні методи психолінгвістичної діагностики *LIWC2015* і *Textanz* застосовуються під час психолінгвістичного аналізу корпусів на наявність перекладних закономірностей у комбінації з інструментом математичної статистики *SPSS*. Застосування комп'ютерних інструментів психолінгвістичного аналізу *LIWC* і *Textanz* уможлиблює й полегшує доволі складну процедуру встановлення перекладацьких закономірностей у

великому масиві текстів – двомовних паралельних та одномовних зіставних корпусах. Ці програми автоматизованої психолінгвістичної обробки даних дають змогу чітко з'ясувати розбіжності в мовній матерії тексту оригіналу та його версіях цільовою мовою. Потрібність таких комп'ютерних детекторів спотвореної інформації диктує й питання навчання майбутніх перекладачів у ЗВО.

Основні положення третього розділу знайшли відображення у публікаціях [116; 123; 126; 127; 128; 136; 137; 607; 608; 609].

РОЗДІЛ 4

ЕМПІРИЧНІ ПСИХОЛІНГВАЛЬНІ Д-ЗАКОНОМІРНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

4.1. Перекладні Д-закономірності: теоретико-емпіричний огляд проблеми

Спотворення відтворюваної інформації у площині перекладу доцільно, на наш погляд, аналізувати в термінах «третього коду» [393] й «етики перекладу» [615]. Спрощувати те, що було автором першотвору сказано не так просто, додавати те, що письменник зберігав між рядків, нормалізувати в перекладі те, що, приміром, характеризувало авторський ідіостиль, вирізняючи його з-поміж інших майстрів слова, – ці ознаки також можна визнати породженням нових мовних даних. Етичність перекладача перебуває в такому разі під питанням, адже етичний перекладач – той, хто «має лише один обов'язок, а саме: відтворити з абсолютною точністю весь текст, і нічого крім тексту» [487, с. 212]. Відтак з'ясування різниці в питомій вазі функціональних слів, у когнітивній складності та зсувах дейктичної «осі» в перекладному дискурсі слугує свідченням на користь наявності «третього коду» в перекладній версії, що становить інтерес із погляду перекладних закономірностей.

Результати емпіричних зіставних досліджень на матеріалі англійської, фінської, німецької, іспанської та ін. мов [374; 474; 503; 568] засвідчили доцільність виокремлення таких перекладних Д-закономірностей:

- збільшення обсягу тексту перекладу порівняно з оригіналом;
- спрощення на синтаксичному рівні;
- спрощення на лексичному рівні – зменшення лексичної різноманітності та тенденція до вживання частотніших слів у ПТ;

- ускладнення на лексичному рівні – збільшення лексичної різноманітності та тенденція до вживання менш частотних слів у ПТ;
- експліцитація в перекладі імпліцитної інформації (зв'язків між реченнями тощо);
- зменшення або уникнення повторів у ПТ;
- уникнення вживання етноспецифічних одиниць у перекладі;
- стандартизація (ПТ тяжіє до вищої стереотипізації, ужитку типових для ПТ структур);
- конвергенція (тексти перекладу виявляють більшу лінгвальну схожість між собою, аніж із корпусом неперекладних текстів конкретною мовою).

Однією з найпоширеніших *Д*-закономірностей, як свідчать праці дослідників, є експліцитація. Це перекладацька закономірність, яка полягає в додаванні інформації в тексті перекладу там, де вона лишалася імпліцитною в тексті оригіналі. Уперше поняття експліцитації згадали Ж.-П. Віне і Ж. Дарбельне [588]. Однак, лише в 1986 р. експліцитацію як перекладну закономірність кваліфікувала у своєму дослідженні професійних та непрофесійних перекладів із англійської на французьку Ш. Блум-Кулка [360]. Експліцитацію простежують тоді, коли нормативне використання дискурсивних маркерів (конекторів) у мові-оригіналі та цільовій мові не збігається, або ж коли просто після комплексного опрацювання вихідний текст збільшується. В обох випадках феномен експліцитації можна вважати невід'ємною частиною перекладу. Крім того, для Ш. Блум-Кулка ця тенденція перекладачів до експліцитації є «спонтанною, ірраціональною, неконтрольованою константою». Дослідниця визначає експліцитацію як різновид спрощення через «надмірність» перекладів [360, с. 292].

Перекладачі несвідомо лишують свій деформувальний слід на стадії розкодування тексту першоджерела, не «стерши» його під час кодування тексту цільовою мовою. Із позиції семіотики, глибинними причинами

перекладної закономірності експліцитації того, що автор залишив імпліцитним, вважають створення перекладності через однозначне формулювання й усвідомлених тлумачем тих особливостей тексту, що в творчому процесі письменника залишалися несвідомими [291, с. 170]. Інші вчені вважають, що феномен експліцитації має культурне походження: «Коли ви перетинаєте культурний бар'єр, ви подибуєте особливі місця, що потребують текстового розширення. Найважчі, як правило, вимагають перефразування чи пояснення, зазвичай, виправданих як експліцитація імпліцитної культурної інформації» [521, с. 23]. М. Бейкер також засвідчує схожі моделі експліцитації при спробі перекладачів заповнити культурні лакуни, наприклад, під час перекладу голландських романів. Ідеться головню про використання вигуків, розширення стисло викладеної інформації, додавання модифікаторів і класифікаторів, повторень, більш точних описів, а також усунення неоднозначності займенників [349].

Г. Турі, який підтримував подальші емпіричні дослідження цієї проблеми, твердить про прямий взаємозв'язок між експліцитацією й читабельністю тексту [574, с. 227]. Його слова знайшли підтвердження в подальших дослідженнях на основі корпусів. Класифікуючи випадки прояву експліцитації, різні дослідники використовують при цьому найрізноманітніші критерії, тому існує декілька класифікацій цього явища. Наприклад, К. Клауді у своїй праці окреслює чотири види експліцитації:

- 1) обов'язкова (obligatory), спричинена відмінностями двох мовних систем;
- 2) факультативна (optional), викликана стилістичними перевагами між двома мовами;
- 3) прагматична (pragmatic), що має прояв у відмінностях світосприйняття носіїв цільової та джерельної мов;
- 4) інгерентна процесу перекладу (translation-inherent), пояснювана «природою самого перекладу» [441].

У межах внутрішньоперекладацької (інгерентної) експліцитації дослідники виокремлюють додавання (addition) й уточнення (specification) [383]: додавання полягає у внесенні нових елементів у текст перекладу, напр., описів, підсилювальних часток тощо, синтаксичної заміни складних речень на кілька простих; уточнення об'єднує ті випадки, коли перекладач дає більш точну інформацію, що може бути викликано відсутністю прямих відповідностей в цільовій мові деяких понять, що трапляються в оригінальних текстах.

Фокусом нашої уваги є саме інгерентна процесу перекладу експліцитація, яка, згідно з переважною більшістю досліджень, превалює в перекладах. Водночас, дослідники також згадують імпліцитацію як зворотну тенденцію, зафіксовану в перекладах [404; 435; 521].

Симпліфікація – це перекладацька закономірність, яка проявляється у прагненні перекладачів спростити текст перекладу [cf. Toury 574]. Зокрема, вони використовують меншу кількість різних лексичних одиниць, частотніші лексеми й більш стереотипізовані й простіші граматичні конструкції. Одним із перших емпіричних досліджень спрощення можна назвати дослідження Ш. Блум-Кулки [360], а саме аналіз англійських та давньоєврейських перекладів. Учені пояснюють використання слів із більш загальним значенням у мові перекладу, замість слів із конкретнішим значенням в оригінальному тексті, як відповідь на семантичну «порожнечу», тобто відсутність у контактуючих мовах точних відповідників.

М. Бейкер дійшла схожого висновку, додаючи, що за відсутності точної відповідної лексеми, можна використати парафраз [цит. за: 459, с. 48]. Крім того, перекладознавиця пов'язує феномен симпліфікації з тим, що в тексті перекладу зазвичай використовується простіша, порівняно з оригінальними текстами, мова. Наприклад, довгі і складні речення тексту під час перекладу розбиваються на коротші й прості, оскільки останні читабельніші, легші для розуміння.

Зменшення кількості й часте опущення повторів, наявних у тексті першоджерела, простежують і в письмовому літературному перекладі, і навіть під час усного перекладу судових засідань. Цей процес можна назвати стилістичною симпліфікацією. Як стверджує Г. Турі, це «одна з найстійкіших, стабільних норм у перекладі усіх, досі вивчених мов [573, с. 188]». Сьогодні явище симпліфікації почали досліджувати на основі корпусів з використанням комп'ютерних методів.

Адаптацію визначають як тенденцію перекладів адаптуватися до норм ПМ. Так, М. Зеллермаєр [610] дійшов висновку, що переклади з англійської на іврит інформативніші й володіють рисами розмовної мови. «Вирівнювання» (“equalizing”) – вжитий М. Шлезінгер [540] термін для позначення явища, коли синхронні перекладачі редукують полюси між усним і літературним мовленням, стираючи відмінності між ними в перекладі.

Гіпотеза «унікальних одиниць» перекладознавиці С. Тіркконен-Кондит [568] полягає в тому, що в цільовій мові з'являються певні мовні одиниці, невластиві джерельній, або: «унікальні одиниці» менш частотні в перекладах, ніж у не перекладах, бо вони не є прямими еквівалентами за нормальних умов [568, с. 177–178].

Серед не менш цікавих емпіричних досліджень у царині перекладних закономірностей слід згадати праці В. Папай, О. Палопоскі, К. Коскінен. Спираючися на дані зіставлюваних угорського та англомовного корпусів літературних та нелітературних творів (ARRABONA), В. Папай підкреслює наявність статистичного зв'язку між вищою частотністю лексичних повторів, додаванням сполучників і трансформацією вихідних еліптичних конструкцій у нееліптичні та стратегією спрощення [504].

Оригінальністю відзначається дослідження *Д*-закономірностей, яке здійснили О. Палопоскі та К. Коскінен. Перекладознавиці спробували емпірично перевірити «ретрансляційну гіпотезу», яка постулює, що кожен наступний переклад одного й того самого тексту стає дедалі менш

«одомашненим», стаючи натомість ближчим до культури оригіналу. Однак на матеріалі зіставлюваних перекладів фінською англомовних різножанрових текстів автори підтвердили цю гіпотезу лише частково [503; 634]. Водночас, іранські дослідники-перекладознавці довели валідність цієї гіпотези, але лише на невеликому за обсягом матеріалі двох перекладних версій перською мовою твору Дж. Остін «Гордість і упередження» [375].

Отже, узагальнюючи вищевикладене, підкреслимо, що серед найтипівіших психолінгвальних закономірностей перекладу слід виокремлювати *експліцитацію, імпліцитацію, спрощення, ускладнення, нормалізацію, вирівнювання* тощо. *Експліцитацію* тлумачать як надання додаткових пояснень, описів, загалом даних, наприклад, засобами сполучників, дискурсивних маркерів, у тексті перекладу там, де вони були відсутні в тексті оригіналі. *Імпліцитація* – зворотна тенденція, спрямована на вилучення в цільовому тексті конкретної експліцитної інформації першотвору. *Спрощення* здатне відбуватися на кількох рівнях. Лексичне спрощення полягає в послуговування меншим репертуаром різних слів у перекладі; стилістичне спрощення має результатом зменшення або вилучення слів – маркерів неформального стилю, заміну ідіоматичних виразів, екзотизмів, слів-реалій простішими словосполученнями, зменшення кількості повторів тощо; синтаксичне спрощення полягає в дефіциті розмаїття засобів на рівні синтаксичної структури речення в перекладі. *Ускладнення* – зворотний процес, що полягає в когнітивному утрудненні читабельності тексту внаслідок несвідомих змін у структурі тексту перекладу. *Нормалізацію* визначають як підлаштування перекладачем тексту оригіналу в такий спосіб, щоб його було відтворено відповідно до норм цільової мови. *Вирівнювання* – явище, коли перекладачі редукують полюси між розмовним і літературним мовленням, нехтуючи наявними в оригіналі відмінностями й стираючи їх у перекладі, що відбувається, зазвичай, на ступені стилістичної формальності дискурсу.

Розпочнімо аналіз *D*-закономірностей із дослідження перекладних версій студентів перекладацького фаху.

4.2. Когнітивний стиль і модальність сприйняття інформації

Термін «когнітивний стиль» (КС) належить до психоаналітичної традиції вивчення мозку людини. КС – це характеристика способу пізнавальної діяльності, особистісні фактори регуляції пізнання, стиль мислення [187, с. 76], є видом пізнавальних стилів особистості [305, с. 145]. КС асоціюється з особливостями характеру й у цьому розумінні визначається як «відносно стабільне сполучення особистісних інваріантів у конкретного індивіда» [73, с. 27]. Стиль – це стійка, а відтак універсальна характеристика людини, яка проявляється генералізовано в різних видах психічної діяльності [305, с. 145].

Загалом це підхід до розв’язання проблеми, який характеризує поведінку індивіда в різноманітних реальних ситуаціях і залежить від його інтелектуального рівня; формально-динамічні характеристики інтелектуальної діяльності, не пов’язані зі змістовими (результативними) аспектами роботи інтелекту [166, с. 283]. Сформованість певних КС зумовлює можливість недовільного (несвідомого) контролю процесів перероблення інформації. Відтак КС належить до метакогнітивних параметрів структур досвіду людини.

4.2.1. Когнітивні стилі й типологія перекладачів.

Аналіз результатів стильових досліджень дає змогу виділяти від 15 до 20 різних КС, серед яких найрелевантнішими з погляду перекладознавства є «полезалежність–полenezалежність», «вузький–широкий діапазон еквівалентності» та «імпульсивність–рефлексивність» [257, с. 43-45]. Найбільш розробленим у теоретичному плані параметром КС є властивість

полезалежність–поленезалежність. Носії полезалежного стилю більшою мірою довіряють наочним зоровим враженням під час оцінювання ситуації, а поленезалежні покладаються на внутрішній досвід, демонструючи здатність швидко виділяти деталі (фігуру) із цілісності (тла).

Щодо «імпульсивності–рефлексивності», то слід зауважити, що носії першого стилю здатні швидко висувати гіпотези в ситуації альтернативного вибору, при чому нерідко припускаються помилкових дій. Носії рефлексивного стилю, натомість, повільніше й виваженіше приймають рішення через попередній аналіз усіх нюансів ситуації.

Нарешті представники «вузького діапазону еквівалентності» схильні покладатися на різниці в сприйнятті інформації, орієнтуються головно на деталі й відмінні ознаки в її структурі, тобто є представниками аналітичного стилю. На противагу аналітикам, універсальною рисою синтетиків – представників «широкого діапазону еквівалентності» – є орієнтування на схожість об'єктів, їхня класифікація на основі деяких загальних категоріальних ознак [305, с. 146].

Особливості КС особистості мають прояв і на вербальному рівні, тобто метакогніція активно впливає на структурування вербальної інформації, зумовлене недовільними (несвідомими) операціями. Так, автор першотвору під час його написання завжди виявляє власний спосіб побудови ментального образу конкретних ситуацій і подій, описуваних у його тексті. Інакше кажучи, КС свідчить про особливості його індивідуального відображувального процесу, про суб'єктивний характер його оцінок, знання, які використовуються та активуються в цьому процесі, а також про індивідуальний досвід самої текстової діяльності. У цьому плані КС – це комплекс вербально реалізованих когнітивних процедур обробки знань, стратегія обробки інформації та її оцінювання [619, с. 80].

Отже, у понятті КС формуються два полюси, один із яких аналітичний, інший – синтетичний. До того ж, доведений взаємозв'язок між

полenezалежністю, рефлексивністю й вузьким діапазоном еквалентності, з одного боку, та полезалежністю, імпульсивністю й широким діапазоном еквівалентності, – з іншого [див. 138]. Відбиті індивідуальні різниці в здатності когнітивної диференціації, яка у сфері мислення виявляється як переважання аналізу або синтезу, а у сфері сприйняття – як аналітичність (рефлексивність) та синтетичність (імпульсивність) уможлиблює пояснення різної «поведінки» перекладачів упродовж процесу транскодування художнього тексту. Існування конкретного КС перекладача накладає свій (несвідомий) відбиток на спосіб перероблення ним авторських даних художнього тексту [149].

Так, закономірністю для осіб аналітичного КС із полюсами «вузький діапазоном еквівалентності» й «рефлексивність» мисленнєвих операцій є схильність виділяти в тексті його істотні, а не помітніші риси, – ті, які першими впадають в око. У цих осіб більш розвинуті раціональні стратегії запам'ятовування та відтворення, а також селективна увага. Перекладачі синтетичного КС із полюсами «широкий діапазон еквівалентності» й «імпульсивність», натомість, схильні покладатися на риси, що впадають одразу в очі, ігноруючи при цьому менш помітні риси аналізованого тексту, адже для них характерна орієнтація на зовнішні ознаки, образність мислення [187, с. 76–77]. Однак, як застерігає М. О. Холодна, КС слід описувати в термінах своєрідності способів перероблення інформації, а не ефективності вирішення завдань [305, с. 147].

Існує також велика кількість мовознавчих публікацій, присвячених визначенню та поясненню КС автора тексту. Зокрема, І. М. Прожогіна пропонує виокремити такі типи мовців: *поняттєво-логічний тип* та *асоціативно-художній тип* [252]. Перший характеризується логічною, структурною організованістю змісту та структури створеного ним тексту. Його різновидами є раціонально-послідовний, фазово-перифрастичний (ступеневий) і парадоксальний. Особливостями асоціативно-художнього типу

особистості є асоціативний спосіб формування висловлень і тексту, образність, використання метафор, метонімії тощо. Підтипами для цього розряду мовців є словесно-асоціативний, образно-усталений, егоцентричний та альтер-егоцентричний (латин. *alter* – інший) [268, с. 138–139].

Із погляду адресата тексту КС має відношення до усвідомлення того, як викладено текст, до розуміння відмінностей у використанні когнітивних процедур тексту, а також до певної схильності реципієнта до обробки інформації конкретним способом, до пошуку та кращого запам'ятовування тієї або іншої інформації. У цьому зв'язку цікавою видається ідея М. О. Рубакіна, який у результаті дослідження КС читачів класифікує їх на дві групи: 1) *дедуктивні, аналітичні, теоретизуючі, абстрактні, реалісти*; 2) *індуктивні, синтетичні, практики, конкретні, ідеалісти* [264]. Перший тип інтерпретаторів відповідає поняттєво-логічному типу мовців (за І. М. Прожогоною), другий – асоціативно-художньому типу.

Параметри КС, як і здібності, певною мірою задані. Однак якщо здібності, зазвичай, зростають і розвиваються, то КС посилюється або погіршується, оскільки його діапазон розгорнутий між полюсами з крайніми протилежними значеннями. Отже, КС, на відміну від здібностей, належить до способу, а не рівня виконання діяльності.

Незважаючи на певні доробки в галузі когнітивних стилів мовців та адресатів, дотепер проблема визначення КС перекладачів залишається нерозробленою і перспективною, оскільки вимагає перенесення акценту на виявлення стилю мислення посередника комунікації, яким є перекладач.

Перекладачеві, як і будь-якому авторові чи читачеві, притаманний власний спосіб перекладу тексту мови-оригіналу. Тому продуктивність перекладацького процесу залежить від особистісних якостей самого інтерпретатора, тобто від його когнітивного стилю. КС перекладача трактуємо як характеристику способу його пізнавальної діяльності, що виявляється у виборі методів перекладу та його якості. У подальшому

дослідженні на основі інтроспективного аналізу спробуємо підтвердити або заперечити, що синтетики схильніші до миттєвої обробки інформації на основі схожості ознак, на відміну від аналітиків, які надають пріоритет послідовній обробці вхідних даних на основі виділення різниць із опорою на знання.

Спосіб оперування знанням і детермінується КС перекладача. До знань, окреслених у нашій моделі художнього перекладу і які необхідні в перекладацькому процесі, належать знання мовного й енциклопедичного характеру. Мовні знання містять знання індивіда про семантичні, граматичні, прагматичні особливості мови ВТ та мови ПТ. До енциклопедичних знань перекладача належать знання про світ, інакше кажучи, це – емпіричні знання. Емпіричні знання перекладача відіграють неабияку роль у процесі інтерпретації ВТ. Сукупність активованих мовних та емпіричних знань становлять основу для вивідного знання перекладача. Останнє виводить інтерпретатора на якісно новий рівень у перекладі, який пов'язаний із розумінням.

Отже, різнобічність використання знань перекладачами зумовлюється їхнім КС. У досвідченого перекладача аналітичний КС передбачає уміння формувати вивідне знання, яке за своєю сутністю збігається з повноцінним розумінням ВТ. Саме внаслідок наявності варіації КС перекладачі віддають перевагу різним методам інтерпретації ВТ, серед яких, за П. Ньюмарком (1988), виділяємо *семантичний* і *комунікативний* як базові й *когнітивний* або *аналітичний* як проміжний.

Породження тексту перекладу відразу після інтерпретації веде до домінування когнітивного перекладу [490], що схожий на дослівний (пор. буквальний) переклад і передає емпіричні дані дискурсу. Він має об'єктивний характер й оперує однозначністю, нейтральним забарвленням лексичного складу й відносною незалежністю від контексту. Когнітивний

переклад іноді трактують як передперекладацьку стадію, яка значно різниться за своєю якістю від остаточної версії.

Слід зазначити, що для перекладу науково-технічної літератури такий метод цілком прийнятний. Оскільки, передовсім, для таких текстів характерна інформативність та висока термінологічність, то в перекладі акцентується на однозначних еквівалентах і нейтральній писемній літературній нормі мови перекладу. Цілком очевидно, що для перекладу художніх текстів когнітивний метод неприйнятний, позаяк потрібна активізація не лише мовних та енциклопедичних знань інтерпретатора, а й залучення прототипових структур, інтуїтивних творчих рішень.

Розуміння складає суть перекладацького процесу, проблемою якого є інтерсуб'єктивність (можливість проникнення у свідомість інтракванта-автора через аналіз), оскільки реальна проблема полягає в тому, щоб множинність збігалася із закладеною автором інтенцією. Якщо автор вкладає в текст один смисл, а перекладач убачає в ньому інший, це означає, що повноцінного комунікативного акту не відбулося. Проте на практиці можна лише зменшити ступінь нерозуміння автора тексту [536, с. 86], тобто цілком зрозуміти автора неможливо.

У процесі перекладу інтерпретатор завжди керується принципами, які зафіксовані в його/її мозку. Тому КС перекладачів можна визначити через порівняльний аналіз методів, які вони використовують у процесі перекладу.

Результати проведеного нами попереднього дослідження [99] засвідчили доцільність виокремлення трьох типів перекладачів: 1) асоціативно-художнього; 2) асоціативно-логічного (проміжного) та 3) поняттєво-логічного. Ці типи відповідають трьом різним типам ментальності людини: синтетико-індуктивному, аналітико-синтетичному й аналітико-дедуктивному. Очевидно, що проміжний, асоціативно-логічний (аналітико-синтетичний) психотип, свідчить про збалансованість власного стилю перекладача

незалежно від жанру й стилю викладу інформації та синтаксису перекладного тексту.

Дослідження проводили, використовуючи методику психолінгвістичного текстового аналізу мовленнєвої продукції. Одиницями психолінгвістичного аналізу вибрані показники розміру речень у ВТ і ПТ, а також стандартні коефіцієнти словникової різноманітності в порівнюваних текстах, дієслівності, логічної зв'язності, емболії / прагматичної маркованості текстів.

Збільшення розміру речення (кількості слів), уведення підрядних речень та вставних слів/виразів у ПТ, за даними психолінгвістів [187], свідчить про синтетичність/ асоціативність мислення перекладача. Добір непрямого еквівалента, тобто застосування операції лексичних трансформацій конкретизації, генералізації значень [259; 617], які ґрунтуються на комунікації відношень – родо-видових зв'язках – або логічного/ смислового розвитку в перекладі, свідчить про алгоримічність, аналітичність операцій перекладача, а отже і вміння встановлювати логічні зв'язки між стимулом ВТ та інтерпретацією його в ПТ.

Уведення перекладачем більшої кількості дієслів, службових слів (сполучників, прийменників) у ПТ свідчить про надання переваги раціональнішому й послідовнішому стилю, адже ці мовні одиниці слугують або концептуалізаторами змісту речення (дієслова), або логічними операторами – маркерами зв'язку в межах одного (прийменники, сполучники) або більше речень (сполучники). Окреслена стратегія загалом є показником схильності до логічнішого викладу інформації в перекладеній версії, ніж у оригіналі, віддзеркалюючи перекладачеве намагання в експліцитній формі логічніше й послідовніше відтворити в тексті перекладу хід подій, роздуми над фактами.

Показник емболії ґрунтується на кількості використаних перекладачем у ПТ слів та сполучень, що не містять семантичної інформації, зокрема вигуків, нерелевантних повторів порівняно з їх фактичною кількістю у ВТ. Збільшення

їх кількості свідчить про схильність до емоційнішого викладу інформації реципієнтом-перекладачем, спробу в більш художній манері передати мовлення дійових осіб, або роздуми/коментарі автора щодо викладених у тексті-оригіналі фактів та подій. Слід наголосити, що в нормі такі відхилення мають бути збалансованими і їх мотивація неодмінно повинна ґрунтуватися на жанрі оригіналу, виді інформації, представленій у ВТ.

Як засвідчили результати нашого аналізу, до представників поняттєво-логічного типу КС серед професійних перекладачів належать В. Шовкун (переклад українською твору Д. Брауна «Код да Вінчі»), В. Баришев (переклад твору Лесі Українки «Лелія»). Вони, судячи з психолінгвістичного вивчення їхніх перекладів, зберігають логіко-тематичні, синтаксичні та стилістичні риси ВТ, намагаючися логічно відтворити меншою мірою образність оригіналу, а факти ВТ.

Найяскравішим представником проміжного КС – асоціативно-логічного, «золотою серединкою» є М. Пінчевський (переклад українською твору М. Твена “A Connecticut Yankee in King Arthur’s Court” («Янки з Конектикуту при дворі короля Артура»)). Його переклад характеризується зважанням на семантику й синтактику оригіналу. Однаковою мірою перекладач зберігає легкість та природність сприйняття перекладу для читача, тобто вдало адаптує оригінал до норм мови перекладу. Лише перекладач-віртуоз може мислити образно й водночас зберігати присмак оригіналу.

Зіставимо низку прикладів перекладу фрагментів твору Д. Брауна «Код да Вінчі», дослідивши на їхній основі особливості різних перекладацьких «почерків» інтерпретаторів.

[1] *The castle was dark save the windows at the very top of the building, **which glowed ominously**. The library, Aringarosa thought. They are awake and waiting. He ducked his head against the wind and continued on without so much as a glance toward the observatory **domes**. <...>*

«We were worried about you, Bishop» the priest said, checking his watch and looking more perturbed than worried.

«My apologies. Airlines are so unreliable these days». [224].

[1a] *Замок був темний, і лише кілька найвищих вікон світилися. У цьому червоному сяйві єпископові привиділося щось погрозливе. Бібліотека, подумав Аринтароса. Вони несплять і чекають на мене. Він нахилив голову, ховаючи обличчя від вітру, й рушив уперед, скинувши лише одним коротким поглядом на **круглі бані** обсерваторії.*

<...> – Ми турбувалися про вас, єпископе, – сказав священик, поглянувши на свого годинника. Він здавався не так стурбованим, як стривоженим.

*– Прошу пробачення. **Повітряне сполучення** сьогодні не дуже надійне* [22].

[1b] *Замок був занурений у пільму, за винятком кількох вікон нагорі, що світилися якимось зловісно. «Бібліотека, – подумав Аринтароса. – Вони не сплять і чекають». Він опустил голову проти вітру і рушив до входу, навіть не глянувши на **куполи** обсерваторії. <...>*

– Ми непокоїлися через вас, єпископе, – сказав він, подивившись на годинник. Він виглядав не так занепокоєним, як збентеженим.

Перепрошую. Авіалінії сьогодні дуже ненадійні. [21].

Отож, В. Шовкун (приклад [1a]) удається подекуди до надмірної деталізації рис оригіналу, «комунікативного», за термінами П. Ньюмарка [490], способу перекладу, демонструючи тим самим належність до поняттєво-логічного КС.

Натомість А. Кам'янець (приклад [1b]) «виказує» себе як представниця асоціативно-художнього КС, оскільки намагається відтворити загальну атмосферу ситуації. Загалом КС перекладача як мовної особистості задає його/її власний «почерк» перекладача, який із досвідом відшліфовується та посилюється.

Процедура емпіричного дослідження психолінгвальних закономірностей художнього перекладу в студентів-перекладачів полягала в такому. На попередньому етапі було дібрано 34 студенти ІV курсу бакалаврату спеціальності «Переклад», які (за результатами попередньо проведеного вільного асоціативного експерименту) мали коефіцієнт білінгвізму не менше 60 % та не більше трьох оцінок С із фахових предметів. Рідною мовою, як усно зазначали вони, була українська. Безпосередньо перед проведенням нашого емпіричного дослідження з використанням інтроспективного аналізу (див. нижче) ми припустили, що універсальність вербальної поведінки перекладача залежить від його КС, тобто пріоритетного способу обробки інформації, відповідно, психотипу – асоціативно-образного чи абстрактно-логічного, а також домінантного каналу сприйняття інформації – візуального, аудіального, кінестетичного.

Зупинімося спершу на визначенні КС перекладачів не через аналіз їхніх текстів, а на основі даних ВАЕ, загальну процедуру якого викладено в Розділі 3.

Досліджуваням нашої вибірки було запропоновано 30 слів-стимулів, які представляли високочастотні для української мови іменники, дієслова, прикметники:

1. армія	16.співати
2. музика	17.гіркий
3. хвороба	18.двері
4. рука	19.гуляти
5. кислий	20.вітер
6. свистіти	21.квітка
7. солодкий	22.свято
8. вікно	23.ліки
9. спати	24.черевик
10.погода	25.блискучий

11.дерево	26.кричати
12.танці	27.солоний
13.лікар	28.стіна
14.нога	29.ходити
15.м'який	30.сонце

Почувши кожне з них за порядком, досліджуваний(на) мав(ла) не замислюючися дати рідною мовою слово-реакцію, яке перше спало йому/їй на думку, і записати його на аркуші під конкретним номером. Наступного дня експеримент повторився, у той само час доби, лише ті ж слова-стимули звучали вже англійською мовою, і відреагувати на них також потрібно було цією самою мовою.

Якщо досліджуваний дає на слово-стимул переважно синтагматичні асоціації типу *сніг–білий, вечір–гуляти* тощо, то його слова-реакції вважаються синтагматичними, бо вони представлені іншим граматичним класом. У разі якщо досліджуваний реагує на слово-стимул словом із тієї самої граматичної категорії, наприклад, *батько–син, поле–ліс* тощо, його відповіді класифікуються як парадигматичні. Домінування синтагматичних асоціацій у відповідях свідчить про синтетичність ментальних процесів перекладача й віднесення його до асоціативно-художнього (творчого) типу. Такі відповіді характерні також для, т. зв. «довербального» денотатного дитячого мислення [48]. Переважання парадигматичних асоціацій свідчить на користь віднесення досліджуваного до абстрактно-логічного психотипу й іноді, на нашу думку, помилково, свідчить про зрілість ментальних процесів перекладача.

Результати ВАЕ виявили сімнадцять студентів – із поняттєво-логічним (полenezалежним), десятеро – з асоціативно-художнім (полenezалежним) КС, а семеро студентів характеризувалися асоціативно-логічним (проміжним) КС. Відповідно, перших ми назвали аналітиками, других – синтетиками, останніх – аналітико-синтетиками.

Крім того, на основі отриманих даних (слів-реакцій) ми мали змогу встановити показники *вербальної креативності* [80, с. 327] кожного з досліджуваних українською та англійською мовами, відповідно. Спочатку підраховувався індекс оригінальності кожної з тридцяти відповідей, затим – індекс оригінальності всіх відповідей досліджуваного. На кожен стимул фіксується відповідь, і підраховується частота, з якою вона трапилась серед усіх учасників на цей стимул. Отож коефіцієнт вербальної креативності вираховувався на основі критерію оригінальності відповіді на слово–стимул за формулою:

$$Z_i = l/r,$$

де Z – індекс унікальності відповідей (щодо цієї вибірки); i – номер відповіді; r – частота зафіксованої відповіді в кожного досліджуваного щодо всієї вибірки. Усі індекси оригінальності конкретного учасника додавались і потім ділилися на 30 (загальна кількість слів-реакцій).

Таблиця 4.1

Показники кореляції аналітичності/синтетичності та вербальної креативності досліджуваних

Параметр	Синтет. укр.	Верб. креат. укр.	Синтет. англ.	Верб. креат. англ.
Синтет. укр.	1			
Верб. креат. укр.	0,136691	1		
Синтет. англ.	0,519876	0,00591	1	
Верб. креат. англ.	0,377048	0,77762	0,238694	1

Наступним кроком було проведення кореляційного аналізу, метою якого є встановлення зв'язку між когнітивним стилем особистості перекладача (рідною та англійською мовами) та його ступенем вербальної креативності. Отримані дані викладені в табл. 4.1. Дані в цій таблиці ілюструють існування дуже стійкого позитивного кореляційного зв'язку між вербальною креативністю

українською мовою та англійською (0,77762); простежуємо також значущий зв'язок між синтетичністю мислення обома мовами (0,519876).

Примітно також, що синтетичність стилю українською мовою має позитивну кореляцію (0,377048) зі ступенем вербальної креативності англійською мовою. Насамкінець зафіксовано, що більшим є ступінь синтетичності, то вищими є показники вербальної креативності англійською мовою (0,238694).

4.2.2. Домінантний канал сприйняття інформації перекладачем.

У психології й лінгвістиці сьогодення дослідники виокремлюють декілька видів модальності, або каналів сприйняття: візуальний, слуховий (аудіальний) і моторний (кінестетичний, тактильний) [214; 392]. Отже, блок прийому та обробки інформації інтелекту перекладача, як і будь якого реципієнта (адресата), містить основні аналізаторні системи: зорову, слухову й тактильно-кінестетичну. Робота цього блоку забезпечує модально-специфічні процеси й інтегративну форми обробки вхідної інформації. У третинних кортикальних полях ГМ зосереджено т. зв. зону ТРО – зону перетину скроневої (*temporalis*), тіменної (*parietalis*) та потиличної (*occipitalis*) доль кори [138, с. 208–209]. У зоні ТРО здійснюється синтез та аналіз інформації трьох окреслених модальностей у єдине цілісне амодальне відображення позалінгвальної дійсності, забезпечуючи інтелектуальну діяльність перекладача. Кожен перекладач під час обробки інформації надає перевагу одній модальності, тобто має схильність покладатися на один пріоритетний канал – візуальний, аудіальний або тактильний (кінестетичний) [див. 26].

У наведеному нижче прикладі оригіналу й двох текстів перекладу, як свідчить контент-аналіз, наявні лексичні одиниці з семантикою всіх трьох виокремлених вище модальностей. Проте зазначимо, що у фрагменті

першотвору відсутні одиниці, які містять аудіальну семантику, що свідчить про покладання автора на просторово-тактильну схему опису подій:

[2] *Outside Castel Gandolfo, an updraft of mountain air gushed over the top of the cliff and across the high bluff, sending a chill through Bishop Aringarosa as he stepped from the Fiat. I should have worn more than this cassock, he thought, fighting the reflex to shiver. The last thing he needed to appear tonight was weak or fearful* [224].

[2a] *Біля Кастель Гандольфо висхідний потік повітря просвистів над вершиною високого скелястого пагорба й обвіяв холодом єпископа Арингаросу, який вийшов із фіата. Мені треба було щось одягти поверх цієї сутани, подумав він, намагаючись погамувати тремтіння, яким його тіло реагувало на холод. Виявити слабкість чи страх було для нього сьогодні неприпустимо* [22].

[2б] *Біля замку Гандольфо віяв свіжий гірський вітер, що налітав сюди із самих вершин, і єпископ Арингароса, вийшовши з «фіата», відчув холод. «Треба було одягнутися тепліше», – подумав він, намагаючись не тремтіти. Сьогодні він нізащо не хотів здаватися слабким чи наляканим* [21].

У тексті автора, отже, превалюють зорові (*updraft, top, high, appear*) та кінестетичні (*gushed, a chill, fighting, to shiver, weak*) одиниці, які викликають просторово-тактильні асоціації при інтерпретації цього відрізка твору англомовним читачем.

Перекладач В. Шовкун (приклад [2a]) на початку тексту послуговується натомість візуально-аудіальною лексикою: *висхідний, просвистів*, хоча надалі й дотримується авторської схеми: *обвіяв холодом (sending a chill), поверх цієї сутани (more than this cassock)*. Проте згодом, надаючи перевагу комунікативному способу перекладу (почасти несвідомо через належність до поняттєво-логічного КС), удається до ескпліцитації імпліцитної в оригіналі інформації: *намагаючись погамувати тремтіння, яким його тіло реагувало на холод (fighting the reflex to shiver)*.

А. Кам'янець (приклад [2б]), дотримуючися більшою мірою семантичного методу під час відтворення українською інформації ВТ, виявляє поряд із цим схильність до покладання на тактильний канал: *віяв свіжий гірський вітер, що налітав; відчув холод; одягнутися тепліше; намагаючись не тремтіти; здаватися слабким*. Одиниці з візуальною семантикою за невеликим винятком у згаданого перекладача відсутні.

Проаналізовані вище приклади перекладів [1а], [1б], [2а], [2б] доводять існування в професійних перекладачів подекуди відмінних від авторських власних універсальних перекладацьких пріоритетів і на рівні когнітивного стилю, і домінантного каналу декодування інформації ВТ.

Згідно із завданням нашого подальшого дослідження, необхідно було також емпірично довести чи відкинути наявність залежних від когнітивного стилю та домінантного каналу сприйняття пріоритетів і в студентів-перекладачів. Для цього на першому етапі серед відібраних раніше 34 студентів потрібно було розбити на три групи (візуалів, аудіалів, кінестетиків). Першим типом уважали перекладачів, у яких переважають зорові образи в сприйманні інформації. Типовою пізнавальною позицією для них є дивитися, уявляти, спостерігати. Аудіали представляли тих досліджуваних вибірки, в яких упродовж сприймання переважають слухові образи, відтак когнітивно вони схильні більшою мірою слухати й говорити. Кінестетикам властиве поєднання чуттєвих вражень і рухів тіла, вони виявляють тенденцію до дії та відчуження [616, с. 100, 104, 107].

Для встановлення домінантного каналу сприйняття (ДКС) інформації всім представникам вибірки пропонувалося написати невеликий, обсягом 10–15 речень, твір на тему «Уявіть себе на безлюдному острові. Опишіть свої враження». Через процедуру контент-аналізу 34 текстів, який урахував мовні одиниці із зоровою, слуховою й тактильною семантикою, встановлено три групи перекладачів відповідно до їхнього ДКС (див. табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Розподіл перекладачів на основі домінантного каналу сприйняття

Перекладачі-візуали		Перекладачі-аудіали		Перекладачі-кінестетики	
<i>N</i>	%	<i>N</i>	%	<i>N</i>	%
16	47	11	32	7	21

Перекладачі-візуали, які становили майже половину вибірки (16 осіб), уживали у творах здебільшого слова, що описували їхній зоровий квазі-досвід, наприклад: *бачу, зазирнула, показав, яскравий, сліпуче, спостерігала, на перший погляд, блакить, на відстані, зелений, жовтий* тощо. Водночас, перекладачі-аудіали, яких налічувалося третина, надавали у своїх творах перевагу таким одиницям: *крик, шумний, свистіти, шерхит, гуркотіла, звуки, галас, сплеск* тощо. А перекладачам-кінестетикам, яких була меншість, властиві були такі лексичні одиниці: *тепло, прохолода, дотик, сильний, гарячий пісок, колючий, шкіра* тощо [603].

Зупинімося надалі на психолінгвістичних закономірностях, виявлених безпосередньо під час перекладу фрагмента художнього твору майбутніми перекладачами – носіями конкретного когнітивного стилю, а також домінантного каналу сприйняття. Для цього скористаймося методом «міркуй уголос».

4.3. Емпіричні *Д*-закономірності перекладу: інтроспективний аналіз

Мета інтроспективного аналізу – встановлення на основі його результатів процедурних психолінгвістичних *Д*-закономірностей перекладу художнього тексту. *Д*-закономірністю вважалися повторювані спільні перекладацькі операції/стратегії щодо тексту – схожі між собою варіанти відтворення лексичних та синтаксичних структур, а також метатекстові маркери локальних і глобальних стратегій його когерентності. Останню, на відміну від когезії (зв'язності), що є суто лінгвістичною категорією,

тлумачимо як психолінгвістичну категорію тексту, покликану «скріплювати» текст в аспекті семантико-сміслової й емоційної цілісності.

Процедура ІНТРА. В емпіричному дослідженні взяли участь вищезгадані 34 студенти ІV курсу бакалаврату, які навчалися за спеціальністю «Переклад». Для проведення дослідження використовували базу кабінету синхронного перекладу, обладнану центральним комп'ютером, під'єднаними до нього навушниками з мікрофоном, кабінами з навушниками й мікрофоном, де працювали перекладачі окремо, але чули одне одного під час роботи. Досліджувані працювали парами, адже, як уже зазначали, діалог під час розмірковування вголос вважається найуспішнішим видом роботи, стимулюючи вербалізацію основних процесів мислення. Їм під час перекладу доводилося висувати, пояснювати й обґрунтовувати свої гіпотези щодо варіанта перекладу тієї чи тієї одиниці.

Завдання полягало в перекладі з аркуша фрагмента твору Марка Твена “А Connecticut Yankee in King Arthur’s Court” обсягом 700 знаків. Студенти коментували вголос хід своїх думок та варіанти перекладу. Протоколи респондентів ІНТРА записувалися на жорсткий диск комп'ютера із подальшим їхнім транскрибуванням.

Наведімо текст-оригінал:

[3] (1) *One thing troubled me along at first – the immense interest which people took in me. (2) Apparently the whole nation wanted a look at me. (3) It soon transpired that the eclipse had scared the British world almost to death; (4) that while it lasted the whole country, from one end to the other, was in a pitiable state of panic, (5) and the churches, hermitages and monkeries overflowed with praying and weeping poor creatures who thought the end of the world has come.*

(6) *Then had followed the news that the producer of this awful event was a stranger, a mighty magician at Arthur’s court; (7) that he could have blown the sun like a candle, and was just going to do it when his Mercy was purchased, (8) and he then dissolved his enchantments, and was now recognized and honored as*

the Man who had by his unaided might saved the globe from destruction and its people from extinction [253].

Інтроспективний аналіз, як зазначали вище, дає змогу виявити ціннішу інформацію щодо метакогнітивних стратегій, спільність використання яких перекладачами формує групу метакогнітивних закономірностей. Дані обробки протоколів (транскриптів звукових файлів діалогів) досліджуваних із конкретними КС та пріоритетами модальності сприйняття інформації впродовж перекладу уможливили також уточнення процесу застосування когнітивних та комунікативних стратегій *ad hoc*, які формують групу загальних (уже проаналізованих) та емпіричних когнітивно-інтерпретаційних та комунікативно-продукційних закономірностей.

4.3.1. Когнітивно-інтерпретаційні Д-закономірності.

Для всіх без винятку перекладачів досліджуваної вибірки на стадії розуміння простежені універсальні пріоритети під час вибору варіанта обробки – інтерпретації інформації, залежно від того, чи профілюються у конкретному реченні ВТ парадигматичні (комунікація відношень), чи синтагматичні відношення (комунікація подій).

Переклад речень, зміст яких передає фактичний стан справ/відношення на стадії інтерпретації залучав схему в розумінні С. А. Жаботинської [84]. Ця схема в оперативній пам'яті має вигляд пропозиції – предикатно-аргументних відношень, яка трансформується на етапі синтезу ПТ у синтаксичні поверхові структури ПМ. За термінами М. І. Жинкіна, ці схеми можна назвати «слід-схемами» абстрактних родо-видових відношень [53, с. 4].

Використання перекладачами схем як економного пакету збереження в пам'яті й передачі знання виявилось неоптимальною стратегією оброблення речень, що містять лексичні одиниці, за термінами А. Певіо [501; 502], з високим коефіцієнтом образності-конкретності або маркери дискурсу. Такими пусковими одиницями образного декодування, зазвичай, виступають

прагматичні або дискурсивні маркери – носії процедурного значення. У нашому тексті – це вставне слово *apparently* (букв. – очевидно), речення *it soon transpired*. У фазі аналізу увага досліджуваних зосередилась також на іменнику *a look* (речення 2). Особливо це характерно для полезалежних респондентів. Студенти висували у фазі синтезу розмаїття версій перекладу. Спершу фіксувалася дієслівна версія – *подивитися, поглянути, побачити* тощо, адже, природно, їм частіше доводилося стикатися з комбінацією *wanted to look* чи, бодай *have a look*. Перекладачі із «рефлексивним», аналітичним КС реформулювали це речення в середньому від трьох до шести разів, щоразу добираючи еквівалент до іменника *look*. Як наслідок, дев'ять із сімнадцяти пар дійшли згоди щодо варіанта «*бодай одним оком поглянути*». Відповідно, ці досліджувані послуговувались схематою в разі, якщо опорною одиницею був об'єкт, виражений іменником із високим ступенем конкретності-образності.

У третьому реченні одиниця *eclipse*, яка вочевидь має високий коефіцієнт образності-конкретності, здобула найбільшу увагу в перекладачів-візуалів із синтетичним КС. Присутній у попередньому досвіді цих інтерпретаторів образ сонячного затемнення виявився настільки потужним, що 17 респондентів цієї категорії піддалися йому і спершу неправильно розмістили *затемнення* наприкінці речення 3, порушивши синтаксичний розподіл комунікативного центру. Причиною цього, імовірно, є те, що слово *затемнення* активізує візуальну «картинку», створює семантичний фокус і помилково спонукає інтерпретаторів надати йому найбільшій комунікативної ваги й локалізувати його наприкінці речення. Проте це місце мало б належати прагматичному фокусу (*налякало всю Британію*). Зафіксоване рішення свідчить про первинність конкретно-образної семантики під час породження цільового речення.

4.3.2. Метакогнітивні Д-закономірності.

Під час перекладу швидше протікав процес актуальної (дієслівної) предикації. Це, вочевидь, пояснюється універсальним несвідомим (глибинним) механізмом людини фокусувати увагу на згадуваних нами вище «первинних концептах» [189], – об'єкті (траєкторі) й русі (траєкторії) відносно статичнішого тла (орієнтира). Останній, зазвичай, виражений вербально дієсловами. Прикладами такого когнітивного явища в тексті є такі речення:

[4] *One thing troubled me along at first - the immense interest which people took in me; the eclipse had scared the British world almost to death; and the churches, hermitages and monkeries overflowed with praying and weeping poor creatures who thought the end of the world has home; Then had followed the news* тощо.

Продемонструймо на прикладах первинні й зовсім не редаговані студентами переклади згаданих вище фрагментів речень, що містили актуальну предикацію, тобто присудок, виражений дієсловом. Ось деякі з них:

[4a] *Єдине, що турбувало мене спочатку – це незвичний інтерес людей до мене. (Лілія М.); вся Британія була майже до смерті налякана до смерті (Олексій К.); і всі церкви, собори, монастирі були переповнені наляканими людьми, які молилися і плакали, думаючи що настав кінець світу (Люда П.); після цього послідувала новина (Галя В.).*

Зазначимо, що ми не зафіксували пауз тривалістю понад 200 мс під час перекладу оригінальних речень.

Натомість латентна (іменникова, прикметникова або дієприкметникова) предикація вимагала більше часу й когнітивних зусиль, про що свідчить велика кількість пауз гезитації та самокоректування перекладачами цільових версій, наприклад:

[5] *The whole country, from one end to the other, was in a pitiable state of panic; that the producer of this awful event was a stranger, a mighty magician at Arthur's court* тощо.

У нижчеподаних прикладах перекладів у дужках наведено тривалість пауз (у мс):

[5a] *Уся країна знаходилася у (250) надмірній (300) страшенній (400) паніці (250) трагічному стані; винуватцем цієї (350) жахливої події був (250) чужинець (300) незнайомиць всесильний маг з (350) оточення короля Артура.*

Латентна предикація виявилася для інтерпретаторів ускладненішою, породжуючи більше розмаїття версій перекладу, із застосуванням лексико-семантичних трансформацій конкретизації, диференціації й логічного (сміслового) розвитку. Так, сполука *poor creatures* здобула ще й такі інтерпретації: *прочани, бідні віряни, бідолахи, бідолашні люди, налякані люди* тощо. Крім того, на заваді миттєвих («гештальтних») рішень тут виявляється також «розмитість» семантики суб'єкта: *immense interest; poor creatures; pitiable state*. Отож, предикація ознак засобами прикметників потребує більше часу на синтез еквівалента у ПМ, ніж засобами дієслів.

Подальший аналіз протоколу звітів ІНТРА виявив також стійку схильність серед групи досліджуваних-візуалів із КС «широкий діапазон еквівалентності» до актуалізації видового позначення об'єктів для групи. Так, слово *nation* у перекладі речення 2 варіювалося від *народ, люд, кожен житель* до *мешканець, громадяни*; словосполучки *British world* – *британці* (речення 3); *from one end to the other* – *зі сходу до заходу, по всій країні, по всіх закутках* (речення 4).

У стратегії надання переваги видовій класифікації в площині вид–рід ми вбачаємо дію також метакогнітивних механізмів мислення, зокрема тяжіння інтерпретаторів до предметнішого/денотативного представлення кодової одиниці в УПК. Механізм асоціативного зв'язку й евристичного пошуку, як слушно зауважує О. О. Залевська [92, с. 55], дає змогу людині розв'язувати

нечітко сформульовані завдання. Власне, психолінгвісти порівнюють стадії породження мовлення в конкретному мисленнево-мовленневому акті зі стадіями оволодіння дитиною мовлення, адже, як видається, породження мовлення проходить усі стадії дитячого процесу в онтогенезі. Спершу – це засвоєння дітьми іменників із конкретною семантикою, видові назви предметів і явищ, наприклад, *ялинка, голуб, Барбі*. Лише з віком дитина оволодіває формами категоризації та класифікації об'єктів довкілля, тим, що О. Р. Лурія у своїй концепції називає «комунікацією відношень», тобто родовими назвами предметів: *ялинка – це дерево, голуб – птах, Барбі – іграшка*. Водночас для зрілих інтерпретаторів пропозиційна обробка речення-стимулу не складає значних труднощів, якщо візуалізація образу – менш економний спосіб ментальної репрезентації.

4.3.3. Комунікативно-продукційні Д-закономірності.

Одним із релевантних фактів, які ми установили емпіричним шляхом, є те, що не синтаксис, а семантика на глибинному рівні (на початковій стадії синтезу) відіграє провідну роль у процесі породження висловлення цільовою мовою: зафіксовано пригнічення синтаксису (граматики) семантикою. Зокрема, у першому реченні 14 респондентів – «синтетиків» під час відтворення українською мовою поставили *at first (спочатку, спершу)* на перше місце у реченні. У цьому рішенні вбачаємо пріоритет семантики, – несвідомі автоматичні й миттєві (правопівкульові), не продумані й когнітивно не оброблені та не оформлені правильно із синтаксичного погляду перекладацькі операції асоціювання у неконтрольованому робочому просторі інтерпретатора.

Із погляду генеративної семантики такий вибір пояснюємо тим, що початковий етап процесу породження мовлення є фактично рівнем семантичного уявлення, або рівнем глибинно-семантичних структур. При цьому, на відміну від т. зв. «стандартної» психосемантичної моделі глибинної

структури [371], вони вимагають підпорядкування глибинного синтаксису та його включення до рівня семантичного уявлення. Синтетики з полюсами «імпульсивність», «широкий діапазон еквівалентності» не можуть позбавитися цього етапу навіть на рівні комунікативному – під час формування синтаксичних структур. Для аналітиків – полюсів «рефлексивність», «вузький діапазон еквівалентності» ці особливості без ускладнень минають на прикінцевому етапі породження ПТ.

Спосіб обробки змісту речення – ЛПО (сукцесивний) чи ПРО (симультанний) визначається змістом вихідного речення, когнітивним стилем (аналітик – синтетик, вузький – широкий діапазон еквівалентності) та домінантним інформаційним каналом перцепції (візуальний, аудіальний, кінестетичний) перекладача. Загалом для синтетиків образне представлення – відносно легкий й економний спосіб декодування речень, які передають «комунікацію подій». Інформація зберігається в пам'яті у вигляді схеми, кодова одиниця якої – образ.

Прояв кожного з КС визначався фокусуванням уваги одних перекладачів на процесі реорганізації власних знань із метою сполучення їх із інформацією, пропонованою текстом оригіналом, інших – на реорганізації текстової інформації (її адаптації) до сполучення з власним досвідом (схемами). 84 % перекладачів–синтетиків, на відміну від більшості логіків, менше піддавали текст реорганізації, точніше дотримувалися синтаксичного порядку в перекладі речень оригіналу, використовуючи семантичний метод перекладу. Однак вони піддавалися нерідко на несвідомі/асоціативні тригери, наприклад, зсували місцерозташування одиниці “*at first*” на початок речення.

Інтерпретатори-логіки здебільшого вдавалися до комунікативного методу в аспекті намагання експлікувати імпліцитну в тексті-оригіналі інформацію. Логікам притаманна була трансформація генералізації, наприклад: «*Apparently, the whole nation wanted a look at me*» одержувало в

їхньому перекладі спільну версію «Здавалося, усі /кожний хотіли/в на мене поглянути». Синтетики точніше відтворювали зоровий компонент семантики слова «*apparently*» – «очевидно, вочевидь», а не як «здавалося», характерне для аналітиків. Аудіали–синтетики робили частіше лексичну конкретизацію, як-от: «були переповнені бідними створіннями, які молилися і *схлипували*, думаючи, що настав кінець світу».

Дві третини респондентів зі синтетичним КС (100 % синтетиків–візуалів) надавали пріоритет перетворенню дієприкметникових конструкцій VT типу «*overflowed with praying and weeping poor creatures*» на іменникові, зокрема: «...від *молитв та гірких схлипувань людей*»; «були переповнені *молитвами та плачем білолашних людей*». На противагу, аналітики й респонденти з проміжним КС трансформували цю конструкцію на підрядну дієслівну: «були переповнені *наляканими людьми, які молилися і плакали*». Поясненням цієї тенденції може бути синкретичне образне сприймання учасників позамовної дійсності, адже образ лежить в основі програмування і йому «приписується деяка смислова характеристика – особистісний смисл» [208, с. 115]. Ця смислова характеристика є предикатом до цього елемента. Компоненти змістового ядра мають актуальну (у вислові – дієслово) або латентну (прикметник) предикативність. Кодова одиниця (образ) через операції включення функціональних характеристик різної «глибини» – включається в ієрархію пропозицій, які містяться в оперативній пам'яті інтерпретатора, готові актуалізуватися в зовнішньому мовленні.

Згідно з нашою концепцією, під час виходу зі стадії програмування вислову ПМ інтерпретатор зберігає слід образу, не перемикаючися спершу з конкретно-образного коду на поверховий, – вербально-логічний. На цій стадії домінують видові (конкретні) назви з ускладненням виходу на поняттєвий (логічний) рівень. Для подальшого синтезу схемата вилучається з оперативної пам'яті й одержує синтаксичне оформлення на поверховому рівні. Зазначимо, що механізм глибинної предикації безпосередньо не

співвідноситься зі судженням в логіці або реченням у лінгвістиці, його слід радше тлумачити в термінах глибинних структур Н. Хомського.

Якщо профілюються вербально-логічні відношення, – «комунікація відношень», інформація обробляється і зберігається в пам'яті перекладача абстрактно-пропозиційно, тобто у вигляді *схеми* відношень. Відведений досліджуваними час на переклад таких речень порівняно менший, оскільки речення не зазнає значних трансформацій у зв'язку з відсутністю найглибшої ланки – образного рівня УПК неконтрольованого робочого простору перекладача. Отже, кодова одиниця тут – пропозиція, інтегрована в УПСК.

Щодо кореляції між модальністю сприйняття та КС перекладача, то виявляємо стійкий зв'язок між когнітивно-стильовою «поведінкою» інтерпретатора та пріоритетом інформаційного каналу кодування. Так, візуали зіставляються зі синтетиками, аудіали тяжіють до поняттєво-логічного способу аналітиків. Щодо кінестетиків, то вони більшою мірою співвідносяться з параметром методу перекладу (семантичного або комунікативного), а не КС. Так, понад дві третини кінестетиків вдавалися до семантичного методу перекладу: семантична структура їхніх текстів не зазнавала значної реорганізації, з відсутністю «пермутацій» [617], функціональних заміन тощо. Поряд із цим, *семантичного методу* дотримуються перекладачі синтетичного КС. *Комунікативний метод* застосовують перекладачі з розвиненішим поняттєво-логічним типом КС, який передбачає вміння формувати вивідне знання. Вивідне знання утворюється на основі не лише експліцитно виражених форм і значень, а й на різних видах авторських імплікацій. Однак із метою адекватного перекладу художнього твору перекладач не зупиняється на стадії інтерпретації окремих висловлень, а переходить до розуміння всього ВТ.

Щодо вербальних характеристик прояву КС, то слід зазначити, що на основі ретельного вивчення писемних «продуктів» – зразків їхніх

когнітивних перекладів, записаних під час ІНТРА, підтвердилося наше припущення, що представники з асоціативно-художнім КС мають більшою мірою тенденцію до збереження у ПТ метафор, метонімії, епітетів, синонімії, алюзій, тобто емоційно-естетичної, а не фактичної (когнітивної) інформації. Натомість, їхні протилежності – представники поняттєво-логічного КС – виказують закономірність збереження маркерів зв'язності тексту, зокрема сполучників, меншу кількість звертання до синтаксичних та лексичних трансформацій. Винятком є лише частіше застосування смислового (логічного) розвитку.

Пріоритет способу (де)кодування тексту визначався відповідно до оптимального (економнішого) для перекладача шляху – конкретно-образного чи вербально-логічного/ пропозиційного. Для синтетиків і візуалів перший шлях видавався найшвидшим, позаяк це зумовлено несвідомими (автоматичними) тенденціями. Для аналітиків-аудіалів і кінестетиків спостережено покладання на пропозиційні (логічні) конструкти під час декодування ВТ та кодування тексту ПМ, що засвідчили їхні усні звітування (коментарі). Що стосується синтетиків-аудіалів (три респонденти), їхні стратегії розв'язання більшою мірою тяжіли до «творчих», нестандартних рішень під час декодування тексту, проте більш логічного способу продукування структури тексту перекладу, про що свідчив ужиток ними процедурних одиниць – дискурсивних маркерів (*бо, через те, отож*) навіть там, де вони були відсутні в першотворі. Аналітики-візуали (сім респондентів) керувалися на стадії інтерпретації ВТ логіко-пропозиційними зв'язками, звертали більшу увагу (про що свідчать часові інтервали їхніх записів) на тип логічного відношення між пропозиціями (причина – наслідок, протиставлення, підстава – висновок, доповнення тощо). Водночас, на стадії породження речення-висловлення цільовою мовою вони здебільшого ігнорували встановлену семантико-синтаксичну структуру, приділяючи більше часу лексичному аспекту.

Щодо пріоритетів перекладачів із високим показником *вербальної креативності*, то, як ми й очікували, вона мала прояв в усіх цих респондентів, тобто незалежно від носія КС та ДСК, будучи потужним чинником продукування синонімії, оригінальних творчих рішень. Ці стратегії виявлялися на рівні синтаксису речення (перестановок і синтаксичних замінів), а також лексичному рівні – уживання найменш частотних, нестандартних слів, а також лексико-семантичних операцій смислового розвитку й додавання, як-от:

- *pitiable state of panic* – стані меланхолійного шоку;
- *the end of the world* – судний день;
- *at Arthur's court* – з оточення короля;
- *the producer of this awful event* – винуватцем цієї жахливої події; це жахіття було справою рук;
- *weeping poor creatures* – бідолахи зі сльозами на очах;
- *praying and weeping* – які відчайдушно молилися тощо.

ПЛА занотованих респондентами під час міркувань уголос текстів – «грубих продуктів» їхнього перекладу на основі лексичних (лексичне розмаїття; коефіцієнт дієслівності/агресивності), синтаксичних (кількість і середня довжина речень у словах, коефіцієнт зв'язності тексту) параметрів, також виявив свою цінність. Він дав змогу, залежно від перекладацьких КС та ДКС, установити провідний метод, якого вони дотримувались. Відтак пріоритети у виборі конкретного методу перекладу – комунікативного чи семантичного – розподілилися таким чином (див. табл. 4.3).

Знак «+» у табл. 4.3 під типом перекладача ілюструє те, що більше половини досліджуваних дотримувались одного з двох зазначених у лівій колонці методів, знак «-» – менше половини, відповідно, а комбінація «+/-» фіксувала змінні спостережені результати вибору методу.

Таблиця 4.3

Розподіл респондентів за пріоритетним способом перекладу

Метод перекладу	Когнітивний стиль			Домінантний канал сприйняття		
	Асоціативно-художній (синтетичний)	Поняттєво-логічний (аналітичний)	Аналітико-синтетичний	Візуальний	Аудіальний	Кінестетичний
Семантичний	+	-	+/-	-	+	+
Комунікативний	-	+	+/-	+	+/-	-

Так, серед прихильників семантичного перекладу – здебільшого синтетики, аудіали й кінестетики, а аналітиків та візуалів більше «вабить» комунікативний спосіб перекладу. Завважимо, що наведені в таблиці оцінки не є абсолютними, відбиваючи лише загальні перекладацькі пріоритети.

Отже, психолінгвальні закономірності в перекладі студентів мають прояв як сукупність спільних перекладацьких мовленнєво-мисленнєвих операцій, наслідком яких є відтворення *інваріанта* перекладу. Такі операції є стратегіями «поведінки» інтерпретатора. Їхня спільність безпосередньо під час перекладання задає «межі розгойдування» *варіантності*, що виникає на стадії візуалізації образу позамовного об'єкта (описуваного в тексті) інтерпретаторами, які бачать його з різних перспектив. Так, зафіксовано, що при образному способі декодування на основі ПРО перекладачі-візуали висували порівняно з іншими більшу кількість перекладних версій речень, творчо трансформуючи синтаксичну структуру й лексику речення оригіналу. Натомість при ЛПО інформації аудіали та перекладачі-кінестетики переважно наслідували порядок поверхової синтаксичної структури, з обмеженими варіантами лексичних еквівалентів.

Отримані нами під час ІНТРА дані свідчать на користь існування конкретних перекладацьких універсальних переваг. У їхній основі лежать психолінгвістичні одиниці – мовленнєві дії та операції, чия поява викликана не останнім етапом розгортання думки в зовнішні синтаксичні структури, а етапом внутрішнього програмування, внутрішнього мовлення, що володіє рисами УПК та УПСК, незалежного від конкретної природної мови, а відтак універсальної для носіїв різних мов.

Слід зазначити, що зміст висловів, які передають події, легше декодують й відтворюють синтетики, оскільки в них домінує конкретно-образний спосіб репрезентації інформації. Вислови, що містять високий рівень абстракції, предикатно-аргументні відношення, природно, краще перекладають перекладачі-аналітики, що підтвердилося під час інтроспективного аналізу. У фазі аналізу синтетики (10 осіб) більше покладалися на зовнішній стимул (вербальну структуру), важко диференціюючи деталі описуваної ситуації, частіше вдавалися до візуалізації змісту запропонованого речення під час інтерпретації. Перекладачі-аналітики (17 осіб) натомість керувалися власним досвідом, із меншими зусиллями вичленовували деталі й розмежувальні ознаки об'єкта описуваної ситуації.

Психолінгвальні закономірності виявлялися в окресленій вище тенденції візуалізувати в ментальному просторі описувані події. Цей феномен добре інтегрується в особливості ПРО перекладача художнього тексту. Така перекладацька схильність керується мозковим механізмом одночасної й «спеціальної» репрезентації інформації: на миттєві (інтуїтивні) рішення покладалися здебільшого візуали.

Примітно, що окреслена закономірність має наслідком економію часу та зусиль, а це за принципом релевантності Д. Шпербера і Д. Вілсон [327] підвищує важливість інформації для реципієнта-перекладача, який може розподілити свої зусилля на когнітивну обробку цього й іншого сегментів

тексту, не «втомлюючи» когніцію внаслідок приділення надмірної уваги попереднім.

По-друге, перекладацькою закономірністю серед візуалів та кінестетиків виявилися майже в півтора рази частіші, порівняно з аудіалами, спроби конкретизації семантики абстрактних слів типу *might, globe, destruction, nation, extinction* у ПМ. Усі аудіали намагалися зберігати ступінь абстрактності в перекладі незмінним, зате пропонували більше синонімічних еквівалентів, тобто робили більше трансформацій лексичної заміни – диференціації значення, але без його конкретизації, що зіставляється з широким діапазоном еквівалентності. Кінестетики ж здійснювали такі спроби лише під час оперування з «тактильними» одиницями, наприклад: *blow, mighty*.

Згадана вище латентна предикація швидше й із мінімальними зусиллями піддавалася когнітивній обробці візуалам, що, вочевидь, пов'язано з приписуванням образної ознаки описуваному об'єктові, тобто здатності «унаочнити» об'єкт із його ознаками.

Природно, візуали надавали більше уваги належному відтворенню в ПМ «зорових» дієслів. Несподіваним емпіричним фактом у вибірці виявилася тенденція вживання аудіалами більшої кількості сполучників і займенників, навіть якщо перші взагалі були відсутні в тексті-оригіналі. Можлива причина вживання більшої кількості текстових «конекторів» як індикаторів логічних зв'язків між реченнями в тексті криється, на нашу думку, в покладанні аудіалів на «лівопівкульові» стратегії у своїй мовленнєво-мисленнєвій перекладацькій поведінці.

Наслідком такої звичної стратегії є «дискурсивний», тобто вербально-символьний спосіб представлення аудіалами вхідної інформації в пам'яті, на відміну від візуалів, у яких такий метод користується меншою «популярністю», позаяк вони дотримуються радше «образного» представлення інформації. Кінестетики зізнавалися в моторній репрезентації ВТ, коли вони звітували про фізичні відчуття, наприклад, раптового подиху

прохолодного вітру під час сонячного затемнення. Водночас, група аудіалів зазначала те, що вони вдавалися також до візуалізації описуваних подій, якщо пропозиційний спосіб потребував надмірних когнітивних зусиль. Кінестетики «довіряли» обом способам рівною мірою.

Насамкінець зазначимо, що коли тлумачі-візуали вдавалися до пропозиційного шляху уявлення, вони робили більшу кількість лексичних помилок і граматичних недоречностей, пкейс-стадіоказники «лексичного розмаїття» (*lexical richness*) [374] знижувалися, хоча загальний показник лексичного розмаїття в цільових версіях цієї групи був найвищим, порівняно з двома іншими групами перекладачів – аудіалів і кінестетиків.

4.4. Кейс-стаді

Метод кейс-стаді, який за визначенням А. Стермен [555, с. 61], є інструментом якісного аналізу для вивчення індивіда, групи чи феномену, обрано нами для вивчення закономірностей у сприйнятті перекладу інформантами. Кейс-стаді, що набув популярності останніми десятиріччями, – це всебічний опис індивідуального випадку та його аналіз, що містить характеристики випадку, та визначення основних змінних, структур, форм, порядків взаємодії між учасниками певної ситуації (теоретична мета), а також для визначення динаміки певної діяльності (практична мета) [481]. У нашому дослідженні ми переслідуюмо другу мету.

Важливим методологічним питанням кейс-стаді є визначення його статусу: якщо це описовий рівень, то він розглядається як підвид описового методу; якщо торкається пояснення причиново-наслідкових зв'язків – пояснювально-експериментального методу [551]. Найважливішим у кейс-стаді є фактор динаміки, тобто він якнайкраще пасує для аналізу специфічних подій, які відбуваються в конкретний час і в конкретній ситуації для подальшого зіставлення цих подій в іншому часі й ситуації. Інакше

кажучи, ми можемо простежити динаміку досліджуваних феноменів. Учені зазначають про важливість розрізнення власне кейсу і контексту, які піддаються вивченню [537].

4.4.1. Метаперекладацькі фоносемантичні закономірності сприйняття поетичного твору в перекладі.

Для нашого кейс-стаді обрано метаперекладацькі фоносемантичні закономірності, які, на відміну від решти закономірностей, стосуються здебільшого «реакції» на вже перекладений твір. Водночас їхня цінність полягає саме в добутті даних від «живих» реципієнтів поетичних творів на основі психолінгвістичного методу СД, який дав змогу визначити зміст семантичного простору адресатів мови оригіналу й адресатів мови перекладу.

Схожі «реакції рецепторів», у контексті концепції Ю. Найди, є головним мірилом оцінки адекватності перекладу оригіналу. Проте індивідуальні реакції не можуть бути об'єктами порівняння з метою оцінки якості перекладу. Об'єктами порівняння можуть бути конструкти як деякі усереднені лінгвоетнічні реакції носіїв вихідної та цільової мов, які фактично є вимірюваним «комунікативним ефектом» [197, с. 20–21]. Для його вимірювання на цьому етапі застосуємо напрацювання і методи психосемантики як галузі психолінгвістики, що вивчає зміст існування семантичного простору, організованого за типом різноманітних метричних просторів [273, с. 6]. Використовуючи психосемантичне моделювання систем значень як структур репрезентації досвіду в свідомості, дослідник-перекладознавець має змогу заглибитись у реконструкцію індивідуальної системи значень, крізь призму якої відбувається сприйняття суб'єктом тексту, світу, інших, самого себе. До використовуваних нами інструментів експериментальної психосемантики належать згадані вище проєктивні методи СД та ВАЕ, які дають змогу виявити неконтрольовані відгуки респондентів щодо тексту.

Для вивчення процесу побудови семантичних просторів перекладачем та перевірки адекватності його перекладу використовуватимемо метод СД як провідний, оскільки він доводить свою ефективність не лише під час вивчення закономірностей сприйняття семантики слова, а й текстів. Методи КА, ПЛА, ВАЕ, КРА та ФА слугуватимуть як допоміжні під час цього кейс-стаді, *метою* якого є емпіричне встановлення метаперекладацьких закономірностей сприйняття поетичного твору через моделювання й порівняння лінгвоетнічних реакцій читачів оригінального та перекладних текстів. Завдання дослідження:

- 1) визначити потенційну лінгвоетнічну реакцію на поетичний текст у носіїв різних пар мов через застосування СД;
- 2) виділити теми-категорій, наявні в тексті-оригіналі та текстах перекладу;
- 3) виявити метаперекладацькі закономірності сприйняття оригіналу й перекладів.

Матеріалом ми обрали три тексти-оригінали англійською, українською й старослов'янською мовами, а також їхні перекладні версії різних перекладачів. Це – сонет П. Б. Шеллі “Ozymandias”, «Заповіт» Тараса Шевченка й уривок із «Плачу Ярославни» твору «Слово про Ігорів похід». Слід наголосити, що на меті не було оцінити ці переклади з погляду майстерності їхнього виконання, яка не піддається сумніву, а лише через порівняння їхнього потенційного «фоносемантичного впливу» [90; 147] на аудиторію виявити метаперекладацькі закономірності.

До початку процедури дослідження обґрунтуймо чинники емоційно-естетичного впливу тексту на реципієнта. За висловом В. Ларбо, кожен текст має властиве йому звучання, колір, рух, атмосферу. Поза своїм матеріальним та буквальним сенсом кожен літературний твір, як і кожен твір музичний, має ще й менш помітний сенс, який тільки й може справити на нас естетичне враження... [цит. за: 175, с. 35]. Великої значущості емоційному значенню

слова, котре передається через його звукову форму, надавав Р. Якобсон [332, с. 31]. О. А. Сербенська зазначає, що різні звуки викликають неоднакові асоціації. Зокрема, дані експериментів свідчать, що як «погані» звуки опитувані називали *х, ш, ж, ц, ф*, як грубі – *д, б, г, ж*, як гарний, ніжний – *л*. Уважають, що в українській мові цей звук пов'язаний із відчуттям плинності, який українці чують у звуках природи (лити, плавати, булькати, плисти) [271, с. 22]. Щодо голосних звуків, то слід зауважити, що тексти різних функціональних стилів містять неоднакову кількість голосних та приголосних звуків.

Збільшення частотності голосних, на нашу думку, активізує роботу ділянок ПП у процесі обробки інформації. На відміну від науково-технічних текстів, де збільшена питома вага приголосних, у художніх текстах – прозі й поезії – часті терезів схиляються в бік голосних. У цьому вбачається глибокий зв'язок таких текстів із музикою, творами мистецтва, інтерпретація яких здійснюється ділянками ПП мозку, котра, як ми вже знаємо, відповідає за емоції та синтез. Найбільш наближеними до музики, змістом якої є цілком значущість звукової *форми*, є твори поезії, у яких звукова форма грає першу скрипку, і питома вага емоційної та естетичної інформації збільшується.

Тому видається цілком логічним використання окреслених вище методів, які завдяки своїй багатоаспектності дають змогу ґрунтовно вивчити закономірності сприйняття поетичного твору й змоделювати «естетичну реакцію» на нього з боку реципієнтів.

4.4.2. Метаперекладацькі закономірності сприйняття поетичного твору в перекладі з англійської мови на українську

Отже, першим об'єктом цього кейс-стаді закономірностей постав англomовний текст-оригінал та його три українські переклади. Предметом – реакції англomовних адресатів (перших читачів) та україномовних адресатів (других читачів). Мета полягала в установленні універсальних рис

семантичного простору читачів під час сприйняття англомовними адресатами ВТ, а українськомовними – ПТ.

Ступінь фоносемантичної адекватності перекладу оригінальному тексту в термінах естетичної реакції адресата моделювалася через установлення навантаження за факторами оцінки, інтенсивності та динамічності СД. Вихідним текстом слугував сонет П. Б. Шеллі “Ozymandias”, якого перекладали В. Мисик, С. Караванський, О. Мокровольський та ін. Для цього емпіричного дослідження вибрано три з них, які виконали І. Франко, Г. Кочур та В. Коптілов (див. Додаток Б).

Ozymandias

*I met a traveller from an antique land,
 Who said – “Two vast and trunkless legs of stone
 Stand in the desert... Near them, on the sand,
 Half sunk a shattered visage lies, whose frown,
 And wrinkled lip, and sneer of cold command,
 Tell that its sculptor well those passions read
 Which yet survive, stamped on these lifeless things,
 The hand that mocked them, and the heart that fed;
 And on the pedestal, these words appear:
 My name is Ozymandias, King of Kings,
 Look to my Works, ye Mighty, and despair!
 Nothing beside remains. Round the decay
 Of that colossal Wreck, Boundless and bare
 The lone and level sands stretch far away” (by P. B. Shelley).*

Процедура дослідження полягала в пред’явленні англомовного оригіналу 32 носіям англійської обох статей віком від 18 до 73 років для оцінки тексту за трьома базовими факторами СД (оцінки, сили, активності), кожен із яких містив по чотири біполярні шкали. Нагадаємо, що вибір респондентом певного числа

(від -3 до +3) на шкалі свідчив про індивідуальний ступінь прояву ознаки для адресата після пред'явлення тексту.

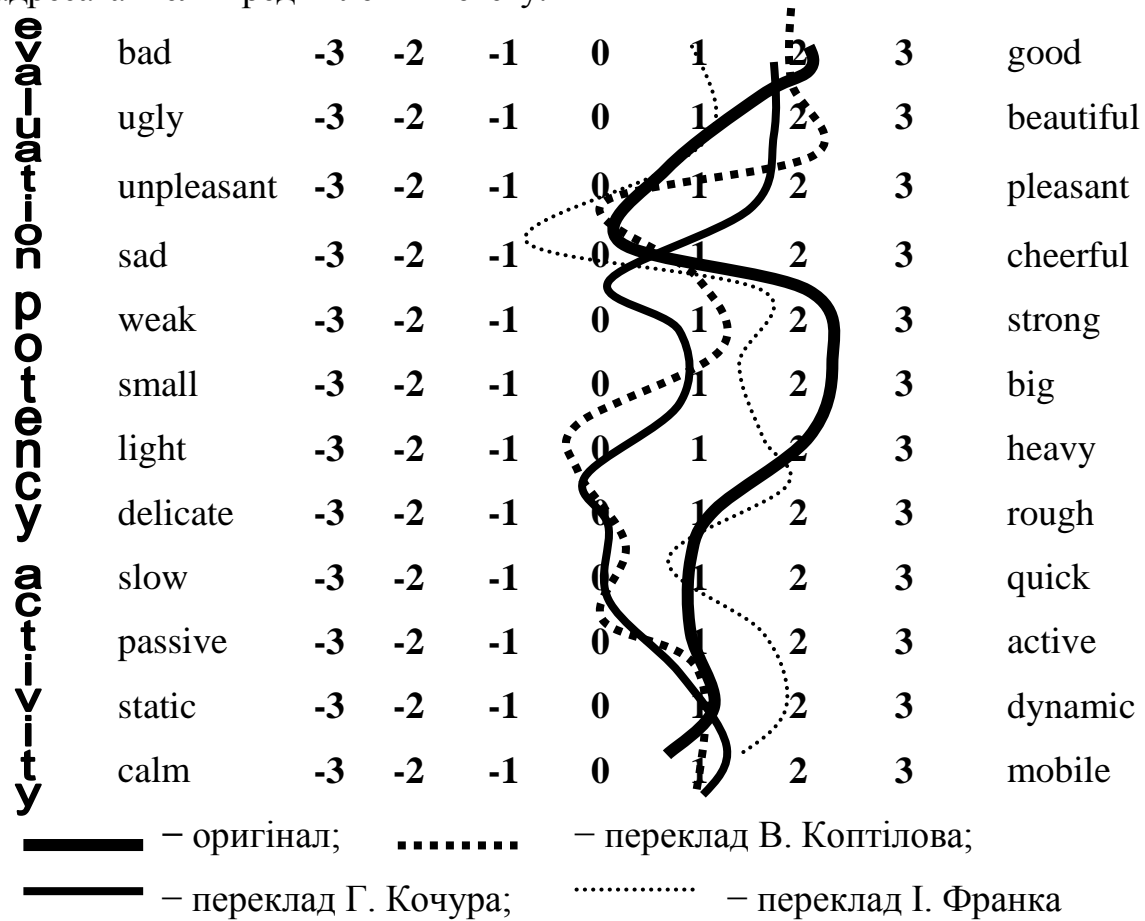

Рис. 4.1. Семантичний профіль тексту-оригіналу та його перекладів

Другим нашим кроком було аналогічне послідовне пред'явлення трьох текстів-перекладів 55 носіям української мови. Учасниками експерименту були респонденти різних вікових груп. До останньої вибірки ввійшли студенти Волинського інституту економіки та менеджменту спеціальності «Переклад» та студенти факультету політико-інформаційного менеджменту Національного університету «Острозька академія». На рис. 4.1 представлено семантичні профілі тексту оригіналу та трьох текстів перекладу, виведені на основі усереднених реакцій учасників експерименту.

Як видно з рис. 4.1, найближчим до оригіналу за своїм естетичним впливом на аудиторію виявився переклад І. Франка за всіма трьома виділеними факторами. Переклад В. Коптілова, попри його схожі характеристики за

фактором оцінки, відхиляється від тексту-оригіналу за шкалами активності та сили. Переклад Г. Кочура виявляється ніжнішим та приємнішим, аніж оригінал, у В. Коптілова ці риси проявляються ще більшою мірою. Текст І. Франка в цьому плані різко контрастує з ними, виявляючи вищі показники за факторами сили, а особливо активності. Примітним є той факт, що такі оцінки за СД переважно збіглися в студентів обох ЗВО.

Із боку англомовних носіїв, отже, сонет П. Б. Шеллі отримав позитивні оцінки, справив враження дуже сильного, проте помірно динамічного.

Попри негативні характеристики змісту, авторський секрет форми, на нашу думку, полягає у високій частоті вживання наголошеного звука *-e-* (напр. римування *land-sand, read-fed, despair-bare, decay-away* тощо), який кваліфікується з позицій фоносемантики як приємний, «зеленувато-блакитного кольору» [див. 334]. Загалом автор уживає 35 повнозначних слів із цим наголошеним звуком.

Психолінгвістами помічено, що образність слова, яка проявляється в його звучанні, надзвичайно важлива не лише в процесі оволодіння мови дитиною, а й під час здогаду, сприйнятті невідомого слова [194, с. 16]. Побіжний фоносемантичний аналіз текстів відкриває одну особливість. Це – наскрізне використання автором приголосного звука *l(л)*, який згідно з дослідженнями вітчизняних мовознавців О. А. Сербенської та В. В. Левицького [201; 271] у слов'янських та германських мовах кваліфікується як найкращий, найприємніший, ніжний та милозвучний (напр.: *луди, люблю, леле, ляля, маленький, пливе* – *Blüte, Glück, Liebe, flower, love, glad, little* і т. ін.). Комбінація цих звуків створює відчуття плинності, округлості, циклічності форм, що, відповідно до експериментів нейролінгвістів [4; 14], створює сугестивний ефект, наслідком якого може бути зміна стану свідомості.

Для встановлення причин відмінностей текстів у семантичних просторах досліджуваних ми додатково провели якісний та кількісний КА разом із ВАЕ.

Якісний КА виявляє в тексті-оригіналі три центральні семантично найнавантаженіші категорії – теми *влади, життя, смерті*. Зіставивши ставлення респондентів до цих категорій на основі ВАЕ, виявляємо такі результати. У ментальності англомовних носіїв концепт «влада» загалом має позитивні або емоційно нейтральні слова-асоціації типу: *order, president, money, taxes, manager*, які свідчать про те, що вони позитивно ставляться або «байдужі» до влади. Українськомовні представники, натомість, на слово-стимул «влада» дають переважно негативні реакції: *сила, гроші, Гонгадзе, Гітлер, Сталін, насильство* тощо. Перші два слова (*сила, гроші*) є асоціативними семантичними універсальними стимулу «влада».

Семантичною універсалією *життя* є *радість, life – success, happiness*. Зі смертю англомовні носії пов'язують переважно будь-що негативне, в українців – близько третини опитаних ставляться до неї індиферентно, решта – загалом негативно.

Результати оцінювання влади, життя та смерті за трьома факторами семантичного диференціала загалом підтверджують отриману в асоціативному експерименті інформацію (див. табл. 4.4).

Таблиця 4.4

Семантичні дистанції між концептами за результатами аналізу ВТ та трьох ПТ за методикою СД

Фактор Концепт	Оцінка/ Evaluation		Сила/ Potency		Активність/ Activity	
	англ.	укр.	англ.	укр.	англ.	укр.
Влада	+1,4	-1,0	+2,30	+2,20	+1,10	-1,00
Життя	+2,8	+1,3	+2,85	+2,75	+2,84	+2,85
Смерть	-2,8	-0,8	+2,90	+2,70	-2,60	-1,10

Причиною виявлених відмінностей в українських адресатів є, імовірно, несвідоме прагнення наших людей до кращого життя, незадоволеність

теперішнім, філософського ставлення до смерті, якій не під силу зруйнувати життя. У цьому контексті варто пригадати Лесю Українку, яка промовляє вустама Мавки в «Лісовій пісні»: «Ні! Я жива! Я буду вічно жити! Я в серці маю те, що не вмирає».

Письменники тонко і влучно відбивають бачення світу всієї нації. Вірш Лесі Українки «Напис в руїні», створений під впливом сонета П. Б. Шеллі «Озимандія», має життєствердний фінал. Отож питання життя та смерті, як виявилось, для нашого народу не є таким гострим і болючим, що свідчить про певний ступінь ірраціональності мислення українців. Проте, як зазначав Л. Вітгенштайн, «у межах логіки не можна сказати нічого нового. У логіці не існує неочікуваностей» [цит. за: 211, с. 158]. У такому баченні, справді, важко кваліфікувати смерть як дещо жахливе й непоборне.

Кількісний КА перекладів свідчить про те, що І. Франко через частотне використання слів, які належать до категорій *влади* та *смерті*, збільшує ступінь негативного впливу змісту, відхиляючися за фактором «оцінка» від оригіналу. На рівні форми вибір слів типу *гордий, погорда, тонче, раби, мертва, суха* тощо, що містять «неприємні» з погляду фоносемантики звуки *p, c, x, ч*, свідчить, що форма і зміст тексту перекладу «працюють» в одному напрямку, провокуючи сумні переживання в реципієнта. Для порівняння, в оригіналі негативний зміст вдало гаситься «м'якшою» формою слів: *trunkless, lip, cold, lifeless, colossal, boundless* і т. ін.

Переклад Г. Кочура за оцінкою видається для адресатів приємнішим і кращим через порівняно меншу кількість вжитку слів-атрибутів влади. В. Коптілову вдається заховати негативний зміст за милозвучнішу форму: *уламки, незгаслий, зневажлива, велична, колос* тощо. Цікавою є ще одна деталь, а саме: відмінність в асоціативних реакціях на слово *king* та *цар*. Навіть серед україномовних респондентів англійське слово *king* викликає переважно позитивні асоціації, у той час як *цар* здебільшого не асоціюється з чимось приємним. І. Франко та Г. Кочур уживають це слово двічі: «**Цар** всіх **царів**», «Я

над *царями цар*», що об'єктивно є виправданим, адже в оригіналі вжито «*King of Kings*». В. Коптілов, натомість, уникає цього повтору: «*Я цар всього*». Усі згадані вище чинники і вплинули на різницю в естетичних переживаннях адресатами текстів [602].

Факторний і кореляційний аналіз. Проаналізуймо лінгвоетнічні естетичні реакції респондентів чотирьох текстів сонета “*Ozymandias*” за параметром семантичної близькості на основі застосування кореляційного аналізу програми *SPSS*. Результати аналізу наведено в табл. 4.5.

Таблиця 4.5

Семантична близькість тексту-оригіналу та трьох текстів перекладу

Автор	Взаємозв'язок між текстами в семантичному просторі			
	Shelley	Коптілов	Франко	Кочур
Shelley	0,000	0,040	0,153**	0,029
Коптілов	0,040	0,000	-0,081	0,289**
Франко	0,153**	-0,081	0,000	0,024
Кочур	0,029	0,289**	0,024	0,000

Примітка: * – значущі при $\alpha > 0,05$; ** – значущі при $\alpha > 0,01$; *** – значущі при $\alpha > 0,001$.

Із табл. 4.5 видно, що існує різниця в сприйнятті ознак (зафіксованих у шкалах СД) між текстом-оригіналом і текстами перекладу Г. Кочура й В. Коптілова, які виявляються дуже близькими між собою зі значущим коефіцієнтом кореляції (0,289). Найближчим до першотвору виявився переклад І. Франка, між якими зафіксовано статистично значущий зв'язок (коефіцієнт кореляції – 0,153). Представимо графічно результати кореляційного аналізу чотирьох текстів.

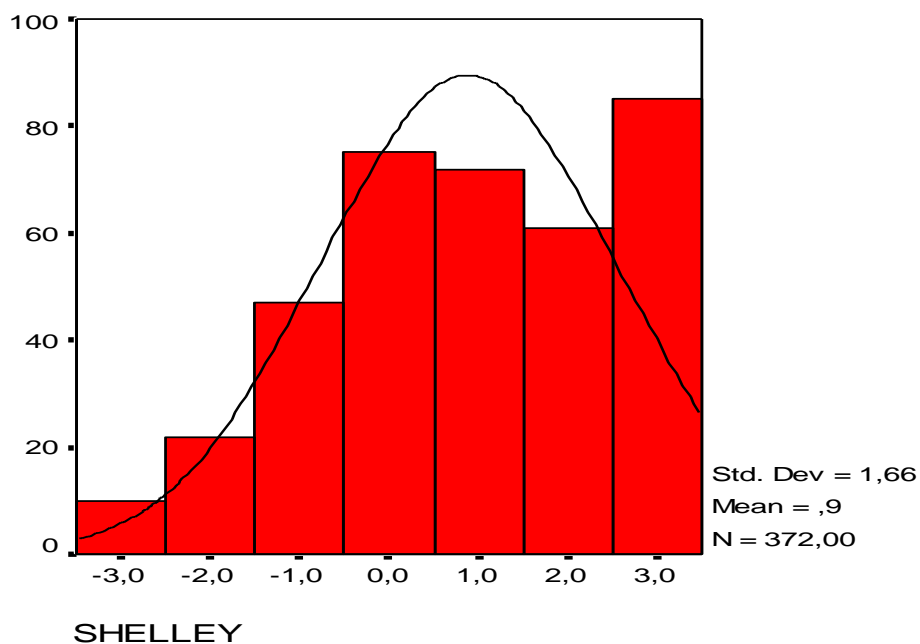

Рис. 4.6. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту-оригіналу

Як бачимо, середній показник оцінок респондентів–американців за трьома факторами СД – оцінки, сили й активності тексту, що містили загалом дев'ять шкал, складає 0,9.

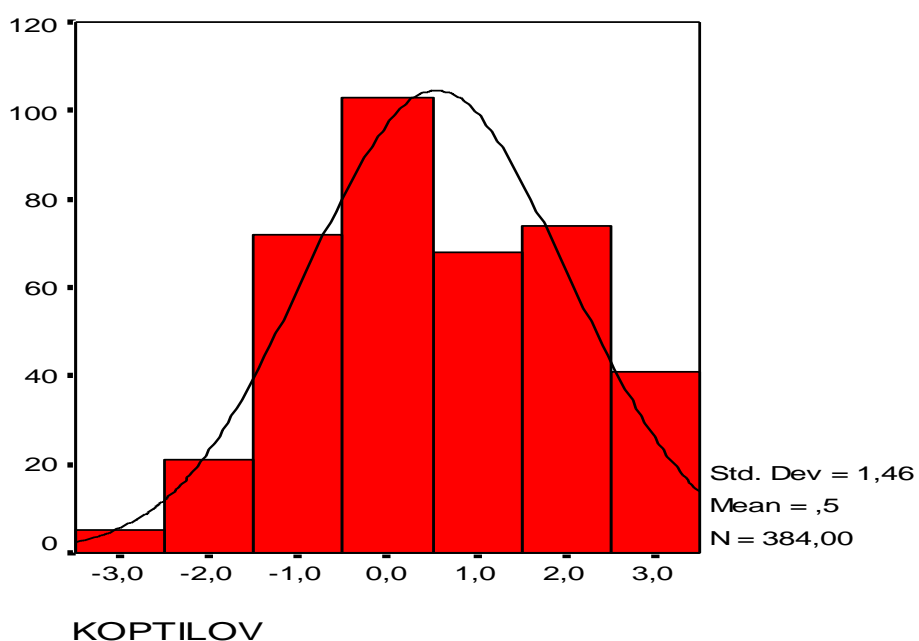

Рис. 4.7. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту перекладу В. Коптілова

У В. Коптілова зазначений показник знижується і становить 0,5. Нижче наведено графічне представлення результатів кореляційного аналізу цільового тексту І. Франка.

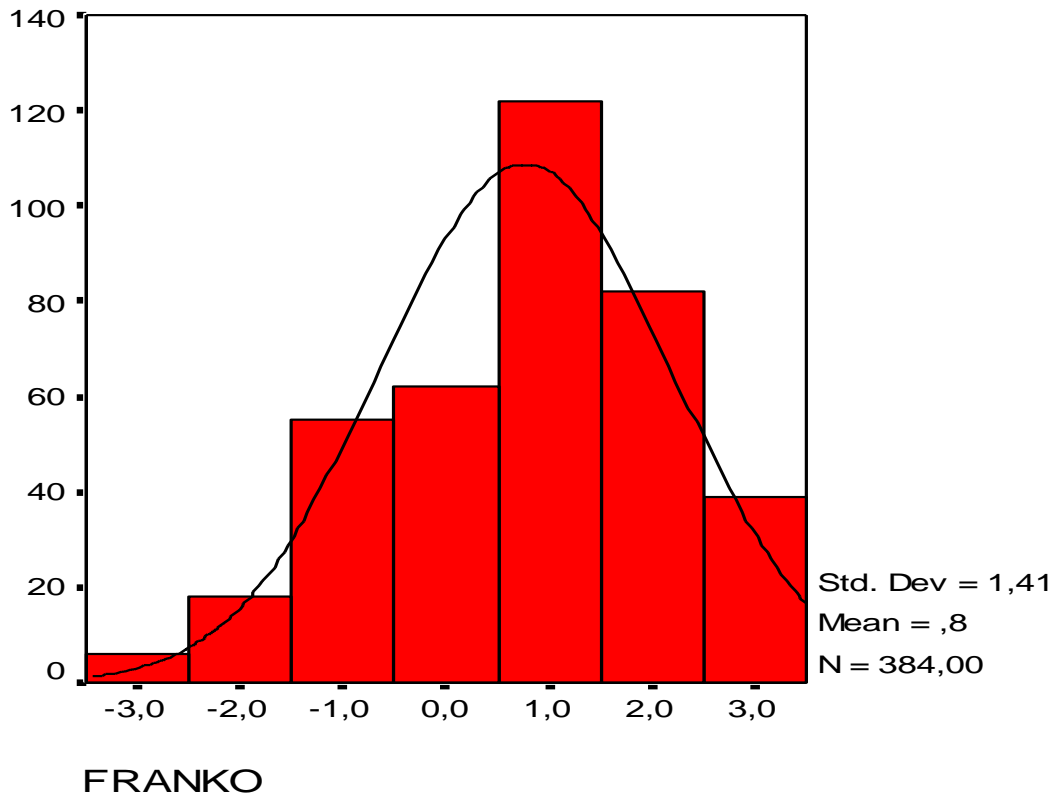

Рис. 4.8. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту перекладу І. Франка

Рис. 4.8 ілюструє наближеність тексту до оригінального, оскільки показник першого не набагато відхиляється від останнього, становлячи 0,8.

У Г. Кочура відзначаємо подібність до результатів В. Коптілова: тексти обох перекладачів здобули однакове навантаження – 0,5. За допомогою статистичної процедури *двофакторного аналізу* виявляємо латентні конструкти, або провідні вектори (осі), які визначають сприйняття чотирьох порівнюваних текстів, за якими «рухається» індивідуальна свідомість [157, с. 251] респондентів цільової англomовної й українськомовної аудиторії (див. Додаток Б).

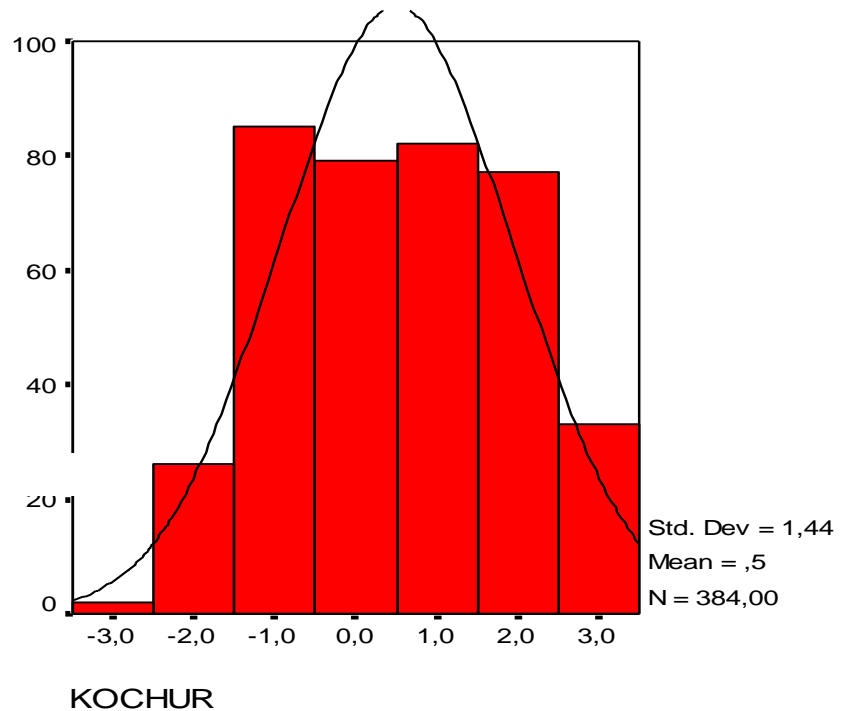

Рис. 4.9. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту перекладу Г. Кочура

Так, для П. Б. Шеллі найзначущим параметром за першим фактором є активність (0,857), за другим – велич (0,996) та сила (0,816); для Г. Кочура – це швидкість (0,813) і приємність (0,994), відповідно; для І. Франка – сила (0,928), за другим – активність (0,593) і швидкість (0,505). У В. Коптілова провідними показниками є динамічність (0,933) за першим фактором і позитив (0,903) – за другим. Отож, за двома факторами, найнавантаженішими в семантичному просторі англомовних реципієнтів, виявилися фактори активності та сили. В україномовних реципієнтів схожі навантаження здобув текст перекладу І. Франка. Тексти перекладів Г. Кочура й В. Коптілова виявилися «приємнішими» для сприйняття українцями, ніж це було закладено автором оригінального твору.

Спробуймо далі дослідити фоносемантичні закономірності в «реакціях» респондентів українського твору, а також його двох англомовних версій.

4.4.3. Метаперекладацькі фоносемантичні закономірності вiдтворення поетичного твору в перекладі з української мови на англійську.

Матеріалом цього дослідження слугував вірш Тараса Шевченка «Заповіт» та його дві англomовні версії, які виконали Дж. Вір і Е. Войнич (див. додаток В). Кількість учасників з українського боку, які оцінювали твір за шкалами СД, дорівнювала 56. Це були інформанти обох статей, їхній вік становив 18–27 років. Рецепторами двох англomовних версій цього вірша були 54 носії англійської мови обох статей віком 17–35 років. Усереднені дані для обох груп респондентів знову ж таки зіставлялися, на основі них ми провели процедуру кореляційного й факторного аналізу програмою SPSS для виявлення найближчих у плані фоносемантики текстів, тобто подібних на рівні емоційно-естетичного впливу.

Заповіт

Як умру, то поховайте

Мене на могилі,

Серед степу широкого,

На Вкраїні милій,

Щоб лани широкополі,

І Дніпро, і кручі

Було видно, було чути,

Як реве ревучий.

Як понесе з України

У синєє море

Кров ворожу... отоді я

І лани і гори –

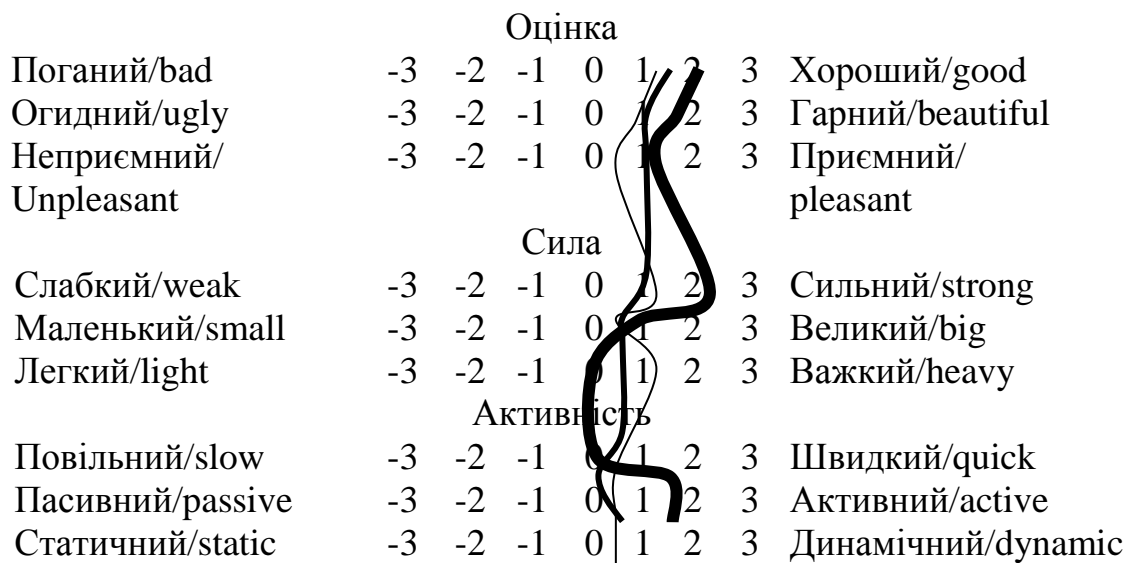
Все покину і полину

До самого бога

Молитися... а до того

Я не знаю бога.
 Поховайте, та вставайте,
 Кайдани порвіте
 І вражою злою кров'ю
 Волю окропіте.
 І в мене в сем'ї великій,
 В сем'ї вольній, новій,
 Не забудьте пом'янути
 Незлим тихим словом (Тарас Шевченко).

На рис. 4.10 наведено семантичні профілі тексту оригіналу та двох його перекладів у семантичному просторі українських та англомовних носіїв. Дані встановлені й усереднені на основі усереднених індивідуальних оцінок-реакцій учасників експерименту.

 — оригінал;
  — переклад Дж. Віра;
  — переклад Е. Л. Войнич

Рис. 4.10. Семантичні профілі оригіналу та текстів перекладу

На перший погляд, за естетичним впливом за трьома базовими факторами подібним до оригіналу видається переклад Дж. Віра, а текст Е. Войнич — віддаленішим, особливо за шкалами «легкий–важкий»,

«повільний–швидкий», «статичний–динамічний». Так, версія Дж. Віра виглядає як приємніша, сильніша й активніша, аніж текст-переклад Е. Войнич.

Здійснено процедуру КА Шевченкового «Заповіту», виділивши на його основі провідні теми-категорії і порівнявши кількісне та якісне наповнення цих основних категорій тексту оригіналу українською мовою і двох перекладів англійською. КА дав змогу виділити такі п'ять базових тем-категорій: «Бог», «рідний край», «боротьба», «воля», «смерть» в українському тексті. Крайні два, з-поміж інших, належать до базових культурних концептів, у яких наявні не окремі, ізольовані концептуальні структури, а цілісні концептосфери, в яких збережено інформацію про засвоєний конкретний досвід [89]. Проте в англійських перекладах можна виокремити ще й додаткові категорії: «природні феномени», «частини тіла» (див. табл. 4.6). Проаналізуємо лексичне наповнення кожної з категорій.

Таблиця 4.6

Результати контент-аналізу тексту-оригіналу та його двох перекладів

№ з/п	Категорія	Оригінал	Переклад Е. Войнич	Переклад Дж. Віра
1	Бог	Бог (2), молитися (1)	God (2), pray (1), Throne (1), His (1)	God (2), pray (1), abode (1)
2	Рідний край	Степ (1), лани(2), Україна(1), кручі (1), Україна (1), Дніпро (1), море (1), гори (1)	Barrow (1), Dnieper-side (1), Ukraina (1), land (1), cornfields (1), river (1), fields (1), hills (1)	Ukraine (2), plain (1), fields (2), steppes (1), Dnieper (2), shore (1), river (1), sea (1), hills (1)

Продовження табл. 4.6

3	Воля	Вставайте (1), воля (1), вольна (1), нова (1), покину (1), полину (1)	call (1), leave (1), way (1), alone (1), rise (1), liberty (1), free (1)	Spreading (1), boundless (1), leave (2), fly away (1), freedom (1), free (1)
4	Смерть	Умру(1), поховайте (2), могила (1), кров (2), пом'янути (1), понесе (1)	Grave (1), lie (1), blood (2), force (1), bury (1), break (1), chain (1)	Grave (1), blood (1), bury (2), chains (1), dead (1), tomb (1), mound (1)
5	Боротьба	порвіте (1), зла (1), ворожа (1), кайдани (1), окропіте (1)	Racing (1), hated (1), force (1),	Rise up (1), break (1), foes (1), tyrants (1)
6	Людина і перцептивна діяльність	сем'я (2), видно (1), чути (1), слово (1)	family (1), men (1) watch (1), listen (1), roaring (3), hear (1), speak (1), loud (1), ears (1), feet (1)	family (2), roar (1), hear (1), spoken (1), ears (1), eyes (1)

Продовження табл. 4.6

7	Природні феномени	–	Flood (1), rain (1), water (1)	Water (1)
---	-------------------	---	--------------------------------------	-----------

Отож, найзмістовнішими категоріями є «рідний край», «воля», «смерть», «боротьба». Своїм змістовим наповненням, на перший погляд, перші чотири категорії є приблизно однаковими в усіх трьох текстах. Водночас простежуються відмінності в категорії «воля». Її наповнення майже збігається в Т. Шевченка та Дж. Віра, що сприяє їхньому подібному впливу на цільового читача за факторами оцінки й активності. Концепт «воля», як засвідчили результати ВАЕ, проведеного автором цих рядків [100], одержує позитивні оцінки серед обох груп україномовних та англомовних рецепторів. Крім того, у тексті-перекладі Дж. Віра наявні такі само концепти, що й у тексті Т. Шевченка, а в Е. Войнич ця категорія залишається менш наповненою, що, імовірно, й спричинює відхилення в оцінках цього перекладу різномовними респондентами.

Категорія «боротьба» в тексті Дж. Віра щодо кількісного та якісного вираження також подібна до Шевченкового. Із погляду фоносемантики, «найпотужніший» серед слов'янських та германських мов звук «р» у тексті Дж. Віра трапляється приблизно тією самою мірою, що й у Т. Шевченка.

Кореляційний аналіз засвідчив високі показники за всіма параметрами в українських респондентів (1,6) (див. рис. 4.11).

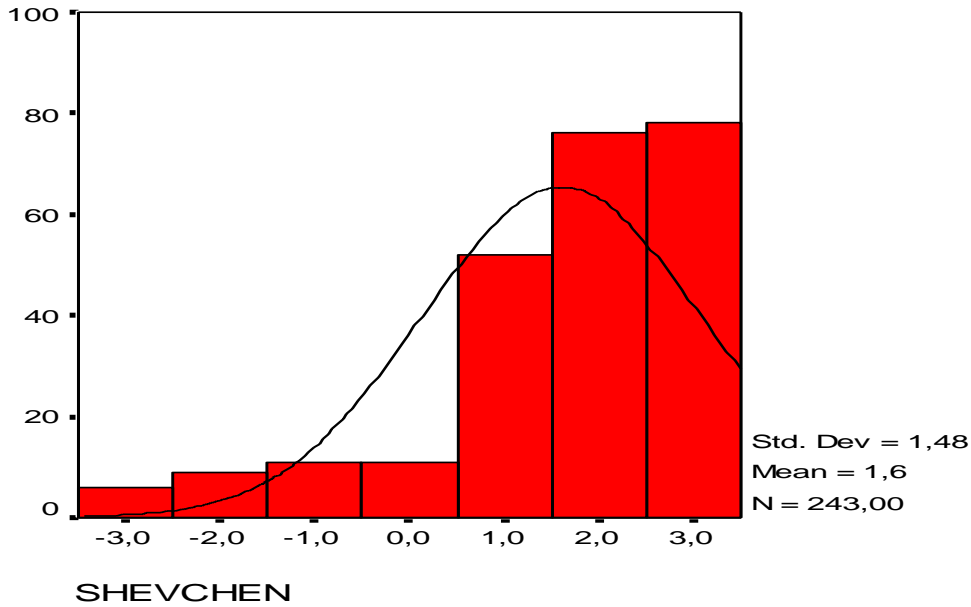

Рис. 4.11. Результати кореляційного аналізу оцінок тексту-оригіналу

У тексті перекладу Дж. Віра, за оцінками англомовних носіїв, ці показники зазнають змін (1,1) (див. рис. 4.12).

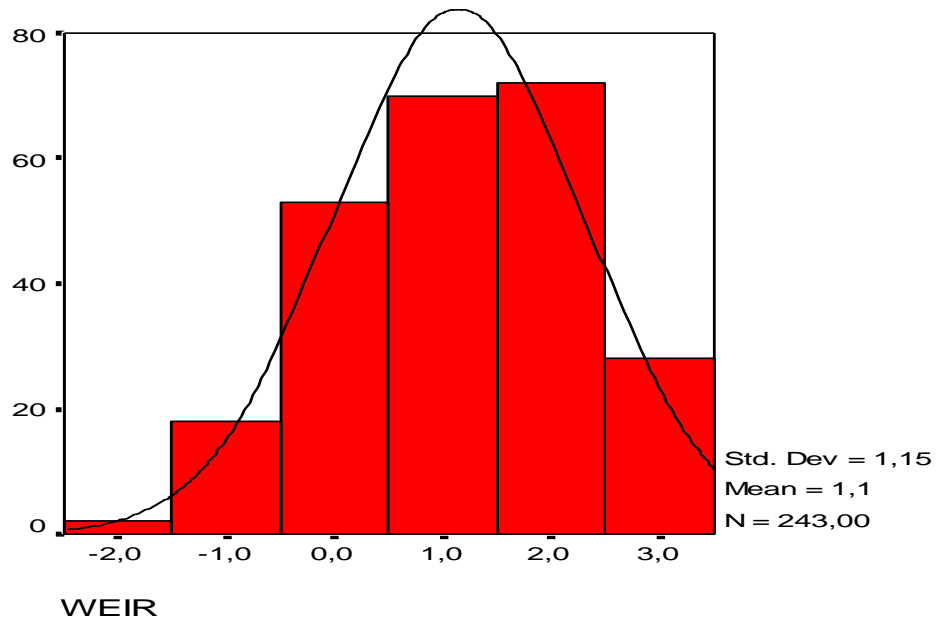

Рис. 4.12. Результати кореляційного аналізу оцінок ПТ Дж. Віра

Як видно з рис. 4.13, текст Е. Войнич, за оцінками носіїв англійської, котрі брали участь у емпіричному дослідженні, не знаходить схожого з українцями емоційно-естетичного відгуку в їхньому семантичному просторі. У цьому сенсі слушною видається думка Т. О. Фесенко: «Переклад тоді є

успішнішим та результативнішим, коли є ширші «зони» перетину індивідуальних ментальних просторів автора вихідного тексту та його перекладачів» [297, с. 45]. Видається, що перекладна версія Дж. Віра за формою і змістом є ближчою до оригінального тексту, тобто вона є кращою, позаяк повноцінніше передає всі почуття та переживання Тараса Шевченка. Проте результати ФА доводять незначну схожість для респондентів групи Шевченкового «Заповіту» з його англomовними версіями.

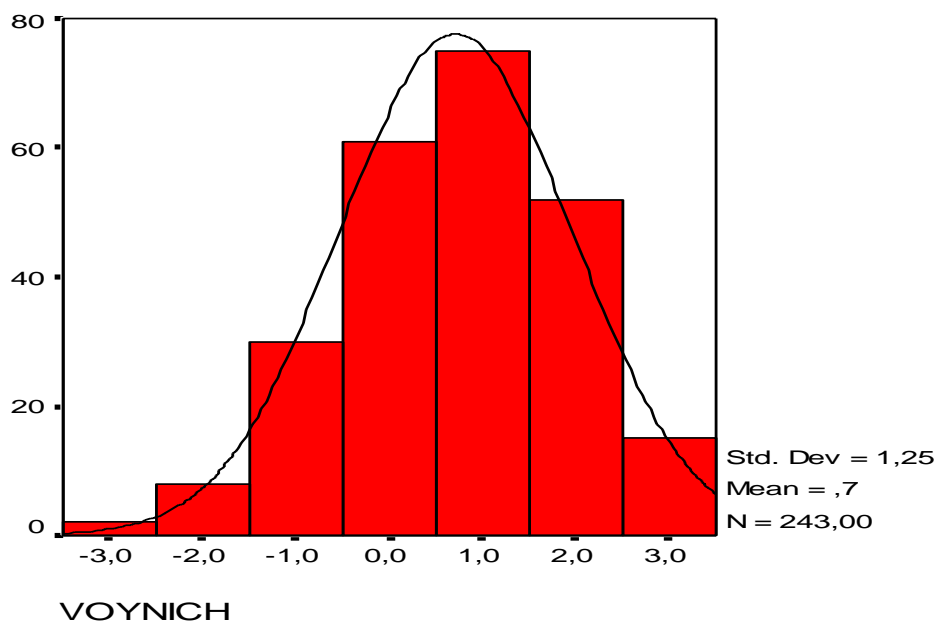

Рис. 4.13. Результати кореляційного аналізу оцінок ПТ Е. Войнич

Результати вивчення фоносемантичних закономірностей із залученням носіїв англійської й української мов на основі методів психосемантики разом із квантитативними методами виявляють спільні риси сприйняття реципієнтами першотвору й перекладів. Така спільність у реакціях, засвідчена математично, говорить про можливість вимірювання, на перший погляд, невимірюваних сутностей, чим є естетична реакція читача.

Отримані дані свідчать про те, що, незважаючи на бажаний збіг, формально-змістові характеристики деяких перекладів відхиляються від закладених у тексті-оригіналі, іноді досить істотно. Завважимо, що за мету було скласти психосемантичний профіль текстів ВМ та ПМ через

застосуванням методики СД і на його основі спрогнозувати універсальну «естетичну реакцію» потенційної українськомовної та англомовної аудиторії.

4.4.4. Метаперекладацькі фоносемантичні закономірності:

результати комп'ютерної обробки внутрішньомовного перекладу.

Спробуймо тепер установити фоносемантичні закономірності без залучення реальних респондентів, здійснивши процедуру обробки результатів на основі комп'ютерної версії СД – програми оцінки емоційного впливу тексту VAAL, розробленої на основі результатів досліджень В. В. Левицького та О. П. Журавльова [90; 203]. В основі оцінок цієї комп'ютерної програми – методика СД.

Для вимірювання потенційної усередненої лінгвоетнічної реакції на поетичний твір засобами електронної версії СД прикладом слугуватиме фрагмент літературного твору «Слово про Ігорів похід», зокрема уривок «Плачу Ярославни» старослов'янською мовою та його переклади українською мовою. За визначенням Т. Шмігера, дослідження аспектів внутрішньомовного перекладу – невід'ємна складова частина сучасної теорії перекладу [326, с. 114].

Отже, цільовими версіями обрано три переклади першотвору українською мовою, які виконали Т. Шевченко, Н. Забіла, П. Мирний (див. Додаток Д). Текст-оригінал:

Ярославна рано плачеть въ Путивльъ на забралъ, аркучи:

«О вѣтръ, вѣтрило! Чему, господине, насильно вѣеши?

Чему мьчеши хиновьскыя стрѣлки на своєю нетрудною крилицю на моя лады вой?

Мало ли ти бяиеть горъ подъ облакы вѣяти, лелгючи корабли на сингъ моргъ?

Чему, господине, мое веселіє по ковилію развѣя?»

Визначмо на основі КА в тексті-оригіналі та перекладних версіях набір тем-категорій. Обмежмося емоційно-оцінними елементарними категоріями: негатив, позитив, агресивність. Підставою для цього є експериментальні

психосемантичні дані щодо особливої стійкості, а відтак первинності емоційних ознак під час сприйняття суб'єктом навіть не емоціогенних зображень (напр. геометричних фігур) [див. 11, с. 27].

До *категорії негативу* належать слова, семантика яких викликає в реципієнта негативні емоції. У вихідному тексті таких слів налічується 4. У перекладі Т. Шевченка (ПТ1) їх уже 6, у Н. Забіли (ПТ2) – 7. Переклад Панаса Мирного (ПТ3) містить також 7 слів із негативною оцінкою. Дані про кількість слів *категорії позитиву* для порівнюваних текстів виглядають так: ВТ – 6 (слова типу *господин, крилицю, лелеючи*), ПТ1 – 8; ПТ2 – 4, ПТ3 – 6. *Агресивність* виявляється в оригіналі 5 дієсловами – *плачеть, вгьєши, мычєши, вгьяти, развгья*. Для порівняння: у Т. Шевченка таких слів шість; у Н. Забіли – 7, у Панаса Мирного – 15.

Таблиця 4.7

**Результати контент-аналізу та психолінгвістичного аналізу
тексту-оригіналу та перекладів**

Категорія Текст	Негатив		Позитив		Коефіцієнт дієслівності/агресивності, %	Коефіцієнт словникової різноманітності
	N	%	N	%		
Текст-оригінал (ВТ)	4	8,5	6	12,8	10,6	0,13
Т. Шевченко (ПТ1)	6	10,5	8	14,03	10,2	0,20
Н. Забіла (ПТ2)	7	15,1	4	7,54	12,9	0,13
Панас Мирний (ПТ3)	7	9,8	6	8,21	20,5	0,10

Обчислені на основі ПЛА коефіцієнти дієслівності становлять: для ВТ 10,6%, для текстів Шевченка – 10,2 %, Забіли – 12,9 %, Мирного – 20,5 %. Разом із тим, відсоток слів 1 категорії щодо всього тексту ВМ складає 8,5 %, у ПТ1 – 10,5 %, у ПТ2 тексті – 15,1 %, у ПТ3 – 9,8 %. Відсоток слів 2

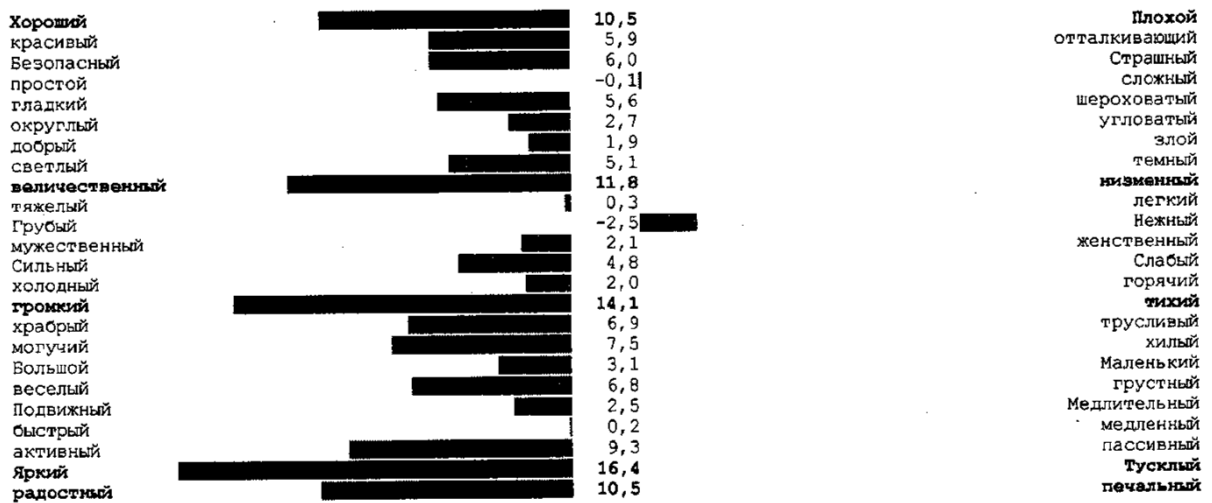
категорії для ВТ становить 12, 8 %, у ПТ1 – 14,03 %, у ПТ2 – 7,54 %, у ПТ3 – 8,21 %. Коефіцієнт лексичної різноманітності оригіналу становить 0,13; ПТ1 – 0,20; ПТ2 – 0,13; ПТ3 – 0,10. (див. табл. 4.7).

Слід зауважити: до категорії негативу ми не включаємо агресивно забарвлені дієслова, адже вони ввійшли до 3-ї категорії.

Для оцінювання фоносемантичного впливу в системі ВААЛ використовуються 24 біполярні шкали, представлені, як і у звичайному СД, парами антонімічних прикметників. Базовими факторами є також оцінка, сила, активність, які розширені за рахунок суміжних в емоційному полі шкал (див. рис. 4.14, 4.15, 4.16). Результати комп'ютерних даних оцінювання фоносемантичного впливу досліджуваних текстів на потенційного реципієнта зображені у вигляді гістограм.

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ОЦЕНКА ТЕКСТА

ФАЙЛ : Untitled

Данный текст производит впечатление **ХОРОШЕГО, ВЕЛИЧЕСТВЕННОГО, ГРОМКОГО, ЯРКОГО, РАДОСТНОГО**

Рис. 4.14. Результати комп'ютерного оцінювання фоносемантичного впливу тексту-оригіналу

Із наведених рисунків випливає, що переклад Т. Шевченка (рис. 4.15), порівняно з оригіналом, має вищий ступінь позитивного емоційного впливу на адресата за фактором оцінки (10,5 проти 9,0 – відповідно). Водночас, навантаження на фактор *сили* та *активності* виявляє незбіг ВТ та ПТ1:

шевченківський переклад більш «сильний» та «рухливий», аніж оригінал (4,0 проти -1,3; 9,3 проти 0,0 – відповідно).

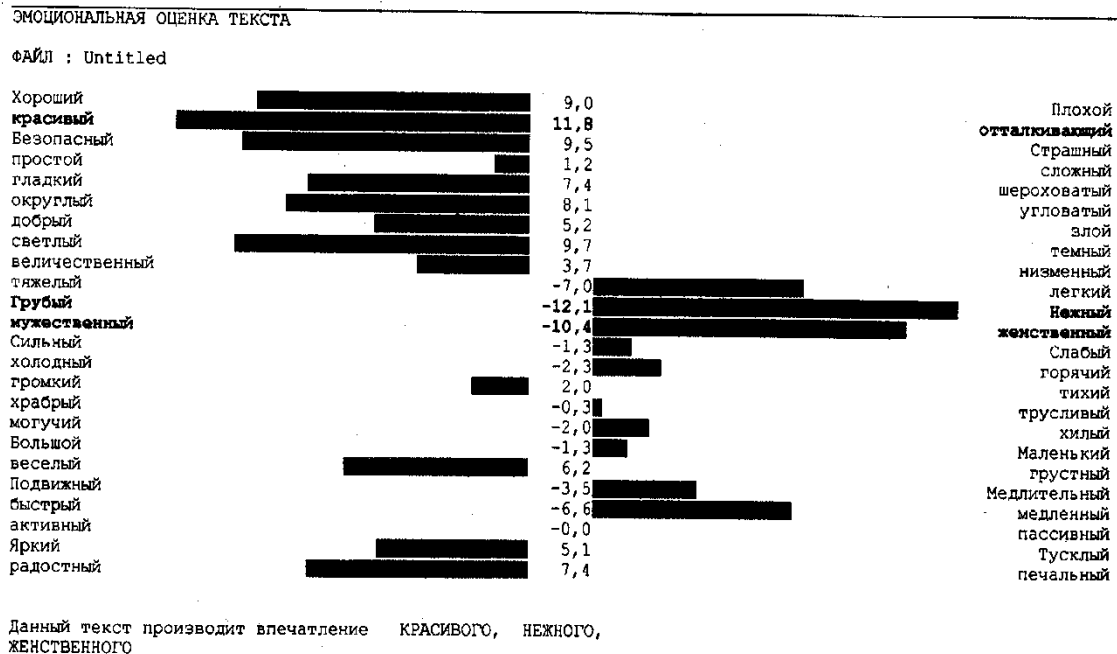

Рис. 4.15. Результати комп'ютерного оцінювання фоносемантичного впливу тексту перекладу Т. Шевченка

Утім Т. Шевченко до деякої міри «знижує» ступінь сили за шкалою *грубий – ніжний* у бік останнього параметра.

Переклад Н. Забіли (рис. 4.16), на протигагу ВТ і ПТ1, має відмінність за шкалою *хороший – поганий*: -1,8 проти 9,0 оригіналу, 10,5 ПТ1. Загалом, за фактором оцінки, як свідчить навантаження на 8 наступних суміжних шкалах ПТ2, текст справлятиме негативний емоційний ефект на адресата.

За фактором сили, представленим шкалами *грубий – ніжний, важкий – легкий, сильний – слабкий, могутній – кволий* її ПТ2 видається «важчим» для сприйняття, ніж ВТ та ПТ1. За фактором активності текст більш рухливий ніж оригінал (шкали *активний – пасивний* 4,9 – 0, *рухливий – млявий* 6,4 – -3,5, *швидкий – повільний* 8,4 – -6,6 – відповідно). Це,

очевидно, викликано тим, що внаслідок ПЛА ми зафіксували вищий індекс дієслівності (агресивності) тексту перекладу Н. Забіли.

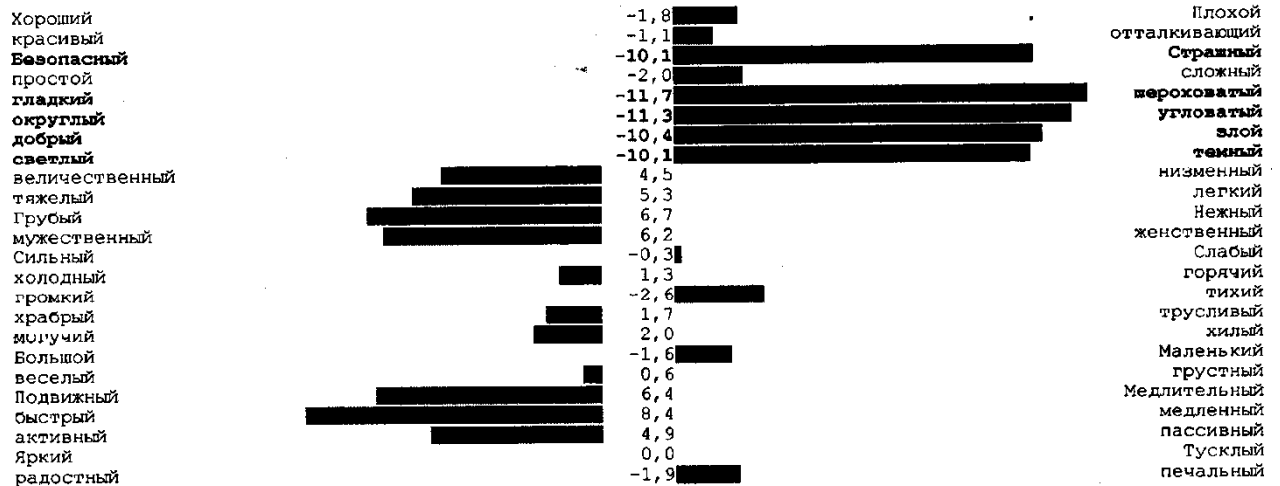
<http://www.vaal.ru>

Проект ВААЛ

<http://www.vaal.ru>

ЭМОЦИОНАЛЬНАЯ ОЦЕНКА ТЕКСТА

ФАЙЛ : Untitled

Данный текст производит впечатление СТРАШНОГО, ШЕРОХОВАТОГО, УГЛОВАТОГО, ЗЛОГО, ТЕМНОГО

Рис. 4.16. Результати комп'ютерного оцінювання фоносемантичного впливу тексту перекладу Н. Забіли

Оскільки характеристики тексту перекладу Панаса Мирного загалом ідентичні тексту Н. Забіли, ми не наводимо його гістограму. Причиною негативних показників тексту Н. Забіли за фактором оцінки, як свідчить побіжний аналіз звукової насиченості текстів, може потенційно бути, поперше, менший відсоток голосних у ПТ2 (39 % проти 43 % ВТ, 44 % ПТ1, 43 % ПТ3).

По-друге, ПТ2 містить більшу кількість звука *p* (19 проти 12 ВТ, 16 ПТ1, 17 ПТ3), що, безумовно, впливає на коефіцієнт агресивності тексту (пор. результати контент-аналізу), нижчу оцінку за шкалами *гарний – огидний*, *добрий – злий*, *світлий – темний* тощо (див. рис. 5.12) (слова *передранний*, *необорну*, *розкидав* тощо); має вищий відсоток звуків *x*, *ц*, *ч*, *ш*, *щ*, *ж* (12 відносно 11 ВТ, 6 ПТ1, 21 ПТ3), які внаслідок цього підвищують показники за

шкалами *важкий – легкий, грубий – ніжний, безпечний – страшний, простий – складний тощо*, виражених у тексті словами *горожі, вороже* тощо. Звук л представлений у перекладі Н. Забіли 16 разів, порівняно з 17 тексту-оригіналу, 18 – Т. Шевченка і 19 – Панаса Мирного. Наслідком цього є відхилення показників за шкалами *гладкий – шорсткий, округлий – незграбний* у бік негативного полюсу. Випливає висновок, що ПТ1 ближчий до оригіналу, оскільки зафіксовано полюсну схожість за 13 шкалами, у той час як ПТ2 та ПТ3 виявляють її лише за 5 шкалами.

Загалом, під час порівняння даних результатів фоносемантичного впливу на основі КА, ПЛА й комп'ютерного оцінювання за шкалами СД випливає висновок про привабливіший в аспекті звучання, атмосфери емоційний вплив тексту перекладу Т. Шевченка на потенційного читача, оскільки автор спромігся досягти милозвучнішої, приємнішої та ніжнішої для сприйняття форми, наближеної до оригінальної, навіть попри його вищі динамічні показники. У перекладах Н. Забіли та Панаса Мирного наявна до деякої міри перенасиченість словами з пейоративною семантикою, а відтак якщо дотримуватися гіпотези фонетичної умотивованості слів [203], і переповненістю звукової форми негативом.

Утім читачі можуть заперечити авторові цих рядків, що, зрештою, твір є все-таки «плачем» і, природно, має нести відповідний емоційний заряд. Однак нашим аргументом проти цієї думки може слугувати твердження Шиллера про те, що «справжній секрет художника полягає в тому, щоб формою знищувати зміст...» [цит. за: 49, с. 363]. Тут у формі естетичного закону виражене те, що будь-який твір мистецтва приховує внутрішній розлад між змістом та формою і що саме формою досягає художник того ефекту, що зміст знищується, неначе погашається. Викликаючи в нас протилежно направлені афекти, зіштовхуючи протилежні імпульси, знищуються афекти змісту афектами форми, призводячи до вибуху, до розряду психічної/нервової енергії [Там само, с. 364].

І показники фоносемантичного впливу оригінального «Плачу Ярославни» також переконують нас у цьому. А в перекладах Н. Забіли та Панаса Мирного і форма, і зміст «працюють» в одному напрямі, провокуючи сумний настрій. Для збереження естетичного ефекту форми в перекладі потрібно «подолати» зміст формою, як це закладено в оригіналі.

Отримані на основі КА та комп'ютерної версії СД дані свідчать про те, що, незважаючи на бажаний збіг, формально-змістові характеристики деяких перекладів відхиляються від закладених у тексті-оригіналі, іноді досить істотно. Зауважимо, що за мету було скласти психосемантичний профіль текстів ВМ та ПМ через застосування методики СД і на його основі спрогнозувати універсальну «естетичну реакцію» потенційної українськомовної аудиторії.

Безперечно, комп'ютерні програми є суттєвим інструментом швидкої перевірки та зіставлення якості «звучання» творів. Водночас, електронні ресурси, принаймні, поки що, мають багато вад. Як застерігає В. В. Левицький, комп'ютер не завжди фіксує статистично значуще фонетичне значення стимулу, оскільки звуки зі знаками + та – можуть взаємно «гасити» одне одного, унаслідок чого програма може породити статистично незначущі фонетичне значення [202, с. 307]. Тому виявлення фоносемантичних закономірностей перцепції художнього перекладу неможливе без залучення «живих» реципієнтів.

Перекладознавче дослідження фоносемантичних закономірностей у кейс-стаді із застосуванням психолінгвістичних методів СД, КА, ВАЕ, ПЛА за допомогою математичних методів ФА та КРА цінне тому, що дало нам можливість визначити структурно-семантичні характеристики метаперекладацьких закономірностей та причини неоднакового емоційного впливу тексту оригіналу та його перекладів. Разом із тим, маємо «побічний продукт»: психолінгвістичні методи дослідження поетичних творів та їх перекладів сприяють відповіді на важливе питання, який спосіб перекладу

найоптимальніший для досягнення високого ступеня адекватності в перекладі. Результати нашого дослідження дають також змогу нам упевнено сказати, що завдяки виваженому вибору методів можна виміряти, а відтак і встановити ступінь наближеності тексту перекладу до тексту оригіналу. Оскільки нині в перекладознавстві існує потреба в аналізі, моделюванні сприйняття перекладу, це дослідження, сподіваємося, сприятиме реалізації цих питань.

У свою чергу, інтерпретатор у власному перекладі повинен обережно ставитися до процесу лексичного та стилістичного вибору, адже будь-яка формальна чи змістова неточність перешкоджатиме читачеві перекладу досягнути ефекту, схожого ефекту читача – носія мови оригіналу.

4.4.5. Зіставний психолінгвістичний аналіз першої й другої перекладних версій одного перекладача художнього прозового твору.

У цьому дослідженні кейсу є два переклади, а контекстом – їхні різні часові виміри виконання. Відповідно до типології кейс-стаді, тут використовується діахронічний тип для визначення динаміки перекладних закономірностей у різних часових проміжках.

Простежимо на матеріалі наших прикладів маркування перекладачами в ПТ імпліцитних у ВТ логічних зв'язків між реченнями:

[6] *Aringarosa had never been comfortable with the Vatican's historical need to dabble in science. What was the rationale for fusing science and faith? Unbiased science could not possibly be performed by a man who possessed faith in God. Nor did faith have any need for physical confirmation of its beliefs* [224].

[6а] *Арінгароса ніколи не схвалював традиції Ватикану загравати з наукою. Який сенс змішувати науку й віру? Адже людина, що вірує в Бога, аж ніяк не може займатися наукою без упереджень. Та й сама віра не потребує фізичного підтвердження своїх постулатів* [21].

У наступних прикладах бачимо експліcitaцію у ПТ імпліцитної інформації на лексичному й синтаксичному рівнях ВТ:

[7] *Aringarosa had no choice but to accept the invitation, albeit reluctantly* [224].

[7a] *Арінгароса не мав іншого вибору, як прийняття запрошення, що він і зробив, хоч і без особливого завзяття* [21].

[8] *There never was such a country for wandering liars; and they were of both sexes* [253].

[8a] *Ніколи на світі не було країни, такої зручної для бродяжницьких брехунів – тут брехали всі: і чоловіки, і жінки* [188].

[9] *Hardly a month went without one of these tramps arriving; and generally loaded with a tale about some princess or other wanting help...* [253].

[9a] *Принаймні раз на місяць придибував якийсь волоцюга з байкою про принцесу чи знатну даму...* [188].

Наведімо приклад спрощення на лексичному рівні:

[10] *In addition to being the Pope's summer vacation home, the sixteenth-century citadel housed the **Specula Vaticana** – the Vatican Observatory – one of the most advanced astronomical observatories in Europe* [224].

[10a] *Ця цитадель шістнадцятого століття була не тільки місцем, де папа проводив літню відпустку, – у ній ще містилася Ватиканська обсерваторія – одна з найкраще обладнаних астрономічних обсерваторій у Європі* [21].

Очевидна поширеність експліcitaції під час побіжного аналізу уривків першотворів та їхніх українських перекладів. Однак, у подальшому дослідімо, чи одержить вона статус *Д*-закономірності, статистично значущої психолінгвальної тенденції. Для цього спершу з'ясуємо, наскільки наш емпіричний матеріал на основі більшого масиву текстів підтверджує прояв цієї та іншої деформацій у перекладі.

Для аналізу обрано зворотний переклад – з української на англійську, аби продемонструвати маніфестацію закономірностей незалежно від напрямку перекладу. До прикладу, експліcitaція логіко-семантичних зв'язків через їх

маркування також яскраво виявила себе в проаналізованому нами нижче тексті перекладу англійською твору Ю. Покальчука «Храм Посейдона».

Перед початком зіставного ПЛА повних версій із застосуванням статистичного аналізу наведемо два приклади фрагментів оригіналу й перекладів англійською. Дослідницька цінність і корисність цих текстів перекладів полягає власне в тому, що перший варіант перекладу лише готувався до друку, не будучи ще офіційно опублікованим.

Як твердить М. Іваницька, «письменники й висококласні перекладачі ніколи не задовольняються першою версією твору чи перекладу, що можна іноді простежити на прикладі кількох видань того самого (перекладеного) твору» [146, с. 31]. Автору цієї праці пощастило одержати два переклади одного й того самого українського твору Ю. Покальчука, надані самим автором. Перший варіант являє для перекладознавчого дослідження більшу цінність [див. 1], оскільки в ньому збереглися первинні «сліди» почасти несвідомих перекладацьких рішень. Повна версія названого твору офіційно побачила світ у другому варіанті перекладу, опублікованому в американському журналі “Ukrainian Literature: A Journal of Translations” [244]. Перекладачем на англійську в обох версіях був М. Андрущик. Зіставимо два приклади уривків з оригіналу та, відповідно, по дві версії англійського перекладу:

[11] *Їй вже було під п'ятдесят, нікого вона собі не заводила, хоч була ще доволі гарна по-жіночому, і сенсом життя для неї була її праця, яка, пані Мар'яна була переконана, потрібна завжди в усі часи і при всіх владах однаково...* [156].

Неопублікований переклад 1:

[11a] *She was nearing her fifties **but** she was still rather pretty and **possessed a feminine beauty**. She sought no lovers, **however, because** for her life's meaning was her work, which, Marianna was convinced, is always needed no matter, what the times or **who holds political control**.*

Опублікований переклад 2:

[11b] *She was nearing fifty, and though still quite pretty as a woman, she did not seek lovers, **because** her life's meaning was in her work – which, Marianna was convinced, is always necessary, no matter what the times or **who holds political control**... [244].*

Або:

[12] *Раптом серед темені засяяв острівець світла, і в ньому постав перед Федором печальний янгол з темними очима і довгим світлим волоссям. З нього променився глибокий спокійний сум, і Федорові стало шкода його, такий він був геть не усміхнений.*

Він наблизився до Федора і поклав йому руку на чоло, і на Федора зійшло світло, і чоло його охолело під рукою янгола, і він зітхнув полегшено, і заплющив очі [156].

Неопублікований переклад:

[12a] *Suddenly, from the darkness glowed an island of light, and from it appeared a sorrowful angel with dark eyes and long, fair hair. A deep, peaceful sadness radiated from him and Fedir felt sorry for him **because** he looked so unhappy.*

*He moved closer to Fedir and placed his hand on Fedir's forehead, and a light shined upon Fedir and his forehead cooled from the angel's **touch**, and he breathed a sigh of relief and closed his eyes.*

Опублікований переклад:

[12b] *Suddenly from the darkness glowed an island of light, and from **the light** there appeared a sorrowful angel with dark eyes and long, fair hair radiating a deep, peaceful sadness. Fedir felt sorry for the angel **who** looked so unhappy.*

The angel approached and placed a hand on Fedir's forehead. A light shone upon Fedir, and his forehead cooled from the angel's touch. He breathed a sigh of relief, and his eyes closed [244].

На основі двох варіантів перекладу одного перекладача простежуємо еволюцію його поглядів (певне, не без участі редактора). У першому варіанті в обох випадках перекладач додатково вводить семантичні дискурсивні маркери контрасту й причиновості між реченнями, намагаючися доступніше й чіткіше викласти події й факти цільовою мовою: *but, however, because*. Таку стратегію експліцитації пояснюємо намаганням самого перекладача усвідомити в межах свого контрольованого робочого простору темпорально-логічний плин подій.

Експліцитація має прояв і на рівні концептуальної інформації в інших місцях: *possessed a feminine beauty; who holds political control* (приклад [11a]), хоча й в остаточній версії [11b] додана перекладачем перша фраза зникає. У прикладі [12a] бачимо, як перекладач уживає *because* як маркер уведення підрядного речення причини, попри відсутність його вживання автором у ВТ. Примітним є регулярне уникнення в [12b] наявного в [12a] займенника *he (him)*, натомість бачимо експлікований, чотири рази повторюваний варіант *angel*. Бо, як з'ясує читач у творі згодом, ангелом була жінка (*she*).

Простежимо докладніше, чи збережено експліцитацію на матеріалі повних версій оригіналу й двох перекладів. Узагальнимо результати ПЛА повних цих текстів на основі застосування комп'ютерної діагностики із використанням *LIWC* і з'ясуємо докладніше, які ще відбулися деформації у двох цільових версіях у зіставленні з першотвором. Рис. 4.17 демонструє дані *LIWC2015* щодо змін у кількісних показниках трьох творів – першоджерела та двох перекладних версій.

Як бачимо, експліцитація не зберігається на синтаксичному рівні – маркування зв'язків між реченнями. Натомість, бачимо суттєве зниження питомої ваги сполучників загалом (ВТ – 8,15, ПТ1 – 6,82, ПТ2 – 6,67).

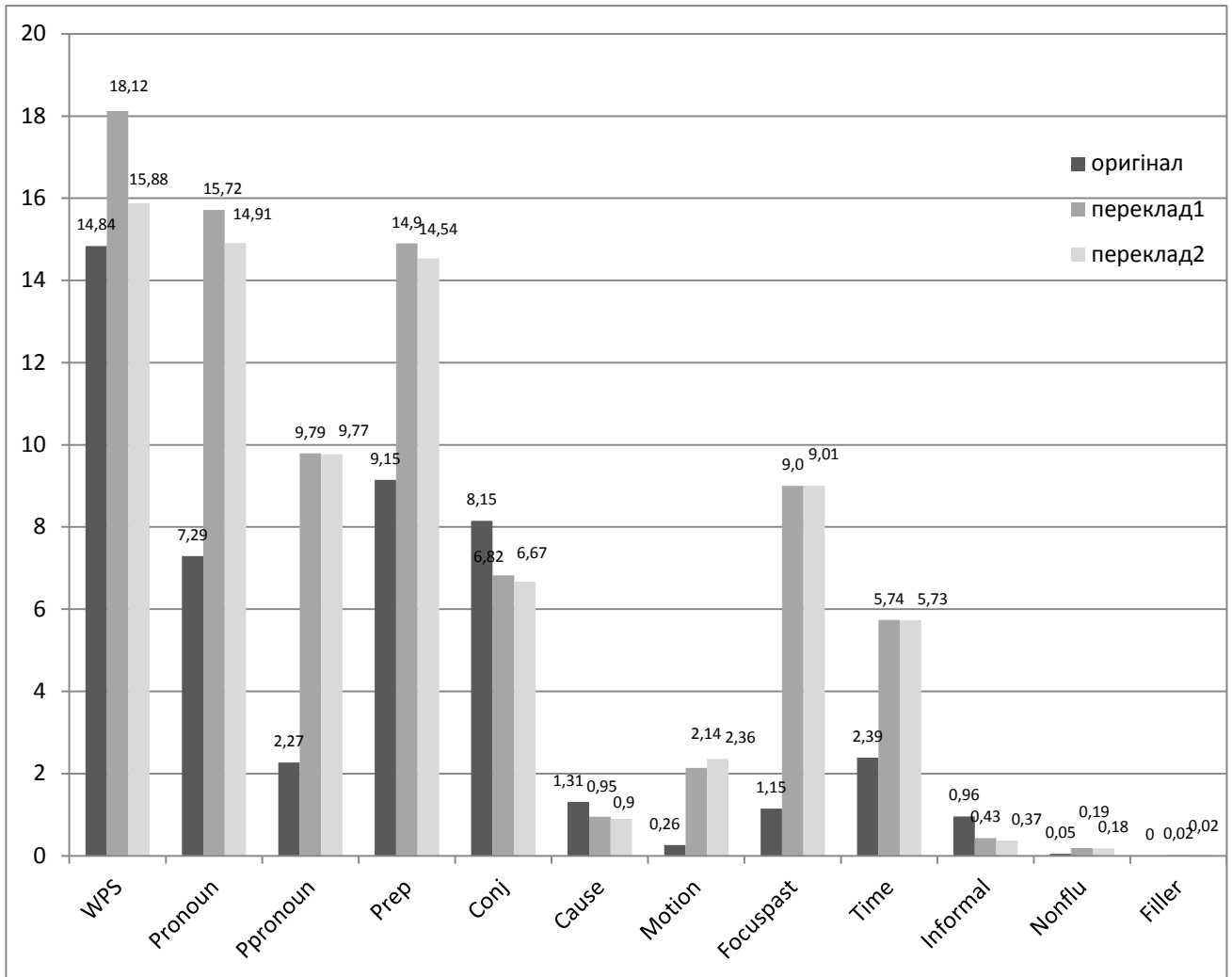

Рис. 4.17. Показники процедурної інформації в оригіналі «Храм Посейдона» в зіставленні з його двома перекладними версіями

Нижче проаналізуємо спершу всі перекладні деформації, що відбулися в зіставленні з оригіналом, а на другому етапі – внутрішні відмінності між двома перекладеними версіями у хронологічному порядку. Табл. 4.8 узагальнює результати ПЛА з окресленням усіх зафіксованих перекладних *Д*-закономірностей:

Таблиця 4.8

Результати зіставного ПЛА першоджерела «Храм Посейдона» та двох англомовних версій з окресленням перекладних *Д*-закономірностей

Показники <i>LIWC</i>	Текст-оригінал	Перекладна версія 1	Перекладна версія 1	Перекладні <i>Д</i> -закономірності
Середній розмір речення (слів)/ WPS	14,84	18,12	15,88	Ускладнення
Займенники/ Pronoun	7,29	15,72	14,91	Нормалізація
Прийменники/ Prep	9,15	14,9	14,54	Експліцитація
Сполучники/ Conj	8,15	6,82	6,67	Імпліцитація
Причиновість/ Cause	1,31	0,95	0,90	Дераціоналізація
Рух/Motion	0,26	2,14	2,36	Деноміналізація
Минфокус/Focuspast	1,15	9,00	9,01	
Час / Time	2,39	5,74	5,73	
Неформальн/ Informal	0,96	0,43	0,37	Вирівнювання
Неплин/ Nonflu	0,05	0,19	0,18	Експліцитація
Заповнювачі/ Filler	0,0	0,02	0,02	

Як свідчать дані таблиці, зафіксовано такі девіації у цільових версіях: суттєво збільшився середній розмір речення (18,12; 15,88), при цьому перший переклад майже ідеально відповідає даним дослідження

О. С. Кушніра та колег [195] щодо встановленого середнього розміру речення (18,2 слова) для англомовної художньої прози. Простежене збільшення питомої ваги займенників та прийменників за зниження частки сполучників свідчить про *нормалізацію* на лексичному рівні, *експліцитацію* та *імпліцитацію* на синтаксичному.

Знижені показники каузальних маркерів в перекладі свідчить про *дераціоналізацію*. Із стилістичного погляду, зменшення одиниць неформального стилю, а відтак, наближення до писемного варіанта, сприяє *вирівнюванню* як ще однієї *Д*-закономірності. На цьому ж рівні збільшення прагматичних маркерів, представлених вигуками й частками, поява в цільових версіях заповнювачів, відсутніх в оригіналі, маркують *експліцитацію*.

Цікавим видається поява ще однієї *Д*-закономірності, яку тлумачимо як антонімічну (згадуваній нижче у 5.1) номіналізації. Так, показники *руху* (до складу входять дієслова руху, динаміки подій), *фокусу на минулому* (дієслова-маркери темпоральності), маркерів часу, які суттєво зросли в двох ПТ (див. табл. 4.8), у комбінації кваліфікуємо як прояв *деноміналізації*. Її ефектом є трансформування аналітичного стилю викладу інформації, абстрактністю завдяки високій питомій вазі номіналізаційних одиниць, у синтетичний, якому властива динаміка подій. Згідно з дослідженнями Дж. Пеннебейкера та колег [513], існує різниця в «категорійно-динамічному індексі» (Categorical-Dynamic Index – CDI) будь-якого тексту. Категорійна мова, за визначенням авторів, – це стиль, що комбінує абстрактне мислення та когнітивну складність. На противагу йому, наративний стиль характеризує більш конкретне й предметне мислення. Вочевидь, ідеться про різницю аналітичного й синтетичного когнітивних стилів, розглянутих нами вище. У нашому дослідженні це відбувається через збільшення питомої ваги дієслів, які, хоча й не є предметом нашого дослідження через неналежність до носіїв

процедурного значення, показують якісні зрушення в когнітивному розподілі інформації, що призводять до *когнітивної асиметрії*.

Зіставлення двох цільових версій між собою засвідчує більшу симптоматику *вирівнювання*, несуттєве збільшення ступеню *деноміналізації*, подальший ступінь *дераціоналізації* й *імпліцитації* (подальше зниження кількості сполучників). Тобто, перекладач, з'ясувавши для себе логіко-темпоральні зв'язки між реченнями, в другій версії вирішив «позбутися» зайвих маркерів когезії, паралельно зі зниженням потреби в послуговуванні прийменниками.

Водночас, цінними видаються дані щодо спроби компенсації нормалізації й ускладнення. Наприклад, частка займенників зменшилася в другій версії. Ця версія демонструє також подрібнення перекладачем речень, у результаті – зменшення середнього розміру речення.

Отже в дослідженні використано чотири головні переваги кейс-стаді: концептуальна валідність; висунення нових гіпотез; вивчення каузальних механізмів; вивчення комплексних каузальних зв'язків. Концептуальна валідність представлена тим, що визначено індикатори провідних теоретичних концептів, пов'язаних із предметом дослідження, зокрема психолінгвальні перекладні закономірності в динаміці «множинності» та «повторного» перекладу. Висунення нових гіпотез відображено в установленні факту наближення крайньої версії до першоджерела, що засвідчують положення зарубіжних перекладознавців щодо «ретрансляційної гіпотези». Вивчення каузальних механізмів у окремих кейсах дає змогу виявити неочікуваний каузальний механізм або умови, які його активізують, що неможливі в кількісних дослідженнях [398].

Наприклад, з одного боку, крайня версія втрачає «фактор перекладача», адаптуючись до норм цільової мови, а з іншого, – ця версія за показниками мовних одиниць – носіїв процедурної інформації ближча до першотвору, ніж

перша. Тому умова авторедагованого перекладу активізує механізм адаптації до оригінального твору, що сприяє адекватності перекладу.

Поява дераціоналізації та деноміналізації в перекладах порушує баланс CDI, призводячи до когнітивної асиметрії в перекладі через трансформацію аналітичного (когнітивного) стилю в наративний (синтетичний).

Дослідімо прояв *D*-закономірностей у студентів-перекладачів на основі *LIWC* із подальшим розширенням корпусу перекладів із залученням вже професійних перекладачів.

4.5. Установлення перекладних *D*-закономірностей у письмових перекладах студентів-перекладачів

Дослідімо прояви когнітивної асиметрії, розширивши репертуар показників досліджуваного матеріалу, залучивши до аналізу комп'ютерну програму ПЛА *Textanz* з подальшою обробкою описовою статистикою програми *SPSS*.

Об'єктом поточного дослідження постали лінгвальні одиниці – носії процедурного значення, що, як зазначали вище, через свої властивості не підлягають свідомому контролю з боку перекладача, а відтак не є джерелом інтерференції мови-джерела в мові перекладу. Предмет вивчення – перекладні *D*-закономірності під час відтворення художнього твору цільовою мовою групою студентів перекладацького фаху. Мета – перевірка емпіричним шляхом гіпотези щодо прояву *D*-закономірностей експліцитації синтаксичних зв'язків, збільшення обсягу тексту перекладу порівняно з оригіналом; спрощення на лексичному та синтаксичному рівнях. Увесь згаданий у гіпотезі перелік закономірностей установлено в працях зарубіжних перекладознавців на матеріалі перекладу з англійської, фінської, німецької, іспанської та ін. мов [374; 474; 503; 568].

Матеріал та учасники. Матеріалом емпіричного дослідження слугували порівняльні дані англомовного художнього тексту та його перекладів

українською мовою. Для цього в межах модуля самостійної роботи студентам IV курсу бакалаврату спеціальності «Переклад» та I курсу магістратури спеціальності «Прикладна лінгвістика», спеціалізації «Переклад» загальною кількістю 40 осіб було запропоновано письмово перекласти українською уривок діалогу між головними героями твору Дж. Д. Селінджера «Френні» обсягом 8 тис. знаків.

Обраний для аналізу уривок містить діалог між головними персонажами Лейном Кутелом та Френні щодо книги «Шлях прочанина» (див. Додаток Ж). Він насичений великою кількістю спільних функціональних слів, – займенників, сполучників, прийменників, дискурсивних маркерів.

Методи обробки даних. У дослідженні середньогрупових показників застосовано елементи описової статистики комп'ютерної програми *SPSS 26*. ПЛА текстів першоджерела, версії студентів здійснено із застосуванням програм *LIWC2015* і *Textanz*, виходячи з того, що формування художнього потенціалу семантичного образу твору відбувається на кількох підрівнях, зокрема лексичному, стилістичному та морфолого-синтаксичному [310], ПЛА здійснено з урахуванням таких показників:

- морфологічні (кількість слів, лексичне розмаїття, лексична щільність, коефіцієнт читабельності тексту);
- стилістичні (кількість речень, їхня середня довжина в словах, дискурсивні маркери);
- синтаксичні (сурядність/підрядність зв'язку між ними, зв'язність тексту – сполучники, прийменники, займенники).

Отже серед мовних рис першоджерела та перекладів, які бралися до уваги під час ПЛА, обрано було такі: загальна кількість слів (*NWORDS*) та речень (*NSENTENC*), середній обсяг речень у словах (*MEANWSEN*), коефіцієнт лексичної різноманітності (*LEXVAR*), лексична щільність (*LEXDENS*), коефіцієнт прагматичної маркованості (*PRAGMARK*), кількість дискурсивних маркерів глобальної когерентності

(DMGGLOBAL), сполучників (CONJ), прийменників (PREP). За основу показника ступеня читабельності тексту (READABIL) під час ПЛІА на лексичному рівні брався *Automated Readability Index (ARI)* [546]: що вищий *ARI*, то складніший текст для розуміння адресатом. Формула для обрахунку *ARI* не прив'язана до конкретної мови, тому виявляє надійність і для українськомовного тексту:

$$4.71 \left(\frac{\text{characters}}{\text{words}} \right) + 0.5 \left(\frac{\text{words}}{\text{sentences}} \right) - 21.43.$$

Коефіцієнт лексичного розмаїття LEXVAR свідчить про особливості використання автором способу представлення інформації: спрощеного (стереотипізованого) чи ускладненого, оскільки ми маємо справу з текстом з інкорпорованим діалогічним дискурсом, природно припустити, що зазначений показник, а відтак і показник лексичної щільності LEXDENS буде меншим. Крім того, у діалозі беруть участь комуніканти з романтичними стосунками. Тому ступінь соціальної та психологічної дистанції між ними наближений до нуля.

4.5.1. Обговорення результатів.

Аналіз українськомовних версій, виконаних студентами, та їхнє зіставлення з оригіналом загалом підтверджує наявність конкретних пріоритетів у перекладачів, набору тенденцій/відношень між ВТ та ПТ.

4.5.1.1. Морфологічні показники. Результати ПЛІА текстів сорока цільових версій (див. табл. 4.9) засвідчили таке: кількість слів NWORDS помітно менша у текстах перекладу, що підвищило коефіцієнти LEXVAR та LEXDENS.

Таблиця 4.9

**Результати ПЛА морфологічних показників тексту-оригіналу та
середньогрупових даних студентських перекладів (n=40)
на основі програм *Textanz, SPSS***

Variables	J. D. Salinger	Перекладачі-студенти	
		Mean (SD)	Min-Max
NWORDS	1795,00	1611,10 (62,36)	1450,00 1719,00
LEXVAR	0,15	0,23 (0,008)	0,21 0,24
LEXDENS	0,31	0,47 (0,014)	0,43 0,49
READABIL	3,49	6,25 (0,52)	4,88 7,19
PRONOUN	21,97	12,53 (0,89)	10,89 14,98

Примітка: Mean=середньогрупові значення, SD=стандартне відхилення, Min=мінімальне значення, Max=максимальне значення, n=кількість українських перекладів.

Дж. Селінджер, вочевидь, оперує частотнішими, знайомішими англomовному читачеві словами. Проте, як бачимо, цю лексичну стратегію здебільшого не збережено в перекладах досліджуваної групи. Тому ця спільна тенденція збільшення показників LEXVAR, LEXDENSE, READABILITY одержує статус **ускладнення** (complication) як однієї з лексичних *Д*-закономірностей під час перекладу обраного уривка художнього твору. Наслідком вживання більшої кількості різних слів – носіїв концептуальної інформації, є **нормалізація** через послуговування,

відповідно, меншою кількістю займенників – носіїв процедурного значення.

Аналіз результатів кореляційного аналізу в групі досліджуваних (табл. 4.10) засвідчив позитивний значущий зв'язок між коефіцієнтами LEXVAR, LEXDENS та ступенем читабельності тексту READABIL: що вища лексична щільність (розмаїття), то складніший текст для розуміння.

Таблиця 4.10

Результати кореляційного аналізу (2-tailed Pearson r)

Variables	NWORDS	LEXVAR	LEXDENS	READABIL
NWORDS	1	-.196	-.216	-.113
LEXVAR	-.196	1	.976(**)	.528(**)
LEXDENS	-.216	.976(**)	1	.548(**)
READABIL	-.113	.528(**)	.548(**)	1

Примітка: ** кореляція значуща на рівні $p=0.01$ (2-tailed)

4.5.1.2. Стилiстичні показники. Однією з провідних рис стилю автора є послоговування дискурсивними маркерами [538]. ПЛА брав до уваги категорію FILLER, куди входять ДМ глобальної когерентності, що беруть участь в організації тематичної мережі дискурсу, або заповнювачі типу *you know, well*. До стилістичних маркерів віднесено також середню довжину речень (WPS), оскільки цей показник дослідники вважають стилеметричним [195, с. 229]. Як видно з табл. 4.11, під час перекладу твору молодими перекладачами зафіксовано тенденцію до **імпліцитації** – зменшення питомої ваги одиниць категорії FILLER. Водночас, виявлено **вирівнювання** (equalizing), адже показники свідчать про зміщення в бік більшої розмовності цільових версій.

Відбулися процеси, про які згадує О. І. Чередниченко: «Не можна підмінити домінуючу нейтральність художнього дискурсу показною розмовністю, бо вона (нейтральність) може бути важливим зображувальним

засобом» [310, с. 26]. У нашому випадку саме авторська нейтральність є таким стилістичним засобом, здебільшого знехтувана перекладачами-початківцями досліджуваної вибірки.

Таблиця 4.11

Результати ПЛА стилістичних показників тексту-оригіналу разом із середньогруповими результатами студентських перекладів (n=40) на основі програм *Textanz*, *SPSS*

Variables	J. D. Salinger	Перекладачі-студенти	
		Mean (SD)	Min- Max
NSENTENC	180,00	165,33 (10,56)	143,00 191,00
WPS	11,21	12,32 (8,08)	8,65 55,89
TENTAT	3,12	0,89 (0,22)	0,37 1,39
CERTAIN	2,06	1,61 (0,31)	1,08 2,43
INFORMAL	0,73	1,01 (0,39)	0,66 2,28
FILLER	0,22	0,18 (0,30)	0,00 1,27

Примітка: Mean=середньогрупові значення, SD=стандартне відхилення, Min=мінімальне значення, Max=максимальне значення, n=кількість українських перекладів

Щодо внутрішньогрупових показників, зазначимо вищі за середньогрупові показники *filler* тексту-оригіналу в молодих перекладачів,

які тяжіють до полюса «імпульсивність» КС «імпульсивність–рефлексивність». Перекладачі з широким діапазоном еквівалентності КС «вузький–широкий діапазон еквівалентності» демонструють тенденцію до застосування стратегії глобальної когерентності, виявом якої є вищий показник *filler*. Ця закономірність свідчить про краще координування й керування ними тематичними сегментами тексту.

Решта перекладачів – аналітичного КС із полюсами «рефлексивність» та «вузький діапазон еквівалентності», а також проміжного (аналітико-синтетичного) КС на стилістичному рівні виявили тенденцію до імпліцитації.

Дж. Селінджер у діалозі персонажів використовує найчастіше займенник 1-ї особи *I* (42) та 2-ї особи *you* (41), а займенник 3-ї особи *he* майже вдвічі рідше – 22 випадки. У перекладах досліджуваної групи студентів загалом зафіксовано чисельне зниження показників послуговування займенниками 1-ї та 2-ї особи за збереженого займенника *він*. Ці дані суголосні одержаним вище результатам аналізу перекладу «Храму Посейдона» на англійську мову, де зберігається схожа тенденція при зворотному перекладі.

У поточному дискурсі частково це викликано відмовою перекладачів від відтворення форми *я маю на увазі/думці* як еквівалента *I mean*, що разом із *you know* уходять до складу PRAGMARK та DMGGLOBAL. Наслідком цього є поява у ПТ «статусної маркованості» [152], тобто небажаного збільшення соціальної та психологічної дистанції між співрозмовниками в цільових версіях діалогу.

4.5.1.3. Синтаксичні показники. Синтаксична структура, як зауважує О. М. Фінкель, – один із надзвичайно важливих компонентів художнього твору, адже «добір типу речень – простих, складносурядних, складнопідрядних, і вживання зв'язків сполучникових чи безсполучникових, і порядок слів, і застосування лексико-синтаксичних повторів <...> все це перекладач повинен відтворити з не меншою дбайливістю, ніж лексику і

семантику» [235, с. 286]. Відтак особливої ваги набуває установлення того, чи зберігається той синтаксичний «ключ», у якому створено художній текст.

Як показали дослідження М. Айрленд і колег [426], що більше в мовленні співрозмовників однакових займенників, сполучників, прийменників, дискурсивних маркерів, то вищим є ступінь інтимізації комунікантів. Діалог між головними персонажами Лейном Кутелом та Френні в тексті першотвору зафіксував велику кількість спільних лінгвальних одиниць зазначених класів. Ці чинники потрібно було враховувати й під час перекладу задля досягнення схожого естетичного ефекту на українського читача. Разом із тим, беремося стверджувати, що якщо перекладач зберігає спільність цих одиниць із ВТ у цільовій версії, це може свідчити на користь вищого ступеня його «інтимізації», або зближення з автором першоджерела. Зіставний ПЛІА доводить стійкі відмінності між першотвором та текстами перекладів (див. табл. 4.12).

Описовий аналіз програми *SPSS* установив незначно вищі середньогрупові показники кількості сполучників у перекладах студентів:

Таблиця 4.12

Результати ПЛІА на основі програми *SPSS* синтаксичних показників твору “Franny”, середньогрупових результатів студентських перекладів (n=40)

Variables	J. D. Salinger	Перекладачі-студенти	
		Mean (SD)	Min- Max
CONJ	6,36	6,54 (0,85)	5,11 8,49
PREP	13,11	7,85 (0,59)	6,77 9,58
COHESION	0,65	0,47 (0,035)	0,40 0,55

Продовження табл. 4.12

NEGATE	1,78	2,29 (0,21)	1,80 2,89
DIFFER	3,07	2,98 (0,33)	2,22 3,68
CAUSE	1,12	1,58 (0,31)	1,00 2,31

Примітка: *Mean*=середньогрупові значення, *SD*=стандартне відхилення, *Min*=мінімальне значення, *Max*=максимальне значення, *n*=кількість українських перекладів

Проте значно знижені показники кількості прийменників, у комплексі суттєво зменшили показник зв'язності (когезії) цільових версій. Отже, бачимо **імпліцитацію**, тобто рідше маркування зв'язків між реченнями та всередині них, а також **дераціоналізацію** – зниження ступеня когезії загалом. Ці тенденції згадують у загальному переліку й зарубіжні перекладознавці [353; 368; 497]. Для порівняння, коефіцієнт когезії у ВТ становив 0,65.

Отже, на лексичному рівні зафіксовано **ускладнення** через збільшення коефіцієнтів лексичного розмаїття, лексичної щільності та читабельності цільових версій. Відтак, наслідком цього є **імпліцитація** на цьому рівні через послоговування меншою кількістю займенників.

На стилістичному зафіксовано **спрощення** – зменшення кількості заповнювачів (ДМ глобальної когерентності), **вирівнювання**, а також **нормалізацію**, адже показники свідчать про зменшення кількості відтворених прагматичних маркерів та заповнювачів пауз.

На синтаксичному – **імпліцитація** через зниження кількості сполучників, прийменників та показника зв'язності між реченнями та всередині них.

Як бачимо, результати аналізу даних перекладів студентів у деяких аспектах суперечать результатам зарубіжних науковців: обсяг тексту не

збільшується, синтаксичні зв'язки менш частотно марковано, замість спрощення простежено ускладнення на лексичному рівні. Продовжимо аналіз *D*-закономірностей, розширивши кількість версій професійних перекладачів та залучивши багатший дослідницький інструментарій.

4.6. Психолінгвістичний аналіз деформувальних тенденцій із залученням *LIWC2015*

Матеріалом подальшого ПЛА постав текст твору Р. Бредбері “The Smile” [222] та його чотири переклади, виконані професійними перекладачами Б. Сторохою, Л. Коломієць, Я. Веприняком, А. Євсою [23; 24; 25; 26]. До аналізу оригіналу твору, обсяг якого становить 1805 слів (8000 др. знаків), та чотирьох перекладів залучено, крім *Textanz*, програму *LIWC2015* (англійську й українську версії). *LIWC* має розширеніший репертуар психолінгвальних показників, що уможливають інтерпретацію лінгвальних даних, відсутніх у *Textanz*. Ці показники включають стилістичні й синтаксичні маркери процедурної інформації, як-от: маркери неплинності мовлення – вигуки, частки (NONFLU), модальні слова – маркери невизначеності (TENTAT) та визначеності (CERTAIN), заперечні конструкції (NEGATE), маркери емоцій (AFFECT), сполучники (CONJ), прийменники (PREP), дискурсивні маркери глобальної когерентності, заповнювачі (FILLER), а також маркери формальності–неформальності дискурсу (INFORMAL).

Із-поміж лексичних одиниць-маркерів неформального спілкування є сленгові одиниці, вульгаризми, наприклад: *фейс, тряця, розфрендити, чувак, суперовий, не, відморожений* і т.ін. Попри те, що вони кодовані одиницями-носіями концептуального значення, вони втратили свій первинний зміст, містять гібридизоване значення. Крім того, їхнє вживання слабо контролювано, адже вони належать радше до манери

викладення інформації, а отже є стильовими словами з набуттям процедурного значення.

Таблиця 4.13

Результати зіставного ПЛА морфологічних показників оригінального твору “The Smile” та середньогрупових результатів ПЛА текстів перекладу професійних тлумачів (n=4) на основі LIWC2015, Textanz та SPSS

Змінні	Першоджерело	Цільові версії	
		Mean (SD)	Min- Max
NWORDS	1805,00	1494,25 (39,99)	1438,00 1530,00
LEXVAR	0,19	0,2850 (0,0057)	0,28 0,29
LEXDENS	0,38	0,5725 (0,015)	0,56 0,59
READABIL	3,05	6,14 (0,3144)	5,72 6,38
PRONOUN	13,35	7,17 (0,71)	6,14 7,73

Примітка: Mean=середньогрупові значення, SD=стандартне відхилення, Min=мінімальне значення, Max=максимальне значення, n=кількість українських перекладів

Як видно з табл. 4.13, кількість слів у перекладах зменшується, що негативно корелює з показниками лексичного розмаїття, щільності та читабельності: їхні коефіцієнти збільшуються. Кількість займенників стає майже вдвічі меншою в перекладних версіях професійних інтерпретаторів. Ці тенденції суголосні попереднім результатам.

Таблиця 4.14

**Результати ПЛІА стилістичних показників тексту оригіналу твору
“The Smile” у зіставленні із середньогруповими результатами ПЛІА
текстів перекладу професійних тлумачів (n=4) на основі LIWC, Textanz і
SPSS**

Змінні	Першоджерело	Цільові версії	
		Mean (SD)	Min- Max
WPS	10,31	8,06 (0,48)	7,57 8,50
INFORMAL	0,78	1,35 (0,23)	1,05 1,60
FILLER	0,06	0,18 (0,07)	0,13 0,28
NONFLU	0,17	0,47 (0,07)	0,39 0,56
TENTAT	1,72	0,52 (0,11)	0,40 0,66
CERTAIN	1,27	1,12 (0,15)	0,99 1,34

Примітка: Mean=середньогрупові значення, SD=стандартне відхилення, Min=мінімальне значення, Max=максимальне значення, n=кількість українських перекладів

Очевидно, зменшення довжини речення в результаті призводить до збільшення кількості речень (див. табл. нижче). Перекладачі виявляють тенденцію до зниження формальності стилю, покладаючись у більшому ступені на ДМ глобальних зв'язків та вигуки, частки. Водночас вони демонструють знижену схильність до послоговування прагматичними маркерами мітигації та підвищення категоричності.

Таблиця 4.15

**Результати зіставного ПЛІА синтаксичних показників оригіналу твору
“The Smile” у зіставленні із середньогруповими результатами ПЛІА
текстів перекладу професійних тлумачів (n=4) на основі
*LIWC, Textanz і SPSS***

Змінні	Першоджерело	Цільові версії	
		Mean (SD)	Min- Max
NSENTENC	179,00	188,50 (8,10)	180,00 199,00
CONJ	5,04	7,10 (0,28)	6,82 7,44
PREP	13,30	8,72 (0,43)	8,39 9,32
COHESION	0,62	0,42 (0,02)	0,40 0,44
NEGATE	1,55	1,74 (0,14)	1,60 1,94

Примітка: Mean=середньогрупові значення, SD=стандартне відхилення, Min=мінімальне значення, Max=максимальне значення, n=кількість українських перекладів

Збільшена кількість речень, вочевидь, потребувала експліцитації – збільшення кількості конекторів (сполучників), що, однак не вплинуло на загальний ступінь когезії, який знизився через зменшення питомої ваги прийменників за збільшення кількості речень у цільових версіях.

Зіставивши одержані дані, зазначимо, що, за винятком показників кількості речень, їхньої середньої довжини, заповнювачів, поточні результати засвідчили схожі тенденції в обох групах – молодих та

професійних тлумачів. Наступним завданням є встановлення перекладних закономірностей на основі великого масиву текстів, – паралельного двомовного корпусу, і зіставлення одержаних нових результатів із уже добутиими.

4.7. Установлення перекладних *D*-закономірностей на основі англо-українського паралельного корпусу професійних перекладів художніх творів

4.7.1. Застосування корпусів у перекладознавчому дослідженні.

Терміном «текстовий корпус», як правило, послуговуються для позначення письмового мовлення, представленого у формі електронних текстів [32, с. 30]. У середині 1990-х, із часу появи електронних корпусів як дослідницьких інструментів у перекладі, пошук перекладних закономірностей викликав жвавий інтерес з боку перекладознавців. Поява корпусів у перекладознавстві відбулася завдяки емпіричній парадигмі, вони стали результатом інтегрування перекладацьких процедур Г. Турі [574] та підходу на основі даних корпусної лінгвістики.

Основоположним документом стала праця Мони Бейкер “Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications”, де вчена припустила, що великі за обсягом електронні корпуси могли б бути ідеальним інструментом для дослідження мовних рис перекладів, зокрема для підтвердження або спростування гіпотез щодо універсальних особливостей перекладу, які були висунуті іншими вченими на основі власних «некорпусних» досліджень. М. Бейкер зазначає, що мова, а особливо мова перекладу, є не стільки відображенням мовних закономірностей і моделей, скільки феноменом, детермінованим соціальною, культурною, ідеологічною та когнітивною природою [349]. Тому з погляду корпусної лінгвістики, в перекладі кожного окремого тексту вже наявні прояви загальних закономірностей, заданих структурою мови-джерела [462, с. 17].

Корпусні методи роблять важливий внесок у розвиток дескриптивного перекладознавства, оскільки вони дають змогу порівняти лінгвальні риси у великому за масштабом мовному матеріалі.

Корпусні методи дали також поштовх до встановлення перекладних закономірностей, які визначали як «риса, що, зазвичай мають місце радше в перекладних текстах, ніж в оригінальних висловленнях і що не є наслідком інтерференції конкретних мовних систем» [351, с. 243]. Двомовні паралельні корпуси поділяють на однобічні та двобічні. Перші складаються з двох підкорпусів, один із них містить оригінальні тексти мовою А, а другий – їхні переклади мовою Б. Двобічний складається з чотирьох підкорпусів: оригінальні тексти мовою А, їхні переклади мовою Б, оригінальні тексти мовою Б та їхні переклади мовою А. Паралельні корпуси застосовуються в дослідженні закономірностей, зорієнтованих на мову-джерело (*Д*-закономірності), тобто різні мовні патерни в перекладах та їхніх текстах оригіналу. Зіставні монолінгвальні корпуси складаються з двох підкорпусів однією мовою: один містить перекладні тексти, а інший – неперекладні, зібрані в одному жанрі, темі, збалансовані за статтю авторів. Цей корпус призначений для вивчення закономірностей у цільовій мові (*Ц*-закономірностей), – різних мовних патернів, зафіксованих в перекладних та оригінальних текстах, породжених у цільовій культурі.

Від початку появи корпусів у перекладознавчих дослідженнях, їхня сфера застосування поширилася на навчання перекладачів, оцінку якості перекладу (*translation quality assessment – TQA*) та автоматизований переклад (*computer-aided translation – CAT*). Під час навчання перекладачів у студентоцентрованому та колаборативному середовищі застосовують однобічні спеціалізовані паралельні корпуси для з'ясування норм перекладацької поведінки на лексичному, стилістичному, синтаксичному рівнях, а також вилучення термінологічних, ідіоматичних, синтактико-стилістичних еквівалентів. Двомовні й монолінгвальні спеціалізовані

корпуси традиційно застосовують для виявлення функціональних еквівалентів, як-от конотативних, прагматичних [569, с. 80]. Ці корпуси слугують надійним джерелом навчання з певної галузі знань [361, с. 173-175].

Під час оцінювання якості перекладу корпуси використовують у дослідженнях, спрямованих на встановлення підтверджуваних оцінних критеріїв та ступеня прийнятності перекладу. Крім того, однобічний паралельний корпус текстів мовою А та їхніх перекладів перекладачами-студентами мовою Б та спеціальний підкорпус неперекладних текстів мовою Б зіставного корпусу застосовують як стандарт під час оцінки студентами якості перекладу. Оцінку здійснюють за критеріями розуміння предмета, лексичної, фразеологічної, синтаксичної й термінологічної відповідності, а також стилістичної плавності й адекватності. Завдяки конкретності й наочності такий підхід викликає довіру з боку студентів, підвищуючи ступінь об'єктивності під час виявлення помилок й неточностей, якості коментарів щодо перекладу з боку експерта, схожості у спільних вказівках на неточності й помилки декількома експертами, придатності для редагування чорнового перекладу [462].

За допомогою корпусів сьогодні вивчають перекладацькі стилі [436], зсуви в перекладі [598], вплив англійської на європейські мови шляхом перекладу [345], а також мовні риси дублювання фільмів [510]. Ці види аналізу продукту й процесу демонструють приклад плідної взаємодії теорії перекладу, що охоплює гіпотези щодо того, що може трапитися в перекладі, дескриптивного перекладознавства, яке надає багату емпіричну базу щодо того, що в дійсності відбувається в перекладі. Такі інтегровані студії розширили знання про переклад, сформулювавши пояснювальні гіпотези, які можливо перевірити в майбутніх дослідженнях [631].

Упродовж останніх двох із половиною десятиліть підходи до корпусів зазнали змін, даючи змогу глибше поглянути на мову й водночас застосовувати їх у ширших галузях мовознавчої науки. Така синергія

корпусного мовознавства та дескриптивного перекладознавства постала поштовхом до створення розмаїття корпусних ресурсів, становлення й розвитку методології дескриптивного дослідження та віднаходження відповідей на питання, поставлені ще у 80-х роках минулого століття. Ці дослідження відомі як такі, що спрямовані на пошук перекладних закономірностей.

Одним із перших відомих корпусів, побудованих спеціально для потреб контрастивної лінгвістики та перекладознавства був Англо-норвезький паралельний корпус (English-Norwegian Parallel Corpus – ENPC) учених з Університету Осло під керівництвом С. Йогансена. Цей корпус став взірцем для створення двостороннього паралельного англо-португальського корпусу COMPARA. Окрім напряму зі створення паралельних двомовних корпусів, з'явилася ідея створити одномовний зіставний корпус, реалізована вперше в Манчестерському університеті під проводом М. Бейкер. Завдяки цьому першому *Перекладному англійському корпусу* (*Translational English Corpus – TEC*) та другому Корпусу перекладної фінської (*Corpus of Translated Finnish – STF*) дослідницької групи зі Школи перекладознавства в Савонлінні під керівництвом А. Мауранен, відбувся перехід від інтерпретативних й описових гіпотез до встановлення умовиводів щодо неспостережуваних культурно-зумовлених норм, що керують перекладацьким вибором під час їхньої праці.

Отже протягом першого десятиліття після появи перших корпусів почалися перші дискусії стосовно виявлених перекладних закономірностей. Серед типових обговорюваних – симпліфікація (спрощення), експліцитація, нормалізація і закон інтерференції. Дослідження корпусів актуалізувало також прикладний напрям у перекладознавстві, адже паралельно відбувається застосування корпусів як зразків перекладу для навчання майбутніх перекладачів в університетському середовищі. Корпуси слугують вмістищем «правильних» перекладів у різних галузях, а також засобом

пізнання студентами крос-культурних відмінностей цільової й джерельної лінгвокультур.

Корпусна лінгвістика уможлиблює здійснення різноманітних досліджень текстів різних жанрів, бо послуговується провідним методом аналізу текстів на базі корпусів. Для науковців важливим є те, що корпусний підхід, або метод лінгвістичного дослідження, який базується на корпусах текстів (*corpus-driven method*), зорієнтований на прикладне вивчення мови, її функціонування в реальному середовищі та текстах. К. П. Сосніна виокремлює провідні критерії корпусного методу, що визначають його надійність і вірогідність [279]:

- метод є емпіричним і аналізує реальні слововживання в природному мовному середовищі;
- використовується досить велика, репрезентативна вибірка текстів;
- застосування комп'ютерних програм для аналізу в автоматичному та інтерактивному режимах роботи;
- підхід базується на статистичних методах аналізу тексту;
- метод є цільовим, тобто має бути зорієнтований на реальні результати й практичне застосування цих результатів.

Однією із релевантних особливостей методу аналізу на базі корпусів текстів є дослідження не лише суто лінгвістичних явищ (граматичних або лексичних функцій слів, їхніх зв'язків з іншими словами), а й відносної частотності мовних одиниць або граматичних конструкцій у тих чи тих жанрах, діалектах, видах перекладу – усному чи письмовому тощо [467].

Отже, корпусний підхід до перекладу, що дає змогу на досить великому за обсягом масиві текстів виявити спільні мовні риси, або тенденції, розглядаємо як нагальний для з'ясування психолінгвальних чинників привнесення перекладачами в мову перекладу штучних рис.

4.7.2. Характеристика англо-українського паралельного корпусу художніх творів.

Для визначення потенційних *D*-закономірностей було спеціально побудовано дослідницький англо-український паралельний корпус (АУПК) художньої прози обсягом 1 млн. 200 слововживань. Він складається з двох однакових за обсягом підкорпусів текстів оригіналів та їхніх перекладних версій, виконаних професійними перекладачами.

АУПК містить підкорпус із 30 художніх прозових творів сучасних та класичних англомовних авторів обсягом 20 тис. слововживань кожен і підкорпус із 30 українських текстів перекладів цих англомовних творів також обсягом 20 тис. слововживань кожен. Згідно з класифікацією С. Лавіоси [631, с. 81-82], АУПК містить такі характеристики: а) скінченний (обмежений конкретним обсягом); б) діахронічний (включає твори, написані авторами в різні часові проміжки); в) спеціалізований (художня проза); г) двомовний (англо-український); д) писемний (графічно представлений); е) неанотований (без метаданих щодо граматичних, семантичних чи інших рис мовних одиниць).

Отже корпус відповідає загальним вимогам прикладного перекладознавства та корпусної лінгвістики щодо укладення корпусів [349] щодо включення до нього однакових за обсягом текстів одного жанру (художньої прози) різних авторів та щодо хронологічного балансу представлених оригінальних творів. До АУПК увійшли оригінальні твори Д. Адамса, Р. Бредбері, Ш. Бронте, Д. Брауна, А. Берджеса, С. Коллінз, Р. Дала, Ч. Діккенса, А. Конан Дойла, Ф. Герберта, Дж. Голсуорсі, В. Голдінга, Дж. Гріна, Е. Гемінгвея, О. Гакслі, Дж. Джойса, Л. Керола, С. Кінга, Г. Лі, С. Маєр, Г. Орвела, Ч. Палагнюка, Дж. Ролінг, Дж. Д. Селінджера, Е. Сігала, Дж. Свіфта, М. Твена, Дж. Р. Р. Толкіна, Г. Велса, Р. Желязни [220-221; 223-224; 226-243; 245; 247-248; 251-253; 255-256] та їхні українські версії у виконанні таких перекладачів: О. Антомонова,

Г. Бушиної, О. Буценка, Е. Гончаренко, У. Григораш, К. Грицайчук, Р. Доценка, М. Іванова, А. Кам'янець, О. Красюка, Є. Крижевича, О. Логвиненка, С. Маренка, О. Мокровольського, В. Морозова, В. Назаренко, В. Наріжної, О. О'Лір, Д. Паламарчука, В. Панченка, М. Пінчевського, А. Пітика, К. Плугатир, О. Риди, А. Сагана, Р. Скакуна, О. Тереха, М. Харенка, І. Чернятинського, В. Шовкуна [2; 14; 21; 27; 29; 36; 41; 46-47; 59-60; 62-63; 68; 70; 74; 82; 96; 100; 106; 124; 135; 147; 151; 165; 170; 173; 183; 187; 191].

У результаті обробки АУПК програмою *LIWC2015* і *Textanz* постала матриця даних, які було в подальшому піддано математичній обробці програмою *SPSS* на основі критерію Стьюдента для *залежних* вибірок, оскільки ми зіставляли кожен текст першоджерела з його українськомовним перекладним відповідником (див. Додаток К). Значущими виявилися майже всі відібрані нами категорії *LIWC* і *Textanz*, за винятком *nonflu*, представленої прагматичними маркерами – вигуками, частками.

4.7.3. Інтерпретація результатів.

На морфологічному рівні значущі відмінності зафіксовано в лексичному розмаїтті, щільності, ступені читабельності, питомій вазі займенників. Наведемо приклад тексту з нашого корпусу, що демонструє такі зміни:

[13] *He knew that when he returned to the firehouse, he might wink at himself, a minstrel man, burnt-corked, in the mirror. Later, going to sleep, he would feel the fiery smile still gripped by his face muscles, in the dark. It never went away, that smile, it never ever went away, as long as he remembered.*

He hung up his black-beetle-coloured helmet and shined it, he hung his flameproof jacket neatly; he showered luxuriously, and then, whistling, hands in pockets, walked across the upper floor of the fire station and fell down the hole. At the last moment, when disaster seemed positive, he pulled his hands

from his pockets and broke his fall by grasping the golden pole. He slid to a squeaking halt, the heels one inch from the concrete floor downstairs. [221]

[13a] *Він знав, що, повернувшись у пожежне депо, він, менестрель вогню, глянувши в дзеркало, дружньо підморгне своєму обпаленому, вимазаному сажею обличчю. А згодом у темряві, вже засинаючи, він усе ще відчуватиме на губах застиглу судорожну посмішку.*

Він старанно витер і повісив на цвях свій чорний лискучий шолом, дбайливо повісив поряд брезентову куртку, з насолодою помився під душем, потім, заклавши руки в кишені та насвистуючи, перетнув майданчик верхнього поверху пожежної станції й ковзнув у люк. В останню секунду, коли, здавалося, він розіб'ється, Монтег висмикнув руки з кишень і охопив мідну жердину, яка зі скрипом зупинилась, ледь його ноги торкнулися цементної підлоги першого поверху. [27]

Навіть такий невеликий приклад тексту містить суттєві розбіжності між першотвором (ВТ) та перекладом (ПТ) за такими показниками:

- а) лексичне розмаїття – 0,32 (ВТ) vs. 0,43 (ПТ);
- б) займенники – 16,18 (ВТ) vs. 6,93 (ПТ);
- в) коефіцієнт читабельності – 10,58 (ВТ) vs. 17,89 (ПТ).

Збільшення лексичного розмаїття, а відтак і щільності та коефіцієнту читабельності веде до ускладнення розуміння тексту перекладу кінцевим адресатом. Ці відмінності зберігаються і під час аналізу великого масиву даних корпусу із застосуванням статистичних обчислень (див. рис. 4.18).

Рис. 4.18 ілюструє відмінності на морфологічному рівні в загальному масиві АУПК. Як бачимо, аналіз великого масиву даних АУПК підтверджує одержані вище результати на матеріалі невеликих текстів. Так, показники лексичного розмаїття й щільності суттєво зростають у перекладному підкорпусі (0,08 та 0,16; 0,16 та 0,33, відповідно). Індекс читабельності також

зростає, що разом зі зниженням ваги займенників свідчить на користь тенденції до ускладнення та нормалізації.

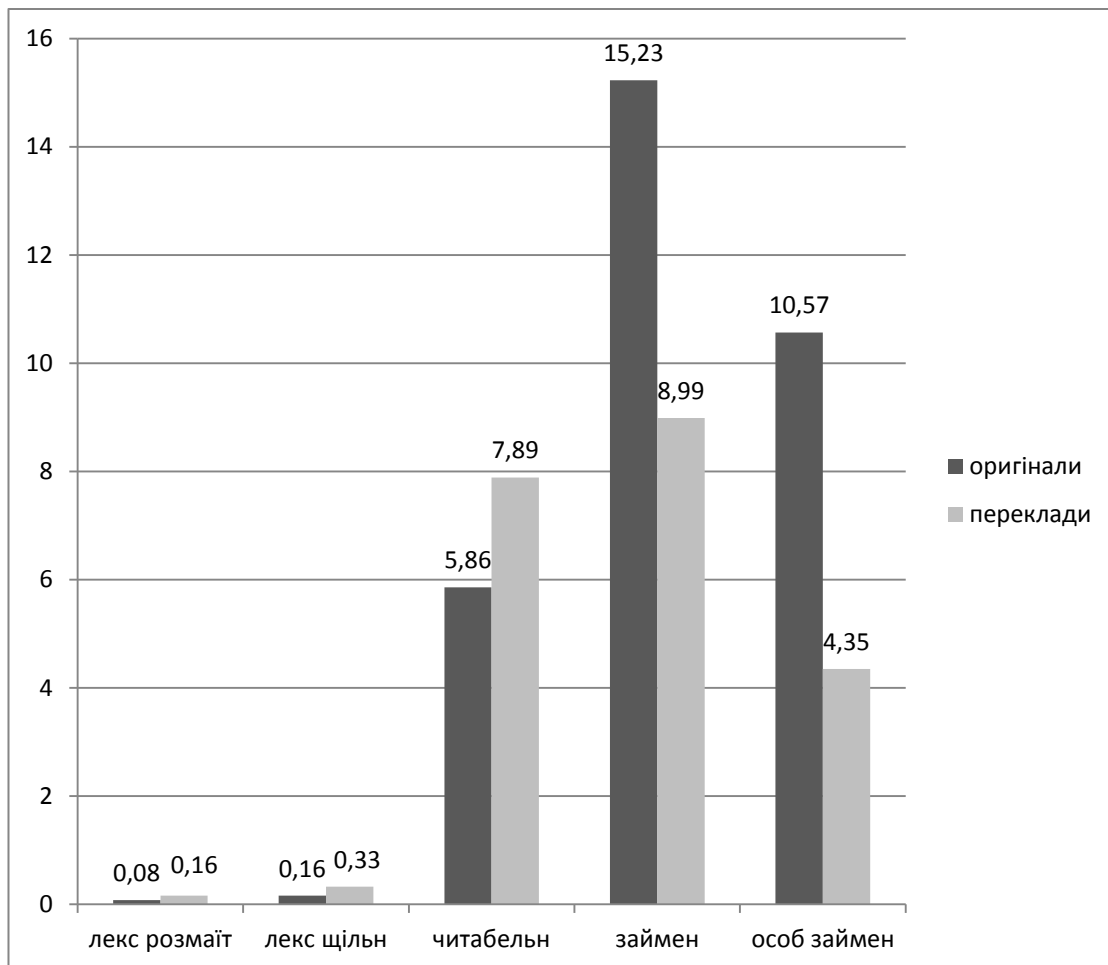

Рис. 4.18. Середньогрупові результати зіставного ПЛА морфологічних маркерів перекладних *Д*-закономірностей д АУПК (n=60) на основі *LIWC2015*, *Textanz* та *SPSS*

Отже, статистичні дані фіксують психолінгвальні закономірності ускладнення та нормалізації в корпусі перекладів.

Наступний приклад ілюструє зміни на стилістичному рівні:

[14] *He had then warned his daughter not to violate the Eleventh Commandment.*

'Which one is that?' I asked her.

'Do not bullshit thy father,' she said.

'Oh.'

'And that's all, Oliver. Truly.'

'He knows I'm poor?'

'Yes.'

'He doesn't mind?'

'At least you and he have something in common.'

'But he'd be happier if I had a few bucks, right?'

'Wouldn't you?'

I shut up for the rest of the ride.

Jenny lived on a street called Hamilton Avenue, a long line of wooden houses with many children in front of them, and a few scraggly trees. [248]

- [14a] *Отямившись, він застеріг дочку: «Не порушуй одинадцятій заповіді».*
- *А що в ній? — спитав я.*
- *Не цурайся свого батька.*
- *Ясно.*
- *Оце і все, Олівере. Їй-богу.*
- *Чи знає він, що я — бідняк?*
- *Знає.*
- *І його це не обходить?*
- *Принаймні це те, що нас робить рівними.*
- *Але йому приємніше було б, якби я мав хоч якийсь капіталець?*
- *А тобі хіба не було б приємніше?*

До кінця нашої подорожі я вже їхав мовчки.

Дженні мешкала на Гемільтон-авеню — нескінченній вулиці, забудованій дерев'яними домиками, перед якими з затінку миршавих дерев бавилися дітлахи [173].

У наведеному прикладі середня довжина речень у словах у ВТ становить 6,47, а в ПТ — 5,93. Зафіксовано зниження показників прагматичної маркованості з 2,06 до 1,12, а також маркерів неформального стилю з 3,09 (ВТ) до 2,24 (ПТ). Через малий обсяг тексту прикладу, заповнювачів

(дискурсивних маркерів) не виявлено. Однак тенденції щодо маркерів неформального стилю й заповнювачів не набули статусу закономірностей в усьому масиві перекладів (див. рис. 4.19).

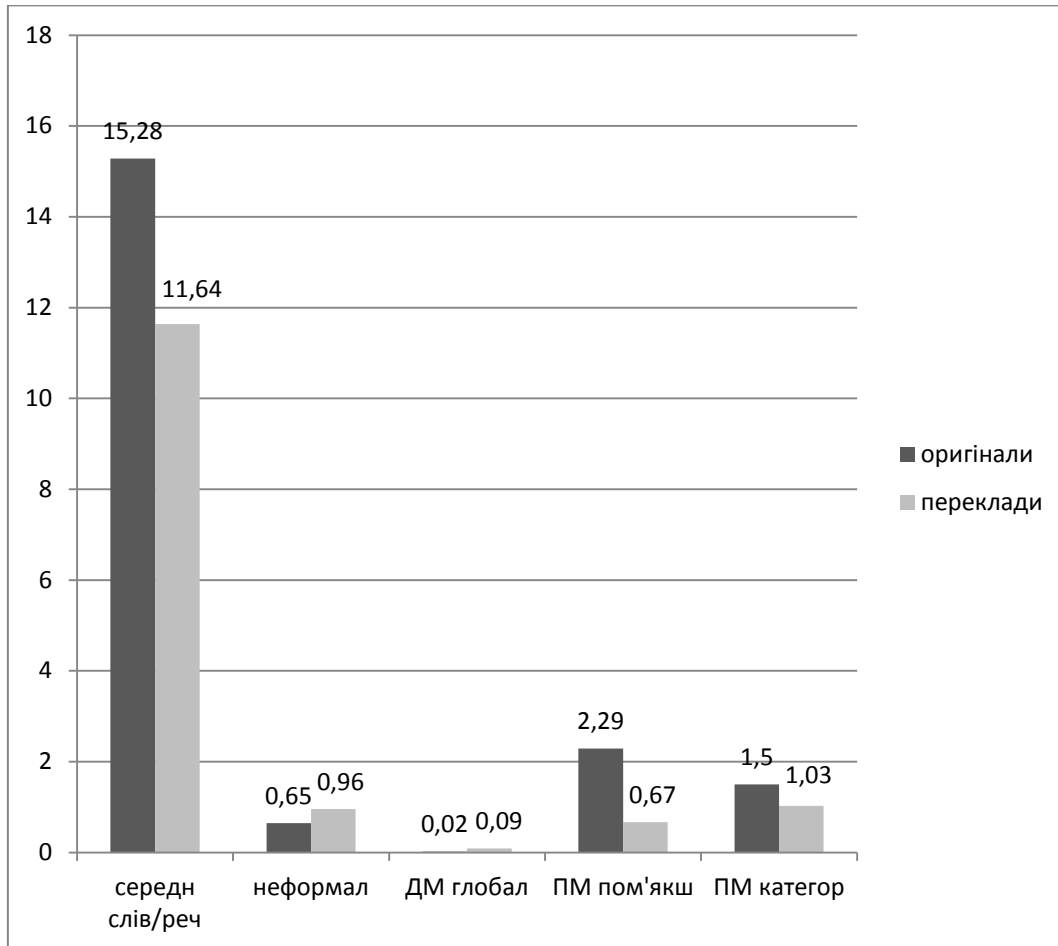

Рис. 4.19. Середньогрупові результати зіставного ПЛА стилістичних маркерів перекладних *D*-закономірностей в АУПК (n=60) на основі *LIWC2015*, *Textanz* та *SPSS*

Причина збільшення лексичного розмаїття (морфологічний рівень), а відтак і когнітивна складність криється також у показнику середньої кількості слів у реченні: що вона менша, то вища щільність інформації (див. вище). Інакше кажучи, показник середньої кількості слів у реченні тісно пов'язаний із лексичною варіативністю та щільністю, адже довші слова менш повторювані й негативно скорельовані з частотністю. Згідно з даними О. С. Кушніра та колег [195], середня норма довжини речення в оригінальних художніх текстах українською мовою становить 13,1. У нашому

українському підкорпусі чітко простежуємо відхилення від цього показника (11,64), що демонструє закономірність **спрощення** в перекладі.

Щодо зафіксованої статистично значущої тенденції до вживання більшої кількості стилістично маркованої лексики (неформального стилю), кваліфікуємо її як *D*-закономірність **вирівнювання**, що сприяє наближенню писемного стилю до розмовного.

Уживання меншої кількості модальних слів у формі прагматичних маркерів пом'якшення означає в поведінці перекладачів те, що переповідання «пережитих» подій (у своїй свідомості під час перекладання) зменшує їхнє автоматичне (несвідоме) вживання. На наш погляд, ця характерна для письмового перекладу закономірність відсутня в усному, наприклад, послідовному перекладі, адже дефіцит часу не дає змоги належно «опрацювати» матеріал, призводячи до автоматичного послуговування більшою кількістю маркерів зниженої категоричності (непевності) перекладача.

Наведений нижче приклад ілюструє зміни в синтаксичній структурі перекладної версії:

[15] *Man is the only creature that consumes without producing. He does not give milk, he does not lay eggs, he is too weak to pull the plough, he cannot run fast enough to catch rabbits. Yet he is lord of all the animals. He sets them to work, he gives back to them the bare minimum that will prevent them from starving, and the rest he keeps for himself. Our labour tills the soil, our dung fertilises it, and yet there is not one of us that owns more than his bare skin. You cows that I see before me, how many thousands of gallons of milk have you given during this last year? And what has happened to that milk which should have been breeding up sturdy calves? Every drop of it has gone down the throats of our enemies. [242]*

[15a] *Людина — одинокє створіння, що споживає, не виробляючи. Вона не дає молока, не несе яєць, вона заслаба на те, щоб тягти плуги, вона не вміє бігти досить швидко, щоб хапати кріликів. А проте вона панує над тваринами. Вона силує їх працювати, вона віддає їм необхідний мінімум, що не дає їм*

загинути голодною смертю, а решту заховає для себе. Наш труд обробляє землю, через наш гній вона стає родюча, та всежтаки немає нікого такого поміж нас, хто був би власником чоگونهбудь крім своєї власної шкури. Корови, що вас бачу перед собою, скільки тисяч галонів молока дали ви за останній рік? А що сталося з цим молоком, що повинно було годувати ваші кріпкі телята? Кожна найменша крапля його потекла у горлянку наших ворогів. [147]

Приклад демонструє потрійне зменшення показників когезії (0,96 vs. 0,33) в перекладі почасти через зменшення прийменників (13,48 vs. 3,33) та каузальних маркерів (1,42 vs. 0,83). Водночас, відзначимо збільшення питомої ваги сполучників (2,84 vs. 3,33), заперечних конструкцій (3,55 vs. 4,17) та маркерів контрасту (4,26 vs. 6,67). За винятком каузальності, всі названі тенденції зберігаються в результатах статистичної обробки всього корпусу АУПК (див. рис. 4.20):

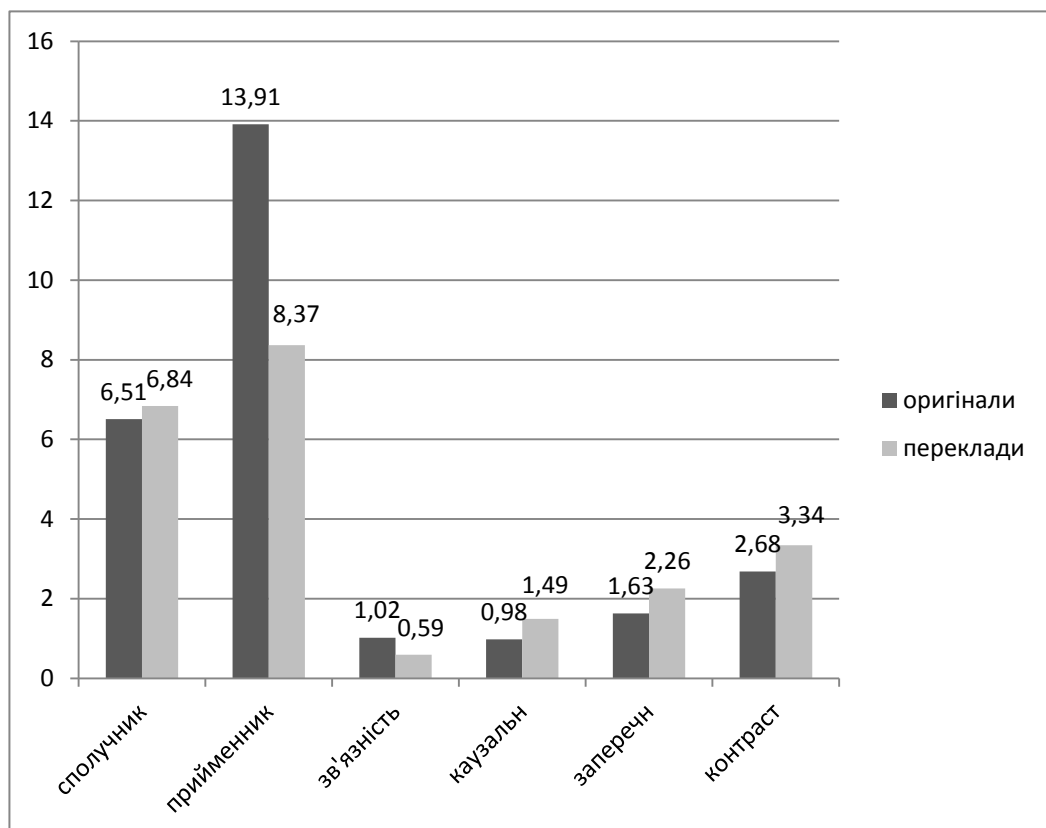

Рис. 4.20. Середньогрупові результати зіставного ПЛІА синтаксичних маркерів перекладних *Д*-закономірностей в АУПК (n=60) на основі

LIWC2015, Textanz та SPSS

Маркери каузальних зв'язків разом із сполучниками, заперечними конструкціями підвищують ступінь когезії (зв'язності), когнітивної складності перекладів, що, на думку дослідників [560, с. 35], свідчить про глибоке перероблення й осмислення інтерпретатором описуваних у першотворі подій. Крім того, підвищена когнітивна складність, маркована одиницями причиновості (сполучниками причини, контрасту та маркерами винятковості, наприклад, *водночас, однак, проте* тощо), та заперечними частками свідчить про те, що той, хто їх уживає (у нашому випадку – відтворює) вагається перед декотрим вибором під час виконання завдання перекладу [563]. Мовець, який вплітає в своє мовлення ці й подібні одиниці, несвідомо намагається вирізнити те, що є в певній категорії, а що не належить до неї [560, с. 35]. У іншому разі, рішення без міркувань чи вагань проявлялося би меншою кількістю сполучників загалом, і заперечних конструкцій, зокрема.

Водночас, зафіксовано закономірність менш частотного вживання прийменників (13,91 vs. 8,37), що почасти пояснюється тим, що в англійській мові існує більша потреба для побудови синтаксичних зв'язків усередині висловлень та між ними, на відміну від української, яка використовує для цього флективний спосіб. З іншого боку, дефіцит прийменників маркує меншу деталізацію, уникнення перекладачами конкретизації зв'язку між траєктором та орієнтиром, тобто окремими описуваними в тексті подіями, явищами, об'єктами тощо, що свідчить на користь *Д*-закономірності **спрощення**. Статистично значуще зниження показника когезії з 1,02 в оригіналах до 0,59 у підкорпусі перекладів відносимо до **дераціоналізації**.

Узагальнюючи вищевикладене, зазначимо, що результати *t*-тесту засвідчили наявність когнітивної асиметрії в перекладах, що має прояв на всіх трьох рівнях.

4.7.4. Висновки.

Морфологічний рівень. На цьому рівні відбулося помітне зміщення в бік категорійного (аналітичного) кодування: в перекладному підкорпусі зафіксовано збільшення показників лексичного розмаїття, лексичної щільності, читабельності, зменшена питома вага займенників. Поряд із зниженням загального ступеня емотивності (affect) як метатекстового індикатора (з 4,3 до 1,32), всі ці показники несуть зміни в цільові версії, що набувають вищої абстрактності й раціональності. Через зниження частотності послуговування функціональними словами, зокрема займенниками як процедурними одиницями, що маркують кореференцію, збільшилася варіативність лексики. Когнітивна складність (маркери когнітивних процесів) відповідно, відбивається на частішому зверненні перекладачів до змістових (концептуальних) одиниць у цільових версіях. Отже має місце **ускладнення**. Нижча питома вага займенників також почасти пояснюється загальною схильністю носіїв української мови до їхнього рідшого вживання у своєму мовленні. Тому дефіцит займенників у перекладному підкорпусі кваліфікуємо як **нормалізацію**, в певному сенсі «адаптацію» [70; 521] до норм ПМ.

Стилістичні деформації. Результати *t*-тесту засвідчили суттєві зміни на стилістичному рівні. Так, відбулося **спрощення** через зменшену середню довжину речення. **Нормалізацію** сигналізують зменшені показники прагматичних маркерів зниження та підвищення категоричності висловлень. З іншого боку, частотніше послуговування маркерами неформального стилю, вигуками й заповнювачами мовлення (дискурсивними маркерами) свідчать про **вирівнювання** й **експліцитацію** через уникнення ризику й прагнення стилістично «налаштуватися» на хвилю читача.

Синтаксичні деформації. На синтаксичному рівні значно знижені показники кількості прийменників призвели до **імпліцитації**, тобто рідшого маркування зв'язків усередині речень, та **дерационалізації** через зниження

ступеня логічної зв'язності між реченнями та всередині них. Слід особливо підкреслити, що зниження ступеня когезії викликано не лише суттєвим зменшенням питомої ваги прийменників у перекладному підкорпусі, а й зниженням кількості займенників на лексичному рівні, що також виконують функцію маркерів когезії [188]. Водночас, простежено також статистично значуще збільшення питомої ваги сполучників, що свідчить про **експліcitaцію** синтаксичних зв'язків. Каузальні маркери, заперечні конструкції та маркери контрасту вносять вищу когнітивну складність до цільових версій, їхній надмірна представленість має ефект **ускладнення** (див. рис. 4.21).

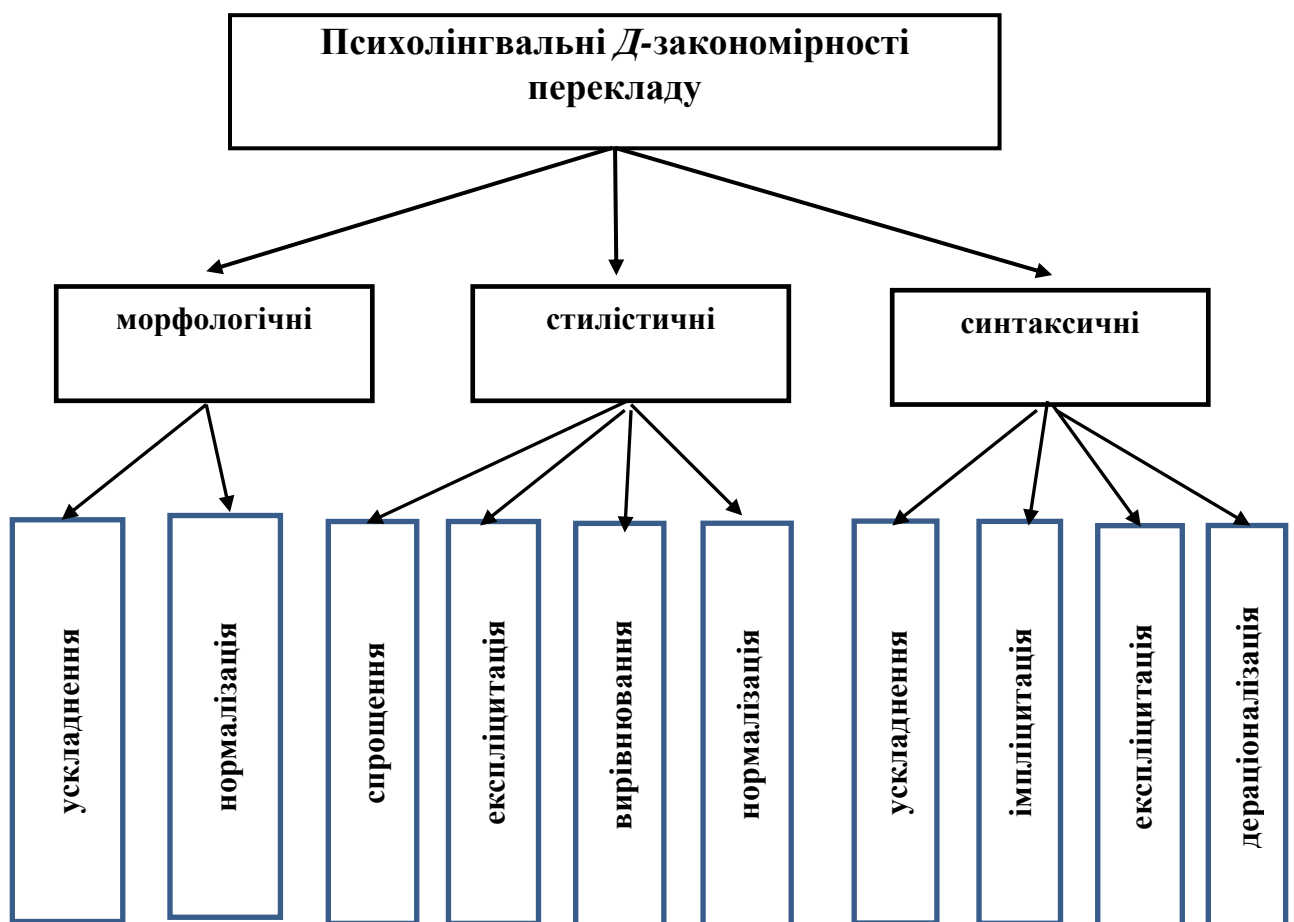

Рис. 4.21. Класифікація психолінгвальних *D*-закономірностей перекладу на основі зіставного ПЛА паралельного корпусу художніх творів

Зіставимо встановлені в нашому дослідженні перекладні Д-закономірності з установленими зарубіжними перекладознавцями на матеріалі паралельних корпусів. Операційними мовами в зарубіжних дослідженнях, як вище було згадано, були англійська, іспанська, іврит, голландська, фінська та німецька.

Найголовнішими розбіжностями між результатами нашого дослідження та результатів зарубіжних досліджень на матеріалі інших пар мов є такі:

1. У парі англійська–українська на морфологічному рівні виявлено суттєво вищий ступінь лексичного розмаїття, класифікований як ускладнення. Почасти її можна ще кваліфікувати як уникнення повторів, позаяк, їхнє зниження неминуче приводить до лексичної диверсифікації.

2. Дераціоналізація, яку супроводжує імпліцитація на синтаксичному рівні, не характерна для зарубіжних досліджень. Уплив здійснюється на реалізацію категорії когезії.

3. Вирівнювання – закономірність, властива лише для англо-українського корпусу.

Водночас, існують і спільні риси. Наприклад, експліцитація на синтаксичному рівні підтвердилася і на матеріалі нашого корпусу. Установлена на матеріалі інших мов стандартизація, що мала прояв як нормалізація в нашому дослідженні, виявилася спільною рисою.

4.7.5. Зіставлення лінгвальних даних професійних та студентських перекладів.

Зіставлення даних щодо закономірностей, одержані від ПЛІА текстів перекладів уривка твору “*Franny*” студентами, та результати ПЛІА текстів корпусу професійних перекладів у загальних рисах демонструє збіги в перекладацьких рішеннях. Так, на морфологічному рівні показники студентських перекладів суголосні даним професійних перекладачів:

показники лексичної варіативності, щільності, читабельності залишаються в обох групах вищими, питома вага займенників в обох групах зменшилася.

Водночас, слід завважити про зафіксовані розбіжності у даних стилістичного й синтаксичного рівнів. Так, кількість речень у студентів зменшено, у професійних перекладачів вона, навпаки, збільшується. Решта синтаксичних показників – подібні. Найбільша різниця між професійними та непрофесійними перекладачами – на стилістичному рівні. Так, середня кількість слів у реченні в студентів більша, ніж у професійних тлумачів. У студентів зменшуються показники заповнювачів та маркерів контрасту, що свідчить про менший ступінь когнітивної обробки й меншу схильність до експліцитації.

Спробуємо пояснити ці тенденції. У семіотиці перекладу прийнято вважати всі акти перекладу актами комунікації [див. 636]. Відтак перші підпорядковуються принципам спілкування, зокрема грайсовій максимі кількості та релевантності. Дотримання першого принципу приводить до випадків експліцитації, а другого – імпліцитації. Експліцитація та імпліцитація тлумачать також як застосування загальної стратегії, що залучає мінімізацію ризику та максимізацію релевантності для адресатів цільового тексту [482, с. 385]. За термінами Е. Пима [521], перекладач перебуває в ситуації комунікативного ризику: перебуваючи між двох «вогнів», він зазвичай обирає полюс експліцитації як спосіб заповнення культурної лакуни й водночас уникає ризику комунікативної невдачі. Додамо, що експліцитацію розглядаємо як слабо контрольований вибір перекладача для зменшення комунікативного ризику.

Оскільки менший ризик – у студентів (через не значний, порівняно з професіоналами, ступінь «відповідальності» за наслідки своєї роботи), то процеси когнітивного осмислення подій у них менш глибокі, наслідком чого є менша когнітивна складність цільової версії. Якщо для професійних тлумачів характерна експліцитація тематичної мережі, то для студентів

схильність, навпаки, до імпліцитації свідчить про гірше координування й керування ними тематичними сегментами тексту. Як зазначали вище, із погляду теорії релевантності, ці процеси в них менш інтегровані, ніж у досвідчених тлумачів.

Отже загалом простежено спільні перекладні *D*-закономірності в обох групах перекладачів, за винятком експліцитації/ імпліцитації, спрощення/ускладнення. Студентські цільові версії характеризує когнітивна спрощеність, що, в свою чергу, призводить до деформації когнітивної структури першоджерела й трансформації у наративний стиль викладу інформації. Натомість, у професійних перекладачів превалює зворотна тенденція до когнітивної ускладненості.

Висновки до Розділу 4

Психолінгвальні закономірності в перекладі студентів на основі інтроспективного аналізу мають прояв як сукупність спільних перекладацьких мовленнєво-мисленнєвих операцій, наслідком яких є відтворення інваріанта перекладу. Зафіксовано, що при образному способі декодування на основі ПРО перекладачі-візуали висували порівняно з іншими більшу кількість перекладних версій речень, творчо трансформуючи синтаксичну структуру й лексику речення оригіналу. Натомість при ЛПО інформації аудіали та перекладачі-кінестетики переважно наслідували порядок поверхової синтаксичної структури, з обмеженими варіантами лексичних еквівалентів. Зміст висловлень, які описують події, легше декодують й відтворюють синтетики, оскільки в них домінує конкретно-образний спосіб репрезентації інформації. Висловлення, що містять високий рівень абстракції, предикатно-аргументні відношення, природно, краще перекладають перекладачі-аналітики, що підтвердилося під час інтроспективного аналізу. Спільною перекладацькою стратегією серед візуалів

та кінестетиків виявилися майже в півтора рази частіші, порівняно з аудіалами, спроби конкретизації семантики абстрактних слів, натомість аудіали намагалися зберігати ступінь абстрактності в перекладі незмінним, зате пропонували більше синонімічних еквівалентів, тобто робили більше трансформацій лексичної заміни – диференціації значення, але без його конкретизації, що зіставляється з широким діапазоном еквівалентності. Кінестетики ж здійснювали такі спроби лише під час оперування з «тактильними» одиницями. Мала прояв тенденція вживання аудіалами більшої кількості сполучників і займенників, навіть якщо перші взагалі були відсутні в тексті-оригіналі.

Кейс-стаді поетичних та прозових перекладів засвідчило відхилення у сприйнятті перекладів залежно від їхніх фоносемантичних характеристик. У перекладі прозового твору на англійську зафіксовано прояви *нормалізації* на морфологічному рівні, *експліцитацію* та *імпліцитацію* та дераціоналізацію. На стилістичному – зменшення одиниць неформального стилю сприяє *вирівнюванню*, збільшення частки прагматичних маркерів, заповнювачів, відсутніх в оригіналі, маркують *експліцитацію*. Ще однією *Д-закономірністю* є *деноміналізація*, особливістю якої є трансформування аналітичного (абстрактного) стилю викладу інформації, завдяки високій питомій вазі номіналізаційних одиниць, у наративний стиль, який характеризує динаміка подій. Це створює якісні зрушення в когнітивному розподілі інформації, що призводять до *когнітивної асиметрії*. Два згадані вище стилі синонімічні когнітивним стилям – аналітичному й синтетичному.

Зіставлення двох цільових версій між собою в кейс-стаді демонструє прояв згадуваної в розділі 2 «ретрансляційної гіпотези» – наближення крайньої версії до першоджерела. Ця версія втратила «фактор перекладача», адаптуючись за показниками мовних одиниць – носіїв процедурної інформації до першотвору. Тому умова авторедагованого перекладу

активізує механізм адаптації до оригінального твору, що сприяє адекватності перекладу.

Результати *t*-тесту побудованого паралельного корпусу засвідчили прояви когнітивної асиметрії в перекладах, що має прояв на всіх трьох рівнях. На морфологічному рівні зафіксовано ускладнення через значуще збільшення варіативності лексики; нормалізацію через зменшення в українському корпусі займенників. На стилістичному рівні відбулося спрощення через зменшену середню довжину речення; нормалізація через зменшені показники прагматичних маркерів зниження та підвищення категоричності висловлень; частотніше посилування маркерами неформального стилю, вигуками й заповнювачами / дискурсивними маркерами свідчать про вирівнювання й експліцитацію. На синтаксичному рівні значно знижені показники кількості прийменників призвели до імпліцитації; дераціоналізації через зниження ступеня логічної зв'язності між реченнями та всередині них. Водночас, простежено також статистично значуще збільшення питомої ваги сполучників, що свідчить про експліцитацію синтаксичних зв'язків. Каузальні маркери, заперечні конструкції та маркери контрасту внесли вищу когнітивну складність до цільових версій, їхній надмірна представленість мала ефект ускладнення.

Зіставлення показників професійних перекладів та перекладів студентів засвідчило, що оскільки в останніх – менший ризик (через не значний, порівняно з професіоналами, ступінь «відповідальності» за наслідки своєї роботи), то процеси когнітивного осмислення подій у них менш глибокі, наслідком чого є менша когнітивна складність цільової версії. Якщо для професійних тлумачів характерна експліцитація тематичної мережі, то для студентів схильність, навпаки, до імпліцитації свідчить про гірше координування й керування ними тематичними сегментами тексту. Як зазначали вище, із погляду теорії релевантності, ці процеси в них менш інтегровані, ніж у досвідчених тлумачів.

Отже загалом простежено спільні перекладні *D*-закономірності в обох групах перекладачів, за винятком експліцитації/ імпліцитації, спрощення/ускладнення. Цільові версії студентів характеризує когнітивна спрощеність, що, в свою чергу, призводить до деформації когнітивної структури першоджерела й трансформації у наративний стиль викладу інформації. Натомість, у професійних перекладачів превалює зворотна тенденція до когнітивної ускладненості.

Основні положення четвертого розділу знайшли відображення у публікаціях [96; 97; 101; 102; 114; 115; 116; 118; 119; 120; 121; 122; 124; 128; 129; 131; 133; 135; 601; 602; 604; 605; 606].

РОЗДІЛ 5

ЕМПІРИЧНІ ПСИХОЛІНГВАЛЬНІ Ц-ЗАКОНОМІРНОСТІ ХУДОЖНЬОГО ПЕРЕКЛАДУ

5.1. Перекладні Ц-закономірності: теоретико-емпіричний огляд проблеми

Закономірності – мовні риси, властиві перекладам, а закони – принципи, що констатують, чому ці риси мають місце в перекладах. Закономірності встановлюють мовні тенденції, натомість закони співвідносять ці тенденції із аспектами культури, суспільства, психології перекладача. Саме тому й через недоліки теоретичних міркувань виникає потреба у глибшому вивченні причин закономірностей, чому сприяють зіставні корпуси.

Е. Честермен узагальнив типові Ц-закономірності, згадані в емпіричних зіставних корпусних дослідженнях інших перекладознавців [368, с. 40]. Їхній перелік уключає, з-поміж іншого, такі:

- експліцитацію;
- симпліфікацію (спрощення);
- конвенціоналізацію (унормування);
- нетипові (нестійкі) лексичні патерни;
- недостатня представленість властивих мові-рецептору одиниць

Найбільший унесок до емпіричної розробки цих закономірностей здійснили скандинавські вчені. Як ідеться в дослідженні А. Мауранен на матеріалі Корпусу фінських перекладних текстів (Corpus of Translated Finnish), що охоплює понад 10 млн слововживань із різножанрових текстів перекладів на фінську та неперекладів цією мовою, на появу Ц-закономірностей впливає згаданий вище чинник міжмовної інтерференції. Переклади, за даними перекладознавця, у своїх лінгвальних рисах більш подібні один до одного, аніж до оригіналів (неперекладів), а відмінності між

різними перекладами з конкретної мови разючіші, аніж між текстами цільовою мовою. Дослідниця також пропонує розширювати двомовні корпуси зіставлюваних текстів, адже лише в такий спосіб можна з вищою вірогідністю засвідчити, або навпаки, відкинути попередні здобутки перекладознавців щодо реальності Ц-закономірностей [475].

Послугуючися тим самим Корпусом, ще один фінський перекладознавець Я. Янтунен вивчає лексичний параметр Ц-закономірностей, зокрема синонімічні частотні інтенсифікатори. Запропонований автором трифазовий зіставний метод на основі статистичних даних дав змогу комплексно встановити аспекти схожості в більшості моделей сполучуваності досліджуваних синонімічних лексичних одиниць [431].

Із корпусами сучасної дитячої літератури та їхніми універсальними лінгвальними рисами працювала Т. Пууртінен, яка головно зосереджувалася на *експліцитації* як потенційній Ц-закономірностей. Так, дослідниця виявила регулярні випадки маркування перекладачами імпліцитних логічних зв'язків між підрядними та сурядними реченнями, а також конструкцій із безособовими формами дієслова. Водночас емпіричні результати авторки йдуть всупереч даним її попереднього дослідження зазначених конструкцій: попри очевидний вплив безособових конструкцій на збільшення коефіцієнта читабельності (ускладнення розуміння), у «рідному» корпусі творів для дітей була спостережена тенденція до вельми частого використання фінськими письменниками цих конструкцій. Отже, перекладознавиця демонструє відсутність переконливих даних і також наголошує на нагальності продовження емпіричних досліджень Ц-закономірностей [520].

С. Тіркконен-Кондит у своїх працях завважає, навпаки, про *імпліцитацію* – недостатню представленість у перекладах фінською унікальних для цієї мови одиниць, як-от: дієслів зі семантикою «достатності» *ehtii* (*мати досить часу*), *mahtuu* (*досить маленький*), *jaksaa* (*досить міцний*), *maltaa* (*досить терплячий*), а також прагматичних маркерів-клітиків на

зразок *-kin* (також) *hAn* (знаєш), у порівнянні з їхньою питомою вагою в оригінальних фінських текстах. Результати кількісного аналізу текстів зіставлених корпусів засвідчили тенденцію до зменшення кількості зазначених прагматично навантажених одиниць у ПТ фінською мовою. Можлива причина цього, як припускає скандинавська дослідниця-перекладознавець, – те, що в мові-оригіналі вони відсутні загалом, до того ж у двомовному ментальному лексиконі перекладачів немає механізму, що активував би їх під час інтерпретації [568].

Щодо *нормалізації*, ключовим для її розуміння є поняття «норма», тобто прийняте мовне вживання мовних засобів, сукупність правил, що упорядковують уживання мовних засобів у мовленні індивіда. Тому закономірність нормалізації проявляється у прагненні дотримуватися норм мови, на яку перекладається текст. Нормалізацію визначають як почасти свідоме, іноді несвідоме надання перекладачем своєрідних текстових особливостей таким чином, щоб вони відповідали типовим текстовим характеристикам цільової мови [463, с. 108].

Нормалізацію тлумачать як тенденцію до «переоцінки характеристик цільової мови й відповідності її типовим шаблонам» [582]. Дослідження перекладених голландських романів засвідчило велику умовність, що стосується норм мови, на яку перекладають, у вигляді адаптації голландських імен і посилань, зменшенні кількості іншомовних слів і використанні більш стандартизованої пунктуації.

Нормалізація як перекладна закономірність багатоаспектна. Це залежить від дуже широкого і суб'єктивного набору параметрів. Прикладом нормалізації може бути зміна пунктуації, коли під час перекладу з одного речення перекладач утворює два. Як загадано вище, у своєму «законі зростаючої стандартизації (law of growing standardization)» Г. Тупі стверджує, що «в перекладі текстами (textemes) вихідного тексту, як правило, перетворюються у реперторемі (repertoremes) мови, на яку перекладають»

[574, с. 268]. Відтак, причина появи нормалізації полягає в орієнтації перекладача на кінцевого користувача (реципієнта) тексту перекладу. Культура тих, для кого перекладається текст, відрізняється від культури людей, для яких рідною є мова оригіналу. Тому перекладач, крім мовних характеристик, змушений «трансформувати» і культурні реалії.

Не можна твердити, що процес перекладу є однозначним, складно визначити, на норми якої мови повинен більше орієнтуватися перекладач. З одного боку, згідно з вимогами адекватності перекладу, перекладач повинен максимально близько передати сенс, зміст джерельного тексту, який він перекладає. З іншого боку, не можна не брати до уваги і такий важливіший компонент змісту, як прагматичний, що свідчить про необхідність брати до уваги «прийнятність» тексту в цільовій культурі [576]. Інакше кажучи, про якість перекладу буде свідчити те, як текст зрозуміють читачі, чи буде розуміння прочитаного ідентичним до розуміння того ж тексту носіями іншої мови. Адже якщо зміст оригінального й перекладеного тексту сприймається по-різному, це означає, що переклад як двомовний комунікативний акт не досягнув своєї мети.

Слід зазначити, що іноді нормалізація може призвести і до небажаних наслідків. Зокрема йдеться про надмірне використання в тексті перекладу кліше і граматичних конструкцій, характерних для мови, на яку перекладають. Водночас, якщо взагалі не нормалізувати перекладений текст, може з'явитися так звана «перекладацька мова», в якій будуть переважати нетипові лексико-граматичні структури, більш характерні для мови, з якої текст перекладали.

Щодо *спрощення*, сьогодні зарубіжні дослідники виокремлюють його три типи:

- лексичну (використання меншої кількості різних слів);
- синтаксичну (спрощення синтаксичної структури речення в перекладі);

- стилістичну (заміна громіздких фразеологічних зворотів простими словосполученнями, зменшення кількості або взагалі відсутність повторів тощо).

О. Аль-Шабаб порівнював лексичну різноманітність у текстах, перекладених з арабської на англійську, із англійськими оригінальними текстами. Гіпотезу про нижчу якість перекладених текстів було протестовано на матеріалі стенограм записів радіопередач. Перекладознавець зіставив новини різних англійських радіостанцій: оригінальної англійської BBC Radio Four (спрямованої на носіїв мови), оригінальної англійської BBC World Service (спрямованої на аудиторію, у якої англійська не рідна) і радіостанції Damascus English Service (переклад з арабської). Результати засвідчили, що перекладені тексти мали набагато нижчий коефіцієнт лексичного розмаїття, ніж оригінальні англійські тексти. Інакше кажучи, перекладені тексти мають менше різних слів щодо загальної кількості слів, у порівнянні із текстами, створеними носіями англійської мови [338].

С. Лавіоза на основі зібраного з різних джерел зіставного корпусу англійської мови з'ясувала, що діапазон лексики, вжитої у перекладних текстах, вузький, ніж діапазон лексики у неперекладених (оригінальних) текстах. Дослідниця додає, що ця різниця не залежить від зміни мови оригіналу [462]. Тому послуговування більш повторюваними лексичними одиницями в перекладі, на противагу створеним текстам носіями цієї мови, є формою лексичної симпліфікації, яка є закономірною, позаяк не залежить від мови цих текстів. Відповідно, зазнає змін інформаційне навантаження перекладів, їхня лексична щільність. Наприклад, у зіставному корпусі англійської мови (English Comparable Corpus), укладеному авторкою з різних джерел, перекладені тексти виявляли нижчий показник лексичних слів, ніж оригінальні англомовні тексти. Інформаційне навантаження – це відношення лексичних одиниць до всіх слів у тексті. Довжина речення також відіграє роль у зіставному корпусі. У досліджених дотепер корпусах різних мов

середня довжина речень менша у перекладних текстах, ніж у неперекладних, і ця різниця також не залежить від зміни мови оригіналу [Ibid.].

Причини появи симпліфікації доволі прості. Перекладачеві потрібен певний час на осмислення вихідного повідомлення і, щоб йому самому краще зрозуміти, про що йдеться, він часто спрощує формулювання, насамперед, для себе самого, а потім і для читачів/слухачів. Особливо часто це простежується під час усного перекладу. Наприклад, коротші висловлення/речення (властиві усному мовленню) більш читабельні. Тому застосування спрощення може бути виправданим саме задля полегшення сприйняття та читання за допомогою зменшення довжини речень. Водночас досі залишається спірним питання про те, чи стосується процес поділу одного складного речення на два прості до нормалізації чи симпліфікації.

Наступна згадувана зарубіжними перекладознавцями закономірність – *номіналізація*, що набула поширення в зіставних корпусах. С. Гансен-Шіппа здійснює оригінальне комплексне вивчення Ц-закономірностей на основі зіставлення монолінгвальних зіставних корпусів за параметром кількості наявних у них номіналізованих одиниць. Аналізу були піддані тексти з Перекладного англійського корпусу (The Translational English Corpus) та англomовні оригінальні тексти, взяті з Британського національного корпусу (The British National Corpus), загальним обсягом близько 11 млн. слів [410]. Результати дослідження засвідчують нетипові риси номіналізації в зіставленні з оригіналами.

Ще в одному дослідженні номіналізації виявлено, що англійські переклади не відповідають нормам цієї цільової мови щодо цієї риси, що робить переклади більш номіналізованими, а відтак більш абстрактними, ніж тексти, написані носіями цієї мови. Здійснений психолінгвістичний експеримент мав за мету пояснити результати одержаного дослідження корпусу. Припущення було таке: під час процесу перекладу, номіналізація

трансформується у дієслівну фразу у фазі розуміння тексту оригіналу і на стадії синтезу цільової версії заново перетворюється на іменну фразу.

У кейс-стаді взяли участь два перекладачі (обидва носії англійської). Перший – професійний перекладач, який викладає переклад як дисципліну. Другий учасник був студентом спеціальності «переклад». Їм рандомізовано пропонували декілька тестових речень, що містили іменні фрази. Напрямами перекладу були англійська – німецька та французька-англійська. Наприкінці підраховувалися випадки номіналізації із зіставлялися з оригінальними версіями. У результаті підрахованих випадків номіналізації та дієслівних конструкцій було засвідчено те, що професійний перекладач зберіг 87,5% усіх німецьких та 85% усіх французьких випадків номіналізації в англійському перекладі. Натомість студент уживав частіше дієслівні конструкції, ніж професіонал: 25% німецько-англійський переклад і 30% французько-англійський переклад. Ця тенденція підтверджує гіпотезу, що професійні перекладачі здатні безпосередньо відтворювати номіналізації або реноміналізувати їх під час перекладу, а студенти схильні трансформувати номіналізації у дієслівні фрази у фазі розуміння, проте «забуваючи» їх трансформувати назад у іменні фрази у фазі синтезу ПТ [474].

Отже, теоретико-емпіричний огляд досліджень, присвячених Ц-закономірностям показує розмаїття підходів, інструментарію й таксономії перекладних закономірностей. Об'єднує ці дослідження те, що всі вони відштовхувалися в емпіричній частині від зіставного одномовного корпусу, що включав підкорпус створених носіями мови текстів і підкорпус перекладених текстів. Нагальність дослідження деформацій у перекладній мові, в зіставленні з автентичною, викликано потребою з'ясувати нетиповий розподіл або частотність мовних одиниць задля профілактики таких випадків. Наведемо приклад, що демонструє не зовсім природний для української мови розподіл одиниць у перекладній мові, й визначимо проблемні місця. Простежимо ці зони відхилення від природних патернів

«звучання» української мови на прикладі перекладу цією мовою уривка твору Дж. Селінджера «Ловець у житті»:

[16] – *Тато вб'є тебе. Він тебе вб'є, – сказала Фібі.*

Але я її не слухав. Я міркував уже про інше. На думку спала божевільна ідея.

– Знаєш, ким би я хотів бути? – кажу. – Знаєш, ким? Ну, якби можна було вибирати, хай йому грець!

– Ким? Тільки не лайся.

– Знаєш таку пісеньку: «Коли хтось когось піймає у густому житті...»? То я б...

– Ні! Там так: «Коли хтось когось зустріне у густому житті...»! – вигукнула каналія Фібі. – Це вірш Роберта Бернса.

– Я знаю, що Роберта Бернса.

Фібі правду казала. Там було: «Коли хтось когось зустріне у густому житті...» Я й забув.

– А я думав, що там «хтось когось піймає»! – кажу. – Принаймні я собі уявляв, як табунець малечі грається серед поля – кругом жито й жито, куди не глянь. Тисячі дітлахів, і довкола – жодної людини, тобто жодної дорослої людини. Крім мене, звичайно. А я стою на краю страшнючої прірви. Нібито я повинен ловити малюків, якщо вони підбіжать дуже близько до прірви. Бо вони граються, гасаять і не дивляться, куди біжать. А я повинен звідкись вискакувати й ловити їх, щоб не зірвались у прірву. Оце й усе, що я маю цілий день робити. Стерегти дітей над прірвою в житті. Дурниці, звичайно, я знаю, але це – єдине, чого мені хочеться по-справжньому. Дурниці, звичайно[170].

Цей відтинок тексту діалогу між головним героєм Голденом та його сестрою Фібі вибрано для аналізу мови перекладу, позаяк вважаємо текст доволі типовим прикладом бесіди молоді, що шукає себе й відкриває для себе цей світ. Не зупиняючись особливо на змістовому аспекті уривка, все ж

зазначимо про властивий Голдену депресивний стан і посттравматичний стресовий розлад, що його він переживає, ймовірно, внаслідок смерті брата від лейкемії та суїциду друга. Цими подіями й загальною тривожністю, можливо, викликаний і предмет цього «одкровення».

Із лінгвального погляду, відтворений українською текст концептуально адекватний оригіналу, багатий на повтори, дискурсивні маркеризаповнювачі, вульгаризми, спрощене мовлення, – власне, містить те, що «диктує» першоджерело. Однак перекладач послуговується великою кількістю частотніших одиниць із процедурним значенням за меншої кількості частотних одиниць із концептуальним значенням. Наприклад, ужитий тричі в першотворі (див. Додаток М) сполучник *though* не такий частотний в англійській мові, як відтворений українською «але». За показниками лексичного розмаїття мовлення збіднене, рясніє особовими займенниками, зокрема першої особи однини, навіть у більшій мірі, ніж це доцільно в українській версії. Адже менша питома вага займенників, порівняно з англійською, в більшій мірі характеризує природний стиль української мови, як засвідчить подальший аналіз зіставного корпусу художньої прози. Водночас, переклад подекуди містить, як видається, невмотивовану палітру синонімів там, де, наприклад, в оригіналі вжито лише одне слово “*kid*”: «табунець малечі», «дітлахів», «малюків», «дітей».

«Категорійно-динамічний індекс» тексту високий за рахунок вживаної значної кількості дієслів, висуваючи на передній план час, темпоральність подій. Проте такий, за термінами Дж. Пеннебейкера, наративний стиль не властивий психологічному настрою діалогу, якому характерна більшою мірою висока абстрактність, яку відтворюють іменники, а не дія, кодована дієсловами. Завважмо, що навіть іменну фразу, якою назвав автор свій твір “*The Catcher in the Rye*”, перекладено дієслівною «стерегти дітей над прірвою у житті», що акцентує не на особистості, а на (по)дії. Відтак, і перше українське видання перекладу 1984 року [170], вслід за опублікованим

раніше російським, мало ідентичну з ним назву твору «Над прірвою у житті», хоча й 2010 року той само переклад О. Логвиненка видано було вже з назвою «Ловець у житті».

На стилістичному рівні також відзначимо компенсовану перекладачем збільшену кількість неформальної лексики, вульгаризмів, наприклад, рідко вживані носіями української «каналія», «хай йому грець», а також маркерів-заповнювачів. Загалом, стиль мовлення 16-річного юнака зазнає трансформації на стиль дорослого, про що засвідчують когнітивні одиниці в мовленні персонажа, наприклад: «міркував», «на думку спала божевільна ідея», або ж повтори «крім мене, звичайно», «дурниці, звичайно». Відсутній в оригіналі, але наявний у перекладній версії маркер каузальності «бо» підсилює і без того штучно створену логічність.

Окремо слід зазначити щодо ступеня читабельності першотвору й перекладу. Як свідчить аналіз *LWIC2015*, відсоток слів, довших за 6 букв (*Sixltr*), у ВТ становить 7,35, у ПТ – майже втричі більше: 20,3. Беручи до уваги, що це писемно зафіксований усний діалогічний дискурс, такий вибір перекладача, вочевидь, не сприяє легкому розумінню тексту українським читачем, на відміну від англомовного. Відповідно до “закону скорочення” Ціпфа, довжина слова та його частота негативно скорельовані, що впливає на ефективність спілкування [195, с. 228]. На довших словах, як свідчать експерименти зі стеження за фіксацією очей під час читання [92, с. 242], зупиняється погляд довший час, ніж на коротких. Тому, наприклад, двічі вжите слово «дурниці», як переклад слова “crazy” (“I know it’s crazy”), як і подібні йому, «працюють» на підвищення коефіцієнта читабельності, – утрудненого розуміння, і, як наслідок, меншу релевантність висловлень. Для порівняння: в оригіналі коефіцієнт читабельності становив 0,29, у цьому тексті перекладі – 2,49. Отже, послуговування менш частотною, довшою в знаках, ніж в оригіналі, лексикою, ускладнює сприйняття, зменшує довжини

речень, хоча крайній показник, як засвідчить наш подальший корпусний аналіз, у нормі вищій для автентичної української прози.

Утім, слід підкреслити, що наше завдання полягало не в зіставленні перекладу з оригіналом, а у виявленні нетипових, подекуди аномальних лінгвальних обрисів на тлі одного прикладу уривка української перекладної літератури. Усі окреслені та багато інших лінгвальних рис у комплексі відбивають провідні деформації на всіх трьох рівнях – морфологічному, стилістичному й синтаксичному. Більшість із них неконтрольовані з боку свідомості перекладачів, позаяк вони викликані «до життя» внаслідок внутрішніх психолінгвальних механізмів взаємодії пам'яті, досвіду, темпераменту, освіти, творчих і семіотичних аспектів діяльності інтерпретатора, його психоемоційного стану й патологій, психотипової сумісності з автором, «угрунтованих» (entrenched) й унікальних нейронних зв'язків у мозку, нарешті й «керування ризиками» перекладача як мовної особистості. Усі ці чинники мають вплив на творчі аспекти діяльності перекладача, під час якої народжується новий текст, що концептуально схожий на першоджерело, але належатиме до літературної скарбниці цільової лінгвокультури. Водночас, уважаємо за потрібне привернути увагу до перекладної мови, адже вона здатна крити в собі небезпеку створення в читача ілюзії або ж враження її автентичності, «нормальності», попри випадки наявності в ній нетипових для цієї мови рис.

Перейдімо до аналізу деформацій зі статусом психолінгвальних закономірностей на матеріалі великого масиву прозових текстів, вміщених у нашому зіставному корпусі, із застосуванням статистичних процедур установлення значущих девіацій.

5.2. Характеристика зіставного одномовного українського корпусу художніх творів

Мета нашого подальшого емпіричного дослідження в цьому розділі – з'ясувати відмінні від оригінальних українськомовних творів мовні риси

українських перекладних творів на основі наявних у них мовних одиниць-носіїв процедурної інформації. Це сприятиме встановленню й опису Ц-закономірностей художнього перекладу, а також порівнянню наших даних із результатами зарубіжних перекладаознавців.

Мета визначила завдання побудови ще одного дослідницького корпусу – одномовного *українського зіставного корпусу (УЗК)* художніх творів загальним обсягом 4 млн. слововживань. Як зазначає М. Бейкер, зіставний корпус – це два окремих зібрання текстів однією мовою: один корпус складається з оригінальних текстів певною мовою, а інший – із перекладів цією самою мовою [350]. Побудований нами УЗК містить підкорпус оригінальних текстів, що вміщує 100 художніх прозових творів українських авторів обсягом 20 тис. слововживань кожен, і підкорпус зі 100 перекладених на українську англomовних художніх прозових творів також обсягом 20 тис. слововживань кожен. Відповідно, обсяг кожного з підкорпусів – 2 млн. слововживань.

УЗК відповідає загальним вимогам до репрезентативності й принципів побудови корпусів, що висувуються з боку корпусної лінгвістики й прикладного перекладознавства [Ibid.]. Він, зокрема, включає твори одного жанру (художня проза), за обсягом однакові й хронологічно збалансовані (за часом написання) тексти різних авторів. Відповідно до класифікації С. Лавіоси [631, с. 80-81], УЗК містить такі характеристики: а) скінченний (обмежений конкретним обсягом); б) діахронічний (включає оригінальні й перекладні твори, написані авторами в різні часові проміжки); в) спеціалізований (художня проза); г) одномовний (український); д) писемний (графічно представлений); е) неанотований (без метаданих щодо граматичних, семантичних чи інших рис мовних одиниць).

До підкорпусу текстів оригінальної української прози увійшли твори українських письменників: Р. Андріяшика, О. та В. Авраменків, Ю. Андруховича, І. Багряного, В. Барки, С. Батурина, О. Бердника, І. Білика,

Ю. Винничука, В. Дрозда, О. Гончара, Є. Гуцала, Л. Дереша, Р. Іваничука, О. Ірванця, С. Жадана, І. Карпи, М. Кідрука, О. Кобилянської, Н. Королеви, О. Косач, Л. Костенко, М. Коцюбинського, В. Лиса, М. Матіос, П. Мирного, І. Роздобудько, В. Підмогильного, О. Покальчука, У. Самчука, І. Франка та ін. [1; 4-6; 8-9; 11-12; 15-16; 18-19; 31; 33; 37-38; 42; 49-50; 53-56; 64-66; 73; 75-77; 80-81; 83-89; 91; 93; 98; 103-104; 107-110; 112-113; 115; 117-119; 121-123; 125; 127; 130; 133-134; 137-140; 142-144; 146; 149-150; 152; 154; 158; 164; 166; 168-169; 172; 174-175; 177-180; 185; 189; 195-196; 202; 205-206; 210; 213; 217; 219]. До підкорпусу перекладених українською художніх текстів увійшли твори англомовних авторів, серед яких: А. Азімов, Ч. Буковські, К. Воннегут, Е. Бронте, О. Вайлд, Ч. Діккенс, П. Гоукінз, Дж. Голсуорсі, В. Голдінг, О. Гакслі, Д. Дефо, Д. дю Мор'є, Л. Керол, К. Клайн, В. Колінз, Д. Коул, А. Крісті, Ф. Купер, Дж. Лондон, К. Маккалоу, Дж. Мартін, Дж. Остін, Ч. Палагнюк, Г. Робертс, Дж. Ролінг, Дж. Д. Селінджер, Е. Сігал, Дж. Свіфт, М. Твен, Р. Шеклі та ін. [2; 3; 7; 10; 13-14; 17; 20-21; 27-30; 32; 34-36; 39-41; 43-48; 51-52; 57-63; 67-72; 74; 78-79; 90; 92; 94-97; 99-102; 105-106; 114; 116; 120; 126; 128-129; 131-132; 135-136; 141; 145; 148; 151; 153; 159-163; 165; 167; 170; 173; 176; 181-182; 186; 192-193; 197-201; 203-204; 207-209; 214; 218]. Серед перекладачів цих творів – В. Бродовий, Н. Гайдай, В. Горбатько, О. Гординчук, М. Іванов, А. Кам'янець, Є. Кононенко, Ю. Корецький, В. Коробко, Є. Крижевич, Д. Лисиченко, Ю. Лісняк, Г. Литвиненко, В. Митрофанов, П. Мовчан, О. Мокровольський, В. Морозов, О. О'Лір, Д. Паламарчук, М. Пінчевський, Ю. Попсуєнко, Л. Солонько, Л. Суярко, О. Терех, П. Шарандак, В. Шовкун та ін.

5.3. Процедура дослідження Ц-закономірностей: *t*-тест і *U* тест

Манна-Вітні

Тексти в обох корпусах було оброблено українською версією програми *LIWC2015*, потім піддано обробці програмою *SPSS* на основі критерію

Ст'юдента для незалежних вибірок (див. Додаток Л), оскільки всі тексти були різними й кожен текст підкорпусу оригінальних українських творів не мав своєї перекладної версії. Підкреслимо, що тут завдання було зіставити весь масив творів, генерованих українськими письменниками (носіями української), з усім масивом перекладних текстів англомовних творів, (пере)створених тлумачами – носіями української.

Перевіривши розподіл даних, які є нормальними, та встановивши їхню гомогенність за тестом Лівена, застосовано критерій Ст'юдента. Для даних із ненормальним розподілом у дослідженні використовувався *U* тест Манна-Вітні.

5.3.1. Інтерпретація результатів *t*-тесту.

У результаті статистичної обробки за критерієм Ст'юдента встановлено шість категорій, у яких відмінності виявилися значущими. Це – показники займенників другої особи (ти, ви), третьої особи множини (вони), неозначені займенники (якийсь, якась, яесь), прийменники, заперечні частки, просторові відношення. У табл. 5.1 представлено дані *t*-тесту:

Таблиця 5.1

Середньогрупові значущі відмінності між показниками процедурної інформації на основі критерію Ст'юдента в оригінальному та перекладному підкорпусах

Змінні	УЗК (n=200)		Оригінальний підкорпус (n=100)		Перекладний підкорпус (n=100)		t	p
	Mean (SD)	Min- Max	Mean (SD)	Min- Max	Mean (SD)	Min- Max		
You	0,616 (0,269)	0,10 1,69	0,569 (0,253)	0,10 1,30	0,662 (0,279)	0,11 1,63	2,444	0,015

Продовження табл. 5.1

They	0,331 (0,144)	0,020 1,17	0,311 (0,145)	0,02 0,92	0,352 (0,141)	0,14 1,17	2,027	0,044
Ipronoun	3,601 (0,610)	1,98 5,35	3,428 (0,619)	1,98 5,35	3,773 (0,553)	2,48 5,16	-4,159	0,000
Prep	8,661 (0,781)	6,98 11,61	8,912 (0,814)	7,02 11,61	8,409 (0,661)	6,98 10,95	-4,789	0,000
Negate	2,372 (0,525)	1,05 4,14	2,472 (0,563)	1,05 4,14	2,271 (0,466)	1,33 3,57	-2,746	0,007
Space	7,127 (0,649)	5,36 9,48	7,275 (0,605)	5,53 9,03	6,979 (0,660)	5,36 9,48	-3,303	0,001

Примітка. Mean=середній показник; Min=мінімальний, Max=максимальний;
SD = стандартне відхилення

Результати даних табл. 5.1 для двох підкорпусів зіставлено на рис. 5.1:

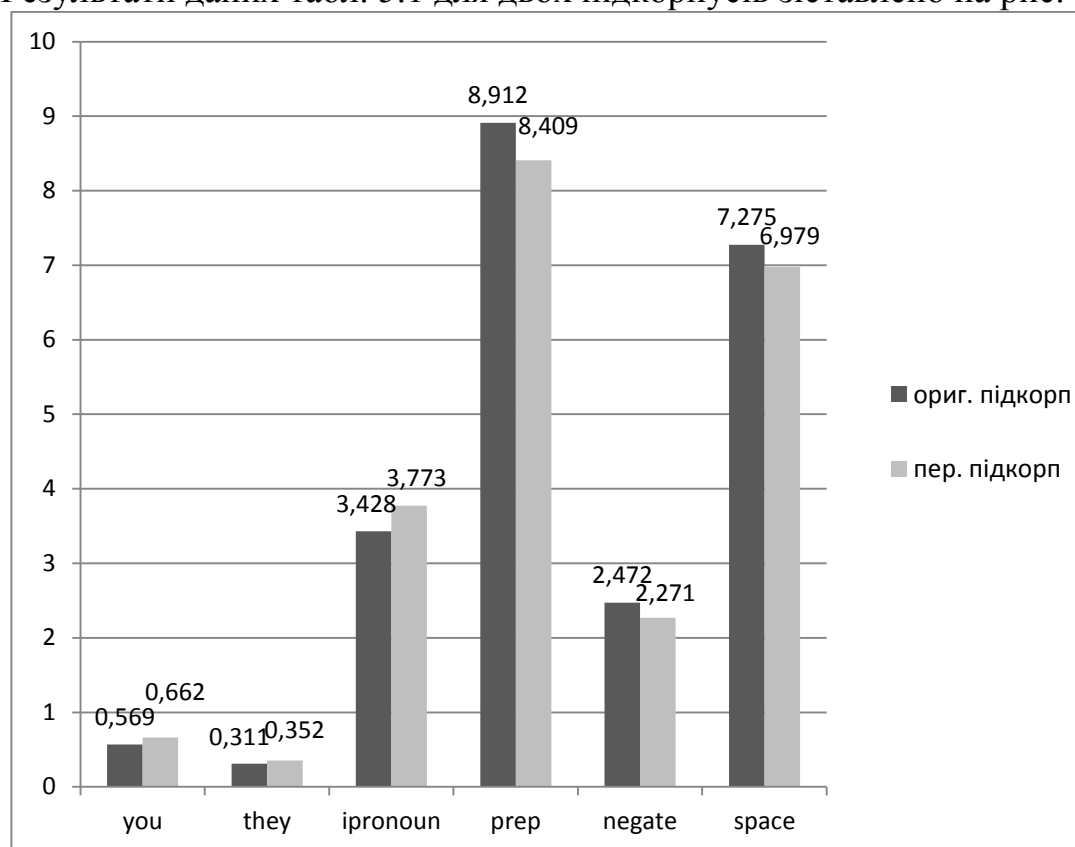

Рис. 5.1. Значущі категорії УЗК на основі критерію Стьюдента та їхні відмінності в обох підкорпусах

Бачимо збільшення показників займенників другої та третьої особи множини поряд із неозначеними займенниками. Натомість показники прийменників, заперечних часток та маркерів просторових відношень суттєво зменшуються. Простежуємо зв'язок між зменшенням прийменників, що, з погляду когнітивної граматики, профілюють атемпоральні, зокрема спеціальні відношення між об'єктами, та зменшенням одиниць із просторовою семантикою.

5.3.2. Інтерпретація результатів U тесту Манна-Вітні.

Як зазначено вище, для даних із ненормальним розподілом у дослідженні використовувався непараметричний тест U Манна-Вітні. На рис. 5.2. на прикладі розподілу даних для займенника першої особи однини *Я*, бачимо значущі відхилення від нормального розподілу:

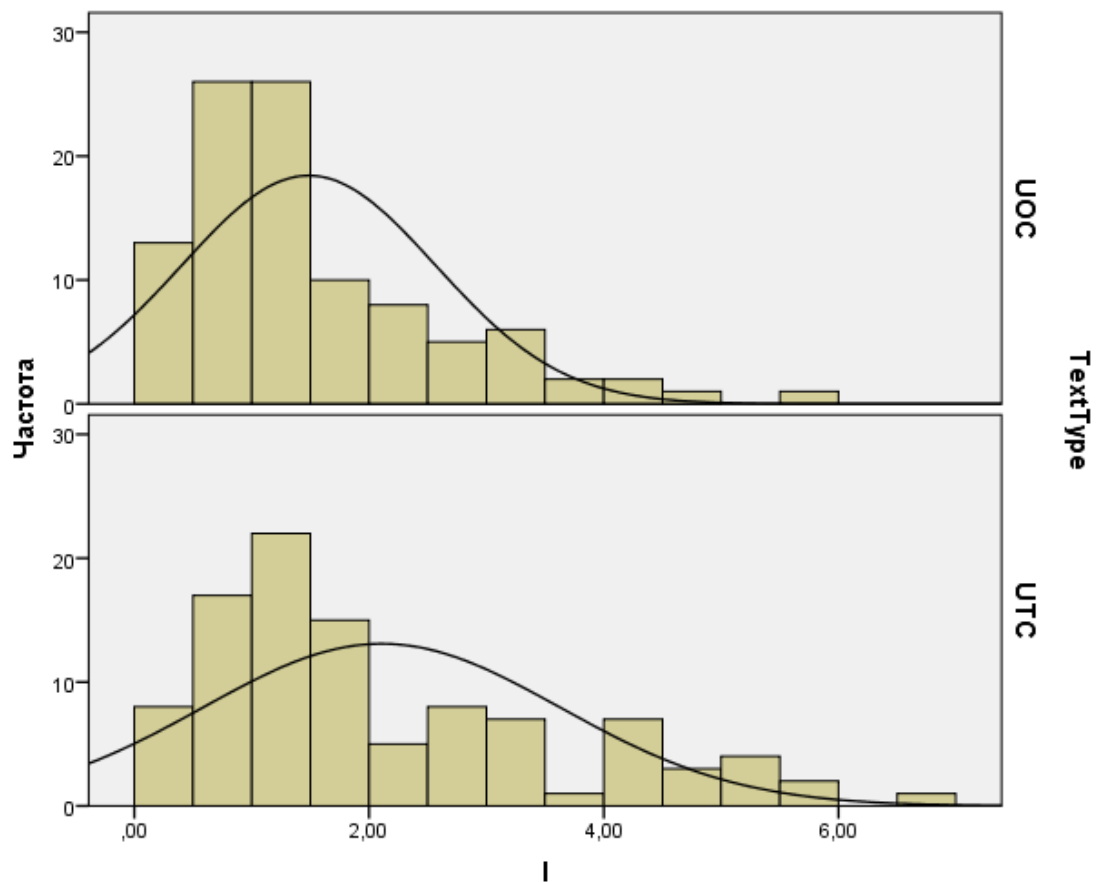

Рис. 5.2. Розподіл даних для займенника 1 особи однини в підкорпусах

Табл. 5.2. узагальнює результати обробки даних двох підкорпусів на основі *U* тесту Манна-Вітні:

Таблиця 5.2

Ранги лінгвальних категорій на основі *U* тесту Манна-Вітні

Лінгвальні категорії	Середній ранг у підкорпусі оригінальних творів	Середній ранг у перекладному підкорпусі	<i>U</i> Манна-Вітні, <i>p</i>	η (size effect)
Lexvar	118,93	82,07	6843,00, <i>p</i> =0,00	0,11
Pronoun	75,39	125,61	2489,00, <i>p</i> =0,00	0,19
Ppronoun	78,00	123,00	2750,00, <i>p</i> =0,00	0,15
I	80,60	120,40	3010,00, <i>p</i> =0,00	0,12
We	81,65	119,35	3115,00, <i>p</i> =0,00	0,11
Conj	120,80	80,20	7030,00, <i>p</i> =0,00	0,12
Cause	109,94	91,06	5944,00, <i>p</i> =0,07	0,03
Informal	113,34	87,67	6283,50, <i>p</i> =0,00	0,05
Nonflu	114,65	86,36	6414,50, <i>p</i> =0,00	0,06
Filler	115,03	85,98	6452,50, <i>p</i> =0,00	0,06

На лексичному рівні відбулися статистично значущі зрушення у показниках лексичного розмаїття, використанні займенників, включаючи особові першої особи. Зазначимо, що найбільша сила ефекту η (size effect) представлена в таких змінних: *Pronoun*, *Ppronoun*, *I*, *Conj*. Це дає змогу говорити про відмінності з високим ступенем вірогідності.

Рис. 5.3 ілюструє всі значущі відмінності в підкорпусах на лексичному рівні:

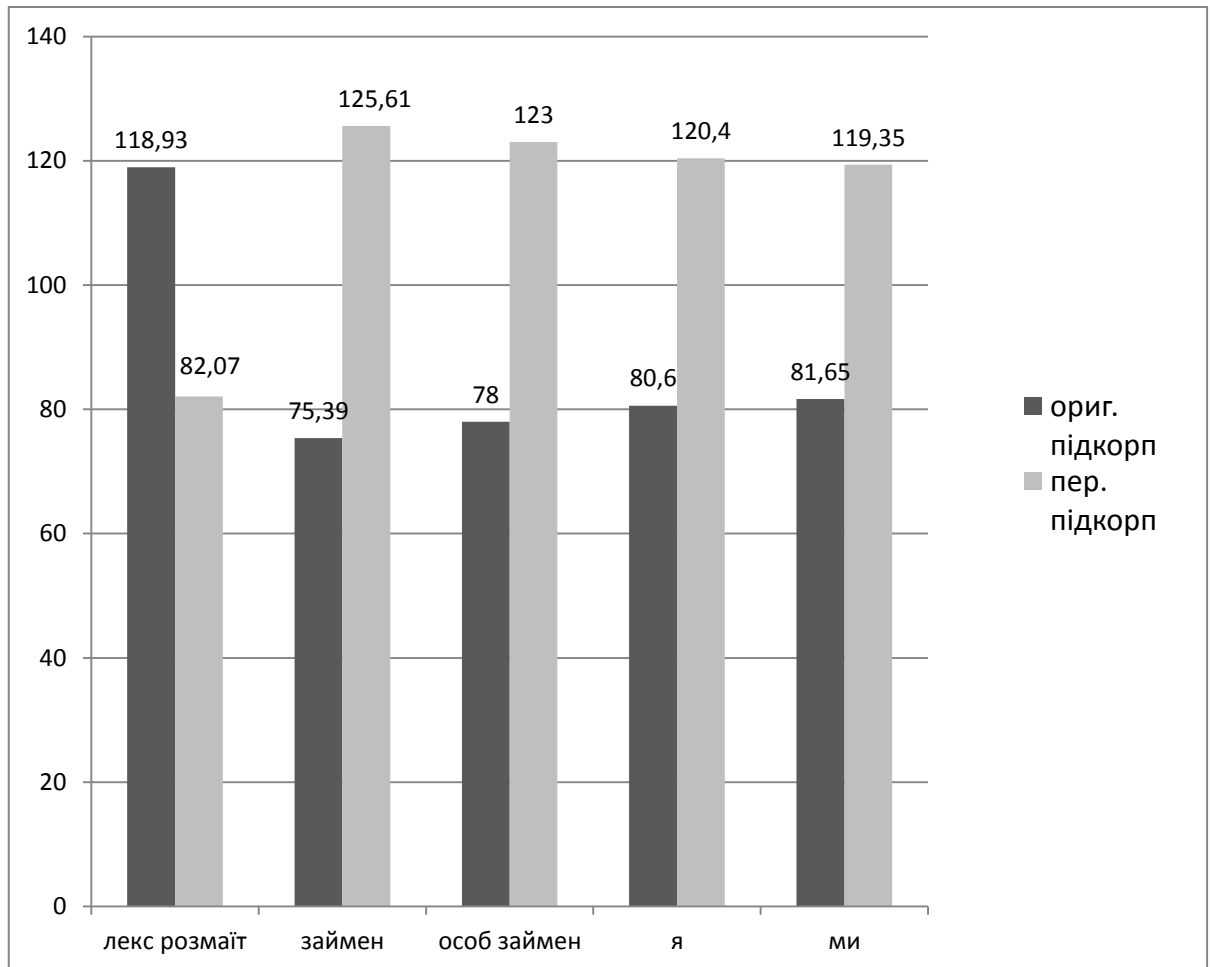

Рис. 5.3. Зіставні показники середніх рангів морфологічних показників перекладних *Ц*-закономірностей у підкорпусі оригінальних і підкорпусі перекладних творів

Упадає в око різке зменшення середнього рангу лексичного розмаїття в перекладному підкорпусі, що підтверджує дані зарубіжних дослідників [338]: перекладним текстам бракує словникового багатства, на відміну від автентичних текстів. Відзначимо, відповідно, значуще збільшення середніх рангів службових слів – займенників, включаючи особові загалом та займенники 1-ї особи.

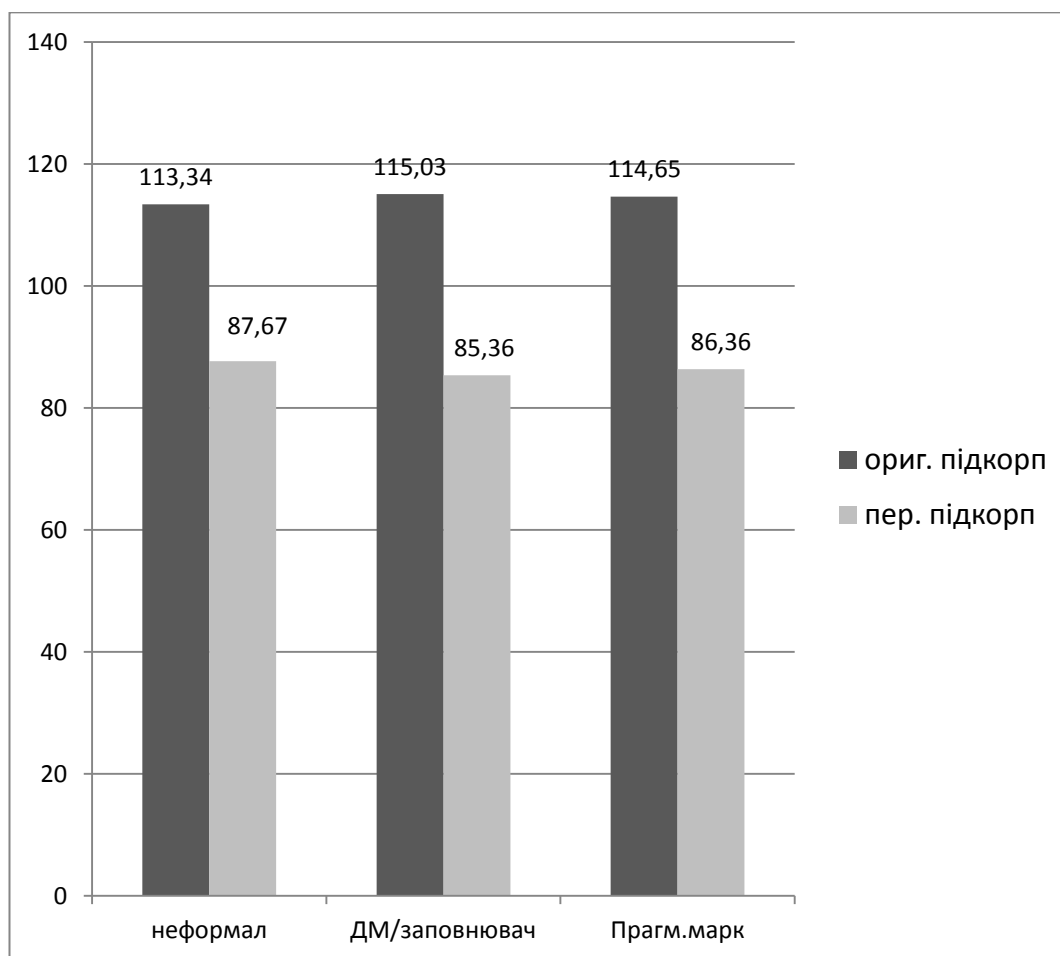

Рис. 5.4. Зіставні показники середніх рангів стилістичних показників перекладних Ц-закономірностей у підкорпусі оригінальних і підкорпусі перекладних творів

Стилістичні показники також зазнали суттєвих змін: відзначимо зниження за всіма показниками – маркерів неформального стилю, дискурсивних маркерів/заповнювачів, прагматичних маркерів – вигуків, часток.

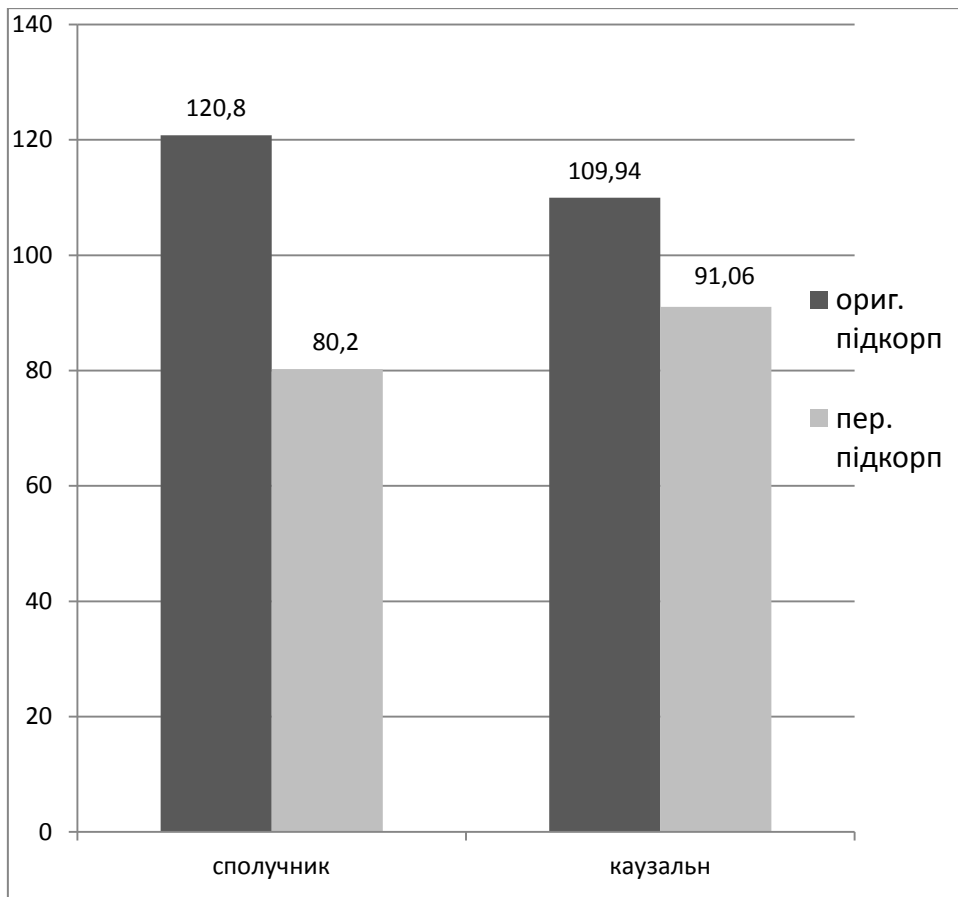

Рис. 5.5. Зіставні показники середніх рангів синтаксичних показників перекладних Ц-закономірностей у підкорпусі оригінальних і підкорпусі перекладних творів

На синтаксичному рівні зафіксовано значуще зниження показників сполучників та каузальних маркерів у перекладному підкорпусі, порівняно з відповідними показниками в підкорпусі оригінальних творів.

5.4. Загальна інтерпретація результатів

Отже, за встановленою класифікацією Ц-закономірностей, має прояв **експліцитація**: питома вага займенників зростає у перекладному підкорпусі, порівняно з підкорпусом оригінальної прози. Про це свідчать і показники *t*-тесту і *U* тесту Манна-Вітні.

На *стилістичному* рівні зафіксовано також *Ц*-закономірність **спрощення**. У перекладному підкорпусі статистично значуще знизилася питома вага заперечних конструкцій (2,472 vs. 2,271). Поясненням цьому є те, що перекладачі під час перекладу заперечних конструкцій з англійської, в якій, як відомо, відсутнє подвійне заперечення (double negation), не часто вдавалися до його адекватного відтворити в українській мові, де це граматичне явище є нормою. Зіставний аналіз корпусів також виявив зміни в послуговування маркерами неформального стилю в перекладних і оригінальних текстах: простежено тенденцію до **вирівнювання**. Це говорить про тяжіння перекладачів до формалізації лексики перекладу, стратегію уникнення «екзотизації» [369] та зменшення ваги розмовних одиниць (сленгу, діалектів). Тому дискурс перекладного підкорпусу став більш формальним унаслідок використання перекладачами меншої кількості властивих носіям української мови маркерів розмовного неформального стилю.

На прояв ще однієї закономірності – **імпліцитації** – вказує зменшення середніх рангів ДМ-заповнювачів (115,03 vs. 85,98) та прагматичних маркерів – вигуків, часток тощо: (114,65 vs. 86,36), що призводить до стилістичного збідніння цільових версій.

На *синтаксичному* рівні також простежено процес **імпліцитації**, про яку зарубіжні дослідники закономірностей у зіставних одномовних корпусах також згадують у своїх працях Е. Пим [521]. Так, зафіксовано статистично значущі показники зменшення середнього рангу сполучників (120,8 vs. 80,2), питомої ваги прийменників (8,912 vs. 8,409). Як бачимо, наші дані суперечать результатам, одержаним зарубіжними перекладознавцями [498; 504], які відзначають на основі аналізу своїх корпусів високу частотність випадків експліцитації. Суттєве зниження показників сполучників та прийменників призводить до зниження коефіцієнта логічної зв'язності. Слід зазначити, що більш коректним було б вважати тенденцію щодо прийменників як

протилежну симпліфікації – **ускладнення**, адже тут не йдеться про полегшення когнітивного сприйняття дискурсу. Відмова подекуди від цих процедурних одиниць навпаки ускладнює орієнтування реципієнта в логіці розгортання подій чи зв'язків між ними та фактами, описаними в цільовому тексті. Вочевидь, наслідком зазначеного вище явища, є поява Ц-закономірності **дераціоналізації**, маркованої зниженням ваги каузальних індикаторів зв'язків у перекладному підкорпусі (109,94 vs. 91,06). Просторові відношення також трансформовано, що також свідчить на користь **імпліцитації**, почасти через зменшення питомої ваги прийменників-позначників цих атемпоральних відношень між об'єктами – траєктором і орієнтиром [458].

Дераціоналізація, ускладнення разом із імпліцитацією, вочевидь, не сприяють кращому розумінню перекладів, попри зменшену лексичну варіативність на морфологічному рівні. Ускладнення розуміння логіки дискурсу, зниження когезії, експліцитація – збільшення особових, і водночас неозначених займенників, формалізація стилю в комплексі призводять до когнітивної асиметрії через збільшення ступеня когнітивної складності перекладного підкорпусу.

Це означає, що не всі випадки експліцитації приводять до чіткішого розуміння читачем тексту. Тут ми маємо справу з підвищенням когнітивної складності перекладного тексту, що потребує від адресата додаткових когнітивних зусиль для обробки ПТ. За термінами Д. Шпербера, Д. Вілсон, це призводить до зменшення для нього ступеня релевантності інформації.

Ці одержані дані щодо експліцитації на матеріалі українського зіставного корпусу не підтверджують результатів інших науковців, які працювали з данським, фінським та ін. зіставними монолінгвальними корпусами [497; 498; 504]. Наш матеріал корпусів засвідчує наскрізну тенденцію до імпліцитації.

Виявлене нами статистично значуще зменшення показника заперечних слів і конструкцій в перекладному підкорпусі більшою мірою відповідає критерію **спрощення** стилю викладу інформації в перекладних текстах, порівняно з оригінальними. Тут із невеликим ступенем імовірності можливо говорити про інтерференцію англійської мови, адже в ній подвійне заперечення не є нормою.

Отже, зменшення питомої ваги заповнювачів пауз та прагматичних маркерів класифікуємо як **імпліцитацію**, а брак маркерів неформального спілкування, що спричинює підвищення ступеня формальності, знижуючи «природність» мовлення в текстах перекладів, кваліфікуємо як **вирівнювання**. Рис. 5.6 ілюструє встановлені нами закономірності в зіставному корпусі.

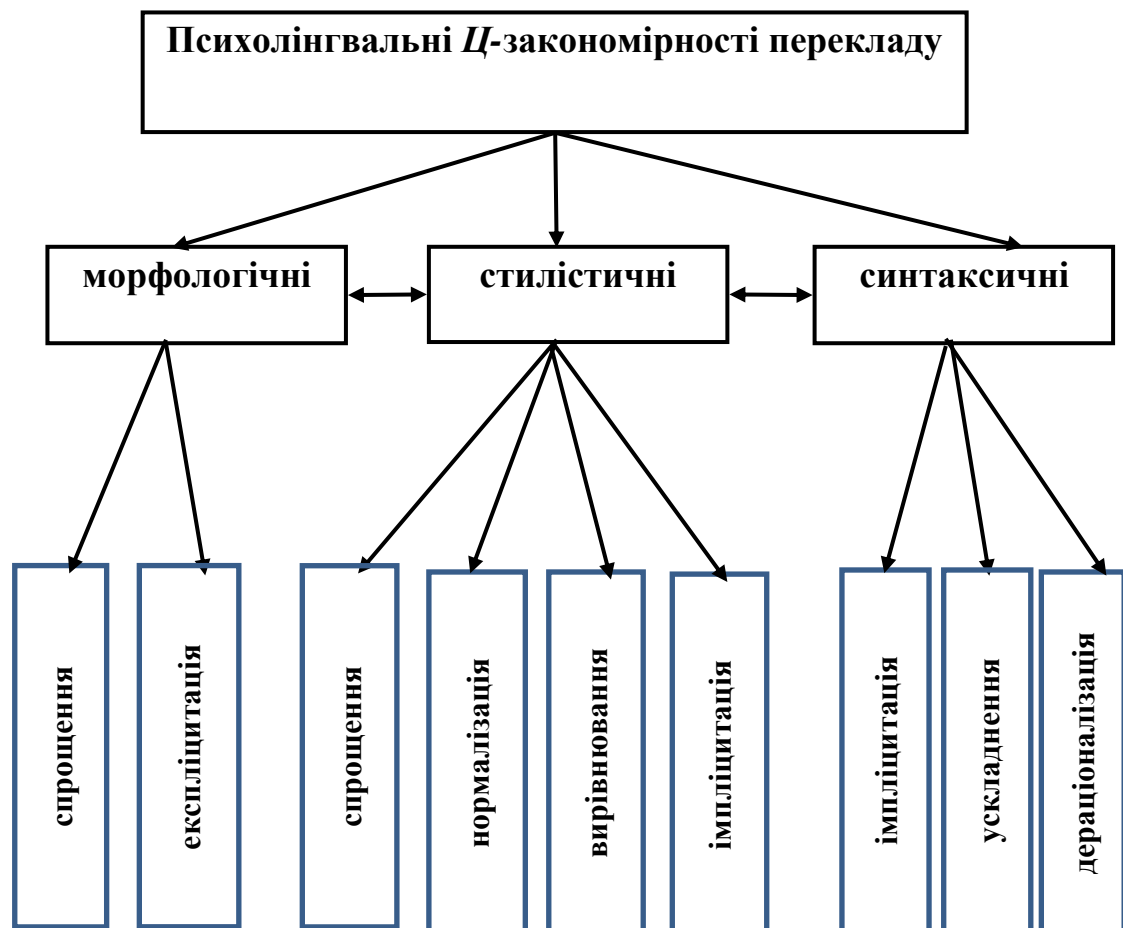

Рис. 5.6. Класифікація психолінгвальних Ц-закономірностей перекладу на основі результатів t -тесту та U тесту Манна-Вітні обох підкорпусів

Дераціоналізація, у нашому випадку шляхом зменшення середнього рангу маркерів каузальних зв'язків, погіршує розуміння читачем українського перекладу логіко-темпоральних відношень у творах. Це призводить до збільшення питомої ваги просторових маркерів (Space) за меншого послуговування маркерами темпоральних зв'язків, які тісно пов'язані з логікою розгортання подійної мережі дискурсу.

Емпіричне дослідження корпусу УЗК показало, що попри дані зарубіжних дослідників на матеріалі інших мов і наші гіпотези, перекладачі тяжіли не до експліцитації, зафіксованої тут лише на морфологічному рівні, а здебільшого до імпліцитації й спрощення. Зокрема йдеться про ці закономірності на синтаксичному й стилістичному рівнях. Здійснені статистичні обчислення виявили імпліцитацію, ускладнення та дераціоналізацію як превалюючі *Ц*-закономірності, що призводять до дисбалансу «категорійно-динамічного індексу». Це робить корпус українських перекладів, вочевидь, більш когнітивно «обтяженим», складним, формалізованим, до того ж із меншим ступенем логічної зв'язності (когезії). Чинником цього є зменшена питома вага процедурних одиниць – сполучників, каузальних маркерів, дискурсивних маркерів/заповнювачів у перекладних текстах.

Якщо порівнювати наші дані щодо *Ц*-закономірностей із даними зарубіжних учених на матеріалі зіставних монолінгвальних корпусів, що містили перекладні й неперекладні тексти однією мовою, слід завважити такі особливості.

Серед ключових відмінностей – зафіксована закономірність вирівнювання й імпліцитації на стилістичному рівні в українському зіставному корпусі. Імпліцитація також має прояв і на синтаксичному рівні, що разюче контрастує із даними зарубіжних науковців, які засвідчили експліцитацію синтаксичних зв'язків. Водночас, слід завважити, що виявлена нами експліцитація має інший характер, адже пов'язана зі збільшенням

питомої ваги займенників, що зростає у перекладному українському підкорпусі. Як і в паралельному корпусі АУПК, в УЗК також зафіксовано дераціоналізацію. Загалом, як виявилось, провідною *Ц*-закономірністю є імпліцитація, що має вплив на реалізацію категорії когезії.

Щодо подібностей, наші результати цілковито суголосні результатам зарубіжних перекладознавців щодо лексичного спрощення перекладів: нижчі показники лексичного розмаїття української перекладної мови, як засвідчив *U* тест Манна-Вітні, виявилися статистично значущими.

Головною спільною рисою, що об'єднує *Д*- і *Ц*-закономірності в обох побудованих нами корпусах – паралельному та зіставному – є розбалансування когнітивного складника: виявлені імпліцитація та дераціоналізація в супроводі нормалізації й експліцитації займенників чинять потужний негативний вплив на когезію. Це спонукає нас до ретельнішого аналізу причин такого явища деформації текстової зв'язності в перекладі із застосуванням регресійного аналізу.

5.5. Регресійний аналіз

Підставою для здійснення регресійного аналізу стало виявлена нами провідна закономірність імпліцитації на синтаксичному рівні через значущі відхилення в показниках сполучників і прийменників, а також експліцитації займенників, що слугують фундаментом когезії – основоположною категорією тексту. Регресійний аналіз слугував потрібним інструментом для з'ясування структури, глибинних механізмів впливу цих інших чинників – предикторів когезії.

Когезія – семантична властивість тексту, що має місце тоді, коли інтерпретація одного елемента дискурсу залежить від інтерпретації іншого елемента [405]. Когезія як складова частина системи мови визначається через відношення між двома елементами.

У мовознавстві й психолінгвістиці її тлумачать як зв'язність, що разом із когерентністю (цілісністю) є провідними ознаками тексту [26; 208]. О. О. Леонтьєв зазначав: «Зв'язність є умовою цілісності» [цит. за: 139, с. 46]. І. Р. Гальперін дотримується схожого погляду. Зв'язність (когезію) лінгвіст вважає логічною категорією, а цілісність (когерентність) – психологічною категорією, когезія є синтагматичною, інтеграція – парадигматичною [50]. Отже, умовою цілісності тексту, що сприяє його розумінню адресатом (читачем), є зв'язність. Лінгвально й експліцитно її реалізують, зокрема досліджувані нами займенники, сполучники, прийменники. Наприклад, сполучники сполучають комплексні ідеї (пропозиції) для формування послідовного наративу [403]. Прийменники також слугують індикаторами когнітивно більш складного дискурсу, сигналізуючи про те, що мовець надає більш комплексну й нерідко конкретну інформацію щодо топіку [560, с. 35]. Формула, за якою обчислюється коефіцієнт зв'язності у ПЛА (див. 3.4.2), неодмінно включає ці процедурні одиниці.

5.5.1. Процедура.

Аби дослідити предиктори когезії та побудувати регресійні моделі когезії корпусу українських оригінальних (n=100) і перекладних (n=100) творів було використано регресійний аналіз, в якому когезія слугувала залежною змінною. Незалежні змінні для кожної моделі обиралися з різних видів процедурної інформації, виокремлених із допомогою *LIWC*, на основі значущих показників їхніх кореляційних зв'язків із когезією.

Відповідно, середня кількість слів у реченні (WPS), функціональні слова (function), заповнювачі/дискурсивні маркери (fillers), прагматичні маркери (nonflu) і каузальні маркери (cause) слугували незалежними змінними.

Припущення щодо лінійного зв'язку між даними, однорідності, автокореляції залишків першого порядку (Durbin Watson $d=1.95$), пропорція

варіації змінних (середній показник толерантності=0.86>0.1, і VIF=2.34, отже $1 < VIF < 10$), які є необхідними для здійснення регресійного аналізу, було підтверджено. Оскільки корпуси містять по 100 текстів кожен, вважаємо розподіл даних нормальним за центральною граничною теоремою, ($n=100 > 30$).

5.5.2. Інтерпретація результатів.

Результати регресійного аналізу засвідчили про те, що середня кількість слів у реченні, функціональні слова, заповнювачі/дискурсивні маркери, прагматичні маркери і каузальні маркери разом у сукупності слугують предикторами когезії. Ці змінні пояснюють 98.0 % , $R^2 = .98$, $F(5, 94) = 184.49$, $p < .001$. Результати також показують, що лише середня кількість слів у реченні, $b = .055$, $t(99) = 26.33$, $p < 0.001$, функціональні слова $b = .013$, $t(99) = 3.85$, $p < 0.001$ та каузальні маркери $b = .046$, $t(99) = 2.41$, $p = 0.018$ є значущими незалежними предикторами у підкорпусі оригінальних творів. Водночас заповнювачі/дискурсивні маркери, $b = -.152$, $t(99) = -1.85$, $p = 0.167$ та прагматичні маркери $b = .065$, $t(99) = 1.32$, $p = 0.189$ виявилися не значущими незалежними предикторами, здійснюючи натомість ефект на когезію лише у тісній взаємодії з іншими носіями процедурної інформації (табл. 5.3).

Таблиця 5.3

Результати регресійного аналізу когезії, середньої кількості слів у реченні, функціональних слів, заповнювачів/дискурсивних маркерів, прагматичних маркерів і каузальних маркерів

Змінні	B	SEB	B	T	P
WPS/ Середня N слів у реченні	.055 [.051, .059]	.002	0.90	26.33	< .001

Продовження табл. 5.3

Function/ Функціональні слова	.013 [.006, .019]	.003	.184	3.846	< .001
Filler/ Заповнювачі/ ДМ	-.152 [-.315, .113]	.82	.113	-1.85	.067
Nonflu/ Прагматичні маркери	.065 [-.033, .163]	.049	.071	1.322	.189
Cause/ Каузальні маркери	.046	.019	.084	2.406	.008

Отже результати регресійного аналізу свідчать про те, що найбільший унесок у когезію оригінальних українських творів здійснюють такі носії процедурної інформації, як каузальні маркери та заповнювачі/дискурсивні маркери.

Рис. 5.7 ілюструє регресійну модель когезії підкорпусу українських оригінальних творів, де очевидне скупчення предикторів. Як бачимо, переважна більшість точок зосереджена в діапазоні від 0 до 2 і графік має симетричний вигляд. Це вказує на вірогідність запропонованої моделі когезії для підкорпусу оригінальних текстів.

Для з'ясування предикторів когезії та побудови регресійної моделі когезії підкорпусу перекладних текстів (n=100) було використано лінійний покроковий регресійний аналіз, в якому когезія слугувала залежною змінною. Змінні для цієї моделі: середня кількість слів у реченні (WPS), прагматичні маркери (nonflu), прийменники (prep), маркери неформального

стилю (informal) і каузальні маркери (cause) слугували незалежними змінними.

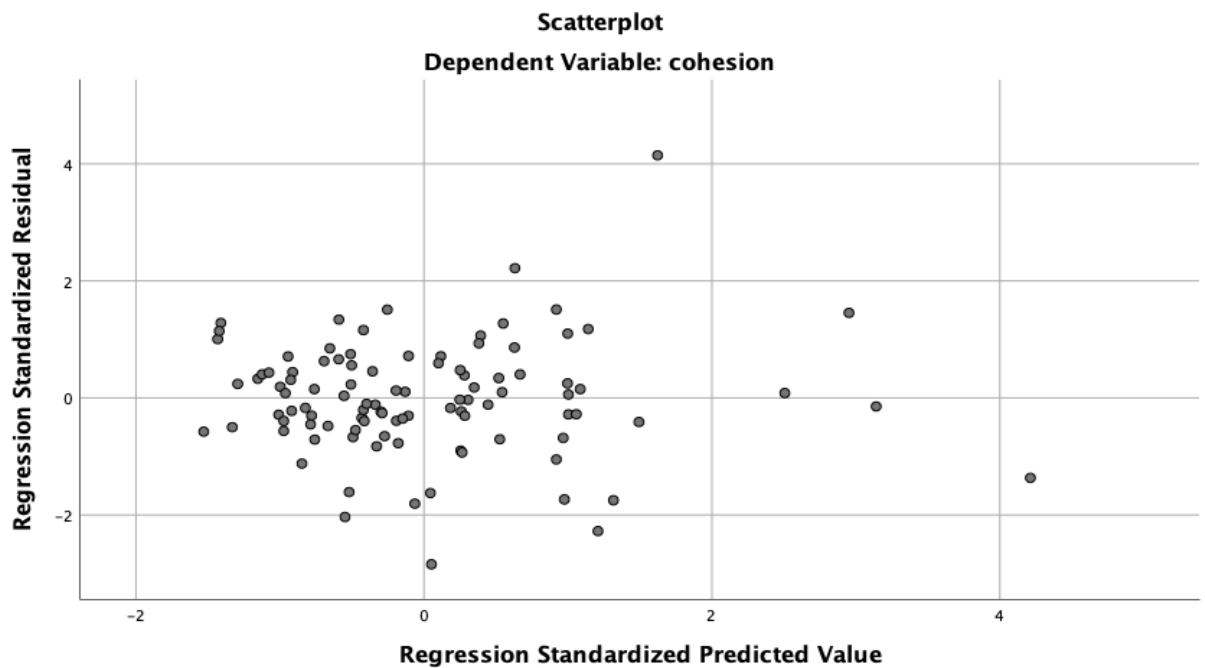

Рис. 5.7. Регресійна модель когезії в підкорпусі оригінальних текстів

Припущення щодо лінійного зв'язку між даними, однорідності, автокореляції залишків першого порядку (Durbin Watson $d=2.05$), пропорція варіації змінних (середній показник толерантності $=0.50 > 0.1$, і $VIF=2.29$, отже $1 < VIF < 10$), які є необхідними для здійснення регресійного аналізу, було підтверджено.

Результати регресійного аналізу свідчать про те, що середня кількість слів у реченні, прагматичні маркери, прийменники, маркери неформального стилю й каузальні маркери слугують предикторами когезії. Ці змінні пояснюють 75.4 % , $R^2 = .75$, $F(5, 94) = 61.56$, $p < .001$. Результати також свідчать про те, що лише середня кількість слів у реченні, $b = .48$, $t(99) = 13.33$, $p < 0.001$, прийменники $b = .04$, $t(99) = 2.76$, $p = 0.007$ та маркери неформальності $b = .14$, $t(99) = 2.13$, $p = 0.036$ є значущими незалежними предикторами у підкорпусі українських перекладних творів. Водночас каузальні маркери $b = .055$, $t(99) = 1.19$,

$p=0.238$ та прагматичні маркери $b = -.205$, $t (99) = -1.82$, $p = 0.072$ виявилися не значущими незалежними предикторами, здійснюючи ефект на когезію лише у тісній взаємодії з іншими носіями процедурної інформації (табл. 5.4).

Таблиця 5.4

Результати регресійного аналізу когезії, середньої кількості слів у реченні, прагматичних маркерів, прийменників, маркерів неформальності й каузальних маркерів підкорпусу перекладних творів

Змінні	B	SEB	B	T	P
Середня кількість слів у реченні/ WPS	.048 [.041, .055]	.004	0.85	13.33	< .001
Прийменники/ Prep	.039 [.11, .67]	.014	.157	2.760	.007
Каузальні маркери/ Cause	.55 [-.04, .15]	.046	.084	1.12	.238
Неформальні маркери/ Informal	.138 [.01, .28]	.065	.209	2.131	.036
Прагматичні маркери/ Nonflu	-.205 [-.43, .02]	.112	-.147	-1.821	.720

Отже, результати регресійного аналізу українського перекладного підкорпусу свідчать про те, що найбільший унесок у когезію перекладних текстів здійснюють такі носії процедурної інформації, як прийменники та маркери неформального стилю. Якщо для перших це є природним, то для останніх це виявилось досить неочікуваним.

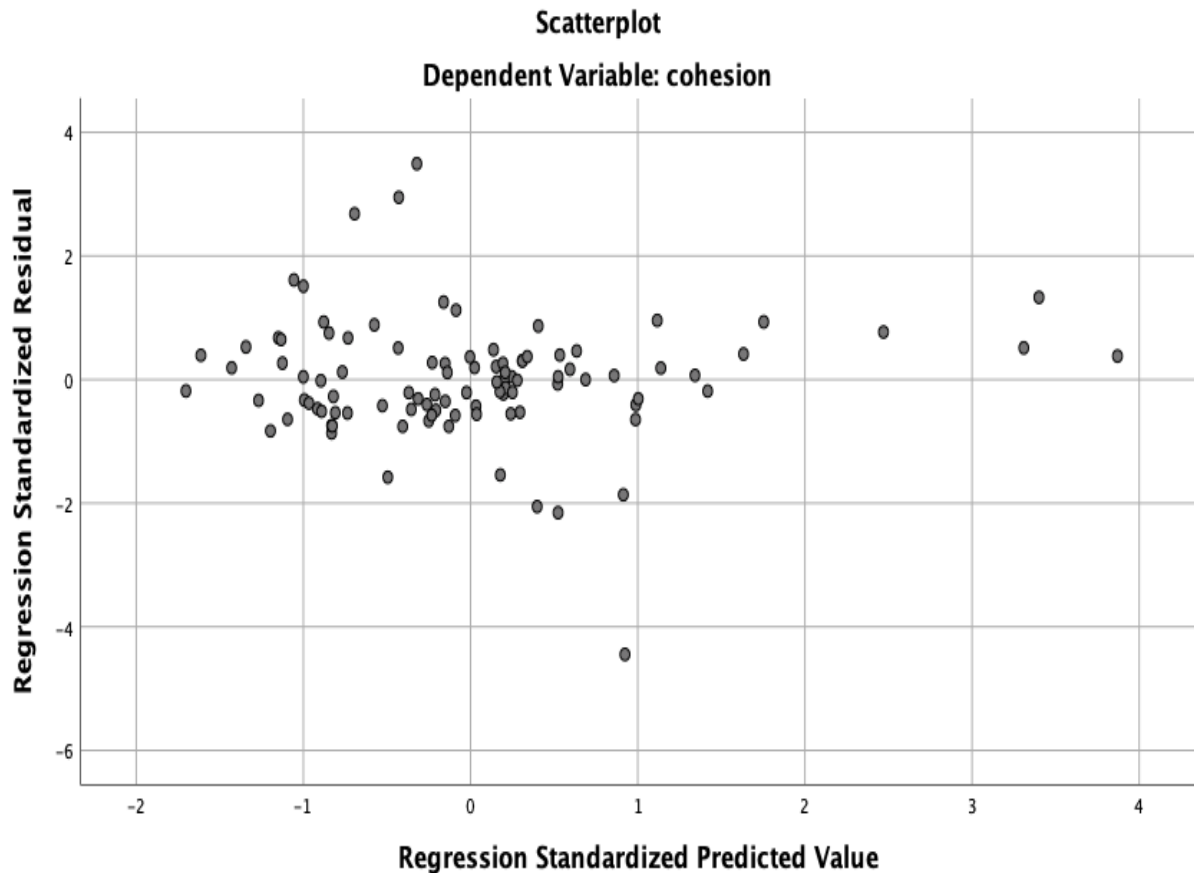

Рис. 5.8. Регресійна модель когезії в підкорпусі перекладних текстів

Як демонструє рис. 5.8, регресійна модель когезії українського перекладного підкорпусу також свідчить про її вірогідність: переважна більшість точок зосереджена в діапазоні від 0 до 2 і графік має симетричний вигляд.

5.5.3. Висновки.

Як засвідчив регресійний аналіз, зв'язність як основоположна категорія тексту виявилася залежною від багатьох латентних чинників – розподілу й комбінації процедурних одиниць, що було, з одного боку, очікуваним для обох підкорпусів. Водночас відсутність у перекладному підкорпусі впливу на когезію каузальних маркерів та чинність маркерів неформального стилю,

виявилось, з іншого боку, доволі несподіваним, що свідчить про наявність деформацій під час перекладу.

Той факт, що маркери неформального стилю виявилися визначальними чинниками когезії для перекладного підкорпусу доволі переконливо обґрунтовує наше початкове рішення щодо їхнього включення до складу досліджуваних «стильових» слів, функція яких не стільки полягає у відтворенні концептуальної інформації, скільки в метатекстовій підтримці зв'язності. Це засвідчують і дослідження О. В. Станіслав, в якому авторка доводить роль, із-поміж інших, стилістичних засобів реалізації імпліцитної когезії [281, с. 16; див. також 404, с. 220].

Дані регресійного аналізу стосовно незначущості каузальних маркерів у перекладному підкорпусі як незалежних предикторів когезії корпусу перекладених текстів свідчать, що когнітивні процеси осмислення перекладачами текстів оригіналу тривали за «не зовсім» природним сценарієм. Виходячи з того, що послуговування каузальними маркерами, наприклад, *because*, *effect*, *hence*, що входять до ширшої категорії когнітивних механізмів, свідчить про активний процес перосмислення, переоцінки подій [560, с. 35]. Відтак, незначущість цих предикторів під час побудови когезії, як виявив наш аналіз, означає недостатню глибину когнітивної обробки цільового тексту перекладачами. Так, наприклад, каузальні маркери як природні мовні індикатори створення когерентного дискурсу, до складу яких входять причиново-наслідкові сполучники й дискурсивні маркери семантичного зв'язку між реченнями/ пропозиціями, виявилися в перекладі на периферії. Натомість наявність значущих показників унеску в когезію прийменників свідчить про те, що тлумачі зосереджували свою увагу здебільшого на локальному рівні, – внутрішньопроепозиційній зв'язності, тобто лише на рівні речення. Визначальність маркерів неформального стилю полягає у підтримці

імпліцитної когезії. Усі окреслені вище чинники й створюють когнітивну асиметрію між українськими перекладами та неперекладами цією мовою.

Висновки до Розділу 5

Перекладні *Ц*-закономірності – це психолінгвальне явище, яке поширюється на мову перекладених текстів, зокрема корпус перекладених на українську художніх прозових творів. Наше дослідження засвідчує наявність у корпусі перекладеної художньої літератури таких *Ц*-закономірностей, як експліцитація, симпліфікація, нормалізація, широко згадуваних зарубіжними перекладознавцями, які працювали з іншими корпусами й на матеріалі інших пар мов. Окрім цього, аналіз даних корпусу засвідчив наявність менш згадуваних дослідниками закономірностей: імліцитації, дераціоналізації й вирівнювання.

У роботі застосовано критерій Стьюдента та *U* тест Манна-Вітні. У результаті статистичної обробки за критерієм Стьюдента встановлено шість категорій, у яких відмінності виявилися значущими. Це – показники займенників другої особи (ти, ви), третьої особи множини (вони), неозначені займенники (якийсь, якась, якесь), прийменники, заперечні частки, просторові відношення.

Відбулося різке зменшення середнього рангу лексичного розмаїття в перекладному підкорпусі: перекладним текстам бракує словникового багатства, на відміну від автентичних текстів. Відзначимо, відповідно, значуще збільшення середніх рангів службових слів – займенників, включаючи особові, та займенники 1-ї особи.

Стилістичні показники також зазнали суттєвих змін: відзначимо падіння усіх показників – маркерів неформального стилю, ДМ/заповнювачів, прагматичних маркерів – вигуків, часток. На синтаксичному рівні зафіксовано значуще зниження показників сполучників та каузальних

маркерів у перекладаному підкорпусі, порівняно з відповідними показниками в оригінальному підкорпусі.

Отже, емпіричне дослідження побудованого нами зіставного корпусу української художніх творів обсягом 4 млн. слововживань, показало, що попри дані зарубіжних дослідників на матеріалі інших мов і наші гіпотези, перекладачі тяжіли не до експліцитації, зафіксованої лише на морфологічному рівні, а здебільшого до імпліцитації, дераціоналізації й ускладнення. Ідеться про ці закономірності на синтаксичному й стилістичному рівнях.

Здійснені статистичні обчислення виявили імпліцитацію та дераціоналізацію як превалюючі *Ц*-закономірності, що призводять до дисбалансу «категорійно-динамічного індексу». Це робить корпус українських перекладів вочевидь більш когнітивно складним, формалізованим, проте із меншим ступенем логічної зв'язності (когезії). На це впливає зменшена питома вага процедурних одиниць – сполучників, каузальних маркерів, дискурсивних маркерів/заповнювачів.

Про наявність цих закономірностей свідчать певні маркери. Результати регресійного аналізу свідчать про те, що найбільший унесок у когезію текстів оригінальних творів здійснюють такі носії процедурної інформації, як каузальні маркери та заповнювачі/дискурсивні маркери. Найбільший унесок у когезію перекладних текстів здійснюють такі носії процедурної інформації, як прийменники та маркери неформального стилю. Якщо для перших це є природним, то для останніх це виявилось досить неочікуваним.

Дані регресійного аналізу стосовно незначущості каузальних маркерів у перекладному корпусі як незалежних предикторів когезії корпусу перекладених текстів свідчать, що, когнітивні процеси осмислення перекладачами текстів оригіналу були недостатніми. Каузальні маркери як природні мовні індикатори створення когерентного дискурсу виявилися в

перекладах на периферії. Натомість наявність значущих показників унеску в когезію прийменників свідчить про те, що тлумачі зосереджували свою увагу здебільшого на локальному рівні, – внутрішньопропозиційній зв'язності, тобто лише на рівні речення. Визначальність маркерів неформального стилю полягає у реалізації імпліцитної когезії. Усі окреслені вище чинники й створюють когнітивну асиметрію між українськими перекладами та неперекладами цією мовою.

Основні положення п'ятого розділу знайшли відображення у публікаціях [116; 118; 127; 131; 132; 134; 136; 609].

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Переклад художнього твору – складний психолінгвальний процес семіотичного перетворення перекладачем джерельного тексту в текст цільовою мовою. Наслідком цього процесу є породження когнітивно асиметричного *нового* тексту зі збереженою концептуальною інформацією, проте з різним ступенем деформованості синтактико-стилістичних і прагматичних рис першоджерела, що засвідчує емпіричне дослідження дослідницьких корпусів й обґрунтовують методи математичної статистики.

Головними причинами появи деформувальних тенденцій у перекладі слід вважати когнітивні, адже їхній характер пов'язаний зі способами перероблення перекладачем мовного матеріалу. Із погляду теорії релевантності, аби досягнути «оптимальної релевантності», автор (тексту оригіналу) уводить мовні сигнали-одиниці з процедурним значенням, що скеровують умовивідний процес перекладача в потрібне для автора річище, зменшуючи цим когнітивні зусилля й полегшуючи його завдання перекладача з пошуку інтендованого відправником способу обробки пропозицій. Ці носії процедурної інформації – активізатори когнітивних процесів, що не піддаються свідомій обробці, сприяють досягненню максимального когнітивного ефекту висловлень за мінімуму когнітивних зусиль з боку адресата, накладаючи морфо-синтаксичні обмеження на обробку ним висловлення.

Психолінгвальними закономірностями перекладу слід вважати наявні в цільовій мові інгерентні процесу перекладу й відсутні в мові першоджерела риси, кодовані мовними одиницями з процедурним значенням. До складу цих одиниць належать не лише сполучники, прийменники, частки, вигуки, а й продукти граматикизації – дискурсивні маркери (конектори), модальні слова, займенники. Оскільки породження й перероблення цих процедурних

одиниць триває автоматично, це виключає інтерференцію з боку системи мови рецептора.

Існують два способи перероблення вхідної інформації під час перекладу – керований процедурною пам'яттю імпліцитний (автоматичний) спосіб із залученням механізму імовірнісного прогнозування й паралельно-розподіленої обробки, та керований декларативною пам'яттю експліцитний (довільний) спосіб із залученням металінгвістичних і прагматичних знань на основі локально-послідовної обробки. Ці два способи співіснують і змінюють один одного, але не можуть застосовуватися одночасно. Процедурні одиниці сприяють залученню вертикальної (автоматичної) обробки, оскільки набір цих одиниць-сигналів способів обробки пропозицій скінченний і з досвідом зрілими перекладачами добре засвоєний.

У досвідчених перекладачів, які покладаються здебільшого на імпліцитний спосіб перероблення інформації, триває інтегрована координація процесів розуміння першотвору та породження цільової версії. Відтак вони здатні миттєво передбачати подальший хід подій у сприйманому тексті оригіналу й обрати відповідний спосіб обробки на основі відбитих у попередньому досвіді статистично частотніших і вагоміших нейронних зв'язків (конекцій). Натомість, перекладачі-студенти, через менший досвід, надають перевагу експліцитному (контрольованому), послідовному координуванню своїх когнітивних кроків із інтерпретації даних першотвору та породження цільової версії під час фази синтезу. Із часом, коли перекладацькі навички стають дедалі відпрацьованішими, відбувається поступовий перехід від застосування контрольованого (довільного) горизонтального механізму перероблення даних до превалювання автоматичного (недовільного).

Установлені на основі інтроспективного аналізу психолінгвальні закономірності в перекладі студентів мають прояв як сукупність спільних перекладацьких мовленнєво-мисленнєвих операцій, наслідком яких є

відтворення інваріанта перекладу. Зафіксовано, що при образному способі декодування на основі паралельно розподіленої обробки перекладачі-візуали висували порівняно з іншими більшу кількість перекладних версій речень, творчо трансформуючи синтаксичну структуру й лексику речення оригіналу. Натомість при локально послідовній обробці інформації аудіали та перекладачі-кінестетики переважно наслідували порядок поверхової синтаксичної структури, з обмеженими варіантами лексичних еквівалентів. Зміст висловлень, які передають події, легше декодують й відтворюють синтетики, оскільки в них домінує конкретно-образний спосіб репрезентації інформації. Висловлення, що містять високий рівень абстракції, предикатно-аргументні відношення, природно, краще перекладають перекладачі-аналітики, що підтвердилося під час інтроспективного аналізу. Спільною перекладацькою стратегією серед візуалів та кінестетиків виявилися майже в півтора рази частіші, порівняно з аудіалами, спроби конкретизації семантики абстрактних слів, натомість аудіали намагалися зберігати ступінь абстрактності в перекладі незмінним, зате пропонували більше синонімічних еквівалентів, тобто робили більше трансформацій лексичної заміни – диференціації значення, але без його конкретизації, що зіставляється з широким діапазоном еквівалентності. Кінестетики ж здійснювали такі спроби лише під час оперування з «тактильними» одиницями. Мала прояв тенденція вживання аудіалами більшої кількості сполучників і займенників, навіть якщо перші взагалі були відсутні в тексті-оригіналі.

Кейс-стаді поетичних та прозових перекладів засвідчило відхилення у сприйнятті перекладів залежно від їхніх фоносемантичних характеристик. Найадекватнішими оригіналу цільовими версіями, за відгукami інформантів, виявилися ті, що містили схожі з оригіналами фоносемантичні характеристики. У перекладі прозового твору на англійську зафіксовано прояви *нормалізації* на морфологічному рівні, *експліцитацію* та *імпліцитацію* та дераціоналізацію. На стилістичному – зменшення одиниць

неформального стилю сприяє *вирівнюванню*, збільшення частки прагматичних маркерів, заповнювачів, відсутніх в оригіналі, маркують *експліцитацію*. Ще однією *D*-закономірністю є *деноміналізація*, особливістю якої є трансформування аналітичного (абстрактного) стилю викладу інформації, завдяки високій питомій вазі номіналізаційних одиниць, у нарративний стиль, який характеризує динаміка подій. Це створює якісні зрушення в когнітивному розподілі інформації, що призводять до *когнітивної асиметрії*. Два згадані вище стилі суголосні когнітивним стилям – аналітичному й синтетичному.

Зіставлення двох цільових версій між собою в кейс-стаді демонструє прояв «ретрансляційної гіпотези» – наближення крайньої версії до першоджерела. Ця версія втратила «фактор перекладача», адаптуючись за показниками мовних одиниць – носіїв процедурної інформації до першотвору. Тому умова авторедагованого перекладу активізує механізм адаптації до оригінального твору, що сприяє адекватності перекладу.

Психолінгвістичний аналіз паралельного корпусу свідчить про те, що в перекладах систематично мають прояв *D*-закономірності як деформації, що призводять до когнітивної асиметрії в перекладах, на морфологічному, синтаксичному й стилістичному. На морфологічному рівні відбувається *ускладнення* через значуще збільшення коефіцієнта лексичної варіативності; *нормалізація* через зменшення питомої ваги займенників в українському корпусі. На стилістичному рівні відбувається *спрощення* через зменшену середню довжину речення; через частотніше послугування маркерами неформального стилю, вигуками, частками й дискурсивними маркерами – *вирівнювання* й *експліцитація*. На синтаксичному рівні зниження показників прийменників свідчить про *імпліцитацію*; *дераціоналізація* має місце через зниження ступеня логічної зв'язності (когезії) в тексті, статистично значуще збільшення питомої ваги сполучників свідчить про *експліцитацію* синтаксичних зв'язків. Надмірна представленість каузальних маркерів,

заперечних конструкцій та маркерів контрасту має ефектом *ускладнення* – вищу когнітивну складність цільових версій.

Зіставлення показників професійних та студентських перекладів засвідчило, що оскільки в студентів – менший ризик (через не значний, порівняно з професіоналами, ступінь «відповідальності» за наслідки своєї роботи), то процеси когнітивного осмислення подій у них менш глибокі, наслідком чого є менша когнітивна складність цільової версії. Якщо для професійних тлумачів характерна експліцитація тематичної мережі, то для студентів схильність, навпаки, до імпліцитації свідчить про гірше координування й керування ними тематичними сегментами тексту. Як зазначали вище, із погляду теорії релевантності, ці процеси в них менш інтегровані, ніж у досвідчених тлумачів.

Отже загалом простежено спільні перекладні *Д*-закономірності в обох групах перекладачів, за винятком експліцитації/ імпліцитації, спрощення/ускладнення. Цільові версії студентів характеризує когнітивна спрощеність, що, в свою чергу, призводить до деформації когнітивної структури першоджерела й трансформації у наративний стиль викладу інформації. Натомість, у професійних перекладачів превалює зворотна тенденція до когнітивної ускладненості.

Здійснене дослідження *Ц*-закономірностей на основі зіставного українського корпусу оригінальних та перекладних художніх творів засвідчило наявність деформувальних ознак «третього коду» в мові перекладених творів. Перекладний корпус вирізняє нетиповість та відхилення від психолінгвальних показників українського корпусу оригінальних художніх творів – носіїв української. Простежено статистично значущі *Ц*-закономірності спрощення й експліцитації на морфологічному рівні; вирівнювання, імпліцитації, нормалізації та спрощення на стилістичному рівні; імпліцитації, ускладнення й дераціоналізації на синтаксичному рівні. Спрощення виявляється в нижчому коефіцієнті

лексичного розмаїття в перекладному корпусі, що пояснюється меншою кількістю різних слів, вищою стереотипізованістю мови перекладу, схильністю перекладача вибирати найчастотніші в цільовій мові відповідники.

Усі окреслені вище чинники й створюють когнітивну асиметрію між українськими перекладами та неперекладами цією мовою. Наявність в українських перекладних художніх творах Ц-закономірностей створює загрозу природності звучання й автентичності української мови, адже коло читачів зарубіжної художньої літератури в українській версії щороку збільшується.

Імпліцитація як емпірично встановлена провідна психолінгвальна Ц-закономірність перекладу вказує на порушення базової категорії тексту – зв'язності. Виявлена в результаті регресійного аналізу корпусу українських перекладів статистична незначущість маркерів каузальних зв'язків як природних предикторів когезії свідчить про недостатню глибину перекладацької когнітивної обробки, осмислення перекладачами описуваних у тексті фактів та подій під час інтерпретації й породження цільових версій. Як наслідок, сполучники причиново-наслідкових зв'язків і дискурсивні маркери семантичного зв'язку між реченнями/ пропозиціями виявляються в перекладах на периферії, що й призводить до імпліцитації. Значущість показників прийменників як предикторів когезії свідчить про частіше фокусування під час перекладу на внутрішньопрпозиційному рівні, тобто в межах речення. Визначальність маркерів неформального стилю полягає у реалізації імпліцитної когезії перекладного корпусу.

Викладені дані, без сумніву, не вичерпують усіх аспектів досліджуваного об'єкта. Дослідження є ще одним внеском до прикладного перекладознавства та психолінгвістики, окреслюючи можливі «зони перетину» цих галузей науки. Перспективним видається подальше дослідження Д- і Ц-закономірностей на основі ширших паралельних та

зіставних корпусів художніх творів, на матеріалі поетичних творів, інших малодосліджених мовних пар та текстових жанрів. Водночас така праця, сподіваємося, принесе користь майбутнім і теперішнім перекладачам в аспекті уникнення небажаних стратегій та застережень під час їхньої роботи над перекладами художніх творів, які повинні відповідати етичності перекладу й бути адекватними оригіналу, маючи природне звучання мовою-рецептором. Не менш привабливим постає аспект вивчення проявів конкретних перекладних закономірностей у контексті ступеня психотипової сумісності автора художнього твору та його перекладача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авакян А. А. Механизмы и стратегии понимания и перевода иноязычного текста (на материале анализа вариантов перевода научно-популярного текста на английском языке) : автореф. дисс... д-ра филол. наук : 10.02.19. Уфа, 2008. 32 с.
2. Агафонов А. Когнитивная психомеханика сознания, или как сознание неосознанно принимает решение об осознании. 2-е изд, испр. и доп. Самара : ИД «Бахрах-М», 2007. 336 с.
3. Айзенк Г. Новые тесты IQ / пер. К. Савельев. Москва : Эксмо, 2005. 192 с.
4. Алдер Г. НЛП в действии. СПб. : Питер, 2002. 192 с.
5. Алексеева И. С. Основы теории перевода. СПб. : Инт иностр. языков, 1998. 140 с.
6. Алексеева И. С. Профессиональный тренинг переводчика. СПб. : Союз, 2001. 288 с.
7. Андерсон Дж. Когнитивная психология. СПб. : Питер, 2002. 496 с.
8. Андриевская В. В. Особенности словесных ассоциаций как фактор построения предложения. *Исследования языка и речи*. Москва : [б. и.], 1971. С. 111–116.
9. Андрієнко Т. П. Стратегії і тактики перекладу: когнітивно-дискурсивний аспект (на матеріалі художнього перекладу з англійської мови на українську): монографія. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2016. 340 с.
10. Артемов В. А. Конспект вводных лекций по курсу «Психология перевода». Москва : МГПИИЯ имени М. Тореза, 1969. 279 с.
11. Артемьева Е. Ю. Основы психологии субъективной семантики. Москва : Смысл, 1999. 352 с.
12. Асмолов А. Г. По ту сторону сознания: методологические проблемы неклассической психологии. Москва : Смысл, 2002. 480 с.

13. Ахутина Т. В. Модель порождения речи Леонтьева–Рябовой: 1967–2005. *Психология, лингвистика и междисциплинарные связи : сб. науч. работ к 70-летию А. А. Леонтьева* / под ред. Т. В. Ахутиной, Д. А. Леонтьева. Москва : Смысл, 2008. С. 79–104.
14. Бакиров А. НЛП : Роли, которые играют люди. Москва : Питер, 2002. 160 с.
15. Балабан О. О. До проблеми мовних універсалій у сучасній лінгвістиці. *Наук. вісн. кафедри ЮНЕСКО КДЛУ. Сер. : Філологія. Педагогіка. Психологія*. Вип. 3А. Київ : Вид. центр КДЛУ, 2000. С. 306–310.
16. Барт Р. Избранные работы: Семиотика: Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косикова. Москва : Прогресс, 1989. 616 с.
17. Бархударов Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода. Москва : Междунар. отношения, 1975. 240 с.
18. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. Москва : Искусство, 1979. 423 с.
19. Безугла Л. Р. Три этапа развития лингвопрагматики: от речевого акта к дискурсу. *Дискурс и стиль: теоретические и прикладные аспекты* : [кол. монография] / под ред. Г.Я. Солганика, Н.И. Клушиной, Н.В. Смирновой. Москва : Флинта, Наука, 2014. С. 81–93.
20. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации : монография. Киев : Изд-во Киев. нац. ун-та им. Т. Шевченко, 1997. 300 с.
21. Беляев Б. В. Психологический анализ процесса языкового перевода. *Иностр. яз. в высш. шк.* Вып. II. Москва : Росвузиздат, 1963. С. 160–173.
22. Беляев Б. В. Очерки по психологии обучения иностранным языкам. Москва : Просвещение, 1965. С. 149–161.
23. Белянин В. П. Психолингвистические аспекты художественного текста. Москва : МГУ, 1988. 120 с.
24. Белянин В. П. Основы психолингвистической диагностики. Модели мира в литературе : монография. Москва : Тривола, 2000. 248 с.

25. Белянин В. П. Введение в психолингвистику. Москва : ЧеРо, 2001. 128 с.
26. Белянин В. П. Психолингвистика. Москва : Флинта, 2008. 232 с.
27. Бєляков О. О. Логіка алогічного: особливості читацького сприйняття роману Дж. Джойса «Тризна за Фінеганом». *Філологічні студії*. Луцьк : Волин. акад. дім, 2004. № 2. С. 12–21.
28. Бенедиктов Б. А. Психология овладения иностранным языком. Минск: Вышэйшая школа, 1974. 336 с.
29. Бернштейн Н. А. Физиология движений и активность. Москва : Наука, 1990. 492 с.
30. Біскуб І. П. (а) Категорії та категоризація. Філософія, суспільство, мова: монографія / За ред. І. П. Біскуб, А. Л. Данильчук, Л. Л. Макарук. Луцьк : Вежа-Друк, 2018а. С. 8-33.
31. Біскуб І. П. (б) Моделювання як ізоморфна наукова теорія. Філософія, суспільство, мова: монографія / За ред. І. П. Біскуб, А. Л. Данильчук, Л. Л. Макарук. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. С. 34-82..
32. Біскуб І. П., Волошинович Н. В. Корпусні методи дослідження мовного матеріалу. *Філологічні студії*. 2004. № 4(28). С.30-37.
33. Богоявленская Ю. В. Сопоставительный объектно-ориентированный корпус: определение понятия и принципы формирования. *Многоязычие в образовательном пространстве*. 2017. № 9. С. 8-19.
34. Бодуэн де Куртене И. А. Избранные труды по общему языкознанию. Т. 1. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. 385 с.
35. Брудный А. А. Понимание как философско-психологическая проблема. *Вопр. философии*. 1975. № 10. С. 109–117.
36. Бублейник Л. В. Особливості художнього мовлення. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2000. 177 с.
37. Бублейник Л. В. Проблематика художнього перекладу: семантико-стилістичні аспекти. Луцьк : ВІЕМ, 2009. 68 с.

38. Букреева Л. Л., Береснев С. Д. Об адекватности художественного образа в оригинале и переводе. *Филологические науки*. 1986. № 2. С. 60–65.
39. Булатецкая Л. И. Топикальность и ее реализация в тексте (на материале английского языка) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Киев, 1985. 202 с.
40. Булатецька Л. І. Теорія і теоретизація у лінгвістиці. Вінниця : Нова кн., 2004. 176 с.
41. Ваард, Я. де, Найда Ю. На новых языках заговорят (Функциональная эквивалентность в библейских переводах) / ред. пер. с англ. А. А. Алексеев. СПб. : Рос. библ. о-во, 1998. 271 с.
42. Васильев С. А. Философский анализ гипотезы лингвистической относительности. Киев : Наук. думка, 1974. 135 с.
43. Вежбицка А. Метатекст в тексте. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8. Лингвистика текста*. Москва : Прогресс, 1978. С. 402–421.
44. Виттгенштейн Л. Философские исследования. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 14*. Москва : [б.и.], 1985. С. 79–128.
45. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. Москва : Междунар. отношения, 1980. 352 с.
46. Воробьева О. П. Текстовые категории и фактор адресата. Киев : Вища шк., 1993. 200 с.
47. Вундт В. Психология душевных волнений. Психология эмоции: Тексты. Москва : [б. и.], 2008. 95 с.
48. Выготский Л. С. (а) Мышление и речь. Москва : Лабиринт, 2001. 368 с.
49. Выготский Л. С. (б) Анализ эстетической реакции: Психология искусства. Москва : Лабиринт, 2001. 480 с.
50. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981. 138 с.
51. Гарбовский Н.К. Теория перевода. Москва : Изд.-во МГУ, 2007. 542 с.

52. Герман И. А. Психолингвистические основания модели перевода. Вестн. КрасГУ. *Речевое общение (Теоретические и прикладные аспекты речевого общения)*. 1998. Вып. 7 (7). С. 43–47.
53. Горелов И. Н. Становление функционального базиса речи в онтогенезе. Становление детской речи. Саратов : [б. и.], 1996. Вып. 3. С. 3–5.
54. Горелов И. Н. Избранные труды по психолингвистике. Москва : Лабиринт, 2003. 320 с.
55. Горелов И. Н., Седов К. Ф. Основы психолингвистики. 3-е изд. перераб. и доп. Москва : Лабиринт, 2001. 304 с.
56. Горошко О., Полякова Т. Освіта 2.0: психолінгвістичний аналіз. *Psycholinguistics*. 2019. Вип. 26, № 2. С. 27-45.
57. Грайс Г. П. Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика*. Москва : Прогресс, 1985. С. 217–237.
58. Григорій Кочур і український переклад : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ–Ірпінь, 27–29 жовт. 2003 р.) / редкол. : О. Чередниченко (голова), Р. Зорівчак, Л. Коломієць, А. Кочур. Київ ; Ірпінь : Перун, 2004. 280 с.
59. Григорій Кочур і художній переклад: життєвими та творчими стежками майстра [Текст] / упоряд. Л. Коломієць. Черкаси : Брама-Україна, 2008. 124 с.
60. Гринберг Дж., Осгуд Ч., Дженкинс Дж. Меморандум о языковых универсалиях. *Новое в лингвистике. Вып. 5 : Языковые универсалии*. Москва : Прогресс, 1970. С. 31–44.
61. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию. Москва : Прогресс, 1984. 396 с.
62. Гухман М. М. Лингвистические универсалии и типологические исследования. *Вопросы языкознания*. 1973. №4. С.3-15.

63. Гудманян А. Г. Чужомовна пропріальна лексика у фонографічній системі української мови. Кн.1: Теоретичні аспекти. Ужгород : Ліра, 1999. 486 с.
64. Гэсс С., Ард Дж. Овладение вторым языком и онтология языковых универсалий. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. XXV. Контрастивная лингвистика*. Москва : Прогресс, 1989. С. 386-409.
65. Дарчук Н. П. Комп'ютерна лінгвістика (автоматичне опрацювання тексту). Київ : Вид.-полігр. центр «Київ. ун-т», 2008. 351 с.
66. Дегтерева Т. А. Формы проявления семасиологических законов. Законы семантического развития в языке. Москва : [б. и.], 1961. С. 3–22
67. Дейк Т. А., ван. Вопросы прагматики текста. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 8 : Лингвистика текста*. Москва : Прогресс, 1978. С. 259–336.
68. Дейк Т., ван, Кинч В. Стратегии понимания связного текста. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка*. Москва : Прогресс, 1988. С. 153–211.
69. Дейк Т., ван. Язык. Познание. Коммуникация. Москва : Прогресс, 1989. 312 с.
70. Демецька В. В. Теорія адаптації: крос-культурні та перекладознавчі проблеми : монографія. Херсон : МЧП «Норд», 2006. 378 с.
71. Демецька В. В. Адаптивна модель перекладу в психолінгвістичному вимірі. *Psycholinguistics*. 2019. Т. 26, № 2. С. 70–90
72. Демьянков В. З. «Теория речевых актов» в контексте современной зарубежной лингвистической литературы (обзор направлений). *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 17 : Теория речевых актов*. Москва : Прогресс, 1986. С. 223–234.
73. Демьянков В. З. Когнитивная лингвистика как разновидность интерпретирующего подхода. *Вопросы языкознания*. 1994. № 4. С.17-33
74. Деррида Ж. Позитиві. Київ: Софія, 1996. 102 с.

75. Джонсон-Лэрд Ф. Процедурная семантика и психология значения. *Новое в зарубежной лингвистике*. Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка. Москва : Прогресс, 1988. С. 234–257.
76. Дзера О. Біблійна інтертекстуальність і переклад: англо-український контекст: монографія. Львів: Вид-во Львів. ун-ту ім. І. Франка, 2017. 490 с.
77. Донец П. Н. Теория межкультурной коммуникации: специфика культурных смыслов и языковых форм : автореф. дисс. ...д-ра филол. наук : 10.02.19. Волгоград, 2004. 39 с.
78. Дорофеева М. С. Універсалії перекладу в контексті синергетики. Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика : Зб. наукових праць. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. Вип. 33. С. 111-125.
79. Дорофеева М. С. Синергетика перекладу спеціальних текстів (німецько-український напрям) : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2017. 520 с.
80. Дружинин В. Н. Психология общих способностей. СПб. : Питер, 2002. 368 с.
81. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / пер. з англ. М. Гірняк. Львів : Літопис, 2004. 384 с.
82. Євтушенко Н. І. Контрастивний та зіставний аспекти досліджень у сучасній лінгвістичній науці. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу Києво-Могилянська академія. Сер.: Філологія. Мовознавство*. Вип. 209, № 221. Р. 24-28.
83. Жаботинская С. А. Частеречная семантика: категориальные архетипы. *Вісн. Черкас. ун-ту. Сер. : Філол. науки*. 1998. Вип. 7. С. 3–14.
84. Жаботинская С. А. Модели репрезентации знаний в контексте различных школ когнитивной лингвистики: интегративный подход. *Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. Сер. : Романо-герман. філологія*. 2009. № 848. С. 3–10.

85. Жаботинська С. А. Мовні знаки як конструкти. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2012. Вип. 630-631. С. 213-222.
86. Жинкин Н. И. Семиотические проблемы коммуникации животных и человека. *Теоретические и экспериментальные исследования в области структурной и прикладной лингвистики*. 1973. С. 60–76.
87. Жинкин Н. И. Речь как проводник информации. Москва : Наука, 1982. 157 с.
88. Жинкин Н. И. Язык. Речь. Творчество: Исследования по семиотике, психолінгвістическому, поезії. Москва : Лабиринт, 1998. 366 с.
89. Жуйкова М. В. Генеза образної предикації в етнолінгвістичному аспекті. дис.... д-ра філол. наук : 10.02.01; 10.02.02. Київ, 2009. 469 с.
90. Журавлев А. П. Фонетическое значение. Ленинград : ЛГУ, 1974. 160 с.
91. Журавлев А. П. Звук и смысл. Москва : Просвещение, 1991. 160 с.
92. Залевская А. А. Введение в психолінгвістическую. Москва : Рос. гос. гуманит. ун-т, 2000. 382 с.
93. Залевская А. А. Одна из актуальных проблем современной психолінгвістической. Психология, лингвистика и междисциплинарные связи : сб. науч. работ к 70-летию А. А. Леонтьева / под ред. Т. В. Ахутиной, Д. А. Леонтьева. Москва : Смысл, 2008. С. 79–104.
94. Засєкін С. В. Дискурсивні маркери когерентності англійського діалогічного тексту: когнітивний та прагматичний аспекти : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Київ, 2001. 20 с.
95. Засєкін С. В. Психоенергетика інтерпретації і перекладу. *Філологічні студії*. 2002. № 2. С. 64-70.
96. Засєкін С. В. Психосемантичний підхід до перекладу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2003. Вип. 609. С. 25-30.
97. Засєкін С. В. Переклад у контексті психолінгвістической. *Філологічні студії*. 2004. № 1. С. 34-41.

98. Засекін С. В. Творець чи імітатор? Психосеміотичні проблеми перекладу. *Філологічні студії*. 2005. № 3-4. С. 285-294.
99. Засекін С. В. Імовірність чи закономірність? Про психолінгвістичні універсалії в перекладі. *Вісник Сумського державного університету*. 2006. Т. 2, № 11(95). С. 110-117.
100. Засекін С. В. Емпіричне вивчення психолінгвістичних універсалій у перекладі. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Серія Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія*. 2007. Вип. 12. С. 280-284.
101. Засекін С. В. Психолінгвістичні підходи до дослідження перекладу. *Філологічні студії*. 2007. № 1-2. С. 133-140.
102. Засекін С. В. Психолінгвістичні закономірності сприйняття тексту перекладачем. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологія*. 2008. Вип. 4. С. 300-304.
103. Засекін С. В. Психолінгвістичні аспекти художнього перекладу. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Серія Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія*. 2008. Вип. 15. С. 155-157.
104. Засекін С. В. Нейролінгвістичні закономірності мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки*. 2009. Вип. 6. С. 390-394.
105. Засекін С. В. Психолінгвістика перекладацьких універсалій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2009. № 848. С. 205-210.
106. Засекін С. В. Художній текст, читач і перекладач: психолінгвістичний вимір взаємодії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство*. 2009. Вип. 16. С. 44-48.

107. Засекін С. В. Психолінгвістика перекладацьких універсалій. // Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу: матеріали V Всеукраїнської наук. конф, 10–11 квіт. 2009 р., Харків, 2009. С. 60-61.

108. Засекін С. В. Психолінгвістичні аспекти моделювання художнього перекладу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки*. 2010. Вип. 22, Т. 1. С. 163-166.

109. Засекін С. В. Провідні нейропсихолінгвістичні концепції мовленнєвої організації мозку перекладача. *Psycholinguistics*. 2010. Вип. 6. С. 87-93.

110. Засекін С. В. Психолінгвістичні аспекти перекладу художнього тексту. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2010. Вип. 30. С. 134-137.

111. Засекін С. В. Художественный перевод как объект психолінгвістики. *Языковое бытие человека и этноса: когнитивный и психолінгвістический аспекты: Мат-лы междунар. школы-семинара (VI Березинские чтения)*. Вып. 17. 2010. С. 50-58.

112. Засекін С. В. Нейролінгвістика сьогодення: теорія і практика. *Людина. Комп'ютер. Комунікація. Зб. наук. праць*. 2010. С. 257-259.

113. Засекін С. В. Психолінгвістична модель перекладу художнього тексту. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство)*. 2011. Вип. 95 (1). С. 396-401.

114. Засекін С. В. Універсальні стратегії перекладу художнього тексту: досвід емпіричного психолінгвістичного дослідження. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2011. № 4, Ч. 2. С. 254-261.

115. Засекін С. В. Когнітивно-дискурсивні S-універсалії перекладу художнього тексту: досвід емпіричного психолінгвістичного дослідження. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство*. 2012. Вип. 22. С. 119-123.

116. Засекін С. В. Психолінгвістичні універсалії перекладу художнього тексту : монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 275 с.
117. Засекін С. В. Психолінгвістика–перекладознавство: політика партнерства. *Psycholinguistics*. 2012. Вип. 9. С. 178-184.
118. Засекін С. В. Перекладацькі S- і T-універсалії: психолінгвістична перспектива. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство*. 2013. Вип. 17. С. 139-143.
119. Засекін С. В. Вплив когнітивного стилю та провідного каналу сприйняття інформації на перекладацькі рішення. *Мовні і концептуальні картини світу*. Вип. 43, Ч. 2. 2013. С. 70-77.
120. Засекин С. В. Психолінгвістическая динаміка переводов в контексте «ретрансляційної гіпотези». *Язык и социальная динамика. сб. науч. тр.* 2013. С. 372-380.
121. Засекін С. В. Динаміка художнього перекладу в контексті «гіпотези новотлумачення». *Актуальні питання іноземної філології*. 2015. №. 2. С. 71-77.
122. Засекин С. В. Социопсихолінгвістические універсалії художественного перевода: корпусний поход. *Science and Education a New Dimension : Philology*. 2013. Vol. I (3), Issue 13. P. 57-61.
123. Засекин С. В. Язык в зеркале перевода: психолінгвістическое исследование переводческих универсалий. *Язык, речь, личность в зеркале психолінгвістики* : Колл. монографія / под ред. Л. В. Засекиной, С. В. Засекина. Луцк: Вэжа-Друк, 2014. С. 25-52.
124. Засекін С. В. Психолінгвальні прояви «ретрансляційної гіпотези» // Психолінгвістика в сучасному світі – 2016 : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 жовт. 2016 р., Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 39
125. Засекін С. В. Підходи до перекладу в контексті теорії мовленнєвої діяльності. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 24, № 2. С. 63-77.

126. Засекін С.В. Дослідження когнітивних і психолінгвальних рис перекладних закономірностей. *Psycholinguistics*. 2019. Вип. 26, № 2. С. 114-134.
127. Засекін С. В. Психолінгвістична комп'ютерна діагностика перекладу: перспективи та обмеження // Переклад і мова: компаративні студії : мат-ли І міжнар. наук. конференції, 27–28 берез. 2019 р., Київ, 2019. С.63-65.
128. Засекін С. В. Психолінгвальні аспекти інтерпретації дискурсивних маркерів // Переяславська мовознавча толока : І міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 вер. 2019 р. : тези доп. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 151-153.
129. Засекін С. В., Засекіна Л. В. Когнітивний стиль перекладача. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія Філологічна*. 2002. Вип. 2. С. 112-119.
130. Засекін С. В., Засекіна Л. В. Сучасні напрями та перспективи розвитку психолінгвістики. *Філологічні студії*. 2004. № 4. С. 440-444.
131. Засекін С. В., Колесникова І. М. У пошуках перекладацьких універсалій: корпусний підхід до експліцитації. // Психолінгвістика в сучасному світі – 2015 : матеріали Х міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 жовт. 2015 р., Переяслав-Хмельницький, 2015. С. 29.
132. Засекін С. В., Колесникова І. М. У пошуках перекладацьких універсалій: корпусний підхід до експліцитації. *Psycholinguistics*. 2016. Вип. 19, № 1-2. С. 36-46.
133. Засекін С., Засекіна Д. Гендерна когнітивна та поведінкова асиметрія в перекладі. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2016. Vo3. 2. P. 121-131.
134. Засекін С. В., Колесникова І. М. Перекладати просто: симпліфікація як перекладацька універсалія. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. 2017. Вип. 34. С. 98-103.
135. Засекін С. В., Іскра І. В. Способи відтворення мови ельфів у перекладах трилогії Дж. Р. Р. Толкіна «Володар пернів». *Актуальні питання іноземної філології*. 2017. № 7. С. 63-66.

136. Засекін С. В., Безуглова Н., Гапон А., Матюшенко В., Подольська О., Зубчук Д. Психолінгвальні аспекти перекладу словника LIWC. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2018. Vol. 5, No 1. P. 121-131.

137. Засекін С. В., Розенгарт Ю. В. Психолінгвістичні комп'ютерні інструменти лінгвістичного та перекладознавчого аналізу дискурсу. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 23, № 2. С. 94-106.

138. Засекіна Л. В. Структурно-функціональна організація інтелекту : монографія. Острог : Нац. ун-т «Острозька академія», 2005. 370 с.

139. Зимняя И. А. Смысловое восприятие речевого сообщения. Смысловое восприятие речевого сообщения (в условиях массовой коммуникации) / под ред. Т. М. Дридзе, А. А. Леонтьева. Москва : Наука, 1976. С. 5–33.

140. Зорівчак Р. П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія. Львів : Вид-во при ЛДУ ім. І. Франка «Вища шк.», 1983. 176 с.

141. Зорівчак Р. П. Реалія і переклад. Львів : Вид-во при ЛДУ ім. І. Франка, 1989. 216 с.

142. Зорівчак Р. П. Концепція вишколу перекладачів в Україні у двадцять першому столітті. *Філологічні студії*. 2004. № 4. С. 467–477.

143. Зорівчак Р. П. Поема-казка «Лис Микита» І. Франка в англomовному світі. *Філологічні студії*. 2004. № 1. С. 41–49.

144. Зорівчак Р. П. Боліти болем слова нашого... Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 296 с.

145. Иванов В. В. Современные проблемы типологии (К новым работам по американским индейским языкам бассейна Амазонки). *Вопросы языкознания*. 1988. № 1. С.118-131.

146. Іваницька М. Особистість перекладача в українсько-німецьких літературних взаєминах : монографія. Чернівці : Книги ХХІ, 2015. 604 с.

147. Казарин В. П. Вера, язык, слово: Филологическая публицистика, публицистика филолога: Заметки крымчанина. 4-е изд., доп. и дораб. Симферополь : Крым. арх., 2001. 94 с.

148. Казарин В. П. Глобализация и проблема сохранения языкового многообразия современного мира. Симферополь : Крым. арх., 2003. 18 с.
149. Каліщук Д. М. Концептуальні стилі англomовних політиків (на матеріалі політичного дискурсу президентів Дж. Буша мол., Б. Обама) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Запоріжжя, 2017. 20 с.
150. Калмикова Л. О. Мовленнєва діяльність як проблема психолінгвістики. *Психолінгвістика*. Вип. 2. Переяслав-Хмельницький : Переяслав-Хмельниц. ДПУ ім. Г. Сковороди, 2008. С. 103–112.
151. Кальниченко О. А., Подміногін В. О. Трактат Фрідріха Шлейермахера «Про різні методи перекладу» та його значення для сучасного перекладознавства. *Вчені зап. Харк. гуманіт. ін-ту «Народ. укр. акад.»*. Т. VIII. Харків : Око, 2002. С. 503–523.
152. Карасик В. И. Социальный статус человека в лингвистическом аспекте. «Я», «Субъект», «Индивид» в парадигмах современного языкознания. Москва : ИЯ РАН, 1992. С. 47–74.
153. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Москва : Гнозис, 2004. 390 с.
154. Карпов И. В. Психологическая характеристика процесса понимания и перевода учащимися иностранных текстов. *Теория и методика учебного перевода* / под ред. К. А. Ганшиной и И. В. Карпова. Москва : Изд-во АНН РСФСР, 1950. С. 68–83.
155. Касевич В.Б. Когнитивная лингвистика. В поисках идентичности. Москва : Языки славянской культуры, 2013. 192 с.
156. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление. Ленинград : Наука, 1972. 213 с.
157. Киреева З. А. Развитие сознания, детерминированное временем : монография. Одесса : ВМВ, 2010. 380 с.
158. Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения. Київ : УМКВО, 1989. 103 с.

159. Кияк Т. Р. Загальні особливості науково-технічного перекладу. *Філологічні студії*. 2004. № 1. С. 156–159.
160. Кійко Ю. Є. Фрактальне моделювання інваріантно-варіантної структури медіатекстів у німецькій та українській мовах : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.17 ; 10.02.21. Київ, 2017. 39 с.
161. Клакхон К. Зеркало для человека. Введение в антопологию. СПб : Евразия, 1998. 352 с.
162. Клюканов И. Э. Переводческие универсалии и их психолінгвістический смисл. Переводоведение и культурология: цели, методы, результаты. Москва : Изд-во Академии Наук СССР, 1987. С. 19 – 27.
163. Клюканов И. Э. Динамика межкультурного общения : системно-семиотическое исследование. Тверь : ТГУ, 1998. 99 с.
164. Клюканов И. Э. Семиоперевод и маркированность межкультурного общения. Язык. Сознание. Коммуникация. Москва : Диалог-МГУ, 2000. С. 30–39.
165. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. Одеса : Астропринт, 2001. 344 с.
166. Когнитивная психология / под ред. В. Н. Дружинина, Д. В. Ушакова. Москва : ПЕР СЭ, 2002. 480 с.
167. Коломієць Л. В. Концептуально-методологічні засади сучасного українського поетичного перекладу (на матеріалі перекладів з англійської, ірландської та американської поезії) : монографія. Київ : ВПЦ «Київ. ун-т», 2004. 522 с.
168. Коломієць Л. В. Тенденції розвитку поетичного перекладу. *Вісн. Сум. держ. ун-ту. Сер. : Філол. науки*. 2006. № 11 (95). С. 162–168.
169. Комиссаров В. Н. Теория перевода. Москва : Высш. шк., 1990. 253 с.
170. Комиссаров В. Н. Общая теория перевода. Москва : ЧеРо, Юрайт, 2000. 136 с.
171. Комиссаров В. Н. Современное переводоведение. Москва : ЭТС, 2002. 424 с.
172. Коптилов В. В. Этапы работы переводчика. Вопросы теории художественного перевода : сб. ст. Москва : Худож. лит., 1971. С. 148–166.

173. Коптілов В. В. Актуальні питання українського художнього перекладу. Київ : Вид-во Київ. ун-ту, 1971. 131 с.
174. Коптілов В. В. Першотвір і переклад: роздуми і спостереження. Київ : Дніпро, 1972. 216 с.
175. Коптілов В. В. Теорія і практика перекладу. Київ : Юніверс, 2003. 280 с.
176. Корольова А. В. Процеси концептуалізації і категоризації як результати пізнавальної і класифікаційної діяльності людської свідомості і мислення. *Мовна система як результат відображення процесів концептуалізації і категоризації навколишнього світу* : монографія / [за ред. А. В. Корольової]. Київ : Гілея, 2012. С. 7-17.
177. Корунець І. В. Вступ до перекладознавства. Вінниця : Нова кн., 2008. 512 с.
178. Косилова М. Ф. Издержки экономной стратегии мозга. *Вопр. психологии*. 1990. № 2. С. 110–116.
179. Кочерган М. П. До питання про безеквівалентну лексику і лакуни та способи їх компенсації. *Проблеми зіставної семантики* : зб. ст. Міжнар. наук. конф. з проблем зіст. семантики / відп. ред. М. П. Кочерган. К. : [б. в.], 1999. С. 42–45.
180. Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. Київ : Академія, 2006. 424 с.
181. Красильникова В. Г. Психолінгвістический анализ семантических трансформаций при переводе и литературном пересказе художественного текста : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 1998. 20 с.
182. Краснопева Е. С. О месте понятия «переводческие универсалии» в исследовании переводного дискурса. *Вестник Челябинского государственного университета. Филологические науки*. 2015. № 27(382). Вып. 98. С. 108-113.
183. Крилова-Грек Ю. М. Психологічний аналіз тексту з урахуванням особливостей семантичних одиниць мови. *Наук. зап. Ін-ту психології ім.*

Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. Київ : [б. в.], 2006. Вип. 29. С. 7–15.

184. Крилова-Грек Ю. М. Психолінгвістичні особливості перекладу семантичних одиниць іншомовних текстів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2007. 19 с.

185. Крупнов В. Н. В творческой лаборатории переводчика. Москва : Междунар. отношения, 1976. 190 с.

186. Крупнов В. Н. Лексикографические аспекты перевода : учеб. пособие для ин-тов и ф-тов иностр. яз. Москва : Высш. шк., 1987. 192 с.

187. Крылов А. А., Маничев С. А. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии. СПб. : Питер, 2000. 560 с.

188. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности. Москва : Наука, 1986. 159 с.

189. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира / Рос. акад. наук. Ин-т языкознания. Москва : Языки славян. культуры, 2004. 560 с. (Сер. : Язык. Семиотика. Культура).

190. Кудрявцева Н. Гіпотеза лінгвістичної відносності: за і проти. *Наук. зап. КДПУ ім. В. Винниченка. Сер. : Філол. науки (мовознавство)*. 2011. Вип. 95 (1). С. 69–75.

191. Кудрявцева Н. С. Лінгвістична відносність філософських термінів та їх перекладних еквівалентів : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.15, 10.02.16. Київ, 2018. 40 с.

192. Кундзіч О. Л. Слово і образ. Київ : Рад. письм., 1966. 234 с.

193. Куниловская М. Переводческие универсалии как центральное направление корпусного переводоведения : материалы рег. конф. «Проблемы перевода региональных авторов, в том числе представителей коренных малочисленных народов Севера Западной Сибири, на иностранные языки»

(г. Ханты-Мансийск, 18 нояб., г. Тюмень, 18 дек. 2015 г.). Екатеринбург : Баско, 2015. С. 13-19.

194. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця : Нова кн., 2004. 272 с.

195. Кушнір О., Брик О., Дзіковський В., Іваніцький В., Катеринчук І., Кісь Я. Статистичний розподіл і флуктуації довжин речень в українських, російських і англійських корпусах. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформаційні системи та мережі.* 2016. № 854. С. 228–239.

196. Лавриненко О. Л. Структурно-функціональні особливості мовної особистості студентів : автореф. дис.... канд.. психол. наук : 19.00.01. Луцьк, 2011. 19 с.

197. Латышев Л. К. Технология перевода. Москва : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. 280 с.

198. Латышев Л. К., Провоторов В. И. Структура и содержание подготовки переводчиков в языковом вузе. 2-е изд., стереотип. Москва : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2001. 136 с.

199. Левин Ю. И. О некоторых чертах плана содержания в поэтических текстах. Структурная типология языков. Москва : Наука, 1966. С.199–215.

200. Левицкий А. Э. Функциональные подходы к классификации единиц современного английского языка : монография. Киев : АСА, 1998. 362 с.

201. Левицкий В. В. Фоносемантическая мотивированность слова.

Вопр. языкознания. 1994. № 1. С. 26–37.

202. Левицкий В. В. Семасиология. Винница : Нова кн., 2006. 512 с.

203. Левицкий В. В. Фонетична мотивованість слова. *Мовознавство.* 1974. № 1. С. 15–27.

204. Леонтьев А. А. Язык, речь, речевая деятельность. Москва : Просвещение, 1969. 214 с.

205. Леонтьев А. А. Психолингвистический аспект языкового значения. Принципы и методы семантических исследований. Москва : Наука, 1976. С. 46–73.

206. Леонтьев А. А. Надгробное слово «чистой» лингвистике. Лингвистика на исходе XX века: итоги и перспективы : тез. Междунар. конф. Москва : [б. и.], 1995. Т. 2. С. 307–308.
207. Леонтьев А. А. Язык и речевая деятельность в общей и педагогической психологии. Воронеж : Изд-во НПО «МОДЭК», 2001. 448 с.
208. Леонтьев А. А. Основы психолингвистики. Москва : Смысл ; Академия, 2005. 288 с.
209. Леонтьев А. А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. 3-е изд. Москва : Едиториал УРСС, 2005. 312 с.
210. Леонтьева К. И. Универсалии поэтического (стихотворного) перевода (на материале русских переводов из англоязычной поэзии XX века) : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.20. Тверь, 2013. 20 с.
211. Лотман Ю. М. Семиосфера. СПб. : Искусство СПб, 2004. 704 с.
212. Лурия А. Р. Язык и сознание / под ред. Е. Д. Хом-ской. Москва : Изд-во Моск. ун-та, 1979. 320 с.
213. Лурия А. Р. Лекции по общей психологии. СПб. : Питер, 2004. 320 с.
214. Макарук Л. Л. Мультимодальна лінгвістика: комунікативно-прагматичний вимір. Філософія, суспільство, мова : монографія / За ред. І. П. Біскуб, А. Л. Данильчук, Л. Л. Макарук. Луцьк: Вежа-Друк, 2018. С. 136-223.
215. Максимов С. Є. Практичний курс перекладу (англійська та українська мови). Теорія та практика перекладацького аналізу тексту. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Ленвіт, 2012. 203 с.
216. Манакін В. М. Когнітивна лінгвістика та доцільність для сучасного мовознавства. Наук. зап. КДПУ ім. В. Винниченка. Сер. : Філол. науки (мовознавство) : у 2 ч. 2011. Вип. 95 (1). С. 3–6.
217. Мартынюк А. П. Когнитивно-коммуникативная лингвистика: в поисках базовых принципов и методик анализа. *Когниция, коммуникация, дискурс*. 2016. № 12. С. 17-35.

218. Мечковская Н. Б. Общее языкознание. Структурная и социальная типология языков. 2-е изд. Москва : Флинта, Наука, 2001. 312 с.
219. Минский М. Фреймы для представления знаний/ пер. с англ. О. Н. Гринбаума. Москва : Энергия, 1979. 152 с.
220. Миньяр-Белоручев Р. К. Общая теория перевода и устный перевод. Москва : Воениздат, 1980. 237 с.
221. Миньяр-Белоручев Р. К. Как стать переводчиком? Москва : Готика, 1999. 176 с.
222. Мирам Г. Э. Переводные картинки. Профессия: переводчик. Киев : Ника, 2001. 301 с.
223. Мізін К. І. Верифікація лінгвокультурної своєрідності німецьких концептів за допомогою мовних корпусів. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія «Флологічні науки. Мовознавство»*. 2017. № 3. С. 208-213.
224. Мізін К. І., Петров О. О. Зіставна лінгвокультурологія: методологічні проблеми та перспективні методики : монографія. Кременчук: Щербатих О. В., 2018. 279 с.
225. Моделирование языковой деятельности в интеллектуальных системах / под ред. А. Е. Кибрика, А. С. Нариньяни. Москва : Наука, 1987. 280 с.
226. Наследов А. Д. Математические методы психологического исследования. Анализ и интерпретация данных. 2-е изд., испр. и доп. СПб. : Речь, 2006. 392 с.
227. Науменко А. М. Філологічний аналіз тексту (основи лінгвопоетики). Вінниця : Нова кн., 2005. 416 с.
228. Научное наследие Н. Н. Ланге : монография / В. И. Подшивалкина, Р. Н. Свиначенко, Е. В. Полевщиков. Одесса : Астропринт, 2010. 352 с.
229. Некряч Т. Є., Чала Ю. П. Вікторіанська доба в українському художньому перекладі : монографія. Київ : Кондор-Видавництво, 2013. 194 с.

230. Нестерова Н. М. «Переводить – лучший способ читать»: психолінгвістика vs. лінгвістика перекладу. *Языковое бытие человека и этноса : психолінгвістический и когнітивний аспекти*. Вып. 17 : Мат. Междунар. школы-семинара (VI Березинские чтения). Москва : ИНИОН РАН ; АСОУ, 2010. С. 109 - 116.

231. Новикова М. А. Исследовательские переводоведческие игры «Ёлочка» (опыт научного семинара). *Філологічні студії*. 2004. № 3. С. 98–102.

232. Новикова М. А. Прекрасен наш союз. Литература – переводчик – жизнь. Київ : Рад. письм., 1986. 225 с.

233. Нуриев В. А. Психолінгвістический статус грамматических преобразований при переводе художественного текста (на материале французского и русского языков) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.16. Москва, 2005. 20 с.

234. Огуй О. Д. Актуальні проблеми німецько-українського перекладу. Чернівці : Рута, 2004. 256 с.

235. Олександр Фінкель – забутий теоретик українського перекладознавства / за ред. Л. М. Черноватого, В. І. Карабана. Вінниця : Нова кн., 2007. 438 с.

236. Осгуд Ч., Суси Дж., Танненбаум П. Приложение методики СД к исследованию по эстетике и смежным проблемам. *Семиотика и искусствометрия* / под ред. Ю. М. Лотмана, В. М. Петрова. Москва : Мир, 1972. С. 278–297.

237. Основы речевой деятельности / под ред. А. А. Леонтьева. Москва : Наука, 1974. 368 с.

238. Остин Дж. Слово как действие. *Новое в зарубежной лингвистике : Теория речевых актов*. 1986. Вып. 17. С. 22–131.

239. Паславська А. Й. Заперечення як мовна універсалія. Принципи, параметри, функціонування : монографія. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 290 с.

240. Паславська А. Й. Заперечне узгодження та негативна полярність : типологічний аналіз. *Од слова путь верстаючи й до слова... : зб. на пошану Р. П. Зорівчак, д-ра філол. наук, проф., засл. працівника освіти України / редкол. : О. І. Чередниченко (голова) та ін. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. С. 651–663.*
241. Пастрик Т. В. Психологічні особливості формування продуктивного білінгвізму у майбутніх перекладачів : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2007. 19 с.
242. Петренко В. Ф. Психосемантика сознания. Москва : МГУ, 1988. 208 с.
243. Пищальникова В. А. История и теория психолингвистики. Ч. 2 : Этнопсихолингвистика. Москва : Моск. гос. лингв. ун-т, 2007. 200 с.
244. Повх В., Засекін С. В. Психолінгвальні лексико-семантичні трансформації під час перекладу статей Інтернет-видання «Тиждень». *East European Journal of Psycholinguistics*. 2018. Vol. 5, No 2. P. 93-99.
245. Помірко Р. С., Паславська А. Й. Типологія та циклічний розвиток категорії заперечення в європейських мовах. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2001. Вип. 7. С. 191–197.
246. Попова З. Д., Стернин И. А. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ : Восток – Запад, 2007. 314 с. (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).
247. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. Москва : Искусство, 1976. 614 с.
248. Потебня А. А. Мысль и язык. Киев : Синто, 1993. 192 с.
249. Почепцов Г. Г. Прагматический аспект изучения предложения (к построению теории прагматического синтаксиса). *Иностр. яз. в шк.* 1975. № 6. С. 15–25.
250. Почепцов Г. Г. Теорія комунікації. Київ: КНУ, 1999. 308 с.
251. Почепцов Г. Г. Паблік Рилейшнз для професіоналов. Москва : Рефл-бук ; Киев : Ваклер, 2002. 624 с.

252. Прожогина И. М. Речевая инерция в спонтанной устной речи (на материале телеинтервью) : дис. ... канд. филол. наук: 10.02.02. Киев, 1998. 253 с.
253. Психолингвистика / Т. Н. Ушакова, И. В. Королева, В. И. Лубовский и др. ; под ред. Т. Н. Ушаковой. Москва : ПЕР СЭ, 2006. 416 с.
254. Психолингвистическая экспертиза ксенофобии в средствах массовой информации / под ред. А. А. Леонтьева. Москва : Смысл, 2003. 85 с.
255. Пшёнкина Т. Г. Психолингвистические основания вербальной посреднической деятельности переводчика : монография. Барнаул : Изд-во БГПУ, 2005. 240 с.
256. Радчук В.Д. Забобон неперекладності (чи під силу мові Тараса переклад цитат?). *Актуальні проблеми філології та перекладознавства : зб. наук. пр.* Ч. II, Вип. 3 / ред. кол. : В. В. Левицький, Л. І. Белехова та ін. Хмельницький : ХНУ, 2007. С. 152–158.
257. Ребрій О. В. Сучасні концепції творчості у перекладі : монографія. Харків : Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна, 2012. 376 с.
258. Ребрій О., Ребрій І. Системність і творчість у перекладі: психолінгвістичний підхід. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 23., № 2. С. 180-191.
259. Рецкер Я. И. Теория перевода и переводческая практика. Очерки лингвистической теории перевода. Москва : Междунар. отношения, 1974. 216 с.
260. Розенгарт Ю. Лінгвальний профіль англomовного політика-неправдомовця. *Актуальні питання іноземної філології*. 2017. No 7. С. 147–152.
261. Розин В. М. Семиотические исследования. Москва : ПЕР СЭ ; СПб. : Университ. кн., 2001. 252 с.
262. Романова И. В. Обусловленность переводческой деятельности универсальными стратегиями понимания текста : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Барнаул, 2002. 20 с.

263. Рубакин Н. А. Избранное : в 2 т. / сост., крат. биогр. очерк и коммент. проф. А. И. Рубакина. Т. 1. Москва : Книга, 1975. 224 с.
264. Рубакин Н. А. Психология книги и читателя. Москва : Книга, 1977. 264 с.
265. Руднев В. Словарь культуры XX в. URL: <http://www.philosophy.ru/edu> (дата звернення: 10.03.2017)
266. Румянцева И. М. Психология речи и лингвопедагогическая психология. Москва : PerSe (Логос), 2004. 316 с.
267. Садченко В. Т. Вторичный семиозис в художественном тексте. *Вест. Челябинского гос. ун-та. Филология. Искусствоведение*. 2009. Вып. 31, № 13(151). С. 106–121.
268. Селіванова О. О. Актуальні напрями сучасної лінгвістики. Київ : Укр. фітосоціол. центр, 1999. 148 с.
269. Селіванова О. О. Світ свідомості в мові : моногр. вид. Черкаси : Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
270. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сэпир ; пер. с англ., общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. *Филология. Искусствоведение. Филология. Искусствоведение*. Москва : Прогресс, Универс, 1993. 656 с. (Филологи мира).
271. Сербенська О. А. Из бесід про усне мовлення. *Урок української*. 2001. № 9. С. 19–22.
272. Серебренников Б.А. Языковая номинация. Общие вопросы : монография. Москва : Наука, 1977. 358 с.
273. Серкин В. П. Методы психосемантики. Москва : Аспект Пресс, 2004. 207 с.
274. Слама-Кзаку Т. Методология психолінгвістического подхода в контрастивных исследованиях. *Психолінгвістика*. Москва, 1984. С. 283–306.
275. Слобин Д., Грин Дж. Психолінгвістика / пер. с англ. Е. И. Негневицкая; под общ. ред., пред. А. А. Леонтьева. 4-е изд. Москва : КомКнига, 2006. 352 с.
276. Солощук Л. В. Вербальні і невербальні компоненти комунікації в англomовному дискурсі : монографія. Харків : Константа, 2006. 300 с.

277. Солсо Р. Когнитивная психология. СПб. : Питер, 2002. 592 с.
278. Сорокин Ю. А. Переводоведение: статус переводчика и психогерменевтические процедуры. Москва : МТДК «Гнозис», 2003. 160 с.
279. Соснина Е. П. Перспективы корпусного подхода к исследованию грамматических аспектов иностранного языка. *Вопросы теории языка и методики преподавания иностранных языков: сб. тр. междунар. науч. конф.* Таганрог, 2007. С. 42-45.
280. Сосюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики /пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. Київ : Основи, 1998. 324 с.
281. Станіслав О. В. Динаміка когезії та сепаратизації у сучасній французькій мові. автореф. дис. ...д-ра філол. наук: 10.02.05. Київ, 2017. 36 с.
282. Стариш А. Г. Философия информации : монография. Симферополь : Таврия, 2004. 376 с.
283. Степанов Ю. С. В мире семиотики. *Семиотика*. Москва : Радуга, 1983. С. 5–36.
284. Стернберг Р. Практический интеллект. СПб. : Питер, 2002. 272 с.
285. Стернин И. А. Проблемы анализа структуры значения слова. Воронеж : Изд-во ВГУ, 1979. 156 с.
286. Стернин И. А. Психолингвистика и концептологии. *Вопр. психолингвистики* / под ред. Е. Ф. Тарасова, И. А. Стернина и др. Москва : Ин-т языкознания РАН, 2007. Вып. 5. С. 33–40.
287. Стернин И. А. О понятиях метод, методика, прием. *Вопр. психолингвистики* / под ред. Е. Ф. Тарасова, В. И. Шаховского, В. И. Карасика и др. Москва : Ин-т языкознания РАН, 2008. Вып. 7. С. 24–25.
288. Стратегії творчої діяльності: школа В. О. Моляко / за заг. ред. В. О. Моляко. Київ : Освіта України, 2008. 702 с.
289. Сусов И. П. История языкознания. Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. URL : <http://www.homepages.tversu.ru> (дата звернення: 12.12.2016).
290. Тищенко К. М. Метатеорія мовознавства. Київ : Основи, 2000. 350 с.

291. Тороп П. Тотальный переклад : монографія / пер. з рос. О. Кальниченко, О. Оржицький ; передмова: Т. Бойко, Е. Сютісте. Вінниця : Нова книга, 2015. 264 с. (Серія: UTTU SERIES).
292. Универсалии и типологические исследования. *Мещаниновские чтения* / отв. ред. В. С. Ярцева. Москва : Наука, 1974. 286 с.
293. Усов Р. А. Когнитивные процедуры самоконтроля в письменном переводе : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 2003. 216 с.
294. Успенский Б. А. Проблема универсалий в языкознании. Новое в лингвистике. Вып 5 : Языковые универсалии. Москва : Прогресс, 1970. С. 5–30.
295. Федоров А. В. Основы общей теории перевода (лингвистические проблемы). Москва : Высш. шк., 1983. 303 с.
296. Фесенко Т. А. Концептуальные основы перевода. Тамбов : Изд-во ТГУ, 2001. 124 с.
297. Фесенко Т. А. Специфика национального культурного пространства в зеркале перевода. Тамбов : ТГУ, 2002. 228 с.
298. Финагентов В. И. Психолингвистический анализ трансформаций текста при переводе : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Саратов, 1982. 167 с.
299. Фролова І. Є., Андрієнко Т. П. Стратегії спілкування та стратегії перекладу. *Переклад у наукових дослідженнях представників харківської школи* : [кол. монографія] / за ред. Л. М. Черноватого, О. А. Кальниченка, О. В. Ребрія. Вінниця : Нова книга, 2013. С. 211–232.
300. Фрумкина Р. М. Психолингвистика. Москва : Академия, 2007. 320 с.
301. Хайрутдинов З. Р. Сравнительный анализ лексико-грамматических особенностей оригинальных и переводных текстов английского языка : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.19. Москва, 2008. 20 с.
302. Хардинг М. Э. Психическая энергия. Москва : Рефл-бук; Киев : Ваклер, 2002. 476 с.

303. Харламов А. А. TextAnalyst оболочка для электронного учебника. Обучение в компьютерной среде. Москва : Моск. гос. откр. пед. ун-т им. М. А. Шолохова. Ин-т информат. образования, 2002. С. 55–62.
304. Холод О. М. Психолінгвістичні маркери інмутації суспільства (на прикладі аналізу сполук частотних звуколітер у текстах україномовної преси 1917 року. *Psycholinguistics*. 2020. Вип. 27, № 2. С. 314-343.
305. Холодная М. А. (а) Когнитивные стили: О природе индивидуального ума. Москва : ПЕР СЭ, 2002. 304 с.
306. Холодная М. А. (б). Психология интеллекта. Парадоксы исследования. СПб. : Питер, 2002. 272 с.
307. Хомский Н. Язык и мышление / пер. с англ. Б. Ю. Городецкого. Москва : МГУ, 1972. 126 с.
308. Худолій А. О. Метафора у мові американських публіцистичних текстів. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2005. 128 с.
309. Чередниченко А. И., Бех П. А. Лингвистические проблемы воссоздания образа в поэтическом переводе: Тексты лекцій. Київ : Изд-во при Киев. ун-те «Высшая школа», 1980. 67 с.
310. Чередниченко О. І. Про мову і переклад. Київ : Либідь, 2007. 248 с.
311. Чередниченко О. І. Функції перекладу в сучасному світі. Григорій Кочур у контексті української культури другої половини ХХ віку : матеріали Всеукр. наук. конф. (Львів, 14–15 жовт. 2005 р.). Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2007. С. 4–10.
312. Чередниченко О. І. Український переклад: з минулого у сьогодення. *Од слова путь верстаючи й до слова... : зб. на пошану Р. П. Зорівчак, д-ра філол. наук, проф., засл. працівника освіти України / редкол. : О. І. Чередниченко (голова) та ін.* Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2008. С. 21–31.
313. Чередниченко О. І. Перекладацький доробок Григорія Кочура. *Всесвіт*. 2009. № 5-6. С. 185 – 190.

314. Черниговская Т. В. Nature vs. nurture в усвоении языка. *Теория развития: Дифференционно-интеграционная парадигма* / сост. Н. И. Чуприкова. Москва : Языки славян. культур, 2009. С. 205–221.
315. Чернов Г. В. Психолингвистические основы синхронного перевода. Москва : МГПИИЯ, 1984. 79 с.
316. Черноватий Л. М. Методика викладання перекладу як спеціальності : підручник. Вінниця : Нова книга, 2013. 376 с.
317. Швачко С. А. Введение в сравнительную типологию английского, русского, украинского языков. Киев : Вища шк., 1977. 117 с.
318. Швачко С. О. Семантичні тенденції квантитативних одиниць англійської мови. Компаративістика і типологія у сучасній лінгвістичній науці: здобуття і проблеми : [матеріали III Міжнар. лінгв. семінару] / за ред. В. Д. Каліущенка. Донецьк : ДонНУ, 2004. С. 67–75.
319. Швачко С.А. На просторах метазнаков переводоведення. *Науковий вісник Чернівецького університету. Германська філологія*. 2014. Вип. 692–693. С. 316-320.
320. Швейцер А. Д. Перевод и лингвистика (Газетно-информационный и военно-публицистический перевод). Москва : Воениздат, 1973. 280 с.
321. Швейцер А. Д. Теория перевода: статус, проблемы, аспекты. Москва : Наука, 1988. 215 с.
322. Шевченко И. С. Герменевтический аспект перевода как вторичной метакоммуникации. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2003. Вип. 609. С. 7–11.
323. Шевченко И. С. Становление когнитивно-коммуникативной парадигмы в лингвистике. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2004. Вип. 635. С. 202–205.
324. Шемякин Ф. Н. Некоторые проблемы современной психологии мышления. Мышление и речь / под ред. Н. И. Жинкина, Ф. Н. Шемякина. Москва : АПН РСФСР, 1963. С. 3–46.

325. Ширяев А. Ф. Синхронный перевод. Деятельность синхронного переводчика и методика преподавания синхронного перевода. Москва : Воениздат, 1979. 183 с.
326. Шмігер Т. Перекладознавчий аналіз – теоретичні та прикладні аспекти: давня українська література сучасними українською та англійською мовами : монографія. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 510 с.
327. Шпербер Д., Уилсон Д. Релевантность. *Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 23 : Когнитивные аспекты языка*. Москва : Прогресс, 1988. С. 212–233.
328. Щерба Л. В. О трояком аспекте языковых явлений и об эксперименте в языкознании. Ленинград : [б. и.], 1974. С. 24–39.
329. Эко У. Сказать почти то же самое. Опыты о переводе. Москва : Симпозиум, 2006. 576 с.
330. Юнг К. Г. Архетип и символ. Москва : Ренесанс, 1991. 298 с.
331. Якобсон Р. О лингвистических аспектах перевода. Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. Москва [б.и.], 1978. С. 16–24.
332. Якобсон Р. Избранные труды. / под общ. ред. В. А. Звегинцева. Москва : Прогресс, 1985. 455 с.
333. Яновець А.І. Психолінгвістичні особливості дискурсу англомовного політика у стані емоційної напруги : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Херсон, 2014. 20 с.
334. Яньшин П. В. Введение в психосемантику цвета. Самара : Изд-во СамГПУ, 2000. 200 с.
335. Ahrens B. Non-verbal phenomena in simultaneous interpreting. *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies* / G. Hansen, K. Mlmkjær, D. Gile, (Eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 227–237.
336. Ahrens B. Neurolinguistics and interpreting. *Handbook of Translation Studies*. / Y. Gambier, L. van Doorslaer (Eds.). Vol. 2. Amsterdam : John Benjamins, 2011. P. 105-107.

337. Ahrens B., Kalderon E., Krick C. M., Reith W. fMRI for exploring simultaneous interpreting. *Why Translation Studies matters?/* D. Gile, G. Hansen & N. K. Pokorn (Eds). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2010. P. 237–247.

338. Al-Shabab O. S. Interpretation and the Language of Translation – Creativity and Convention in Translation. L : Janus Publishing, 2012. 124 p.

339. Alves F. Zwischen Schweigen und Sprechen: Wie bildet sich eine transkulturelle Brücke?: eine psycholinguistisch orientierte Untersuchung von Übersetzungsvorgängen zwischen portugiesischen und brasilianischen Übersetzern. Hamburg : Dr. Kovac, 1995. 216 S.

340. Alves F. Cognitive effort and contextual effect in translation: a relevance-theoretic approach. *Journal of Translation Studies*. 2007. Vol. 10, No. 1. P. 18–35.

341. Alves F., Gonçalves J. L. Investigating the conceptual-procedural distinction in the translation process. *Target*. 2013. Vol. 25, No. 1. P. 107–124.

342. Alves F., Gonçalves J., & Szpak K. Some thoughts about the conceptual/procedural distinction in translation: a key-logging and eye-tracking study of processing effort. *MonTI Special Issue – Minding Translation*, 2014. 151–175.

343. Alves, F., Hurtado Albir, A. Cognitive approaches. *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. / Y. Gambier, L. van Doorslaer, (Eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2010. P. 28-35. URL: <https://benjamins.com/online/hts/articles/cog1> (дата звернення: 4.01.2020)

344. Alves F., Szpak K. S., Gonçalves J. L., Sekino K., Aquino M., Castro R. A., et. al. Investigating cognitive effort in post-editing: A relevance-theoretical approach. *Eyetracking and Applied Linguistics/* S. Hansen-Schirra & S. Grucza (Eds.). Berlin: Language Science Press, 2016. P. 109–142.

345. Anderman G., Rogers M. (Eds). In and Out of English: For Better, For Worse? Clevedon : Multilingual Matters, 2005. 320 p.

346. Arabski J. General trends in language transfer studies. *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century* / J. Arabski, ed. Katowice : University of Silesia, 2007. P. 11–21.

347. Arabski J. Psycholinguistic and neurobiological differences between males and females. *Proceedings of the 10th International Congress of the ISAPL*. (Moscow June 26-29, 2013) Moscow : RUDN, 2013. P. 423.

348. Ardila A. There are two different language systems in the brain. *Journal of Behavioral and Brain Science*. 2011. Vol. 1, No 2. P. 23–36.

349. Baker M. Corpus-based translation studies: The challenges that lie ahead. *Terminology, LSP and Translation. Studies in language engineering in honour of Juan C. Sager/ Somers, H., Ed.* Amsterdam, Philadelphia : John Benjamins, 1996. P. 175-186.

350. Baker M. The Role of Corpora in Investigating the Linguistic Behaviour of Translators. *International Journal of Corpus Linguistics*. 1999. Vol. 4, No. 2. P. 281-298.

351. Baker M. Towards a Methodology for Investigating the Style of a Literary Translator. *Target*. 2000. Vol. 12, No. 2. P. 241-266.

352. Bell R. Translation and Translating: Theory and Practice. London : Longman, 1991. 298 p.

353. Berman A. La retraduction comme espace de traduction. *Pal-impsestes*. 1990. Vol. 13. P. 1–7.

354. Berman A. Traduction et la letter ou l’Auberge du lointain. Paris : Seuil, 1999. 141 p.

355. Bernardini S., Zanettin F. When a universal not a universal? Some limits of current corpus-based methodologies for the investigation of translation universals. *Translation Universals. Do they exist?* / Mauranen, A. and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 51–62.

356. Blakemore D. Are apposition markers discourse markers? *Journal of Linguistics*. 1996. Vol. 32, No. 2. P. 325–347.

357. Blakemore D. *Relevance and Linguistic Meaning: The Semantics and Pragmatics of Discourse Markers*. Vol. 99. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 212 p.

358. Blakemore, D. *Semantic Constraints on Relevance*. Oxford: Blackwell, 1987. 168 p.

359. Bloch I. Sentence splitting as an expression of translationese. *Seminar paper*, Bar Ilan University. URL: <http://www.biu.ac.il/HU/stud-pub/tr/tr-pub/bloch-split.htm> (дата звернення: 10.02.2018).

360. Bowker, L. Corpus-based applications for translator training: Exploring the possibilities. *Corpus-based Approaches to Contrastive Linguistics and Translation Studies* / S. Granger, J. Lerot & S. Petch-Tyson (Eds.). Amsterdam & New York : Rodopi, 2003. P. 169–183.

361. Blum-Kulka S. Shifts of cohesion and coherence in translation. *Interlingual and Intercultural Communication: Discourse and Cognition in Translation and Second Language Acquisition Studies*. / J. House & S. Blum-Kulka (Eds.), Tübingen: Narr, 1986. P. 17–35.

362. Brosig E. Processing of spoken and written literary texts. *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century* / J. Arabski, ed. Katowice : University of Silesia, 2007. P. 263–266.

363. Brown G., Yule, G. *Discourse Analysis*. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. 288 p.

364. Cairns H. *Psycholinguistics: An Introduction*. Austin : Pro-ed, 1999. 226 p.

365. Catford J. *Linguistic Theory of Translation*. Oxford : Oxford University Press, 1965. 400 p.

366. *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century* / J. Arabski, ed. Katowice : University of Silesia, 2007. 662 p.

367. Chesterman A. A casual model for translation studies. *Intercultural Faultlines* / M. Olohan, ed. Manchester : St. Jerome, 2000. P. 15-27.

368. Chesterman A. (a) Beyond the particular. *Translation Universals. Do they exist?* / Mauranen, A. and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 33–49.

369. Chesterman A. (б) Hypotheses about translation universals. *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies* / G. Hansen, K. Malmkjær, D. Gile (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 1–13.

370. Chmiel A. Interpreting Studies. *Why Translation Studies Matters* / Ed. by D. Gile, G. Hansen, N. Pokorn. Amsterdam : John Benjamins, 2010. P. 223 – 234.

371. Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass : MIT Press, 1965. 263 p.

372. Chomsky N. Syntactic Structures. Berlin: Mouton de Gruyter, 2002. 117 p.

373. Chomsky, N. Some core contested concepts. *Journal of Psycholinguistic Research*. 2015. Vol. 44, No. 1. P. 91–104.

374. Corpas Pastor G., Mitkov R., Afzal N., Garcia Moya L. Translation Universals: Do they exist? A corpus-based and NLP approach to convergence. *Proceedings of the LREC (2008) Workshop on “Comparable Corpora”*. LREC-08. Marrakesh, Morocco, 2008. URL: <http://www.mt-archive.info/AMTA-2008-Corpas.pdf> (дата звернення: 12.05.2019)

375. Dastjerdi H., Mohammadi, A. Revisiting “Retranslation Hypothesis”: A Comparative Analysis of Stylistic Features in the Persian Retranslations of *Pride and Prejudice*. *Open Journal of Modern Linguistics*. 2013. Vol. 3, No. 3. P. 174–181.

376. De Groot, A. M. B. The cognitive study of translation and interpretation: Three approaches. *Cognitive Processing in Translation and Interpreting*/ H. J. Danks, G. M. Shreve, S. B. Fountain, M. K. McBeath (Eds.). Thousand Oaks, CA : Sage, 1997. P. 25-56.

377. Deese J. The Structure of Associations in Language and Thought. Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1965. 216 p.

378. Denturck K. Explicitation vs. implicitation: a bidirectional corpus-based analysis of causal connectives in French and Dutch translations. *Across Languages and Cultures*. 2012. Vol. 13, No. 2. P. 211–227.
379. Dijk T. A. van., Kintsch, W. *Strategies of Discourse Comprehension*. New York : Academic Press, 1983. 415 p.
380. Dragsted B. Coordination of reading and writing processes in translation. *Translation and Cognition*. / G.M. Shreve & E. Angelone (Eds.), Amsterdam, the Netherlands/Philadelphia, PA: Benjamins, 2010. P. 41-62
381. *Efforts and models in interpreting and translation research: A tribute to Daniel Gile* / G. Hansen, A. Chesterman, H. Gerzymisch-Arbogast, (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2008. 302 p.
382. Enfield, N. J. Without social context? (a review of W. Tecumseh Fitch's the evolution of language). *Science*, 2010. Vol. 329, 1600–1601.
383. Englund Dimitrova B. *Expertise and Explicitation in the Translation Process*. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2005. 295 p.
384. Ericsson K. A., Simon, H. A. *Protocol Analysis: Verbal Reports as Data*. Cambridge, MA: MIT Press, 1984.
385. Favreau M., Segalowitz N.S. Automatic and controlled processes in the first- and second-language reading of fluent bilinguals. *Memory & Cognition*. 1083. Vol. 11. P. 565–574.
386. Fernandez E., Cairns H. *The Fundamentals of Psycholinguistics*. London : Wiley-Blackwell, 2010. 336 p.
387. Field A. *Nabokov: His Life in Art*. Boston ; Toronto : Little, Brown and Company, 1967. 397 p.
388. Fillmore Ch., Atkins B. Toward a frame-based lexicon: The semantics of RISK and its neighbours. *Frames, Fields, and Contrasts: New Essays in Semantic and Lexical Organization* / A. Lehrer, E. F. Kittay (eds.). Hillsdale : Erlbaum, 1992. P. 75–102.

389. Fizer J. Alexander A. Potebnja's Psycholinguistic Theory of Literature: A Metacritical Inquiry. Cambridge, Mass. : Harvard Ukrainian Research Institute, 1986. 164 p.
390. Flynn P., Gambier Y. Methodology in Translation Studies. Vol. 2. / Y. Gambier, L. van Doorslaer, (Eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2011. P. 88-96.
391. Fodor J., Pylyshyn Z. Connectionism and cognitive architecture: Acritical analyses. *Cognition*. 1988. Vol. 28. P. 3–71.
392. Forceville C., Feyaerts K., Veale T. Creativity and the Agile Mind : a Multi-Disciplinary Study of a Multi-Faceted Phenomenon. Berlin : De Gruyter, 2013. 380 p.
393. Frawley W. Prolegomenon to a Theory of Translation. *Translation: Literary, Linguistic, and Philosophical Perspectives* / W. Frawley (Ed.). Newark : University of Delaware Press, 1984. P. 54-98.
394. Fritz G. Historische Semantik. Stuttgart, Weimar : Metzler, 1998. 196 S.
395. Gabrys-Barker D. Multilinguals' metacognitive knowledge in foreign language vocabulary expansion. *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century*/ J. Arabski, ed. Katowice : University of Silesia, 2007. P. 192–201.
396. Garson J. Connectionism. Stanford Encyclopedia of Philosophy. Stanford : Stanford University, 2010. URL : <http://plato.stanford.edu/entries/connectionism> (дата звернення: 15.02.2020)
397. Gellerstam M.. Translationese in Swedish novels translated from English. Translation Studies in Scandinavia. L. Wollin, H. Lindquist, (Eds.). Vol. 1. CWK Gleerup, 1986. P. 88–95.
398. George A., Benette A. Case Studies and Theory Development in the Social Sciences. 4th ed. N. Y. : The MIT Press, 2005. 331 p.
399. Gerloff P. Second language learners' reports on the interpretive process. *Interlingual and Intercultural Communication. Discourse and Cognition in*

Translation and Second Language Acquisition Studies/ J. House & S. Blum-Kulka (eds). Tübingen : Narr, 1986. P. 243-262.

400. Gile D. Basic Concepts and Models for Interpreter and Translator Training. Amsterdam : John Benjamins, 2009. 298 p.

401. Goodman K. S. Psycholinguistic universals in the reading process. *Journal of Typographic Research*, 1970. Vol. 4, No. 2. P. 103–110.

402. Grabowski Ł. Application of parallel corpora in typological investigations: the case of using English-Russian parallel subcorpus of the NRC in a typological study of motion verbs. *Explorations Across Languages and Corpora /* S. Gózdź-Roszkowski (Ed.). Frankfurt am Main : Peter Lang Verlag, 2011. P. 179-194.

403. Graesser A. C., McNamara D. S., Louwerse M. M., Cai Z. Coh-Metrix: Analysis of text on cohesion and language. *Behavior Research Methods, Instruments, & Computers*. 2004. Vol. 36, No. 2. P. 193-202.

404. Grisot C. Cohesion, Coherence and Temporal Reference from an Experimental Corpus Pragmatics Perspective. Cham : Springer, 2018. 319 p.

405. Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English. London: Longman, 1976. 374 p.

406. Halverson S. Translation Studies and representative corpora: establishing links between translation corpora, theoretical/descriptive categories and a conception of the object of study. *Meta*. 1998. Vol. 43, No. 4. P. 631–651.

407. Halverson S. The cognitive basis of translation universals. *Target*. 2003. Vol. 15, No. 2, 197-241.

408. Halverson S. Cognitive translation studies: Developments in theory and method. *Translation and Cognition/* G. Shreve, E. Angelone, (Eds.). Amsterdam: John Benjamins, 2010. P. 349–369.

409. Halverson S. Gravitational pull in translation. Testing a revised model. *Empirical Translation Studies : New Methodological and Theoretical Traditions/* G. De Sutter, M.-A. Lefer, I. Delaere, (Eds). Berlin : DeGruyter, 2017. P. 9-45.

410. Hansen-Schirra S., Neumann S., Steiner E. Cohesive Explicitness and Explication in an English-German Translation Corpus. *Languages in Contrast*. 2007. Vol. 7, No. 2. P. 241-265.
411. Harley T. *The Psychology of Language. From Data to Theory*. New York : Psychology Press, 2008. 602 p.
412. Harris B. Bi-text: A new concept in translation theory. *Language: Monthly and International Journal of Translation*. 1988. Vol. 54. P. 8-10.
413. Hatzidaki A. The Process of Comprehension from a Psycholinguistic Approach – Implications for Translation. *Meta*. 2007. Vol. 52, No. 1. P. 13–21.
414. Hatzidaki A., Pothos E. Bilingual language representation and cognitive processes in translation. *Applied Psycholinguistics*. 2008. № 29. P. 125–150.
415. Hawkins J. Explaining language universals. *Explaining Language Universals* / John A. Hawkins, ed. New York : Basil Blackwell, 1988. P. 3–28.
416. Haykin S. *Neural Networks: A Comprehensive Foundation*. New York : Prentice Hall, 1998. 842 p.
417. Hockett C. Chinese vs. English: An exploration of the Whorfian thesis. *Language and Culture* / H. Hoijer, ed. Chicago : University of Chicago Press, 1954. P. 106–123.
418. Holz-Mänttari J. *Translatorisches Handeln. Theorie und Methode*. Helsinki : Suomalainen Tiedeakatemia, 1984. 193 p.
419. Holz-Mänttari J. Interferenz als naturbedingtes Rezeptionsdefizit: ein Beitrag aus translatologischer Sicht. *Interferenz in der Translation*/ H. Schmidt, ed. Leipzig : Enzyklopädie, 1989. P. 129–134.
420. Hönl, H. *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen : Stauffenburg, 1995. 195 S.
421. Hönl H., Kussmaul P. *Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Tübingen : Narr, 1996. 236 S.
422. Hurtado Albir A., Alves F. Translation as a cognitive activity. *The Routledge Companion to Translation Studies*/ J. Munday (ed.). London: Routledge, 2009. P. 54-73.

423. Hutchins, J., Somers L. An Introduction to Machine Translation. London : Academic Press, 1992. 362 p.
424. Hvelplund K. Eye tracking in translation process research. *The Handbook of Translation and Cognition* / J.W. Schwieter & A. Ferreira (Eds.). New York: Wiley-Blackwell, 2017. P. 248-264.
425. Ingram J. Neurolinguistics: An Introduction to Spoken Language Processing and its Disorders. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 420 p.
426. Ireland M., Slatcher R., Eastwick P., Pennebaker J. Language style matching predicts relationship initiation and stability. *Psychological Science*. 2011. Vol. 22, No. 1. P. 39–44.
427. Jackendoff R. Language, Consciousness, Culture. Cambridge : The MIT Press, 2007. 403 p.
428. Jääskeläinen R. Back to basics: Designing a methodological study to determine the validity and reliability of verbal report data on translation processes. *Cognitive Explorations in Translation*/ S. O'Brien (ed.). London : Continuum, 2011. P. 15-29.
429. Jäger G. Translation und Translationslinguistik. Halle (Saale) : Niemeyer, 1975.
430. Jakobsen A. L. Effects of think aloud on translation speed, revision and segmentation. *Triangulating Translation. Perspectives in Process Oriented Research* / F. Alves (ed.), 69–95. Amsterdam & Philadelphia: John Benjamins, 2003.
431. Jantunen J. Untypical patterns in translations: Issues on corpus methodology and synonymity. *Translation Universals. Do they exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 101–126.
432. Johnson-Laird Ph. Mental models. *Foundations of Cognitive Science* / M. I. Posner, ed. Cambridge : MIT Press, 1993. P. 469–499.

433. Jumpelt R. W. Die Übersetzung naturwissenschaftlicher und technischer Literatur. Berlin : Langenscheidt, 1961. 214 S.
434. Kade O. Die Sprachmittlung als gesellschaftliche Erscheinung und Gegenstand wissenschaftlicher Untersuchung. Leipzig : Verlag Enzyklopädie, 1980. 285 p.
435. Kamenická R. Defining explicitation in translation. *Brno Studies in English*. 2007. Vol. 33, No. 1. P. 45–57.
436. Kenny D. Corpora. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*/ M. Baker & G. Saldanha, (Eds). London & New York: Routledge, 2009. P. 59-62.
437. Kess J. Psycholinguistics: Introductory Perspectives. New York : Academic Press, 1976. 268 p.
438. Kimura D. Left-right differences in the perception of melodies. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*. 1964. Vol. 16. P. 355–358.
439. Kintsch W., Keenan J. Reading rate and retention as a function of the number of propositions in the base structure of sentences. *Cognitive Psychology*. 1973. Vol. 5. P. 257–274.
440. Kiraly D. Pathways to translation. Pedagogy and process. Kent : The Kent State University Press, 1995. 175 p.
441. Klaudy K. Explicitation. *Routledge Encyclopedia of Translation Studies*. London and New York : Routledge, 1998. P. 80–84.
442. Kohno M. Two neural clocks: humans' innate temporal systems for spoken language processing. *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century*. / J. Arabski, ed. Katowice : University of Silesia, 2007. P. 283–292.
443. Koller W. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. Wiesbaden : Quelle und Meyer, 1997. 344 S.
444. Komissarov V. N. Intuition in translation. *Target*. 1995. Vol. 7, No. 2. P. 347-354.
445. Krings H. Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French (L2). *Interlingual and intercultural communication*.

Discourse and cognition in translation and second language acquisition studies / J. House, S. Blum-Kulka, (eds.). Tübingen : Narr, 1986. P. 257–270.

446. Krings H. Was in den Köpfen von Übersetzern vorgeht. Tübingen : Narr, 1986. 570 S.

447. Krings, H. Repairing Texts. Empirical Investigations of Machine-translation Postediting Processes. Kent, OH : Kent State University Press. 648 p.

448. Kroll J., Stewart E. Category interference in translation and picture naming: Evidence for asymmetric connections between bilingual memory representations. *Journal of Memory and Language*. 1994. Vol. 33. P. 149–174.

449. Kujamäki P. What happens to «unique items» in learners' translations? "Theories" and "concepts" as a challenge for novices' views on "good translation". *Translation Universals. Do they exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 187–204.

450. Kurz I. Simultandolmetschen als Gegenstand der interdisziplinären Forschung. Vienna: WUV, 1996.

451. Kussmaul P., Tirkkonen-Condit, S. Think-Aloud Protocol Analysis in Translation Studies. *Traduction, Terminologie, Rédaction*. 1995. Vol. 8, No. 1. P. 177–199.

452. Künzli H. Motivation. *Handbuch Angewandte Psychologie für Führungskräfte : Führungskompetenz und Führungswissen* / T. Steiger, E. Lippmann, (Hrsg.). Berlin : Springer, 2013. S. 145-158.

453. Kvědytè V., Baranauskiene, R. Translation strategies in the process of translation. A psycholinguistic investigation. *Journal of Young Scientists*. 2005. Vol. 3, No. 7. P. 189-195.

454. Lacan J. *Ecrits*. Paris : Seuil, 1966. P. 181, 268.

455. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 2003. 242 p.

456. Langacker R. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. Theoretical Prerequisites. Stanford : Stanford University Press, 1987. 516 p.

457. Langacker R. Grammar and conceptualization. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 2000. 427 p.
458. Langacker R.W. Cognitive grammar. A basic introduction. New York : Oxford University Press, 2008. 562 p.
459. Laviosa S. Corpora and the translator. *Computers and Translation. A translator's Guide* / H. Somers, ed. Amsterdam : John Benjamins, 2003. P. 105-117.
460. Laviosa S. Corpus-based Translation Studies. Theory, Finding, Applications. Amsterdam; Atlanta : Rodopi, 2002. 154 p.
461. Laviosa S. Corpus-based Translation Studies: Where does it come from? Where is it going? *Language Matters*. 2004, Vol. 10. P. 29-57.
462. Laviosa S. Corpora and holistic cultural translation. *Corpus-based Translation and Interpreting Studies: From Description to Application*. María Teresa Sánchez Nieto, (Ed.). Berlin : Frank & Timme, 2015. P. 31-51.
463. Laviosa-Braithwaite S. The English Comparable Corpus (ECC): A Resource and a Methodology for the Empirical Study of Translation. Manchester : Centre for Translation Studies, UMIST, 1996. 179 p.
464. Lenk U. Discourse markers and global coherence in conversation. *Journal of Pragmatics*. 1998. Vol. 30, No 2. P. 245–257.
465. Levinson S. Pragmatics. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. 420 p.
466. Levý, J. Translation as a decision process. *The Translation Studies Reader* / L. Venuti (ed.). London: Routledge, 2000. P. 148-159.
467. Li Y., Halverson S. L. A corpus-based exploration into lexical bundles in interpreting. *Across Languages and Cultures*. 2020. Vol. 21, No. 1. P. 1-22.
468. Liederman J., Gilbert K., Fisher J., Mathews G., Fryer R., Joshi P. Are women more influenced than men by top-down semantic information when listening to disrupted speech? *Language and Speech*. 2011. Vol. 54, No. 1. P. 33-48.
469. Lopez-Garcia A. The Neural Basis of Language. Muenchen : Lincom Europa, 2007. 128 p.

470. Lörcher W. Linguistic aspects of translation processes: Towards an analysis of translation performance. *Interlingual and Intercultural Communication* / J. House & S. Blum-Kulka (eds.). Tübingen, Narr, 1986. P. 277-292.

471. Lörcher W. Translation Performance, Translation Process, and Translation Strategies. A Psycholinguistic Investigation. Tübingen : Gunter Narr, 1991. 307 p.

472. Łyda A., Holewik K. Interdisciplinary Encounters: Dimensions of Interpreting Studies. Katowice : University of Silesia, 2017. 188 p.

473. Malmkjaer K. Love thy neighbour: Will parallel corpora endear linguists to translators? *Meta: Translators' Journal*. 1998. Vol. 43, № 4. P. 534–541.

474. Marco J. Taking stock: a critical overview of research on (universal) features of translated language. *Corpus-based Translation and Interpreting Studies: From description to application* / M. T. Sanchez Nieto (Ed.). Berlin : Frank & Timme GmbH, 2015. P. 53-76.

475. Mauranen A. Corpora, universals and interference. *Translation Universals. Do they exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 65–82.

476. McClelland, D. C. Inhibited power motivation and high blood pressure in men. *Journal of Abnormal Psychology*. 1979. Vol. 88. P. 182–190.

477. McClelland J., Rumelhart D. An interactive activation model of context effects in letter perception. An account of basic findings. *Psychological Review*. 1981. Vol. 88, № 5. P. 375–407.

478. McClelland J., John M., Taraban R. Sentence comprehension: A parallel distributed processing approach. *Language and Cognitive Processes*. 1989. Vol. 4, No. 3-4. P. SI287-SI335.

479. McNeill D. Psycholinguistics: A New Approach. New York : Harper & Row, 1987. 290 p.

480. Meaning and the Growth of Understanding: Wittgenstein's Significance for Developmental Psychology / M. Chapman, R. Dixon, (Eds.). Berlin : Springer-Verlag, 1987. 236 p.

481. Mesec B. Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana: *Visoka Šola za Socialno Delo*, 1997. 316 s.
482. Metsenaere H. de., Vandepitte S. Towards a Theoretical Foundation for Explication and Implication. *Trans-Kom*. 2017. Vol. 10, No. 3. P. 385-419
483. Miram G. Translation Algorithms. Kyiv : TvimInter, 1998. 176 p.
484. Morini M. Outlining a New Linguistic Theory of Translation. *Target*. 2008. Vol. 1, No. 20. P. 29-51.
485. Mounin G. Problèmes théoriques de la traduction. Paris : Gallimard, 1963. 296 p.
486. Munday J. Introducing Translation Studies. London : Routledge, 2001. 222 p.
487. Nabokov V. Problems of Translation: Onegin in English. *The Translation Studies Reader* / L. Venuti (Ed.). London & New York: Routledge, 2004. P. 115-127.
488. Neubert A. Text and translation. *Übersetzungswissenschaftliche Beiträge*. Vol. 8. Leipzig : Enzyklopädie, 1985. S. 127–132.
489. Newman M. L., Pennebaker J. W., Berry D. S., Richards J. M. Lying words: Predicting deception from linguistic style. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2003. Vol. 29. P. 665–675.
490. Newmark P. Approaches to Translation. London ; New York : Prentice Hall, 1988. 302 p.
491. Nicolle S. A relevance theory perspective on grammaticalization. *Cognitive Linguistics*. 1998. Vol. 9, No. 1. P.1–35.
492. Nida E. Toward a Science of Translating, with Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating. Leiden : Brill, 1964. 331 p.
493. Nida E. Language structure and translation. Stanford : Stanford University Press, 1975. 283 p.
494. Nida E., Taber C. The practical theory and practice of translation. Leiden : Brill, 1969. 220 p.

495. Northoff G. *Philosophy of the Brain*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. 429 p.

496. Olikova M. *Theory and Practice of Translation*. Lutsk : Volyn State University, 2000. 170 p.

497. Olohan M. Leave it out! Using a comparable corpus to investigate aspects of explicitation in translation. *Cadernos de Tradução*. 2002, Vol. 9. P. 153–169.

498. Olohan M., Baker M. Reporting *that* in translated English. Evidence for subconscious processes of explicitation? *Across Languages and Cultures*. 2000. Vol. 1, No. 2, 141–158.

499. Osgood Ch., Sebeok, T. Psycholinguistics: A Survey of Theory and Research Problems. *Journal of Abnormal. and Social Psychology*. 1954. Vol. 49, No. 4. Part 2. P. 1–203.

500. Osgood Ch., Suci, G., Tannenbaum, P. *The measurement of meaning*. Urbana : University of Illinois Press, 1975. 346 p.

501. Paivio A. Abstractness, imagery, and meaningfulness in paired-associated learning. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*. 1965. No. 4. P. 32–38.

502. Paivio A. Dual coding theory: Retrospect and current status. *Canadian Journal of Psychology*. 1991. No. 45. P. 255–287.

503. Paloposki O., Koskinen K. A thousand and one translations. *Claims, Changes and Challenges in Translation Studies/ G. Hansen, K. Mlrmkjær, D. Gile (eds.)*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 27–38.

504. Papai V. Explicitation: A universal of translated text. *Translation Universals. Do they exist? / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.)*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 143–164.

505. Paradis M. Toward a neurolinguistic theory of simultaneous translation: The framework. *International Journal of Psycholinguistics*, 1994. Vol. 9, No. 3. P. 319–335.

506. Paradis M. Prerequisites to a study of neurolinguistic processes involved in simultaneous interpreting. A synopsis. *Language processing and simultaneous*

interpreting: Interdisciplinary perspectives /B. Englund Dimitrova & K. Hyldenstam (eds), Amsterdam/Philadelphia : John Benjamins, 2000. P. 17–24.

507. Paradis M. *A Neurolinguistic Theory of Bilingualism*. Amsterdam : John Benjamins, 2004. 299 p.

508. Paradis M. *Declarative and Procedural Determinants of Second Languages*. Amsterdam : John Benjamins, 2009. 220 p.

509. Parret H. Deixis and shifters after Jakobson. *Current Issues in Linguistic Theory*. Vol. 49/ L. R. Waugh, S. Rudy, (Eds.). Amsterdam : John Benjamins, 1991. P. 321-340.

510. Pavesi M. *Dubbing English into Italian: A closer look at the translation of spoken language*. *New Trends in Audiovisual Translation/ J. Díaz Cintas, ed.* Bristol : Multilingual Matters, 2009. P. 197–209.

511. Pennebaker J. W., Beall K.S. *Confronting a traumatic event: Toward an understanding of inhibition and disease*. *Journal of Abnormal Psychology*. 1986. Vol. 95. P. 274–281.

512. Pennebaker J. W., Booth R. J., Francis M. E. *Linguistic Inquiry and Word Count: LIWC [Computer software]*. Austin, TX: LIWC.net, 2007.

513. Pennebaker J. W., Chung C. K., Frazee J., Lavergne G. M., Beaver D. I. *When Small Words Foretell Academic Success: The Case of College Admissions Essays*. *PLoS ONE*. 2014. Vol. 9, No. 12. P. e115844.

514. Pennebaker J.W., Boyd R.L., Jordan K., & Blackburn K. *The Development and Psychometric Properties of LIWC2015*. Austin, TX: University of Texas at Austin, 2015. 26 p.

515. Petrilli S., Ponzio A. *Thomas Sebeok and the Signs of Life* / R. Appignanesi, ed. Cambridge : Icon Books, 2001. 77 p.

516. Pitt D. *Mental representation*. *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Stanford : Stanford University, 2010. URL: <http://plato.stanford.edu/entries/mental-representation>. (дата звернення: 15.05.2020)

517. Poersch J. M. Connectionism, a challenging task for psycholinguistics in the new century. *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century* / J. Arabski, ed. Katowice : University of Silesia, 2007. P. 32–46.
518. Prideaux G. Psycholinguistics: The Experimental Study of Language / G. Prideaux, ed. New York : The Guilford Press, 1985. 312 p.
519. Pulvermüller F. The Neuroscience of Language. On Brain Circuits of Words and Serial Order. Cambridge : Cambridge University Press, 2002. 315 p.
520. Puurtinen T. Explicitation of clausal relations: A corpus-based analysis of clause connectives in translated and non-translated Finnish children's literature. *Translation Universals. Do they exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 165–176.
521. Pym A. Exploring translation theories. New York: Routledge, 2014. 178 p.
522. Rabadán R. Labrador B., Ramón N. Corpus-based contrastive analysis and translation universals: A tool for translation quality assessment English → Spanish. *Babel*. 2009. Vol. 55, No. 4. P. 303–328.
523. Redeker G. Ideational and pragmatic markers of discourse structure. *Journal of Pragmatics*. 1990. Vol. 14, № 3. P. 367–381.
524. Reinhart T. Principles of Gestalt perception in the temporal organization of narrative texts. *Linguistics*. 1984. Vol. 22. P. 779–809.
525. Reiss K., Vermeer H.-J. Grundlegung einer allgemeinen Translationstheorie. Tübingen : Niemeyer, 1984. 449 S.
526. Rinne J.O., Tommola J., Laine M., Krause B.J., Schmidt D., Kaasinen V., Teräs M., Sipilä H., Sunnari M. The translating brain: Cerebral activation patterns during simultaneous interpreting. *Neuroscience Letter*. 2000. Vol. 294. P. 85–88.
527. Risku H. A cognitive scientific view on technical communication and translation: Do embodiment and situatedness really make a difference? *Target*. 2010. Vol. 22, № 1. P. 94–111.
528. Robin E. Translation universals revisited. *International Journal of Interpretation and Translation*. 2017. Vol. 15, No. 1. P. 51-66.

529. Roehr K. Linguistic and metalinguistic categories in second language learning. *Cognitive Linguistics*. 2008. No. 19. P. 67-106.
530. Rorschach H. Psychodiagnostik. Leipzig : Ernst Bircher Verlag, 1921. 174 S.
531. Segalowitz N. Automaticity and attentional skill in fluent performance. *Perspectives on Fluency*. H. Riggenbach (Ed.). Ann Arbor: University of Michigan Press, 2000. P. 200-219.
532. Shapiro D. On the psychology of self-deception. *Social Research*. 1996. Vol. 63, No. 3. 785–800.
533. Rosch E. Principles of categorization. *Cognition and Categorization* / E. Rosch and B. B. Lloyd (eds.). Hillsdale, New Jersey : Lawrence Erlbaum, 1978. P. 27–48.
534. Rosch E. Wittgenstein and categorization research in Cognitive Psychology. *Meaning and the Growth of Understanding: Wittgenstein's Significance for Developmental Psychology* / M. Chapman, R. Dixon (eds.). Berlin : Springer-Verlag, 1987. P. 151–166.
535. Russel J. Rule-Following, mental models, and the developmental view. *Meaning and the Growth of Understanding: Wittgenstein's Significance for Developmental Psychology* / M. Chapman, R. Dixon (eds.). Berlin : Springer-Verlag, 1987. P. 23–48.
536. Sadowski P. Literature as interaction: a systems model of literary composition and reception. *The Ukrainian Society for the Study of English Messenger*. 2000. Vol.1. P. 80–86.
537. Sagadin J. Razprave iz pedagoške metodologije. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1991. 267 S.
538. Schiffrin D. Discourse Markers. Cambridge : Cambridge University Press, 1987. 364 p.

539. Schleiermacher F. Über die verschiedenen Methoden des Übersetzens. Das Problem des Übersetzens / H. J. Störig, ed. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1963. S. 38–70.
540. Schlesinger M. Shifts in cohesion in simultaneous interpreting. *The Translator*. 1995. Vol. 1, No. 2. P. 193–214.
541. Scovel T. Psycholinguistics. Oxford : Oxford University Press, 1998. 148 p.
542. Searle J. The Construction of Social Reality. New York : Simon & Schuster, 1995. 240 p.
543. Seleskovitch D, Lederer M. *Pedagogie raisonnee de l'interpretation*. Paris : Didier Erudition, 2002. 388 p.
544. Simner J. Beyond perception: synaesthesia as a psycholinguistic phenomenon. *Trends in Cognitive Sciences*. 2007. Vol. 11, No. 1. P. 23-29.
545. Slama-Cazacu T. Psycholinguistics, where to in the 21st century? Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century / J. Arabski, ed. Katowice : University of Silesia, 2007. P. 77–85.
546. Smith E., Senter R. Automated Readability Index AMRL-TR. Wright-Patterson AFB, OH : Aerospace Medical Division, 1967. 16 p.
547. Snell-Hornby M. *Translation Studies: An Integrated Approach*. Revised Ed / M. Snell-Hornby. Amsterdam : John Benjamins, 1995. 170 p.
548. Solso R., McCarthy J. Prototype formation of faces: A case of pseudo-memory. *British Journal of Psychology*. 1981. No. 72. P. 499–502.
549. Sperber D, Wilson D. *Relevance: Communication and Cognition*. 2nd ed. Oxford : Blackwell, 1995. 338 p.
550. Sperry R. Hemisphere disconnection and unity in conscious awareness. *American Psychologist*. 1968. Vol. 23, No. 10. P. 723–733.
551. Starman A. B. The case study as a type of qualitative research. *Journal of Contemporary Educational Studies*. 2013. No.1. P. 28–43.

552. Steinberg D. Psycholinguistics. Language, Mind, and World. London ; New York : Longman, 1982. 240 p.

553. Sternberg R. J. Cognitive Psychology. Fort Worth: Wadsworth Publishing, 2002. 624 p.

554. Stone P., Dunphy D., Marshall S., Ogilvie D. General Inquirer: A Computer Approach to Content Analysis. Cambridge: MIT Press, 1966. 704 p.

555. Sturman A. Case study methods. *Educational Research, Methodology and Measurement: An International Handbook* / 2nd ed. J. P. Keeves (ed.). Oxford : Pergamon, 1997. P. 173-179.

556. Svartvik J. Corpus linguistics 25+ years on. New York : Rodopi, 2007. 365 p.

557. Szymor N. Translation: universals or cognition?: A usage-based perspective. *Target. International Journal of Translation Studies*. 2018. Vol. 30, No. 1. P. 53-86.

558. Tannen D. Talking Voices. Cambridge : Cambridge University Press, 1989. 240 p.

559. Tart C. States of consciousness and state-specific sciences. *Science*. 1972. Vol. 176. P. 1203–1210.

560. Tausczik Y. R., Pennebaker J. W. The psychological meaning of words: LIWC and computerized text analysis methods. *Journal of Language and Social Psychology*. 2010. Vol. 29, No. 1. P. 24-54.

561. Taylor I. Introduction to Psycholinguistics. New York : Holt, Reinhart and Winston, 1976. 434 p.

562. Thagard P. The Brain and the Meaning of Life. Princeton : Princeton University Press, 2010. 274 p.

563. Tetlock P. E. Pre- to postelection shifts in presidential rhetoric: Impression management or cognitive adjustment. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1981. Vol. 41, No. 2. P. 207–212.

564. Teubert W., Krishnamurthy R. Corpus linguistics: critical concepts in linguistics / Wolfgang Teubert & Ramesh Krishnamurthy, (Eds.). London; New York, 2007. 403 p.
565. The Neurocognition of Language / C. M. Brown, P. Hagoort (Eds.). Oxford : Oxford University Press, 1999. 409 p.
566. The New Psychology of Language / M. Tomasello, ed. Mahwah : Lawrence Erlbaum, 1998. 292 p.
567. Thomas J. Meaning in Interaction: An Introduction to Pragmatics. London : Longman, 1995. 224 p.
568. Tirkkonen-Condit S. Unique items – over- or under-represented in translated language. *Translation Universals. Do they exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 177–186.
569. Tognini-Bonelli E. Functionally complete units of meaning across English and Italian. *Lexis in Contrast: Corpus-based Approaches*/ B. Altenberg, S. Granger, (Eds). Amsterdam & Philadelphia : John Benjamins, 2002. P. 73–95.
570. Tommola J., Laine M. J., Sunnari M., Rinne J. O. 2000. Images of shadowing and interpreting. *Interpreting*. 2000. Vol. 5, No. 2. P. 147–167.
571. Toury G. In Search of a Theory of Translation. Tel Aviv : Porter Institute of Semiotics and Poetics, 1980. 159 p.
572. Toury G. Translation: a cultural-semiotic perspective. *Encyclopedic Dictionary of Semiotics* / Th. Sebeok, ed. Berlin ; New York : Mouton de Gruyter, 1986. P. 1111–1124.
573. Toury G. What are descriptive studies into translation likely to yield apart from isolated descriptions. *Translation Studies: The State of the Art.* / K. M. van Leuven-Zwart and T. Naaijken (Eds.). Atlanta : Rodopi, 1991. P. 179-192.
574. Toury G. The nature and role of norms in Translation. *Descriptive Translation Studies and Beyond*. Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 1995. P. 53–69.

575. Toury G. Probabilistic explanations in translation studies: Welcome as they are, would they qualify as universals? *Translation Universals. Do they exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. P. 1–32.

576. Toury G. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2012. 350 p.

577. *Translation Universals: Do They Exist?* / A. Mauranen and P. Kujamäki (eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2004. 221 p.

578. Tymoczko M. Computerized corpora and the future of translation studies. *The Corpus-Based Approach. Special issue of Meta: Journal des traducteurs* / S. Laviosa, ed. 1998. Vol. 43, No. 4. P. 652-659.

579. Ullmann S. Semantic universals. *Universals of language*/ J. H. Greenberg, Ed. Cambridge (Mass.) : MIT Press, 1963. P. 217–262.

580. Ungerer F., Schmid H. *An Introduction to Cognitive Linguistics*. London : Longman, 1996. 306 p.

581. Vaezian H., Bafti F. G. On optional shifts in translation from Persian into English. *Vertimo Studijos*. 2019. Vol. 12. P. 150-164.

582. Vanderauwera R. Dutch novels translated into English. The transformation of a “Minority” Literature. Amsterdam : Rodopi, 1985. 170 p.

583. Velde R. van de. *Text and Thinking*. Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 1992. 324 p.

584. Venuti L. *Scandals of Translation. Towards an Ethics of Translation*. London : Routledge, 1998. 189 p.

585. Venuti L. *The Translation Invisibility. A History of Translation*. London : Taylor & Francis, 2004. 368 p.

586. Venuti L. *Rethinking translation: discourse, subjectivity, ideology*. New York : Routledge, 2019. 235 p.

587. Verschueren J. Whose discipline? Some critical reflections on linguistic pragmatics. *Journal of Pragmatics*. 1999. Vol. 31, № 8. P. 869–879.

588. Vinay J –P., Dalbarnet J. Stylistique comparee du francais et de l'anglais. Methode de traduction. Paris : Didier, 1958. 331 p.
589. Weintraub W. Verbal Behavior in Everyday Life. New York : Springer, 1989.
590. Whyatt B. Bilingual language control in translation tasks: A TAP study into mental effort management by inexperienced translators. *Neurolinguistic and Psycholinguistic Perspectives on SLA* / J. Arabski and A. Wojtaszek (Eds.). Bristol : Multilingual Matters, 2010. P. 79–92.
591. Wierzbicka A. Semantic primitives and semantic fields. Frames, fields and contrasts: New essays in semantic and lexical organization / A. Lehrer, E. Kittay (eds.). Hillsdale : Lawrence Erlbaum, 1992. P. 209–227.
592. Wierzbicka A. Lexicon as a key to history, culture, and society. *Current Approaches to the Lexicon* / Dirven & J. Vanparys (eds.). Frankfurt am Main : Peter Lang, 1995. P. 103–155.
593. Wilks Y. Machine translation. Its scope and limits. New York : Springer, 2009. 252 p.
594. Wills W. Semiotik und Übersetzungswissenschaft. *Semiotik und Übersetzen* / W. Wilss, ed. Tübingen, 1980. P. 9–22.
595. Wills W. Übersetzungswissenschaft, Probleme und Methoden. Stuttgart : Klett, 1977. 324 S.
596. Wilson, D. The conceptual-procedural distinction: Past, present and future. *Procedural Meaning: Problems and Perspectives* / V. Escandell-Vidal, M. Leonetti & A. Ahern (Eds.). Bingley : Emerald, 2011. P. 3-31.
597. Wilson D., Sperber D. Linguistic form and relevance. *Lingua*. 1993. Vol. 90, No. 1. P. 1–25.
598. Xiao R. Using corpora in contrastive and translation studies. Cambridge : Cambridge Scholars Publishing, 2010. 550 p.
599. Yule G. Pragmatics. Oxford : Oxford University Press, 1996. 138 p.

600. Zalewski J. A connectionist-enactivist perspective on learning to write. *Neurolinguistic and Psycholinguistic Perspectives on SLA* / J. Arabski and A. Wojtaszek (eds.). Bristol : Multilingual Matters, 2010. P. 93–105.
601. Zasyekin S. Psychosemantic aspects of translation of literary texts. // *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century. 7th Congress of International Society of Applied Psycholinguistics. 6–9 Sept. 2004 : Abstracts. Cieczyn, 2004. P. 125-126.*
602. Zasyekin S. Translation as a psycholinguistic phenomenon. *Journal of Psycholinguistic Research*. 2010. Vol. 39, No. 3. P. 225–234.
603. Zasyekin S. Psycholinguistic modeling of literary translation process. *Applied Psycholinguistics. Positive Effects and Ethical Perspectives* / G. Mininni, A. Manuti (Eds.). Vol. 2. Milano : FrancoAngeli, 2012. P. 334–342.
604. Zasiiekin S. Psycholinguistic prospects of translation universals. // *Challenges of Information Society and Applied Psycholinguistics: Proceedings of the 10th International Congress of International Society of Applied Psycholinguistics (ISAPL), 26–29 June, 2013. Moscow, 2013. P. 354-355.*
605. Zasiiekin S. Literary translation universals: a psycholinguistic study of novice translators' choices. *East European Journal of Psycholinguistics*. 2014. Vol. 1, No. 1. P. 223–233.
606. Zasiiekin S. Understanding translation universals. *Babel: International Journal of Translation*. 2016. Vol. 62, No. 1. P. 122–134.
607. Zasiiekin S. Computer-assisted research tools for linguists, psycholinguists and translation scholars // *Challenges of Psycholinguistics and Psychology of Speech – COPAPOLS 2017 : 3rd International Conference, 29–31 May, 2017: Abstracts. Lutsk, 2017. P. 58-59.*
608. Zasiiekin S. Computer-assisted research trends in translation studies // *Major Issues in Translation Studies and Translator/Interpreter Training : IX International Conference, 20–21 April 2017 : Abstracts. Kharkiv, 2017. P. 123-125.*

609. Zasiakin S. On some aspects of translation data analysis // Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу : X наук. конф. з міжнар. участю, 4-5 квіт. 2019 р. : тези доп. Харків, 2019. С. 143-144.
610. Zellermayer M. On comments made by shifts in translation. *Indian Journal of Applied Linguistics*. 1987. Vol. 13, No. 2. P. 75 – 90.
611. Zimmerman R., Schneider K. The collective learner tested: Retrospective evidence for a model of lexical search. *Introspection in Second Language Research*. Clevedon : Multilingual Matters, 1987. P. 177-196.
612. Zlobin A. Kognitive Modellierung der Übersetzung. *TRANS. Internet-Zeitschrift für Kulturwissenschaften*. 2002. No. 14. URL: <http://www.inst.at/trans/14Nr/zlobin14.htm> (дата звернення: 17.07.2014)

СПИСОК ДОВІДКОВИХ ДЖЕРЕЛ

613. Большой психологический словарь / под. ред. Б. Г. Мещерякова, В. П. Зинченко. Москва : Прайм Еврознак, 2003. 672 с.
614. Бурлачук Л. Ф., Морозов С. М. Словарь-справочник по психодиагностике. СПб. : Питер, 2004. 520 с.
615. Вайк Б. ван. Етика перекладу. Енциклопедія перекладознавства : у 4 т. Т. 1 : пер. з англ. С. Засєкіна / за ред.: І. Гамбієра та Л. ван Дорслара; за заг. ред.: О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. Вінниця: Нова Книга, 2020. (Серія UTTU Series). С. 103-109.
616. Воробйова Л. М. Психолінгвістичний глосарій. 2-ге вид., доп. Рівне : Волин. обереги, 2011. 128 с.
617. Карабан В. І. Посібник-довідник з перекладу англійської наукової і технічної літератури на українську мову. Флоренція ; Страсбург ; Гранада ; Київ : Tempus, 1997. 317 с.
618. Карабан В. І., Мейс Дж. Теорія та практика перекладу з української мови на англійську мову : навч. посіб.-довід. : для студ. вищ. закл. освіти. Вінниця : Нова кн., 2003. 608 с.

619. Краткий словарь когнитивных терминов / под общ. ред. Е. С. Кубряковой. Москва : МГУ, 1996. 245 с.
620. Нелюбин Л. Л. Переводоведческий словарь. Москва : Сигналь, 1999. 137 с.
621. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики / за ред. А. П. Мартинюк. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
622. Chesterman A. Translation universals. *Handbook of Translation Studies* / Y. Gambier, L. van Doorslaer (Eds.). Vol. 2. Amsterdam : John Benjamins, 2011. P. 175–179.
623. Chesterman A. Models in translation studies. *Handbook of Translation Studies* / Y. Gambier, L. van Doorslaer (Eds.). Vol. 3. Amsterdam : John Benjamins, 2012. P. 108–114.
624. Dictionary of Psychology / A. Colman, ed. Oxford : Oxford Univ. Press, 2003. 844 p.
625. Field A. Discovering statistics using IBM SPSS Statistics. 5th ed. L. : Sage, 2018. 1070 p.
626. Handbook of Psycholinguistics / M. A. Gernsbacher, ed. San Diego : Academic Press, 1994. 1174 p.
627. Hvelplund K. Eye tracking in translation process research. *The Handbook of Translation and Cognition* / J.W. Schwieter & A. Ferreira (Eds.). New York : Wiley-Blackwell, 2017. P. 248-264.
628. Jakobson R. On linguistic aspects of translation. *The Translation Studies Reader* / L. Venuti, ed. London : Routledge, 2000. P. 113–118.
629. Jääskeläinen R. Think-aloud protocol. *Handbook of Translation Studies*. URL: <https://benjamins.com/online/hts/articles/thi1> (дата звернення: 30.11.2019).
630. Koskinen K., Paloposki O. Retranslation. *Handbook of Translation Studies*. URL: <https://benjamins.com/online/hts/articles/ret1> (дата звернення: 3.11.2019)
631. Laviosa S. Corpora. *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. / Y. Gambier, L. van Doorslaer, (Eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing

Company, 2010. P. 80-86. URL: <https://benjamins.com/online/hts/articles/cor1> (дата звернення: 14.01.2020)

632. Levý J. Translation as a decision process. *The Translation Studies Reader* / L. Venuti, ed. London : Routledge, 2000. P. 148-159.

633. Nicolle S. Pragmatic aspects of grammaticalization. *The Oxford Handbook of Grammaticalization*. /H. Narrog & B. Heine (Eds.) Oxford : Oxford University Press, 2011. P. 401-412.

634. Paloposki O. Domestication and foreignization. *Handbook of Translation Studies* / Y. Gambier, L. van Doorslaer (Eds.). Vol. 2. Amsterdam : John Benjamins, 2011. P. 40–42.

635. Rabadán R. Applied Translation Studies. *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. / Y. Gambier, L. van Doorslaer, (Eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2010. P. 8-11. URL: <https://benjamins.com/online/hts/articles/cor1> (дата звернення: 15.01.2020)

636. Stecconi U. Semiotics and translation. *Handbook of Translation Studies*. Vol. 1. / Y. Gambier, L. van Doorslaer, (Eds.). Amsterdam : John Benjamins Publishing Company, 2010. P. 314-319. URL: <https://benjamins.com/online/hts/articles/sem2> (дата звернення: 10.02.2019)

637. Vermeer H. Skopos and Commission in Translational Action. *The Translation Studies Reader*/ L. Venuti (Ed.). London & New York : Routledge, 2004. P. 227-238.

638. Wyke B. van. Ethics and Translation. *Handbook of Translation Studies*. /Y. Gambier, L. van Doorslaer, (Eds.). Vol. 1. Amsterdam : John Benjamins, 2010. P. 111–115.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

1. Авраменко О., Авраменко В. Зруйновані зорі. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Avramenko_Valentyn/Zruinovani_zori/ (дата звернення: 3.02.2019).
2. Адамс Д. Путівник по Галактиці для космотуристів. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Adams_Duglas/Putivnyk_po_Halaktytsi/ (дата звернення: 3.02.2019).
3. Азімов А. Подих смерті. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Azimov/Podykh_smerti_vyd_1989/ (дата звернення: 3.02.2019).
4. Андріяшик Р. Люди зі страху. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Andriashyk/Liudy_zi_strakhu/ (дата звернення: 3.02.2019).
5. Андрухович Ю. Рекреації : роман. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1997. 100 с.
6. Андрухович С. Фелікс Австрія. Львів : Вид-во Старого Лева, 2019. 288 с.
7. Ашер, Дж. Тринадцять причин чому: Роман / Пер. з англ. М. Торяника. Київ : Видавнична група КМ-БУКС, 2016. 288 с.
8. Багрянний І. Маруся Богуславка. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bahrianyi/Marusia_Bohuslavka/ (дата звернення: 3.02.2019).
9. Барка В. Жовтий князь. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Barka/Zhovtyi_kniaz/ (дата звернення: 3.02.2019).
10. Барклей Л. Втрата. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Barclay_Linwood/Vtrata/ (дата звернення: 3.02.2019).
11. Батурин С. OST. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Baturyn_Serhii/OST/ (дата звернення: 3.02.2019).
12. Бедзик Ю. Великий день інків. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bedzyk_Yurii/Velykyi_den_inkiv_vyd2/ (дата звернення: 3.02.2019).

13. Беллоу С. Гендерсон, повелитель дощу. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Saul_Bellow/Henderson_povelytel_doschu/ (дата звернення: 3.02.2019).
14. Берджес Е. Механічний апельсин. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Burgess_Anthony/Mekhanichnyi_apelsyn/ (дата звернення: 2.02.2020).
15. Бердник О. Вогнесміх. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Berdnyk/Vohnesmikh/> (дата звернення: 3.02.2019).
16. Бережний В. Істина поруч. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Berezhnyi/Istyna_poruch/ (дата звернення: 3.02.2019).
17. Берроуз Е. Тарзан та його звірі. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Edgar_Rice_Burroughs/Tarzan_ta_yoho_zviri/ (дата звернення: 3.02.2019).
18. Білик І. Золотий Ра. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bilyk/Zoloty_Ra/ (дата звернення: 3.02.2019).
19. Білкун М. Багато, багато, багато золота... URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bilkun/Bahato_bahato_bahato_zolota/ (дата звернення: 3.02.2019).
20. Бічер-Стоу Г. Хатина дядька Тома. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Beecher_Stowe_Harriet/Khatyna_Diadka_Toma_vyd_2008/ (дата звернення: 3.02.2019).
21. Браун Д. Код да Вінчі; пер. з англ. А. Кам'янець. Харків : Книжк. клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2006. 480 с.
22. Браун Д. Код да Вінчі / пер. з англ. В. Шовкуна. *Всесвіт*. № 1–4, 11–12.
23. Бредбері Р. Усмішка / пер. з англ. А. Євси. *Всесвіт*. 2000. № 9–10. С. 194–197.
24. Бредбері Р. Усмішка / пер. з англ. Б. Сторохи. *Світова література. Підручник для 6 класу загальноосвітніх навчальних закладів*. Київ : Грамота, 2014. С. 196–200.

25. Бредбері Р. Усмішка ; пер. з англ. Я. Д. Веприняка. URL: <http://www.ukrlib.com.ua/bookszl/printthebookzl.php?id=55&bookid=18&sort=0> (дата звернення: 3.12.2017).
26. Бредбері Р. Усмішка ; пер. з англ. Л. В. Коломієць. URL: http://ucorpus.ucoz.com/load/r_bredberi_usmishka/1-1-0-19 (дата звернення: 3.12.2017).
27. Бредбері Р. 451° за Фаренгейтом. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Ray_Douglas_Bradbury/451_za_Farenheitom_zbirka/ (дата звернення: 3.02.2019).
28. Бронте Е. Буремний перевал. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bronte_Emily/Buremnyi_pereval/ (дата звернення: 3.02.2019).
29. Бронте Ш. Джейн Ейр. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bronte_Charlotte/Dzhein_Eir_vyd_2009/ (дата звернення: 2.02.2020).
30. Буковскі Ч. Поштамт. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bukowski_Charles/Poshtamt/ (дата звернення: 3.02.2019).
31. Бут С. Аляска. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/But_Serhii/Aljaska/ (дата звернення: 3.02.2019).
32. Вайлд О. Портрет Доріана Ґрея. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Oscar_Wilde/The_Picture_of_Dorian_Gray/ (дата звернення: 3.02.2019).
33. Васильченко С. Широкий шлях. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vasylchenko/Shyrokyi_shliakh/ (дата звернення: 3.02.2019).
34. Вейд Р. Дивовижна історія Мері Стенз. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Wade_Robert/Dyvovyzhna_istoria_Meri_Stenz/ (дата звернення: 3.02.2019).
35. Веллс Г. Дж. Невидимець. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vells_Herbert/Nevydymets/ (дата звернення: 3.02.2019).
36. Веллс Г. Дж. Війна світів. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vells_Herbert/Viina_svitiv_vyd_2016/ (дата звернення: 2.02.2020).

37. Винниченко В. Голос. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Vynnychenko/Holos/> (дата звернення: 12.04.2019).
38. Винничук Ю. Легенди Львова. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vynnychuk/Lehendy_Lvova/ (дата звернення: 3.02.2019).
39. Вілсон К. Паразити свідомості. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vilson_Kolin/Parazyty_svidomosti/ (дата звернення: 3.02.2019).
40. Воннегут К. Бойня номер п'ять. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Vonnegut_Kurt/Boinia_nomer_piat/ (дата звернення: 3.02.2019).
41. Гакслі О. Прекрасний новий світ! URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Aldous_Huxley/Prekrasnyi_novyi_svit/ (дата звернення: 3.02.2019).
42. Гарасим А. Борги нашого життя. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Harasym_Andrii/Borhy_nashoho_zhyttia/ (дата звернення: 3.02.2019).
43. Гарріс Т. Мовчання ягнят. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Thomas_Harris/Movchannia_iahniat/ (дата звернення: 3.02.2019).
44. Гаррісон Г. Білл – герой Галактики. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Harrison/Bill_heroi_Halakyky/ (дата звернення: 3.02.2019).
45. Гарт Б. Степовий найда. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bret_Harte/Stepovuuy_nayda/ (дата звернення: 3.02.2019).
46. Гемінгвей Е. Прощавай, зброє. Львів : Вид-во Старого Лева, 2018. 424 с.
47. Герберт Ф. Дюна. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Frank_Herbert/Diuna/ (дата звернення: 3.02.2019).
48. Говард Р. Конан, варвар із Кімерії. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Robert_Howard/Konan_varvar_iz_Kimerii/ (дата звернення: 3.02.2019).
49. Головко А. Бур'ян. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Holovko/Buryan/> (дата звернення: 3.02.2019).
50. Гончар О. Людина і зброя. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Honchar/Liudyna_i_zbroia/ (дата звернення: 3.02.2019).

51. Горак Л. Тричі мені являлась любов. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Horak_Roman/Trychi_meni_iavlialasia_liubov/ (дата звернення: 3.02.2019).
52. Гоукінз П. Дівчина у потягу. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 320 с.
53. Гримич М. Варфоломієва ніч. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Hrymnych_Maryna/Varfolomieva_nich/ (дата звернення: 3.02.2019).
54. Гриневичева К. Шоломи в сонці. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Hrynevychева/Sholomy_v_sontsi/ (дата звернення: 3.02.2019).
55. Гурницька Н. Мелодія кави у тональності кардамону. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Hurnytska_Natalka/Melodiia_kavy_u_tonalnosti_kardamonu/ (дата звернення: 3.02.2019).
56. Гуцало Є. Мертва зона. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Hutsalo/Mertva_zona/ (дата звернення: 3.02.2019).
57. Гарднер Д. Помста професора Моріарті. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/John_Gardner/Pomsta_profesora_Moriarti/ (дата звернення: 3.02.2019).
58. Геррітсен Т. Хірург. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Gerritsen_Tess/Khirurh/ (дата звернення: 3.02.2019).
59. Голдінг В. Володар мух. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Golding_William/Volodar_mukh/ (дата звернення: 3.02.2019).
60. Голсуорсі Д. Сага про Форсайтів. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/John_Galsworthy/Saha_pro_Forsaytiv/ (дата звернення: 4.02.2019).
61. Грегорі Ф. Біла принцеса. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. 590 с.
62. Грін Д. Паперові міста. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/John_Michael_Green/Paperovi_mista/ (дата звернення: 4.02.2019).

63. Дал Р. Чарлі і шоколадна фабрика. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Dal_Ruald/Charli_i_shokoladna_fabryka/(дата звернення: 2.02.2020).
64. Дашкієв М. Торжество життя. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Dashkiev/Torzhestvo_zhyttia/ (дата звернення: 4.02.2019).
65. Денисенко Л. Корпорація ідіотів. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Denysenko_Larysa/Korporatsia_idiotiv/ (дата звернення: 4.02.2019).
66. Дереш Л. Архе. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Deresh/Arhe/> (дата звернення: 4.02.2019).
67. Дефо Д. Робінзон Крузо. Київ: Котигорошко, 1993. 248 с.
68. Джойс Дж. Дублінці. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Dzhois_Dzheims/Dublinci/(дата звернення: 2.02.2020).
69. Джонсон А. Син начальника сиріт. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Dzhonson_Adam/Syn_Nachalnyka_syrif/ (дата звернення: 4.02.2019).
70. Діккенс Ч. Великі сподівання. URL: http://shron3.chtyvo.org.ua/Dikens/Velyki_spodivannia.pdf
71. Діккенс Ч. Пригоди Олівера Твіста. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Dikens/Pryhody_Olivera_Tvista_vyd_2016/ (дата звернення: 4.02.2019).
72. Доббс М. Картковий будинок. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Michael_Dobbs/Kartkovyi_budynok/ (дата звернення: 4.02.2019).
73. Довженко О. Україна в огні. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Dovzhenko/Ukrayina_v_ohni/ (дата звернення: 4.02.2019).

74. Дойл А. К. Пригоди Шерлока Холмса. Т. 1. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Arthur_Conan_Doyle/Pryhody_Sherloka_Kholmsa_to_m_1/(дата звернення: 2.02.2020).
75. Донченко О. Лісничиха. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Donchenko/Lisnychukha/> (дата звернення: 4.02.2019).
76. Дрозд В. Катастрофа. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Drozhd/Katastrofa/> (дата звернення: 4.02.2019).
77. Дяченко С. Золотий дощ. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Diachenko_Serhii/Zoloty_i_dosch/ (дата звернення: 4.02.2019).
78. Дю Мор'є Д. Ребекка. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Daphne_du_Maurier/Rebekka/ (дата звернення: 4.02.2019).
79. Елліс Б. І. Американський психопат. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Bret_Easton_Ellis/Amerykanskyi_psykhopat/ (дата звернення: 4.02.2019).
80. Єшкільєв В. Богиня і Консультант. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Yeshkiliev/Bohynia_i_Konsultant/ (дата звернення: 4.02.2019).
81. Жадан С. Біг мак. Презавантаження. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2015. 304 с.
82. Желязни Р. Хроніки Амбера. Т. 1. Дев'ять принців Амбера. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2017. 400 с.
83. Загребельний П. Роксолана. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Zahrebelnyi/Roksolana/> (дата звернення: 4.02.2019).
84. Іваненко О. Марія. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Ivanenko/Maria/> (дата звернення: 4.02.2019).

85. Іваничук Р. Манускрипт з вулиці Руської. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Ivanychuk/Manuskrypt_z_vulytsi_Ruskoi/ (дата звернення: 4.02.2019).
86. Іздрик Ю. Подвійний Леон. Історія хвороби. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Izdryk/Podviinyi_Leon_Istoria_khvoroby/ (дата звернення: 4.02.2019).
87. Ірванець О. Хвороба Лібенкрафта. Харків : Фоліо, 2010. 192 с.
88. Капранов В., Капранов Д. Щоденник моєї секретарки. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kapranovy_Braty/Schodennyk_moiei_sekretarky/ (дата звернення: 4.02.2019).
89. Карпа І. Фройд би плакав. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Karpa/Froid_by_plakav/ (дата звернення: 5.02.2019).
90. Кард О. С. Гра Ендера. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kard_Orson_Skott/Hra_Endera/ (дата звернення: 5.02.2019).
91. Кашин В. І жодної версії... URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kashyn/I_zhodnoi_versii/ (дата звернення: 5.02.2019).
92. Квін Е. Божий світильник. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kvin_Elleri/Bozhyi_svitylnyk/ (дата звернення: 5.02.2019).
93. Квітка-Основ'яненко Г. Щира любов. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kvitka-Osnovianenko/Schyra_liubov/ (дата звернення: 5.02.2019).
94. Кейдін М. Майже опівночі. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Keidin_Martin/Maizhe_opivnochi/ (дата звернення: 5.02.2019).

95. Кері Д. Улюбленець слави. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Cary_Joyce/Uliublenets_slavy/ (дата звернення: 5.02.2019).
96. Керрол Л. Аліса в країні чудес. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Lewis_Carroll/Alisa_v_kraini_chudes_vyd_1960/ (дата звернення: 5.02.2019).
97. Керуак Д. На дорозі. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Keruak_Dzhek/Na_dorozi/ (дата звернення: 5.02.2019).
98. Кідрук М. Бот. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kidruk_Maksym/Bot/ (дата звернення: 5.02.2019).
99. Кіз Д. Квіти для Елджернона. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Daniel_Keyes/Kvity_dlia_Eldzhernona/ (дата звернення: 5.02.2019).
100. Кінг С. Зона покриття. Харків : Клуб сімейного дозвілля. 2011. 432 с.
101. Кіплінг Р. Мауглі. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kipling_Rudyard/Mauhli/ (дата звернення: 5.02.2019).
102. Клайн К. Сирітський потяг. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kline_Christina_Baker/Syritskyi_potiah/ (дата звернення: 5.02.2019).
103. Кобилянська О. Земля. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Kobylianska/Zemlia/> (дата звернення: 5.02.2019).
104. Кокотюха А. Клуб боягузів. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kokotiukha_Andrii/Klub_boiahuziv/ (дата звернення: 5.02.2019).
105. Коллінз В. Місячний камінь. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Collins_Wilkie/Misiachnyi_kamin/ (дата звернення: 5.02.2019).

106. Коллінз С. Голодні ігри. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Collins_Suzanne/Holodni_ihry/(дата звернення: 2.02.2020).
107. Кониський О. Семен Жук і його родичі. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Konyskyi/Semen_Zhuk_i_yoho_rodychi/ (дата звернення: 5.02.2019).
108. Кононенко Є. Жовта зірка в снігах. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kononenko/Zhovta_zirka_v_snihakh/ (дата звернення: 5.02.2019).
109. Кононович Л. Кайдани для олігарха. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kononovych_Leonid/Kaidany_dlia_oligarha/ (дата звернення: 5.02.2019).
110. Королева Н. Сон тіні. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Koroleva/Son_tini/ (дата звернення: 5.02.2019).
111. Корпус текстів української мови. URL: <http://www.mova.info/corpus.aspx?l1=209> (дата звернення: 3.12.2017).
112. Косач О. Товаришки. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kosach_Olha/Tovaryshky/ (дата звернення: 5.02.2019).
113. Костенко Л. Записки українського самашедшого. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kostenko_Lina/Zapysky_ukrainskoho_samashedshoho/ (дата звернення: 5.02.2019).
114. Коул Д. Лялька. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Cole_Daniel/Lialka/ (дата звернення: 5.02.2019).
115. Коцюбинський М. Fata Morgana. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kotsiubynskyi/Fata_morgana/ (дата звернення: 5.02.2019).

116. Крісті А. Карибська таємниця. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kristi_Agata/Karybska_taiemnytsia/ (дата звернення: 5.02.2019).

117. Куліш П. Чорна рада. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kulish/Chorna_rada/ (дата звернення: 5.02.2019).

118. Курков А. Садівник з Очакова. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kurkov_Andrii/Sadivnyk_z_Ochakova/ (дата звернення: 5.02.2019).

119. Крук Н. Звірі. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kruk_Nazar/Zviri/ (дата звернення: 5.02.2019).

120. Купер Д. Ф. Звіробій. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Cooper_James_Fenimore/Zvirobii/ (дата звернення: 5.02.2019).

121. Левін Б. Видно шляхи полтавській. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Levin/Vydno_shliakhy_poltavskii/ (дата звернення: 5.02.2019).

122. Лепкий Б. Не вбивай. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Lepkyi/Ne_vbyvai/ (дата звернення: 5.02.2019).

123. Лис В. Графиня. Х.: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 224 с.

124. Лі Г. Убити пересмішника. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Lee_Harper/Ubyty_peresmishnyka/ (дата звернення: 2.02.2020).

125. Логвиненко І. В обіймах Феміди. URL: <https://javalibre.com.ua/java-book/book/2927424> (дата звернення: 5.02.2019).

126. Лондон Дж. Морський вовк. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/London_Jack/Morskyi_Vovk/ (дата звернення: 5.02.2019).

127. Львова І. Мій чоловік – пінгвін. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Lvova_Iryna/Mii_cholovik_-_pinhvin/ (дата звернення: 5.02.2019).
128. Маккалоу К. Ті, що співають у терні. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Colleen_McCullough/Ti_scho_spivaiut_u_terni/ (дата звернення: 5.02.2019).
129. Макспедден Ч., Вільсон Д. Робін Гуд. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/McSpadden/Robin_Hud/ (дата звернення: 5.02.2019).
130. Малик В. Черлені щити. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Malyk/Cherleni_schyty/ (дата звернення: 5.02.2019).
131. Мартін Д. Чвара королів. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Martin_George/Chvara_koroliv/ (дата звернення: 5.02.2019).
132. Маршал А. Я вмію стрибати через калюжі. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Marshall_Alan/Ya_vmiiu_strybaty_cherez_kaliuzhi/ (дата звернення: 6.02.2019).
133. Матіос М. Москалиця. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Mariya_Matios/Moskalytsia/ (дата звернення: 6.02.2019).
134. Медникова М. Крутая плюс або терористка-2. Львів : Кальварія, 2005. 272 с.
135. Маєр С. Затемнення. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Stephenie_Meyer/Zatemnennia/ (дата звернення: 2.02.2020).
136. Метьюз Д. Червоний горобець. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Matthews_Jason/Chervonyi_horobets/ (дата звернення: 6.02.2019).

137. Микитенко І. Вуркагани. URL:
<http://chtyvo.org.ua/authors/Mykytenko/Vurkahany/> (дата звернення: 6.02.2019).
138. Мирний П. Хіба ревуть воли як ясла повні. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Myrnyi/Khiba_revut_voly/ (дата звернення: 6.02.2019).
139. Міщенко Д. Лихі літа ойкумени. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Mischenko/Lykhi_lita_oikumenu_vyd_1985/ (дата звернення: 6.02.2019).
140. Мороз В. Дотик темряви. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Moroz_Volodymyr_Yar/Dotyuk_temriavy/ (дата звернення: 6.02.2019).
141. Монтгомері Л.-М.. Блакитний замок. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Lucy_Maud_Montgomery/Blakutynyi_Zamok/ (дата звернення: 6.02.2019).
142. Мушкетик Ю. Біла тінь. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Mushketyk/Bila_tin/ (дата звернення: 6.02.2019).
143. Назарук О. Роксоляна. URL:
<http://chtyvo.org.ua/authors/Nazaruk/Roksoliana/> (дата звернення: 6.02.2019).
144. Нестайко Всеволод. Тореадори з Васюківки. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2013. 544 с.
145. О. Генрі. Вибране. Королі і капуста. Оповідання та новели. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/O_Henry/Vybrane_Koroli_i_kapusta_Opovidannia_ta_novely/ (дата звернення: 6.02.2019).
146. Олійник М. Дочка Прометея. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Oliinyk/Dochka_Prometeia/ (дата звернення: 6.02.2019).
147. Орвелл Дж. Колгосп тварин. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Orwell_George/Kolhosp_tvaryn/ (дата звернення: 6.02.2019).

148. Остін Дж. Гордість і упередженість. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Jane_Austen/Hordist_i_uperedzhenist/ (дата звернення: 6.02.2019).
149. Осьмачка Т. Старший боярин. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Osmachka/Starshyi_boiaryn_zbirka/ (дата звернення: 6.02.2019).
150. Пагутяк Г. Потрапити в сад. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Pahutiak/Potrapytu_v_sad_zbirka/ (дата звернення: 6.02.2019).
151. Палагнюк Ч. Снаф. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Palahniuk_Chak/Snaf/ (дата звернення: 2.02.2020).
152. Підмогильний В. Місто. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Pidmohylnyi/Misto/> (дата звернення: 6.02.2019).
153. По Е. А. Золотий жук. Зб. оповідань. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Po_Edgar/Zoloty_i_zhuk_zbirka_opovidan_vyd_1972/ (дата звернення: 6.02.2019).
154. Покальчук О. Контакт IV рівня. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Pokalchuk_Oleh/Kontakt_IV_rivnia/ (дата звернення: 6.02.2019).
155. Покальчук Ю. Інший бік місяця. Львів : Кальварія, 2000. 80 с.
156. Покальчук Ю. Храм Посейдона // Озерний вітер. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. С. 143–157.
157. Покальчук Ю. Озерний вітер. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. 232 с.
158. Положій Є. Дядечко на ім'я Бог. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Polozhii_Yevhen/Diadechko_na_imia_Boh/ (дата звернення: 6.02.2019).
159. Пратчетт Т. Правда. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Pratchett_Terence/Pravda/ (дата звернення: 6.02.2019).

160. Пуллман Ф. Північне саяво. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Philip_Pullman/Pivnichne_siaivo/ (дата звернення:
 6.02.2019).

161. Рафен Г. Виклик. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Howard_Rafen/Vyklyk/ (дата звернення: 6.02.2019).

162. Рід М. Вершник без голови. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Rid_Main/Vershnyk_bez_holovy/ (дата звернення:
 6.02.2019).

163. Робертс Г. Тінь гори. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Gregory_David_Roberts/Tin_hory/ (дата звернення:
 6.02.2019).

164. Роздобудько І. LSD. Лицей слухняних дружин. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Rozdobudko_Iren/LSD_Litsei_slukhnianykh_druzhyn
 / (дата звернення: 6.02.2019).

165. Ролінг Д. Гаррі Поттер і філософський камінь / пер. В. Морозова.
 Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2016. 248 с.

166. Рутківський В. Джури і підводний човен. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Rutkivskyi_Volodymyr/Dzhury_i_pidvodnyi_choven/
 (дата звернення: 6.02.2019).

167. Сабатіні Р. Хроніка капітана Блада. URL:
http://shron1.chtyvo.org.ua/Sabatini/Odissea_kapitana_Blada.htm (дата
 звернення: 6.02.2019).

168. Самчук У. Чого не гоїть огонь. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Samchuk/Choho_ne_hoit_ohon/ (дата звернення:
 6.02.2019).

169. Свидницький А. Роман. Оповідання. Нариси / упоряд. і примітки
 Р. С. Міщука ; вступ. ст. П. П. Хропка ; ред. тому П. П. Хропка. Київ :
 Наукова думка, 1985. 570 с.

170. Селінджер Дж. Д. Над прірвою у житі. *Повісті, оповідання* / пер. з англ. О. Логвиненка. Київ : Молодь, 1984. С. 3–172.

171. Селінджер Дж. Д. Френні. *Повісті, оповідання* / пер. з англ. О. Логвиненка. Київ : Молодь, 1984. С. 242–267.

172. Серова А. Інший вид. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Sierova_Alla/Inshyi_vyd/ (дата звернення: 6.02.2019).

173. Сігал Е. Історія одного кохання. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Segal_Erich/Istoria_odnoho_kokhannia/ (дата звернення: 2.02.2020).

174. Скляренко С.. Володимир. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Skliarenko/Volodymyr/> (дата звернення: 6.02.2019).

175. Скрябін К. Я, «Победа» і Берлін. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Skriabin_Kuzma/Ya_Pobieda_i_Berlin/ (дата звернення: 6.02.2019).

176. Сміт В. Сонячний птах. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Smith_Wilbur/Soniachnyi_Ptakh/ (дата звернення: 6.02.2019).

177. Смолич Ю. Прекрасні катастрофи (трилогія). URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Smolych_Yurii/Prekrasni_katastrofy_trylohiia/ (дата звернення: 6.02.2019).

178. Сорока Ю. Арахнофобія. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Soroka_Yurii/Arakhnofobiia/ (дата звернення: 6.02.2019).

179. Старицький М. Останні орли. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Starytskyi/Ostanni_orly/ (дата звернення: 6.02.2019).

180. Стельмах М. Щедрий вечір. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Stelmakh/Schedryi_vechir/ (дата звернення: 6.02.2019).

181. Стівенсон Р. Л. Острів скарбів. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Stivenson/Ostriv_skarbiv/ (дата звернення: 6.02.2019).
182. Стіл Д. Диво. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Steel_Danielle/Dyvo/ (дата звернення: 6.02.2019).
183. Свіфт Д. Мандри Гуллівера/ пер. М. Іванова. Київ : А-ба-ба-га-ла-ма-га, 2017. 383 р.
184. Сэлинджер Дж. Д. Над пропастью во ржи/ пер. с англ. Р. Райт-Ковалевой. Москва : Эксмо, 2009. 332 с. (Сер. : Интеллектуальный бестселлер).
185. Талан С. Оголений нерв. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Talan_Svitlana/Oholenyi_nerv/ (дата звернення: 6.02.2019).
186. Твен М. Принц і злидар. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Twain_Mark/Prynts_i_zlydar/ (дата звернення: 6.02.2019).
187. Твен М. Янкi з Коннектикуту при дворi короля Артура; пер. з англ. М. Пiнчевського. Київ : Днiпро, 1985. 572 с.
188. Твен М. Янкi при дворi короля Артура. *Принц та жебрак. Янкi при дворi короля Артура* / за ред. Р. М. Дерев'янченко. Харків : Школа, 2003. С. 173–430.
189. Тисовська Н. Укус вогняного змія. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Tysovska_Natalia/Ukus_ohnianoho_zmiia/ (дата звернення: 6.02.2019).
190. Толкін Дж. Р. Р. Володар перснів. Братство персня. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Tolkin_Dzhon/Volodar_Persniv_Chastyna_persha_Bratstvo_Persnia/ (дата звернення: 6.02.2019).
191. Толкін Дж. Р. Р. Гобіт, або Туди і звідти. Львів : Астролябія, 2011. 304 с.

192. Тріз Д. Слідами змови. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Trease_Geoffrey/Slidamy_zmovy/ (дата звернення:
 6.02.2019).

193. Уейн Д. Зима у горах. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/John_Barrington_Wain/Zyma_u_horakh/ (дата
 звернення: 6.02.2019).

194. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. Т. 5 . Київ : Наук. думка, 1976.
 С. 29–38.

195. Ульяненко О. Квіти Содому. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Ulianenko_Oles/Kvity_Sodomu/ (дата звернення:
 6.02.2019).

196. Федорів Р. Єрусалим на горах. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Fedoriv_Roman/Yerusalym_na_horakh/ (дата
 звернення: 6.02.2019).

197. Фінн Е. Д. Жінка у вікні. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2018. 320 с.

198. Фіцджеральд Ф. С. Ніч лагідна. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Fitzgerald/Nich_lahidna/ (дата звернення:
 6.02.2019).

199. Флемінг Я. Із Росії з любов'ю. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Fleming_Ian/Z_Rosii_z_liuboviu/ (дата звернення:
 6.02.2019).

200. Флер Д. Все ясно. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Foer_Jonathan/Vse_yasno/ (дата звернення:
 6.02.2019).

201. Фолетт К. Вушко голки. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Follett_Ken/Vushko_holky/ (дата звернення:
 6.02.2019).

202. Франко І. Я. Борислав сміється : повість. Київ : Молодий більшовик,
 1936. 344 с.

203. Френсіс Д. У пастиці. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Dick_Francis/U_pasttsi/ (дата звернення: 6.02.2019).
204. Хаггард Г. Копальні царя Соломона. Дочка Монтесуми. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Henry_Rider_Haggard/Kopalni_tsaria_Solomona_Dochka_Montesumy/ (дата звернення: 6.02.2019).
205. Чагровська Л. Шніцар Х. Багаті і бідні. Київ : «Жіночий любовний роман», 2008. 184 с.
206. Чайковский А. Сагайдачний. URL:
<http://chtyvo.org.ua/authors/Chaikovskiyi/Sahaidachnyi/> (дата звернення: 6.02.2019).
207. Чайлд Л. Нездоланний. / пер. О. Поstrанської. Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. 384 с.
208. Чаплін С. День сардини. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Chaplin_Sid/Den_Sardyny/ (дата звернення: 6.02.2019).
209. Чейз Д. Г. Міс Шамвей і чорна магія. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Chase_James_Hadley/Mis_Shamvei_i_chorna_mahia/ (дата звернення: 7.02.2019).
210. Чемерис В. Білий король детективу. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Chemerys/Bilyi_korol_detektyvu/ (дата звернення: 7.02.2019).
211. Шевченко Т. «Заповіт» мовами народів світу / [упоряд. Б. В. Хоменко ; вступ ст. Б. В. Хоменка ; ред. А. О. Білецький]. Київ : Наук. думка, 1989. 248 с.
212. Шевченко Н., Шевченко О. Кривава осінь у місті Лева. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Shevchenko_Natalka/Kryvava_osin_u_misti_Leva/ (дата звернення: 7.02.2019).
213. Шевчук В. Дім на горі. URL:
http://chtyvo.org.ua/authors/Shevchuk/Dim_na_hori_red_2011/ (дата звернення: 7.02.2019).

214. Шеклі Р. Злочинна цивілізація. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Sheckley_Robert/Zlochynna_tsyvilizatsia/ (дата звернення: 7.02.2019).

215. Шекспір В. (а) Трагедії; пер. з англ. І. Стешенко, Г. Кочур ; худож.-оформл. Є. В. Вдовиченко ; прим. Н. М. Торкут. Харків : Фоліо, 2008. 347 с. (Б-ка світ. л-ри).

216. Шекспір В. (б) Гамлет, принц Данський; пер. з англ. Ю. Андруховича. Київ : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2008. 238 с.

217. Шкляр В. Ключ. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Shkliar_Vasyl/Kliuch/ (дата звернення: 7.02.2019).

218. Шульц Д. Ловець орлів. URL:http://chtyvo.org.ua/authors/Schultz_James/Lovets_orliv_zb/ (дата звернення: 7.02.2019).

219. Яновський Ю. Вершники. URL: <http://chtyvo.org.ua/authors/Yanovskyi/Vershnyky/> (дата звернення: 7.02.2019).

220. Adams D. The Hitchhiker's Guide to the Galaxy. London : MacMillan, 2016. 224 p.

221. Bradbury R. Fahrenheit. Short Stories. Moscow : Raduga Publishers, 1983. 382 p.

222. Bradbury R. The Smile. URL: <http://raybradbury.ru/library/story/52/9/1/> (дата звернення: 7.04.2017).

223. Bronte C. Jane Eyre. London : Puffin Books, 2017. 105 p.

224. Brown D. The Da Vinci Code . London : Corgi Books, 2003. 605 p.

225. Bunin I. The Calling Cards. Great Short Stories of the World. London : Corgi Books, 1965. 605 p.

226. Burgess A. A Clockwork Orange. New York Norton, 1989. 240 p.

227. Carroll L. Alice's Adventures in Wonderland. London : McRae, 1988. 117 p.

228. Collins S. The Hunger Games. London : Scholastic, 2012. 458 p.

229. Dahl R. Charlie and the Chocolate Factory. London : Puffin, 2018. 179 p.

230. Dickens C. *Great Expectations*. New York : Oxford University Press, 1998. 460 p.
231. Doyle A. C. *The complete Sherlock Holmes*. New York : Chartwell, 2013. 1182 p.
232. Herbert F. *Dune*. New York : Penguin, 2019. 528 p.
233. Galsworthy J. *The Forsyte Saga*. Middletown : Great Space, 2018. 610 p.
234. Golding W. *Lord of the Flies*. Toronto : Cole, 1994. 108 p.
235. Green J. *Paper Towns*. New York : Dutton Books, 2018. 615 p.
236. Hemingway E. *The Old Man and the Sea*. London. : Heinemann Educational Books, 1980. 92 p.
237. Huxley A. *Brave New World*. London : Random House, 2004. 230 p.
238. Joyce J. *Dubliners*. New York : Sparknotes, 2005. 80 p.
239. King S. *Cell*. Barcelona : Debolsillo, 2008. 445 p.
240. Lee H. *To Kill a Mockingbird*. Toronto : Coles, 1997. 99 p.
241. Meyer S. *Eclipse*. London : Atom, 2013. 559 p.
242. Orwell G. *Animal Farm*. Toronto : Coles, 2006. 89 p.
243. Palahniuk C. *Snuff*. Toronto : Doubleday, 2008. 197 p.
244. Pokalchuk Yu. *The Temple of Poseidon* / translated by M. Andryczyk with Ya. Yakubyak. *Ukrainian Literature. A Journal of Translations*. 2004. Vol 1. P. 157–168.
245. Rowling J. *Harry Potter. Harry Potter and the Philosopher's Stone*. Hamburg : Petersen, 2000. 223 p.
246. Salinger J. D. *Nine Stories. Franny and Zooey. Raise High the Roof Beam, Carpenters* / J. D. Salinger. Moscow : Progress Publishers, 1982. P. 17–203.
247. Salinger J. D. *The Catcher in the Rye*. Moscow : Art + N, 1998. 193 p.
248. Segal E. *Love Story*. New York : Harper Perennial Modern Classics, 1970. 131 p.
249. Shakespeare W. *Hamlet, Prince of Denmark* / B. Mowat, P. Werstine (eds.). New York : Washington Square Press, 1992. 342 p.

250. Shelley's Poetry and Prose / D. Reiman, Sh. Powers (Eds.). New York : Norton, 1977. 700 p.
251. Swift, J. Gulliver's Travels. London : HarperCollins Publishers, 2019. 300 p.
252. Tolkien, J. R. R. The Hobbit, Or There and Back Again. London : Unwin, 1981. 285 p.
253. Twain M. A Connecticut Yankee in King Arthur's Court. S.-Petersburg : Kapo, 2006. 608 p.
254. Ukrainka Lesya. Lady Lily. Heart in Flames. Kyiv : Dnipro Publishers, 1990. P. 57–71.
255. Wells H. War of the Worlds. London : Collins Classics, 2019. 196 p.
256. Zelazny R. The chronicles of Amber. Nine princes in Amber. The guns of Avalon. Garden City : Nelson Doubleday, 1970. 338 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні універсалиї перекладу художнього тексту : монографія. Луцьк : СНУ ім. Лесі Українки, 2012. 275 с.
2. **Zasyekin S.** Psycholinguistic modeling of literary translation process. *Applied Psycholinguistics. Positive Effects and Ethical Perspectives*. G. Mininni, A. Manuti (Eds.). Vol. 2. Milano : FrancoAngeli, 2012. P. 334-342. (*Особистий внесок здобувача: розроблення моделі художнього перекладу та інтерпретація одержаних результатів і висновків дослідження*).
3. **Засєкин С. В.** Язык в зеркале перевода: психолингвистическое исследование переводческих универсалий. *Язык, речь, личность в зеркале психолингвистики* : Колл. монография / под ред. Л. В. Засекиной, С. В. Засекина. Луцк: Вэжа-Друк, 2014. С. 25-52. (*Особистий внесок здобувача: розроблення методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження, інтерпретація результатів вивчення перекладних закономірностей*).

Розділи у хрестоматії, енциклопедії, в яких опубліковано результати дисертації:

4. **Zasyekin S.** Translation as a psycho-semiotic phenomenon. *Steps to Translation: Translation Studies Reader* : хрестоматія / за ред. Т. П. Андрієнко. Київ : Вид. дім Дмитра Бураго, 2015. С. 288-297.
5. Вайк Бен ван. Етика перекладу. *Енциклопедія перекладознавства* : у 4 т. Т. 1 : пер. з англ. **С. Засєкіна** / за ред.: Івз Гамбієра та Люка ван Дорслара; за заг. ред.: О. А. Кальниченка та Л. М. Черноватого. Вінниця : Нова Книга, 2020. (Серія UTTU Series). С. 103-109.

**Наукові праці, в яких опубліковані
основні наукові результати дисертації:**

Наукові праці у виданнях,

включених до наукометричних баз Scopus і Web of Science:

6. **Zasyekin, S.** Translation as a psycholinguistic phenomenon. *Journal of Psycholinguistic Research*. 2010. Vol. 39, No. 3. P. 225-234. (Scopus, Web of Science)

7. **Засєкін С. В.** Психолінгвістика–перекладознавство: політика партнерства. *Psycholinguistics*. 2012. Вип. 9. С. 178-184. (Web of Science)

8. **Засєкін С. В.,** Колесникова І. М. У пошуках перекладацьких універсалій: корпусний підхід до експліцитації. *Psycholinguistics*. 2016. Вип. 19, № 1-2. С. 36-46. (Web of Science) (*Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження*).

9. **Zasiekin, S.** Understanding translation universals. *Babel: International Journal of Translation*. 2016. Vol. 62, No 1. P. 122-134. (Scopus)

10. **Засєкін С. В.,** Розенгарт Ю. В. Психолінгвістичні комп'ютерні інструменти лінгвістичного та перекладознавчого аналізу дискурсу. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 23, № 2. С. 94-106. (Web of Science) (*Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження*).

11. **Засєкін С. В.** Підходи до перекладу в контексті теорії мовленнєвої діяльності. *Psycholinguistics*. 2018. Вип. 24, № 2. С. 63-77. (Web of Science)

12. **Засєкін С. В.** Дослідження когнітивних і психолінгвальних рис перекладних закономірностей. *Psycholinguistics*. 2019. Вип. 26, № 2. С. 114-134. (Web of Science)

Наукові праці у фахових виданнях України:

13. **Засєкін С. В.** Психоенергетика інтерпретації і перекладу. *Філологічні студії*. 2002. № 2. С. 64-70.

14. **Засєкін С. В.**, Засєкіна Л. В. Когнітивний стиль перекладача. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія Філологічна*. 2002. Вип. 2. С. 112-119. (Особистий внесок здобувача: інтерпретація результатів дослідження).
15. **Засєкін С. В.** Психосемантичний підхід до перекладу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2003. Вип. 609. С. 25-30.
16. **Засєкін С. В.** Переклад у контексті психолінгвістики. *Філологічні студії*. 2004. № 1. С. 34-41.
17. **Засєкін С. В.**, Засєкіна Л. В. Сучасні напрями та перспективи розвитку психолінгвістики. *Філологічні студії*. 2004. № 4. С. 440-444. (Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).
18. **Засєкін С. В.** Творець чи імітатор? Психосеміотичні проблеми перекладу. *Філологічні студії*. 2005. № 3-4. С. 285-294.
19. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні підходи до дослідження перекладу. *Філологічні студії*. 2007. № 1-2. С. 133-140.
20. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні закономірності сприйняття тексту перекладачем. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологія*. 2008. Вип. 4. С. 300-304.
21. **Засєкін С. В.** Нейролінгвістичні закономірності мовленнєво-мисленнєвої діяльності перекладача. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки*. 2009. Вип. 6. С. 390-394.
22. **Засєкін С. В.** Психолінгвістика перекладацьких універсалій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов*. 2009. № 848. С. 205-210.

23. **Засєкін С. В.** Художній текст, читач і перекладач: психолінгвістичний вимір взаємодії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство.* 2009. Вип. 16. С. 44-48.

24. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні аспекти моделювання художнього перекладу. *Наукові праці Кам'янець-Подільського нац. ун-ту імені Івана Огієнка: Філологічні науки.* 2010. Вип. 22, Т. 1. С. 163-166.

25. **Засєкін С. В.** Психолінгвістична модель перекладу художнього тексту. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія: Філологічні науки (мовознавство).* 2011. Вип. 95, № 1. С. 396-401.

26. **Засєкін С. В.** Універсальні стратегії перекладу художнього тексту: досвід емпіричного психолінгвістичного дослідження. *Ученые записки Таврического национального университета имени В. И. Вернадского. Серія «Филология. Социальные коммуникации».* 2011. № 4, Ч. 2. С. 254-261.

27. **Засєкін С. В.** Когнітивно-дискурсивні S-універсалії перекладу художнього тексту: досвід емпіричного психолінгвістичного дослідження. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство.* 2012. Вип. 22. С. 119-123.

28. **Засєкін С. В.** Перекладацькі S- і T-універсалії: психолінгвістична перспектива. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія Філологічні науки. Мовознавство.* 2013. Вип. 17. С. 139-143.

29. **Засєкін С. В.** Вплив когнітивного стилю та провідного каналу сприйняття інформації на перекладацькі рішення. *Мовні і концептуальні картини світу.* 2013. Вип. 43, Ч. 2. 2013. С. 70-77.

30. **Засєкін С. В.,** Іскра І. В. Способи відтворення мови ельфів у перекладах трилогії Дж. Р. Р. Толкіна «Володар перснів». *Актуальні питання іноземної філології.* 2017. № 7. С. 63-66. (Особистий внесок здобувача: розроблення

теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).

31. **Засєкін С. В.**, Колесникова І. М. Перекладати просто: симпліфікація як перекладацька універсалія. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ*. 2017. Вип. 34. С. 98-103. (Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).

Наукові праці у зарубіжних спеціалізованих виданнях:

32. **Засєкин С. В.** Социопсихолингвистические универсалии художественного перевода: корпусный поход. *Science and Education a New Dimension : Philology*. 2013. Vol. I (3), Issue 13. P. 57-61.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

33. **Zasyekin S.** Psychosemantic aspects of translation of literary texts // *Challenging Tasks for Psycholinguistics in the New Century : 7th Congress of International Society of Applied Psycholinguistics, 6–9 Sept. 2004 : Abstracts*. Cieczyn, 2004. P. 125-126.

34. **Засєкін С. В.** Психолінгвістика перекладацьких універсалій // *Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу : матеріали V Всеукраїнської наук. конф, 10–11 квіт. 2009 р., Харків, 2009*. С. 60-61.

35. **Zasiekin S.** Psycholinguistic prospects of translation universals // *Challenges of Information Society and Applied Psycholinguistics: Proceedings of the 10th International Congress of International Society of Applied Psycholinguistics (ISAPL), 26–29 June, 2013. Moscow, 2013*. P. 354-355.

36. **Засєкін С. В.**, Колесникова І. М. У пошуках перекладацьких універсалій: корпусний підхід до експліцитації // *Психолінгвістика в сучасному світі – 2015 : матеріали X міжнар. наук.-практ. конф., 22–23 жовт. 2015 р., Переяслав-Хмельницький, 2015*. С. 29. (Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).

37. **Засєкін С. В.** Психолінгвальні прояви «ретрансляційної гіпотези» // Психолінгвістика в сучасному світі – 2016 : матеріали XI міжнар. наук.-практ. конф., 20–21 жовт. 2016 р., Переяслав-Хмельницький, 2016. С. 39.

38. **Zasiekin S.** Computer-assisted research tools for linguists, psycholinguists and translation scholars // Challenges of Psycholinguistics and Psychology of Speech – COPAPOLS 2017 : 3rd International Conference, 29–31 May, 2017: Abstracts. Lutsk, 2017. P. 58-59.

39. **Zasiekin S.** Computer-assisted research trends in translation studies // Major Issues in Translation Studies and Translator/Interpreter Training : IX International Conference, 20–21 April 2017 : Abstracts. Kharkiv, 2017. P. 123-125.

40. **Zasiekin S.** On some aspects of translation data analysis // Актуальні проблеми перекладознавства та методики навчання перекладу : X наук. конф. з міжнар. участю, 4-5 квіт. 2019 р. : тези доп. Харків, 2019. С. 143-144.

41. **Засєкін С. В.** Психолінгвістична комп'ютерна діагностика перекладу: перспективи та обмеження // Переклад і мова: компаративні студії : мат-ли I міжнар. наук. конференції, 27–28 берез. 2019 р., Київ, 2019. С.63-65.

42. **Засєкін С. В.** Психолінгвальні аспекти інтерпретації дискурсивних маркерів // Переяславська мовознавча толока : I міжнар. наук.-практ. конф., 19-20 вер. 2019 р. : тези доп. Переяслав-Хмельницький, 2019. С. 151-153.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

43. **Засєкін С. В.** Імовірність чи закономірність? Про психолінгвістичні універсалії в перекладі. *Вісник Сумського державного університету*. 2006. Т. 2, № 11(95). С. 110-117.

44. **Засєкін С. В.** Емпіричне вивчення психолінгвістичних універсалій у перекладі. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Серія Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія*. 2007. Вип. 12. С. 280-284.

45. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні аспекти художнього перекладу. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди. Серія Педагогіка. Психологія. Філологія. Філософія.* 2008. Вип. 15. С. 155-157.
46. **Засєкін С. В.** Провідні нейропсихолінгвістичні концепції мовленнєвої організації мозку перекладача. *Psycholinguistics.* 2010. Вип. 6. С. 87-93.
47. **Засєкін С. В.** Психолінгвістичні аспекти перекладу художнього тексту. *Мовні і концептуальні картини світу.* 2010. Вип. 30. С. 134-137.
48. **Засєкин С. В.** Художественный перевод как объект психолингвистики. *Языковое бытие человека и этноса: когнитивный и психолингвистический аспекты : Мат-лы междунар. школы-семинара (VI Березинские чтения).* 2010. Вып. 17. С. 50-58.
49. **Засєкін С. В.** Нейролінгвістика сьогодення: теорія і практика. *Людина. Комп'ютер. Комунікація. Зб. наук. праць.* 2010. С. 257-259.
50. **Засєкин С. В.** Психолінгвістическая динаміка переводов в контексте «ретрансляційної гіпотези». *Язык и социальная динамика. сб. науч. тр.* 2013. С. 372-380.
51. **Zasiekin S.** Literary translation universals: a psycholinguistic study of novice translators' choices. *East European Journal of Psycholinguistics.* 2014. Vol. 1, No.1. P. 223-233.
52. **Засєкін С. В.** Динаміка художнього перекладу в контексті «гіпотези новотлумачення». *Актуальні питання іноземної філології.* 2015. №. 2. С. 71-77.
53. **Засєкін С., Засєкіна Д.** Гендерна когнітивна та поведінкова асиметрія в перекладі. *East European Journal of Psycholinguistics.* 2016. Во3. 2. P. 121-131. (Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).
54. **Засєкін С. В.,** Безуглова Н., Гапон А., Матюшенко В. Подольська О., Зубчук Д. Психолінгвальні аспекти перекладу словника LIWC. *East European Journal of Psycholinguistics.* 2018. Vol. 5, No 1. P. 121-131. (Особистий внесок

здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).

55. Повх В., Заскін С. В. Психолінгвальні лексико-семантичні трансформації під час перекладу статей Інтернет-видання «Тиждень». *East European Journal of Psycholinguistics*. 2018. Vol. 5, No 2. P. 93-99. (Особистий внесок здобувача: розроблення теоретико-методологічних засад дослідження, формулювання завдань дослідження).

Додаток Б

Озимандіас

З країв далеких путник повертає
 І каже: «Велет кам'яний стоїть
 В пустині; ніг вже ані рук немає,
 І збоку голова в піску лежить.
 Та на лиці гордий безмірно вид,
 Залізна воля і погорда злая,
 Що топче скутий невільницький світ, –
 Усе те в рисах кам'яних триває.
 А вшоді напис вкований в граніт:
 «Я Озимандіас, цар всіх царів, –
 Глядіть, раби, на мене і тремтіть!»
 Нічого більш. Мертва, суха, німая
 Пустиня грає хвилями пісків
 І звільна, стиха камінь заливає».

Переклав Іван Франко

Мандрівника в пустелі я зустрів.
 Він мовив: «Там лежать в піску сипкому
 Уламки постаті. Погорду й гнів
 Незгаслий зір несе всім і нікому.
 Розколина розбила вигин брів,
 Та посмішка зневажлива й велична
 Пережила і скульптора, й того,
 Хто всім жадав погрожувати вічно.
 На постаменті кілька слів стоїть:
 «Я Озимандія, я цар всього.
 До ніг моїх схиляйтесь і тремтіть!»
 Оце й усе. Навкруг самі руїни,
 В піску колос повержений лежить,
 І звідусіль пісок на нього рине».

Переклав Віктор Коптілов

Стрів подорожнього я з дальньої країни.
 Казав він: двоє ніг без тулуба стирчать,
 Камінні, й побіч них, в піску, – лице камінне.
 У стертих рисах ще лишилася печать
 Жорстокості, страшна зневага й лють зухвала.
 Як добре відтворить зумів те все різьбар
 У брилі, що й його в віках перетривала,

І серце, де палав цих пристрастей пожар.
Помітні ще й слова пихаті та недобрі:
«Я – Озимандія, я над царями цар.
Дивуйтеся мені, могутні і хоробрі,
Жахайтесь і тремтіть: оце мої діла!»
Навколо порожньо. І тільки ген під обрій
Пустеля смугою німих пісків лягла.

Переклав Григорій Кочур

Таблиця Б.1

**Результати кореляційного аналізу програмою SPSS твору «Ozymandias»
та його трьох українських версій**

		SHELLEY	КОПТИЛОВ	FRANKO	KOCHUR
SHELLEY	Pearson Correlation	1	,040	,153(**)	,029
	Sig. (2-tailed)	.	,447	,003	,573
	N	372	372	372	372
КОПТИЛОВ	Pearson Correlation	,040	1	-,086	,283(**)
	Sig. (2-tailed)	,447	.	,092	,000
	N	372	384	384	384
FRANKO	Pearson Correlation	,153(**)	-,086	1	,023
	Sig. (2-tailed)	,003	,092	.	,651
	N	372	384	384	384
KOCHUR	Pearson Correlation	,029	,283(**)	,023	1
	Sig. (2-tailed)	,573	,000	,651	.
	N	372	384	384	384

Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

Таблиця Б.2

**Результати кореляційного аналізу програмою SPSS твору «Ozymandias»
П. Б. Шеллі та його трьох українських версій за параметром
семантичної близькості**

	Correlation between Vectors of Values			
	SHELLEY	КОПТИЛОВ	FRANKO	KOCHUR
SHELLEY	,000	,040	,153	,029
КОПТИЛОВ	,040	,000	-,081	,289
FRANKO	,153	-,081	,000	,024
KOCHUR	,029	,289	,024	,000

This is a similarity matrix.

Таблиця Б.3

**Результати двофакторного аналізу програмою SPSS
твору «Ozymandias» П. Б. Шеллі
Rotated Factor Matrix(a)**

	Factor	
ПОЗИТИВ	,725	,359
КРАСА	,755	,345
ПРИЄМНІС	,760	,412
ВЕСЕЛІСТ	,607	,018
СИЛА	,270	,816
ВЕЛИЧ	,080	,996
ВАЖКІСТЬ	,023	,416
ГРУБІСТЬ	-,270	,029
ШВИДКІСТ	,761	,264
АКТИВНІС	,857	,202
ДИНАМІЧН	,732	,402
РУХЛИВІС	,557	-,057

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

Таблиця Б.4

**Результати двофакторного аналізу програмою SPSS
перекладу І. Франка першотвору «Ozymandias»
Rotated Factor Matrix(a)**

	Factor	
ПОЗИТИВ	,245	,404
КРАСА	,370	,847
ПРИЄМНІС	,035	,773
ВЕСЕЛІСТ	,407	,036
СИЛА	,926	,106
ВЕЛИЧ	,313	,035
ВАЖКІСТЬ	,069	-,221
ГРУБІСТЬ	,151	,043
ШВИДКІСТ	,207	-,472
АКТИВНІС	,609	-,478
ДИНАМІЧН	,464	-,265
РУХЛИВІС	,840	-,285

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

Таблиця Б.5

**Результати двофакторного аналізу програмою SPSS
перекладу Г. Кочура першотвору «Ozymandias»
Rotated Factor Matrix(a)**

	Factor	
ПОЗИТИВ	,479	,741
КРАСА	,427	,841
ПРИЄМНІС	,106	,994
ВЕСЕЛІСТ	,597	,266
СИЛА	,635	,375
ВЕЛИЧ	,410	,152
ВАЖКІСТЬ	,311	-,409
ГРУБІСТЬ	,539	-,112
ШВИДКІСТ	,813	,101
АКТИВНІС	,791	,085
ДИНАМІЧН	,809	,140
РУХЛИВІС	,673	,299

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

Таблиця Б.6

**Результати двофакторного аналізу програмою SPSS
перекладу В. Коптілова першотвору «Ozymandias»
Rotated Factor Matrix(a)**

	Factor	
ПОЗИТИВ	,428	,903
КРАСА	,593	,513
ПРИЄМНІС	,468	,585
ВЕСЕЛІСТ	,320	,386
СИЛА	,419	,287
ВЕЛИЧ	,286	,454
ВАЖКІСТЬ	-,141	,457
ГРУБІСТЬ	,035	,218
ШВИДКІСТ	,584	,227
АКТИВНІС	,855	,224
ДИНАМІЧН	,933	-,026
РУХЛИВІС	,894	,105

Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

a Rotation converged in 3 iterations.

Додаток В

The Testament

Dig my grave and raise my barrow
 By the Dnieper-side
 In Ukraina, my own land,
 A fair land and wide.
 I will lie and watch the cornfields,
 Listen through the years
 To the river voices roaring,
 Roaring in my ears.

When I hear the call
 Of the racing flood,
 Loud with hated blood,
 I will leave them all,
 Fields and hills; and force my way
 Right up to the Throne
 Where God sits alone;
 Clasp His feet and pray...
 But till that day
 What is God to me?

Bury me, be done with me,
 Rise and break your chain,
 Water your new liberty
 With blood for rain.
 Then, in the mighty family
 Of all men that are free,
 May be sometimes, very softly
 You will speak of me?

*Translated by E. L. Voynich
 London, 1911*

My Testament

When I am dead, bury me
 In my beloved Ukraine,
 My tomb upon a grave mound high
 Amid the spreading plain,
 So that the fields, the boundless steppes,
 The Dnieper's plunging shore
 My eyes could see, my ears could hear
 The mighty river roar.

When from Ukraine the Dnieper bears
 Into the deep blue sea
 The blood of foes ... then will I leave
 These hills and fertile fields –
 I'll leave them all and fly away
 To the abode of God,
 And then I'll pray ... But till that day
 I nothing know of God.

Oh bury me, then rise ye up
 And break your heavy chains
 And water with the tyrants' blood
 The freedom you have gained.
 And in the great new family,
 The family of the free,
 With softly spoken, kindly word
 Remember also me.

*Translated by John Weir
 Toronto, 1961*

Таблиця В.1

**Результати кореляційного аналізу програмою SPSS
твору Тараса Шевченка «Заповіт» та його двох англомовних версій за
параметром семантичної близькості**

		SHEVCHEN	WEIR	VOYNICH
SHEVCHEN	Pearson Correlation	1	,038	-,002
	Sig. (2-tailed)	.	,424	,971
	N	438	438	438
WEIR	Pearson Correlation	,038	1	,032
	Sig. (2-tailed)	,424	.	,510
	N	438	438	438
VOYNICH	Pearson Correlation	-,002	,032	1
	Sig. (2-tailed)	,971	,510	.
	N	438	438	438

Додаток Д
Слово про Ігорів похід (фрагмент)
 Тексти перекладу:

І квилить, плаче Ярославна
 В Путивлі рано на валу:
 Вітрило-вітре мій єдиний,
 Легкий, крилатий господине!
 Нащо на дужому крилі
 На вої любії мої,
 На князя, ладо моє миле,
 Ти ханові метаєш стріли?
 Не мало неба, і землі,
 І моря синього. На морі
 Гойдай насади-кораблі.
 А ти, прелютий... Горе! Горе
 Моє веселіє украв,
 В степу на тирсі розібгав.
Переклав Т. Г. Шевченко

Ярославна плаче на горожі
 у Путивлі, в передранній тьмі:
 – Ой, Вітрило-Вітре! Чом вороже
 повіваєш легкими крильми?
 Чом несеш ти зливу необорну
 половецьких стріл на руську рать?
 Чи тобі не вистачить простору
 угорі під хмарами гулять?
 Чи тобі замало, легковію,
 колихати в морі кораблі?
 Чом розкидав ти мою надію
 по степу, на білі ковилі?
Переклала Н. Забіла

Ой у Путивлі на мурові зрана
 Ще й яснее сонце не вставало,
 – Як Ярославна гірко плакала-ридала,
 Словами промовляла:
 «Вітре, – каже, – буйнее вітрило!
 Чи то ж тобі мої сльози милі?
 Нащо ж вієш, вієш-завіваєш,
 Нащо ханові стріли хапаєш,
 На легкому крилі піднімаєш,
 В військо мого князя пускаєш?
 Хіба тобі немає простору
 Віятися попід небосклоном,

Сині хвилі в морі піднімати,
Кораблі на хвилях гойдати?
Нащо ж мою радість розвіваєш –
На шовковій траві розстилаєш?»
Переклав Панас Мирний

Додаток Ж

Franny

(excerpt)

J. D. Salinger

“What’s the book?” Lane asked.

Franny literally jumped. She looked down at the disorderly little pile of handbag freight on the tablecloth. “What book?” she said. “This, you mean?” She picked up the little clothbound book and put it back into her handbag. “Just something I brought to look at on the train”.

“Let’s have a look. What is it?” Franny didn’t seem to hear him. She opened her compact again and took another quick glance into the mirror. “God”, she said. Then she cleared everything – compact, billfold, laundry bill, toothbrush, a tin of aspirins, and a gold plated swizzle stick – back into her handbag. “I don’t know why I carry that crazy gold swizzle stick around”, she said. “A very corny boy gave it to me when I was a sophomore, for my birthday. He thought it was such a beautiful and inspired gift, and he kept watching my face while I opened the package. I keep trying to throw it away, but I simply can’t do it. I’ll go to my grave with it”. She reflected. “He kept grinning at me and telling me I’d always have good luck if I kept it with me all times”.

Lane had started in on his frogs’ legs. “What was the book, anyway? Or is it a goddam secret or something?” he asked.

“The little book in my bag?” Franny said. She watched him disjoint a pair of frogs’ legs. Then she took a cigarette from the pack on the table and lit it herself. “Oh, I don’t know”, she said. “It’s something called ‘The Way of a Pilgrim’”. She watched Lane eat for a moment. “I got it out of the library. This man that teaches this Religion Survey thing I’m making this term mentioned it”. She dragged on her cigarette. “I’ve had it out for weeks. I keep forgetting to return it”. “Who wrote it?”

“I don’t know”, Franny said casually. “Some Russian peasant, apparently”. She went on watching Lane eat his frogs’ legs. “He never gives his name. You never know his name the whole time he’s telling the story. He just tells you he’s a peasant and that he’s thirty-three years old and that he’s got a withered arm. And that his wife is dead. It’s all in the eighteen-hundreds”.

Lane had just shifted his attention from the frogs’ legs to the salad. “Any good?” he said. “What’s it about?”

“I don’t know. It’s peculiar. I mean it’s primarily a religious book. In a way, I suppose you could say it’s terribly fanatical, but in a way it isn’t. I mean it starts out with this peasant – the pilgrim – wanting to find out what it means in the Bible when it says you should pray incessantly. You know. Without stopping. So he starts out walking all over Russia looking for somebody who can tell him *how* to pray incessantly. And what you should say if you do.” Franny seemed intensely interested in the way Lane was dismembering his frogs’ legs. Her eyes remained fixed on his plate as she spoke. “All he carries with him is this knapsack filled with bread and salt. Then he meets this person called a starets – some sort of terribly

advanced religious person – and the starets tells him about a book called the ‘Philokalia’. Which apparently was written by a group of terribly advanced monks who sort of advocated this really incredible method of praying. Anyway, so the pilgrim learns how to pray the way these very mystical persons say you should. Then he goes on walking all over Russia, meeting all kinds of absolutely marvelous people and telling them how to pray by this incredible method. I mean that’s really the whole book”.

“I hate to mention it, but I’m going to reek of garlic”, Lane said.

“He meets this one married couple, on one of his journeys, that I love more than anybody I ever read about in my entire life”, Franny said. “He’s walking down a road somewhere in the country, with his knapsack on his back, when these two tiny children run after him, shouting, ‘Dear little beggar! Dear little beggar! You must come home to Mummy. She likes beggars’. So he goes home with the children, and this *really* lovely person, the children’s mother, comes out of the house all in a bustle and insists on helping him take off his dirty old boots and giving him a cup of tea. Then the father comes home, and apparently he loves beggars and pilgrims, too, and they all sit down to dinner. And while they’re at dinner, the pilgrim wants to know who all the ladies are that are sitting around the table, and the husband tells him that they’re all servants but that they always sit down to eat with him and his wife because they’re sisters in Christ”. Franny suddenly sat up a trifle straighter in her seat, self-consciously. She watched Lane butter a piece of bread. “Anyway, after that, the pilgrim stays overnight, and he and the husband sit up till late talking about this method of praying without ceasing. The pilgrim tells him how to do it. Then he leaves in the morning and starts out on some more adventures. He meets all kinds of people – I mean that’s the whole book, really – and he tells all of them how to pray by this special way”.

Lane nodded. He cut into his salad with his fork. “I hope to God we get time over the weekend so that you can take a quick look at this goddam paper I told you about”, he said. “I don’t know. I may not try to publish it – but I’d like you to sort of glance through it while you’re here”.

“I’d love to”, Franny said. She watched him butter another piece of bread. “You might like this book”, she said suddenly. “It’s so simple, I mean”.

“Sounds interesting. You don’t want your butter, do you?”

“No take it. I can’t lend it to you, because it’s way overdue already, but you could probably get it at the library here. I’m positive you could”.

“You haven’t touched your goddam sandwich”, Lane said suddenly. “You know that?”

Franny looked down at her plate as if it had just been placed before her. “I will in a minute,” she said. She sat still for a moment, holding her cigarette, but without dragging on it, in her left hand, and with her right hand fixed tensely around the base of the glass of milk. “Do you want to hear what the special method of praying was that the starets told him about?” she asked. “It’s really sort of interesting, in a way”.

Lane cut into his last pair of frogs' legs. He nodded. "Sure", he said. "Sure".

"Well, as I said, the pilgrim – this simple peasant – started the whole pilgrimage to find out what it means in the Bible when it says you're supposed to pray without ceasing. And then he meets this starets – this very advanced religious person I mentioned". Franny stopped suddenly to reflect, to organize. "Well, the starets tells him about the Jesus Prayer first at all. 'Lord Jesus Christ, have mercy of me'. And he explains to him that those are the best words to use when you pray." Franny paused to reflect again. She was no longer looking at Lane's plate but over his shoulder. "Anyway", she went on, "the starets tells the pilgrim that if you keep saying that prayer over and over again the it becomes self-active. Something *happens* after a while. I don't know what, but something happens, and the words get synchronized with the person's heartbeats, and then you're actually praying without ceasing. You do it to purify your whole outlook and get an absolutely new conception of what everything's about".

Lane had finished eating. Now, as Franny paused again, he sat back and lit a cigarette and watched her face. She was still looking abstractedly ahead of her, past his shoulder, and seemed scarcely aware of his presence.

"But the thing is, the marvellous thing is when you first start doing it, you don't even have to have *faith* in what you're doing. In other words, nobody asks you to believe a single thing when you first start it. You don't even have to think about what you're saying, the starets said. All you have to have in the beginning is quantity. Then, later on, it becomes quality by itself. He says that any name of God – any name at all – has this peculiar, self-active power of its own, and; it starts working after you've started it up."

Lane sat rather slouched in his chair, smoking, his eyes narrowed attentively at Franny's face. Her face was still pale, but it had been paler at other moments since the two had been in Sickler's.

"As a matter of fact, that makes absolute sense," Franny said, "because in the Nembutsu sects of Buddhism, people keep saying *Namu Amida Butsu*' over and over again – which means 'Praises to the Buddha' or something like that – and that *same thing* happens. The exact same – ..."

"You actually believe that stuff, or what?"

Franny reached for the pack of cigarettes and took one out. "I didn't say I believed it *or* didn't believe it", she said, and scanned the table for the matches. "I said it was fascinating." She accepted a light from Lane. "I just think it's a terribly peculiar coincidence", she said, exhaling smoke, «that you keep running into that kind of advice – I mean if you repeat the name of God incessantly, something *happens*. Even in India. In India, they tell you to meditate on the 'Om', which means the same thing, really, and the exact same result is supposed to happen. So I mean you can't just rationalize it away without even".

"What is the result?" Lane said shortly.

"What?"

“I mean what is the result that’s supposed to follow? All this synchronization business and mumbo-jumbo. You get heart trouble? I don’t know if you know it, but you could do yourself a great deal of real –...”

“You get to see God. Something happens in some absolutely nonphysical part of the heart – if you ever took any Religion – and you see God, that’s all.” She flicked her cigarette ash self-consciously, just missing the ashtray. She picked up the ash with her fingers and put it in. “And don’t ask me who or what God is. I mean I don’t even know if He exists. When I was little I used to think – ...” She stopped. The waiter had come to take away the dishes.

“You want some dessert, or coffee?” Lane asked.

Додаток 3

Таблиця 3.1

Середньогрупові результати аналізу програмою SPSS за стилістичним параметром 40 українських перекладів фрагмента першотвору Дж. Селінджера “Franny”

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
informal	40	.66	2.28	1.0140	.37816
filler	40	.00	1.27	.1805	.30128
lexvar	40	.21	.24	.2310	.00778
lexdense	40	.43	.49	.4653	.01432
readability	40	4.88	7.19	6.2540	.51565
Nsentence	40	143.00	191.00	165.3250	10.56212
cohesion	40	.40	.55	.4675	.03536
WPS	40	8.65	55.89	12.3212	8.07795
prop	40	6.77	9.58	7.8515	.58917
conj	40	5.11	8.49	6.5415	.85054
negat	40	1.80	2.89	2.2935	.20606
tentat	40	.37	1.39	.8928	.22012
certain	40	1.08	2.43	1.6083	.30536
differ	40	2.22	3.68	2.9805	.32613
cause	40	1.00	2.31	1.5815	.31173
Valid N (listwise)	40				

Додаток К

Таблиця К.1

Результати обробки даних корпусу АУПК на основі критерію Стьюдента

Paired Samples Test									
		Paired Differences					t	df	Sig. (2-tailed)
		Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean	95% Confidence Interval of the Difference				
					Lower	Upper			
Pair 1	WPS - WPS1	3.63600	2.88579	.52687	2.55843	4.71357	6.901	29	.000
Pair 2	function - function1	26.53367	2.42882	.44344	25.62673	27.44060	59.836	29	.000
Pair 3	pronoun - pronoun1	6.23200	1.75653	.32070	5.57610	6.88790	19.433	29	.000
Pair 4	ppronoun - ppronoun1	6.22067	1.39987	.25558	5.69795	6.74339	24.339	29	.000
Pair 5	i - i1	.95267	.71972	.13140	.68392	1.22141	7.250	29	.000
Pair 6	we - we1	.31033	.22040	.04024	.22803	.39263	7.712	29	.000
Pair 7	you - you1	.65533	.34760	.06346	.52554	.78513	10.326	29	.000
Pair 8	shehe - shehe1	3.63733	1.35804	.24794	3.13023	4.14444	14.670	29	.000
Pair 9	they - they1	.66867	.38095	.06955	.52642	.81092	9.614	29	.000
Pair 10	ipronoun - ipron1	.80800	.75818	.13842	.52489	1.09111	5.837	29	.000
Pair 11	prep - prep1	5.54533	1.19397	.21799	5.09950	5.99117	25.439	29	.000
Pair 12	conj - conj1	-.33467	.70126	.12803	-.59652	-.07281	-2.614	29	.014
Pair 13	negate - negate1	-.63333	.24942	.04554	-.72647	-.54020	-13.908	29	.000
Pair 14	affect - affect1	2.97300	.51615	.09424	2.78026	3.16574	31.548	29	.000
Pair 15	posemo - posemo1	1.70567	.42182	.07701	1.54815	1.86318	22.147	29	.000
Pair 16	negemo - negemo1	1.38000	.33196	.06061	1.25604	1.50396	22.769	29	.000
Pair 17	anxiety - anx1	.30967	.13530	.02470	.25914	.36019	12.536	29	.000
Pair 18	anger - anger1	.35767	.24117	.04403	.26761	.44772	8.123	29	.000
Pair 19	sad - sad1	.34567	.16635	.03037	.28355	.40778	11.381	29	.000
Pair 20	social - social1	8.39800	1.81549	.33146	7.72008	9.07592	25.336	29	.000
Pair 21	family - family1	-.87367	.41611	.07597	-1.02904	-.71829	-11.500	29	.000

Продовження табл. К.1

Pair 22	friend - friend1	.15267	.20501	.03743	.07612	.22922	4.079	29	.000
Pair 23	female - female1	.87800	.87384	.15954	.55170	1.20430	5.503	29	.000
Pair 24	male - male1	3.73833	1.74425	.31845	3.08702	4.38965	11.739	29	.000
Pair 25	cogproc - cogproc1	1.99567	.90375	.16500	1.65820	2.33313	12.095	29	.000
Pair 26	insight - insight1	1.47367	.46108	.08418	1.30150	1.64584	17.506	29	.000
Pair 27	cause - cause1	-.51067	.25939	.04736	-.60752	-.41381	- 10.783	29	.000
Pair 28	tentat - tentat1	1.61400	.45266	.08264	1.44497	1.78303	19.530	29	.000
Pair 29	certain - certain1	.46800	.22809	.04164	.38283	.55317	11.238	29	.000
Pair 30	perception - percept1	3.34000	.73542	.13427	3.06539	3.61461	24.875	29	.000
Pair 31	see - see1	1.48433	.38858	.07095	1.33923	1.62943	20.922	29	.000
Pair 32	hear - hear1	1.19567	.44403	.08107	1.02986	1.36147	14.749	29	.000
Pair 33	feel - feel1	.82300	.29529	.05391	.71274	.93326	15.266	29	.000
Pair 34	drives - drives1	2.09767	.58334	.10650	1.87984	2.31549	19.696	29	.000
Pair 35	affiliation - affiliation1	.71967	.33003	.06026	.59643	.84290	11.944	29	.000
Pair 36	achieve - achieve1	.40500	.13143	.02400	.35592	.45408	16.878	29	.000
Pair 37	power - power1	1.70600	.37355	.06820	1.56651	1.84549	25.014	29	.000
Pair 38	reward - reward1	.73833	.19529	.03566	.66541	.81126	20.708	29	.000
Pair 39	risk - risk1	.27800	.10630	.01941	.23831	.31769	14.324	29	.000
Pair 40	focuspast - focuspast1	6.27567	1.50201	.27423	5.71481	6.83653	22.885	29	.000
Pair 41	focuspresent - focuspresnt1	4.92800	1.50974	.27564	4.36425	5.49175	17.878	29	.000
Pair 42	focusfuture - focusfuture1	.95600	.29390	.05366	.84626	1.06574	17.816	29	.000
Pair 43	motion - motion1	2.05733	.37230	.06797	1.91831	2.19635	30.267	29	.000
Pair 44	space - space1	1.58500	.86245	.15746	1.26296	1.90704	10.066	29	.000
Pair 45	time - time1	2.87200	.65811	.12015	2.62626	3.11774	23.903	29	.000
Pair 46	work - work1	.77400	.29975	.05473	.66207	.88593	14.143	29	.000
Pair 47	leisure - leisure1	.44400	.24289	.04435	.35330	.53470	10.012	29	.000
Pair 48	home - home1	.58500	.26025	.04751	.48782	.68218	12.312	29	.000

Продовження табл. К.1

Pair 49	money - money1	.28533	.11500	.02100	.24239	.32828	13.589	29	.000
Pair 50	religion - relig1	.20400	.22792	.04161	.11889	.28911	4.902	29	.000
Pair 51	death - death1	.15767	.08661	.01581	.12533	.19001	9.971	29	.000
Pair 52	informal - informal1	-.30633	.36377	.06641	-.44217	-.17050	-4.612	29	.000
Pair 53	swear - swear1	.09000	.23455	.04282	.00242	.17758	2.102	29	.044
Pair 54	assen - assent1	-.42867	.15083	.02754	-.48499	-.37235	- 15.566	29	.000
Pair 55	nonflu - nonflu1	.02233	.12686	.02316	-.02504	.06970	.964	29	.343
Pair 56	filler - filler1	-.06400	.05411	.00988	-.08421	-.04379	-6.478	29	.000
Pair 57	lexvar - lexvar1	-.07967	.01129	.00206	-.08388	-.07545	- 38.648	29	.000
Pair 58	lexdens - lexdens1	-.16267	.02149	.00392	-.17069	-.15464	- 41.469	29	.000
Pair 59	readability - readability1	-2.02300	1.39328	.25438	-2.54326	-1.50274	-7.953	29	.000
Pair 60	nsentence - nsentence1	-347.33333	214.6254 7	39.1850 7	- 427.475 8	- 267.190 9	-8.864	29	.000
Pair 61	cohesion - cohesion1	.43367	.33047	.06034	.31027	.55707	7.188	29	.000
Pair 62	netspeak - netspeak1	.09200	.11358	.02074	.04959	.13441	4.437	29	.000

Додаток Л

Таблиця Л.1

**Статистично значущі відмінності в корпусі УЗК
на основі тесту Стьюдента**

Independent Samples Test										
		Levene's Test for Equality of Variances		t-test for Equality of Means						
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	Std. Error Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
									Lower	Upper
WPS	Equal variances assumed	.220	.639	1.141	198	.255	.48480	.42494	-.35318	1.32278
	Equal variances not assumed			1.141	197.450	.255	.48480	.42494	-.35320	1.32280
Sixlitr	Equal variances assumed	5.653	.018	-.453	198	.651	-.22370	.49411	-1.1981	.75070
	Equal variances not assumed			-.453	186.172	.651	-.22370	.49411	-1.1985	.75108
function	Equal variances assumed	.181	.671	-.220	198	.826	-.08230	.37492	-.82165	.65705
	Equal variances not assumed			-.220	196.730	.826	-.08230	.37492	-.82168	.65708
pronoun	Equal variances assumed	14.485	.000	7.024	198	.000	1.74600	.24859	1.25577	2.23623
	Equal variances not assumed			7.024	188.065	.000	1.74600	.24859	1.25561	2.23639
ppronoun	Equal variances assumed	33.544	.000	6.188	198	.000	1.38130	.22321	.94113	1.82147
	Equal variances not assumed			6.188	172.663	.000	1.38130	.22321	.94074	1.82186
i	Equal variances assumed	39.639	.000	5.296	198	.000	1.03110	.19470	.64715	1.41505
	Equal variances not assumed			5.296	171.449	.000	1.03110	.19470	.64678	1.41542
we	Equal variances assumed	7.505	.007	4.015	198	.000	.13520	.03367	.06880	.20160
	Equal variances not assumed			4.015	188.281	.000	.13520	.03367	.06878	.20162
you	Equal variances assumed	.118	.731	2.444	198	.015	.09200	.03764	.01777	.16623

Продовження табл. Л.1

	Equal variances not assumed			2.444	196.073	.015	.09200	.03764	.01777	.16623
shehe	Equal variances assumed	5.334	.022	1.976	198	.050	.08140	.04120	.00015	.16265
	Equal variances not assumed			1.976	190.798	.050	.08140	.04120	.00013	.16267
they	Equal variances assumed	1.614	.205	2.027	198	.044	.04100	.02022	.00112	.08088
	Equal variances not assumed			2.027	197.817	.044	.04100	.02022	.00112	.08088
ipronoun	Equal variances assumed	1.415	.236	4.159	198	.000	.34510	.08297	.18147	.50873
	Equal variances not assumed			4.159	195.557	.000	.34510	.08297	.18146	.50874
prep	Equal variances assumed	2.679	.103	-4.789	198	.000	-.50230	.10488	-.70913	-.29547
	Equal variances not assumed			-4.789	189.934	.000	-.50230	.10488	-.70918	-.29542
adverb	Equal variances assumed	8.097	.005	-2.240	198	.026	-.13510	.06030	-.25402	-.01618
	Equal variances not assumed			-2.240	171.395	.026	-.13510	.06030	-.25413	-.01607
conj	Equal variances assumed	16.166	.000	-5.252	198	.000	-1.12420	.21404	1.5463	-.70212
	Equal variances not assumed			-5.252	150.580	.000	-1.12420	.21404	1.5471	-.70130
negate	Equal variances assumed	1.077	.301	-2.746	198	.007	-.20080	.07312	-.34499	-.05661
	Equal variances not assumed			-2.746	191.270	.007	-.20080	.07312	-.34502	-.05658
verb	Equal variances assumed	4.084	.045	1.770	198	.078	.07360	.04157	-.00839	.15559
	Equal variances not assumed			1.770	183.885	.078	.07360	.04157	-.00842	.15562
adj	Equal variances assumed	10.205	.002	-1.044	198	.298	-.04150	.03976	-.11990	.03690
	Equal variances not assumed			-1.044	170.516	.298	-.04150	.03976	-.11998	.03698
affect	Equal variances assumed	.704	.403	3.039	198	.003	.10640	.03501	.03736	.17544
	Equal variances not assumed			3.039	196.131	.003	.10640	.03501	.03736	.17544
posemo	Equal variances assumed	.005	.945	2.608	198	.010	.05830	.02235	.01422	.10238
	Equal variances not assumed			2.608	197.260	.010	.05830	.02235	.01422	.10238
negemo	Equal variances assumed	.808	.370	.228	198	.820	.00520	.02280	-.03977	.05017

Продовження табл. Л.1

	Equal variances not assumed			.228	182.412	.820	.00520	.02280	-	.05019
anxiety	Equal variances assumed	1.951	.164	1.942	198	.054	.01140	.00587	-	.02297
	Equal variances not assumed			1.942	191.120	.054	.01140	.00587	-	.02298
anger	Equal variances assumed	1.767	.185	-.321	198	.749	-.00430	.01341	-	.02214
	Equal variances not assumed			-.321	182.730	.749	-.00430	.01341	-	.02215
sad	Equal variances assumed	2.554	.112	-.106	198	.916	-.00060	.00568	-	.01059
	Equal variances not assumed			-.106	194.241	.916	-.00060	.00568	-	.01059
social	Equal variances assumed	.188	.665	4.398	198	.000	.35940	.08172	.19824	.52056
	Equal variances not assumed			4.398	197.129	.000	.35940	.08172	.19824	.52056
family	Equal variances assumed	3.368	.068	-	198	.001	-.08170	.02470	-	-.03298
	Equal variances not assumed			-	193.987	.001	-.08170	.02470	-	-.03298
friend	Equal variances assumed	2.587	.109	-.607	198	.544	-.00590	.00971	-	.01326
	Equal variances not assumed			-.607	173.177	.544	-.00590	.00971	-	.01327
female	Equal variances assumed	4.176	.042	1.201	198	.231	.06120	.05096	-	.16170
	Equal variances not assumed			1.201	189.021	.231	.06120	.05096	-	.16173
male	Equal variances assumed	4.739	.031	-	198	.014	-.03130	.01260	-	-.00645
	Equal variances not assumed			-	142.840	.014	-.03130	.01260	-	-.00639
cogproc	Equal variances assumed	6.459	.012	-	198	.011	-.42870	.16660	-	-.10016
	Equal variances not assumed			-	177.563	.011	-.42870	.16660	-	-.09993
insight	Equal variances assumed	2.685	.103	.051	198	.959	.00080	.01567	-	.03171
	Equal variances not assumed			.051	196.045	.959	.00080	.01567	-	.03171
cause	Equal variances assumed	15.791	.000	-	198	.007	-.14360	.05249	-	-.04009
	Equal variances not assumed			-	153.803	.007	-.14360	.05249	-	-.03991
descrep	Equal variances assumed	2.377	.125	-.197	198	.844	-.00200	.01014	-	.01799

Продовження табл. Л.1

	Equal variances not assumed			-.197	193.698	.844	-.00200	.01014	-	.01799
tentat	Equal variances assumed	4.057	.045	2.417	198	.017	.06490	.02685	.01195	.11785
	Equal variances not assumed			2.417	190.923	.017	.06490	.02685	.01194	.11786
certain	Equal variances assumed	2.789	.096	1.961	198	.051	.05360	.02733	-	.10749
	Equal variances not assumed			1.961	191.808	.051	.05360	.02733	-	.10750
differ	Equal variances assumed	4.760	.030	-	198	.000	-.48480	.09793	-	-.29169
	Equal variances not assumed			-	182.863	.000	-.48480	.09793	-	-.29159
perception	Equal variances assumed	4.169	.042	2.501	198	.013	.09550	.03818	.02021	.17079
	Equal variances not assumed			2.501	186.645	.013	.09550	.03818	.02018	.17082
see	Equal variances assumed	.512	.475	.251	198	.802	.00320	.01277	-	.02838
	Equal variances not assumed			.251	198.000	.802	.00320	.01277	-	.02838
hear	Equal variances assumed	5.150	.024	2.965	198	.003	.08850	.02984	.02965	.14735
	Equal variances not assumed			2.965	185.752	.003	.08850	.02984	.02962	.14738
feel	Equal variances assumed	.483	.488	1.233	198	.219	.00860	.00697	-	.02235
	Equal variances not assumed			1.233	194.970	.219	.00860	.00697	-	.02235
drives	Equal variances assumed	2.034	.155	2.669	198	.008	.20570	.07706	.05373	.35767
	Equal variances not assumed			2.669	188.793	.008	.20570	.07706	.05369	.35771
affiliation	Equal variances assumed	3.159	.077	3.374	198	.001	.12320	.03651	.05120	.19520
	Equal variances not assumed			3.374	192.930	.001	.12320	.03651	.05119	.19521
achieve	Equal variances assumed	.016	.901	5.701	198	.000	.10380	.01821	.06790	.13970
	Equal variances not assumed			5.701	197.568	.000	.10380	.01821	.06790	.13970
power	Equal variances assumed	.116	.733	2.586	198	.010	.09280	.03588	.02204	.16356
	Equal variances not assumed			2.586	189.864	.010	.09280	.03588	.02202	.16358
reward	Equal variances assumed	3.256	.073	3.421	198	.001	.04100	.01199	.01736	.06464

Продовження табл. Л.1

	Equal variances not assumed			3.421	194.432	.001	.04100	.01199	.01736	.06464
risk	Equal variances assumed	4.257	.040	3.824	198	.000	.03720	.00973	.01802	.05638
	Equal variances not assumed			3.824	188.617	.000	.03720	.00973	.01801	.05639
focuspast	Equal variances assumed	.107	.744	2.825	198	.005	.10630	.03762	.03211	.18049
	Equal variances not assumed			2.825	192.780	.005	.10630	.03762	.03210	.18050
focuspresent	Equal variances assumed	.196	.658	3.161	198	.002	.15800	.04998	.05943	.25657
	Equal variances not assumed			3.161	194.197	.002	.15800	.04998	.05942	.25658
focusfuture	Equal variances assumed	1.797	.182	3.784	198	.000	.04020	.01063	.01925	.06115
	Equal variances not assumed			3.784	194.664	.000	.04020	.01063	.01924	.06116
motion	Equal variances assumed	1.518	.219	-.240	198	.811	-.00310	.01291	- .02856	.02236
	Equal variances not assumed			-.240	197.712	.811	-.00310	.01291	- .02857	.02237
space	Equal variances assumed	.205	.652	- 3.303	198	.001	-.29570	.08954	- .47227	-.11913
	Equal variances not assumed			- 3.303	196.478	.001	-.29570	.08954	- .47227	-.11913
time	Equal variances assumed	.126	.723	1.632	198	.104	.06710	.04111	- .01397	.14817
	Equal variances not assumed			1.632	197.962	.104	.06710	.04111	- .01397	.14817
work	Equal variances assumed	1.468	.227	2.763	198	.006	.07680	.02779	.02199	.13161
	Equal variances not assumed			2.763	193.241	.006	.07680	.02779	.02198	.13162
leisure	Equal variances assumed	1.352	.246	1.643	198	.102	.03270	.01990	- .00655	.07195
	Equal variances not assumed			1.643	176.239	.102	.03270	.01990	- .00658	.07198
home	Equal variances assumed	1.636	.202	- 1.951	198	.052	-.03120	.01599	- .06273	.00033
	Equal variances not assumed			- 1.951	196.712	.052	-.03120	.01599	- .06273	.00033
money	Equal variances assumed	2.258	.135	-.110	198	.912	-.00140	.01271	- .02647	.02367
	Equal variances not assumed			-.110	190.375	.912	-.00140	.01271	- .02648	.02368
religion	Equal variances assumed	6.005	.015	- 2.186	198	.030	-.03260	.01492	- .06201	-.00319

Продовження табл. Л.1

	Equal variances not assumed			- 2.186	174.496	.030	-.03260	.01492	- .06204	-.00316
death	Equal variances assumed	.380	.539	- 2.689	198	.008	-.01790	.00666	- .03102	-.00478
	Equal variances not assumed			- 2.689	191.521	.008	-.01790	.00666	- .03103	-.00477
informal	Equal variances assumed	14.656	.000	- 3.760	198	.000	-.17270	.04593	- .26327	-.08213
	Equal variances not assumed			- 3.760	169.397	.000	-.17270	.04593	- .26336	-.08204
swear	Equal variances assumed	4.376	.038	- 1.999	198	.047	-.01630	.00815	- .03238	-.00022
	Equal variances not assumed			- 1.999	175.749	.047	-.01630	.00815	- .03239	-.00021
assen	Equal variances assumed	4.850	.029	- .958	198	.339	-.02520	.02631	- .07709	.02669
	Equal variances not assumed			- .958	166.423	.340	-.02520	.02631	- .07715	.02675
nonflu	Equal variances assumed	8.919	.003	- 3.758	198	.000	-.08850	.02355	- .13494	-.04206
	Equal variances not assumed			- 3.758	158.722	.000	-.08850	.02355	- .13501	-.04199
filler	Equal variances assumed	17.506	.000	- 4.247	198	.000	-.05810	.01368	- .08508	-.03112
	Equal variances not assumed			- 4.247	143.100	.000	-.05810	.01368	- .08514	-.03106
lexvar	Equal variances assumed	14.966	.000	- 5.152	198	.000	-.01380	.00268	- .01908	-.00852
	Equal variances not assumed			- 5.152	176.535	.000	-.01380	.00268	- .01909	-.00851
lexdens	Equal variances assumed	8.737	.003	- 4.165	198	.000	-.02260	.00543	- .03330	-.01190
	Equal variances not assumed			- 4.165	182.230	.000	-.02260	.00543	- .03331	-.01189
readabil	Equal variances assumed	1.654	.200	.789	198	.431	.20870	.26446	- .31282	.73022
	Equal variances not assumed			.789	192.661	.431	.20870	.26446	- .31291	.73031
nsentence	Equal variances assumed	2.005	.158	- 1.823	198	.070	- 109.750	60.21114	- 228.48	8.98743
	Equal variances not assumed			- 1.823	194.245	.070	-109.75	60.21114	- 228.50	9.00154
cohesion	Equal variances assumed	1.950	.164	- 1.061	198	.290	-.02650	.02497	- .07575	.02275
	Equal variances not assumed			- 1.061	194.767	.290	-.02650	.02497	- .07576	.02276

Додаток М**The Catcher in the Rye***J. D. Salinger*

(excerpt)

“Daddy’s going to kill you. He’s going to kill you”, she said.

I wasn’t listening, though. I was thinking about something else-something crazy.

“You know what I’d like to be?” I said.

“You know what I’d like to be? I mean if I had my goddam choice?”

“What? Stop swearing”.

“You know that song ‘If a body catch a body comin’ through the rye’? I’d like –”

“It’s ‘If a body meet a body coming through the rye!’” old Phoebe said.

“It’s a poem. By Robert Burns”.

“I know it’s a poem by Robert Burns.” She was right, though.

“It is ‘If a body meet a body coming through the rye’”.

I didn’t know it then, though. “I thought it was ‘If a body catch a body’”, I said.

“Anyway, I keep picturing all these little kids playing some game in this big field of rye and all. Thousands of little kids, and nobody’s around-nobody big, I mean – except me. And I’m standing on the edge of some crazy cliff. What I have to do, I have to catch everybody if they start to go over the cliff – I mean if they’re running and they don’t look where they’re going I have to come out from somewhere and catch them. That’s all I’d do all day. I’d just be the catcher in the rye and all. I know it’s crazy, but that’s the only thing I’d really like to be. I know it’s crazy.”